T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEYDOĞU VE ORTA ANADOLU BÖLGELERİNDE NEOLİTİK DÖNEM'DE KONUT VE HANE

GÖKHAN MURAT ÇOBAN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ÖZLEM ÇEVİK

EDİRNE 2017

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜNEYDOĞU VE ORTA ANADOLU BÖLGELERİNDE NEOLİTİK DÖNEM'DE KONUT VE HANE

GÖKHAN MURAT ÇOBAN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. ÖZLEM ÇEVİK

EDİRNE 2017

ÖZET

Neolitik Dönem yaklaşık olarak M.Ö. 10.000 – 5500 yılları arasında göçebe avcı – toplayıcı toplulukların yerleşik yaşama geçtiği ve aşamalı olarak tarım ve hayvancılığa dayanan üretici ekonomiyi benimsediği sürece tekabül etmektedir.

PPNA olarak adlandırılan bu dönemin başlangıcında, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, yuvarlak planlı yapılar ve anıtsal mimari ile karakterize olan yerleşimlerde avcı – toplayıcılar belirli aralıklarla bir araya gelmiş ve buralarda sosyo – ritüel ve ekonomik nedenlerle çeşitli inşa faaliyetleri, şölenler ve takas gibi aktiviteler gerçekleştirmişlerdir. Dikdörtgen mimariye geçilen PPNB döneminde, depolama faaliyetlerinin yapı içine taşınması ve mekan bölümlendirilmesinin ortaya çıkışı gibi yeniliklere ikincil gömü ve yerel kamu yapıları üzerinden bir dizi sembolik kontrol eşlik etmiştir. Bu süreçte yerleşim ve hane kimlikleri de oluşmaya başlamıştır. Dönemin sonunda ise nüfus artışı, tarımsal üretimin artması ve ritüel sembolizmin önemini yitirmesi gibi bir dizi neden ile haneler sosyo – ekonominin merkezi haline gelmişlerdir. Bu durum Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de tarımsal üretim odaklı rekabetçi geniş hanelerin oluşmasına ve seramik, kil baskı, figürin, sayaçlar gibi taşınabilir sembolik kavramların yayılmasına da zemin hazırlamıştır.

Orta Anadolu'da ise yuvarlak planlı mimari zaman içerisinde konutların yapı adaları biçiminde organize olduğu yerel bir yerleşim sistemine dönüşmüştür. Söz konusu yerleşim sistemi yapı sürekliliğine dayanan binaların üst üste benzer biçimde inşa edilmesi ile uzun yıllar varlığını sürdürmüş ve M.Ö. 6500'lere kadar kollektif kimlik bu yerleşimlerde örgütlenmenin temel birimi olmuştur. Söz konusu tarihten itibaren ise Çatalhöyük'te haneler aşamalı olarak bağımsızlaşmış ve yerleşim sistemi çözülmüştür. Küçük yerleşimlerin coğrafya boyunca yayıldığı bu süreçte bazı topluluklar yeni bir mimari anlayışı benimserken bazılarının geleneksel mimariyi ve sosyo – kültürel bağlamları koruma çabasında oldukları görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Neolitik, Mimari, Hane, Sosyal Düzen, Ritüel

ABSTRACT

The Neolithic Period, 10.000 – 5500 B.C, is characterized by mobile hunter – gatherer groups that gradually became more sedentary and ultimately adopted agricultural economy.

In the beginning of this period, in Southeast Anatolia hunter – gatherers had been meeting in settlements with round planned buildings and monumental architecture for performing some socio – economic activities such as exchange, feasting and so on. The following period, PPNB, is represented by a transition to the rectangular architecture, emergence of private storage facilities and the compartmentalization of space. A series of symbolic controls such as secondary mortuary practices and constructing local public buildings were also accompanied to this period. It is this period when the settlement and the household identity began to occur. By the end of this period, the household became the center of the economy.

In Central Anatolia, the round plan architecture had transformed to a local settlement system organized by clustered neighborhoods over time. This settlement pattern based on the building continuity which characterized by the rebuilding of structures in the same locations for a long period of time. In these settlements the collective identity was a basic unit until 6500 B.C. After the mid-7th millannium BC in Çatalhöyük, the households had gradually become autonomous and the system of settlement had disintegrated. Dispersion of the small settlements along the landscape is characteristic in this period. It can also be observed that some communities embraced a new architectural discourse, while others strived to maintain the traditional architecture in the context of conventional socio – cultural coherence.

Key Words: Neolithic, Architecture, Household, Social Order, Ritual

ÖN SÖZ

Neolitik araştırmaların gündemini Güneybatı Asya'da yerleşik yaşam ve tarımsal üretimin başlangıcı oluşturmuş ve bu süreçler genelde çevresel ve bazı dış faktörler kapsamında irdelenmiştir. Sosyal örgütlenmenin iç dinamiklerinin sürece etkisi ise geri planda kalmıştır. Paelolitik Dönem'in geniş bölgeler içerisinde grup olarak faaliyet gösteren avcı – toplayıcıları Neolitik Dönem'de sınırlı lokasyonlarda bir araya gelen, söz konusu sınırlı alanlardaki kaynaklardan geniş ölçüde yararlanan, diğer yandan yakınlaşan ilişkiler bağlamında yeni bir sembolik dil üreten yerleşik topluluklarına dönüşmüşlerdir. Geçmiş algısı ve tarih birikimi bu süreçte oluşmuş, farklı bölgelerdeki topluluklar farklı derinliklere sahip bir tarih algısı geliştirmiş ve bu algıyı anıtsal mimari, ölü gömme, yapı sürekliliği gibi farklı araçlarla meşrulaştırarak topluluk içi bağlayıcılığı ve aidiyet duygusunu sürdürmeye çalışmışlardır.

Çevresel ve ekonomik faktörlerin de bu sürece etkisi yadsınamamakla birlikte, yerleşimlerin, hanelerin ve toplumsal kimliklerin ortaya çıkışında söz konusu ilişkilerin bölgesel – yerel ağlar bağlamında değişimi ile tarih algısının biçimi ve derinliği de Neolitik toplulukların oluşumunu ve dönüşümünü sağlayan birincil etmenlerden olduğu aşikardır.

İÇİNDEKİLER

ÖZET i
ABSTRACT ii
ÖN SÖZ iii
TABLO LİSTESİ vi
HARİTA, PLAN VE RESİM LİSTESİ vii
KISALTMA LİSTESİ xi
GİRİŞ 1
Amaç ve Yöntem 5
1.BÖLÜM: GÜNEYDOĞU VE ORTA ANADOLU BÖLGELERİNDE NEOLİTİK DÖNEM'DE YERLEŞİM DÜZENİ VE KONUT 7
1.1 Güneydoğu Anadolu Bölgesi 7
1.1.1 Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem 7
1.1.1.1 Hallan Çemi 7
1.1.1.2. Körtik Tepe 10
1.1.1.3. Gusir Höyük 20
1.1.1.4. Hasankeyf Höyük 23
1.1.1.5 Çayönü 24
1.1.1.6 Göbekli Tepe 38
1.1.1.7 Nevali Çori 41
1.1.1.8 Cafer Höyük 49
1.1.1.9 Akarçay Tepe 56
1.1.1.10 Gritille Höyük 64
1.1.2 Çanak Çömlekli Neolitik Dönem 66
1.1.2.1 Çayönü 66
1.1.2.2 Akarçay Tepe 68
1.1.2.3 Mezraa - Teleilat 70

1.1.2.4 Sumaki Höyük 80
1.1.2.5 Salat Cami Yanı 85
1.1.2.6 Til Huzur – Yayvan Tepe 87
1.1.2.7 Hakemi Use 88
1.2 Orta Anadolu Bölgesi 90
1.2.1 Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem 90
1.2.1.1 Pınarbaşı 90
1.2.1.2 Boncuklu Höyük 93
1.2.1.3 Aşıklı Höyük 97
1.2.1.4 Can Hasan III 103
1.2.2 Çanak Çömlekli Neolitik Dönem 105
1.2.2.1Çatalhöyük 105
1.2.2.2 Köşk Höyük 118
1.2.2.3 Tepecik - Çiftlik 123
1.2.2.4 Erbaba 132
1.2.2.5 Mersin - Yumuktepe 133
1.2.2.6 Can Hasan I 137
2.BÖLÜM: GÜNEYDOĞU VE ORTA ANADOLU BÖLGELERİNDE NEOLİTİK DÖNEM'DE YERLEŞİM DÜZENİ, KONUT VE HANE 142
2.1 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Yerleşim Düzeni ve Konutların Gelişimi 142
2.2 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Hanelerin Gelişimi 147
2.3 Orta Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Yerleşim Düzeni ve Konutların Gelişimi 159
2.4 Orta Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Hane Gelişimi 161
SONUÇ 167
KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA 173
HARİTA, PLAN VE RESİMLER 183

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Çayönü Genel Yerleşim Tabakalanması
Tablo 2: Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Tabakalanması
Tablo 3: Akarçay Tepe Yerleşim Tabakalanması
Tablo 4: Mezra - Teleilat Yerleşim Tabakalanması
Tablo 5: Çatalhöyük YerleşimTabakalanması
Tablo 6: Tepecik - Çiftlik Yerleşim Tabakalanması
Tablo 7: Can Hasan I Yerleşim Tabakalanması

HARİTA, PLAN VE RESİM LİSTESİ

Resim 1: Güneybatı Asya'da Neolitik Dönem Yerleşimleri
Resim 2: Neoitik Dönem Bölgeler Arası Kronoloji
Resim 3:Hallan Çemi Yerleşim Tabakaları ve Planı
Resim 4: Hallan Çemi Tabaka II'de Tabanı Döşeli Yapı
Resim 5: Hallan Çemi Tabaka I'de A Yapısı
Resim 6: Hallan Çemi Tabaka I'de B Yapısı
Resim 7: Körtik Tepe Yerleşim Planı
Resim 8: Körtik Tepe Yuvarlak Planlı Yapılar ve Tabanaltı Mezarları
Resim 9: Körtik Tepe P1 Yapısı
Resim 10: Gusir Höyük Yerleşimi
Resim 11: Gusir Höyük 10 m Çapındaki Geç Tabaka Yapısı
Resim 12: Hasankeyf Höyük Yerleşim Planı
Resim 13: Hasankeyf Höyük 9 m Çapındaki Üst Tabaka Yapısının Havadan Görünümü
Resim 14: Hasankeyf Höyük Yuvarlak Planlı Yapılar
Resim 15: Çayönü Yuvarlak Planlı Örneği
Resim 16: Çayönü Izgara Planlı Yapı Örneği
Resim 17: Çayönü Izgara Planlı Yapılarda Süreklilik
Resim 18: Çayönü Izgara Planlı Yapıların Kanallı Yapılara Evrilme Süreci
Resim 19: Çayönü Kanallı Yapı Planı
Resim 20: Çayönü Kanallı Yapı Örneği
Resim 21: Çayönü Taş Döşemeli Yapı Planı
Resim 22: Çayönü Taş Döşemeli Yapı Örneği
Resim 23: Çayönü Kafataslı Yapı Kullanım Evreleri
Resim 24: Çayönü Kafataslı Yapının Genel Görünümü
Resim 25: Çayönü Hücre Planlı Yapılar
Resim 26: Çayönü Hücre Planlı Yapılar Yerleşim Planı ve Toprak Plaza (Kırmızı Alan)
Resim 27: Çayönü Çok Odalı Yapı Planı
Resim 28: Çayönü Çok Odalı Yapı Örneği
Resim 29: Göbekli Tepe Yerleşim Planı
Resim 30: Göbekli Tepe Yuvarlak Planlı Anıtsal Yapıların Görünümü
Resim 31: Göbekli Tepe T Biçimli Dikilitaş Örneği

Resim 32: Göbekli Tepe II. Tabaka'da Aslanlı Yapı
Resim 33: Nevali Çori Yerleşim Planı
Resim 34: Nevali Çori Kanallı Yapı Planı
Resim 35: Nevali Çori Kült Yapısı
Resim 36: Cafer Höyük Üç Odalı Yapı Planı
Resim 37: Cafer Höyük Üç Odalı Yapı Örneği
Resim 38: Cafer Höyük Çok Odalı Yapı Planı
Resim 39: Cafer Höyük Çok Odalı Yapı Örneği
Resim 40: Akarçay Tepe Yerleşim Planı
Resim 41: Akarçay Tepe Izgara Planlı N Yapısı
Resim 42: Akarçay Tepe Orta PPNB Dönemi AB Yapısı
Resim 43: Akarçay Tepe Geç PPNB Dönemi Tek odalı C yapısı ve Çevresindeki Çok Odalı Yapılar
Resim 44: Akarçay Tepe PPNC Dönemi Çok Odalı K Yapısı
Resim 45: Akarçay Tepe Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Dönemi BA Yapısı
Resim 46: Gritille Höyük Yerleşim PlanıResim 47: Çayönü Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşim Planı
Resim 48: Çayönü Çanak Çömlekli Neolitik Yerleşim Planı
Resim 49: Çayönü Çanak Çömlekli Neolitik Yerleşimi Genel Görünümü
Resim 50: Akarçay Tepe Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşim Planı
Resim 51: Akarçay Tepe Çanak Çömlekli Neolitik Dönem F Yapısı
Resim 52: Mezraa-Teleilat Yerleşim Planı
Resim 53: Mezraa-Teleilat III. Tabaka PPNC Dönemi Kil Sıvalı Çukurlar
Resim 54: Mezraa-Teleilat III. Tabaka PPNC Dönemi Taşla Çevrili Direk Delikleri
Resim 55: Mezraa-Teleilat IIC Tabakası Koridorlu Ev Örneği
Resim 56: Mezraa-Teleilat IIB2 Tabakası Hücreli Yapılar
Resim 57: Sumaki Höyük Yerleşim Planı
Resim 58: Sumaki Höyük III. Tabaka Konut Mimarisi
Resim 59: Salat Cami Yanı I. ve II. Evre Yerleşim Planı
Resim 60: Salat Cami Yanı Pise Duvarlı Konut Örneği
Resim 61: Salat Cami Yanı Dış Alan Ocak Örneği
Resim 62: Salat Cami Yanı Ocakların Tekrar İnşa Süreci
Resim 63: Hakemi Use Yerleşim Planı
Resim 64:Hakemi Use Taş Temelsiz Dikdörtgen Konutlar

Resim 65: Boncuklu Höyük Yerleşim Planı Rekonstrüksiyonu
Resim 66: Boncuklu Höyük B 1.1 Yapısı
Resim 67: Aşıklı Höyük 9. Bin Yıl Yuvarkak Planlı Yapılar
Resim 68: Aşıklı Höyük 8. Bin Yıl Yerleşim Planı
Resim 69: Aşıklı Höyük 8. Bin Yıl Yerleşim Dokusu
Resim 70: Can Hasan III Yerleşim Planı
Resim 71: Çatalhöyük VIB Tabakası Yerleşim Planı
Resim 72: Çatalhöyük Ev Modeli
Resim 73: Çatalhöyük Konut Örneği
Resim 74: Çatalhöyük Ev İçi Sığır Başları
Resim 75: Çatalhöyük Duvar Resmi
Resim 76: Çatalhöyük IV. Tabaka Avlulu Ev Örneği
Resim 77: Batı Çatalhöyük Kalkolitik Dönem Yerleşim Planı
Resim 78: Batı Çatalhöyük Kalkolitik Dönem Payandalı Ev Örneği
Resim 79: Köşk Höyük II. ve III. Tabaka Mimarisi'nin Genel Görünümü
Resim 80: Köşk Höyük III. Tabaka Yerleşim Planı
Resim 81: Köşk Höyük III. Tabaka Konut Planı
Resim 82: Köşk Höyük II. Tabaka Konut Planı
Resim 83: Köşk Höyük Duvar Resmi
Resim 84: Tepecik – Çiftlik II. Tabaka Mimarisi
Resim 85: Tepecik-Çiftlik III. Tabaka Konutları Zaman İçerisinde Eklemlenme Süreci
Resim 86: Tepecik-Çiftlik III. Tabaka Konut Örneği
Resim 87: Tepecik-çiftlik IV. Tabaka Yerleşim Planı
Resim 88:Tepecik-Çiftlik IV. Tabaka AK Yapısı
Resim 89:Tepecik-Çiftlik V. Tabaka Toplu Gömüt Mekanı
Resim 90: Erbaba Yerleşim Planı
Resim 91: Yumuktepe Orta Neolitik Dönem Çok Odalı Yapı
Resim 92: Yumuktepe Geç Neolitik Apsisli Yapı
Resim 93: Yumuktepe Geç Neolitik Silo Tabanları
Resim 94: Can Hasan I 2A ve 2B Tabakaları Yerleşim Planı
Resim 95: Can Hasan I Konut Örneği
Resim 96: Can Hasan I Konut Örneği
Resim 97: Urfa Bölgesi Yerleşimlerinden Yuvarlak Yapı Örneği
Resim 98: Urfa Bölgesi Yerleşimlerinden T Biçimli Dikilitaş Örneği

Resim 99: Urfa Bölgesi Neolitik Yerleşimleri
Resim 100: PPNA Dönemi Jericho Kulesi
Resim 101: Jerf el- Ahmar (Kuzey Levant) Yerleşiminde Dikdörtgen Mimariye Geçiş Evresi
Resim 102: Nemrik 9 (Kuzey Irak/Zagroslar) Yerleşiminde Dikdörtgen Mimariye Geçiş Evresi
Resim 103: Güney Levant Orta PPNB Payandalı Ev Planları
Resim 104: Geç PPNB Çayönü, Yerleşimi İki Katlı Ev Modeli
Resim 105: Geç PPNB Cafer Höyük Yerleşimi İki Katlı Ev Modeli
Resim 106: Geç PPNB Basta Yerleşimi İki Katlı Ev Modeli
Resim 107: Tell Sabi Abyad Höyükleri
Resim 108: Tell Sabi Abyad I Höyüğü Yerleşim Sistemi
Resim 109: Hassuna Dönemi Konut Planları
Resim 110: Samarra Dönemi Konut Planları
Resim 111: Sha'ar Hagolan Yerleşim Düzeni ve Konut Mimarisi
Resim 112: Körtik Tepe ve Halan Çemi Taş Kapları ile Göbekli Tepe Dikilitaşları
Resim 113: PPNA Sonu Jerf-el Ahmar Kamu Yapısı
Resim 114: PPNA Sonu Mureybet Kamu Yapısı
Resim 115: Aşıklı Höyük 4 H/G Açması Yapı Sürekliliği
Resim 116: Aşıklı Höyük 4 H/G Açması Yapı Sürekliliği
Resim 117: Çatal Höyük Güney Alan Yapı Sürekliliği

KISALTMA LİSTESİ

G.Ö.: Günümüzden Önce

km: Kilometre

m: Metre

M.Ö.: Milattan Önce

PPNA: Pre-pottery Neolithic A *(Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A)*

PPNB: Pre-pottery Neolithic B *(Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B)*

PPNC: Pre-pottery Neolithic C *(Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem C)*

GİRİŞ

Son Buzul Çağı'nın bitmesiyle meydana gelen iklimsel değişiklikler, aralarında Güneybatı Asya'nın da bulunduğu dünyanın bazı bölgelerinde çevresel koşulları iyileştirerek kaynakların verimliliğini arttırmış ve bu bölgelerde yaşayan insanların yüzbinlerce yıllık göçebe ve avcı – toplayıcı yaşam biçimini terk ederek yerleşik hayata geçmelerine, bitki ve hayvanları evcilleştirmelerine olanak vermiştir. Yerleşik hayata geçişle birlikte bitki ve hayvan evcilleştirme sürecinin hızlandığı ve avcı – toplayıcılığın uzun süre önemini korusa da tarıma dayalı sosyal ve ekonomik yaşantının yaygınlaşarak bir yaşam biçimi haline geldiği bu döneme Neolitik adı verilmektedir.

1925'te Avustralyalı tarihöncesi araştırmacısı V. G. Childe, önceki dönemin avcı – toplayıcı tüketici ekonomisinden Neolitik'in üretici çiftçi ekonomisine geçişteki temel değişimi ''Neolitik Devrim'' olarak tanımlamıştır. Yaklaşık M.Ö. 7000'li yıllarda söz konusu topluluklar arasında çanak çömlek olarak adlandırılan kil kapların kullanımı yaygınlaşmış, bu teknolojinin öncesi ve sonrası Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik diye iki döneme ayrılmıştır. Çanak Çömleksiz (Akeramik) Neolitik Dönem de 50'li yıllarda K. Kenyon Ürdün – Eriha'da yürüttüğü kazılarla oluşturduğu günümüzde de geniş ölçüde kullanılan kronoloji ile kendi içinde iki döneme ayrılmıştır.[1] Yeni çalışmalarla mevcut tarihler güncellenmekle birlikte söz konusu tarihler şu şekildedir:

PPNA (Pre Pottery Neolithic) / Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem A, M.Ö. 10.000 – 8500

PPNB (Pre Pottery Neolithic) /Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem B, M.Ö. 8500 – 7000

PN (Pottery Neolithic) Çanak Çömlekli Neolitik M.Ö. 7000 – 5500

Neolitik Dönem'de yerleşik yaşamın başlangıcı ve köy yerleşimlerinin oluşmasına dair çeşitli kuramlar 20. yüzyıl başından beri tartışmaların merkezinde olmuştur. Söz konusu kuramlar itki (push) ve çekim (pull) modelleri olarak iki ana başlık altında toplanabilir. İtki modellerinden en çok altı çizilenler iklimsel değişim ve artan nüfus

[1] Harald Hauptmann – Mehmet Özdoğan, ''Anadolu'da Neolitik Devrim'', *12.000Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, Derleyen: Clemens Lichter, Badischen Landesmuseum, Karlsrube, 2007, s. 405

baskısının insanları yerleşik yaşama geçmeye zorlamasıdır. Bir diğer güncel kuram ise gruplar arası çatışmanın büyük yerleşimlerde insanları bir araya getirdiğidir. Çekim modelleri arasında ise, gruplar arasında belirli aralıklarla düzenlenen ve çeşitli ilişkilerin kurulduğu, takasların yapıldığı ve paylaşım ile rekabetin dengelendiği şölenler gibi çeşitli toplumsal ritüellerin artması sayılabilir. Söz konusu etkinliklere büyük ölçekte yiyecek sağlamak, hazırda tutulması gereken besin olgusunu da ortaya çıkarmış ve evcilleştirme sürecine hız kazandırmış olmalıdır.[2]

Genellikle tartışmaların odağını göçebe – yerleşik yaşam, avcı – toplayıcı – tarımsal ekonomi gibi doğrusal geliştiği düşünülen süreçler oluşturmuş, söz konusu süreçler ve sosyal dönüşüm bağlamında toplulukların hangi düzlemde örgütlendikleri ve topluluklar arası iletişim ağlarının rolü göz ardı edilmiştir.

Grup içi kimlikten, yerleşim içi bağ ve aidiyete dönüşümün gerçekleştiği, birey ve hane kavramlarının aşamalı olarak oluştuğu Neolitik Dönem'de tüm bu sürece mimari bağlamda evler tanıklık etmiş, çeşitli ilişkiler ve bunların üretilip aktarılması, özellikle tekrarlanan ritüellerle ev üzerinden gerçekleştirilmiştir. Nitekim evlerin birbirlerinin üzerine inşa edilmesi, kullanımı biten evin yakılıp gömülmesi, içerisinden çeşitli nesnelerin çıkarılıp bazı nesnelerin koyulması, evlerin tabanlarının altına insanların gömülmesi ve tabanların duvarlarının düzenli olarak sıvanıp bezenmesi söz konusu dönemde evlerin pek çok sosyo-ritüel alışkanlığın odak noktası olduğunu göstermektedir.

Konuyu yerleşik yaşam, yerleşim, ev ve hane kavramları üzerinden genişletmek gerekirse bazı araştırmacıların bu konudaki görüşlerine yer vermek yerinde olacaktır. Nitekim P.J Wilson'a göre avcı – toplayıcıların esnek toplulukları ile köylerde, kasabalarda ve şehirlerde yaşayan ''evcil'' toplumlar arasında büyük farklar vardır. Esnek topluluklarda kalıcı bir mimari yoktur. Evcil toplumlarda ise mimari ile eş zamanlı olarak keskin sınırlar, komünal ve mahrem arasında ayrım ile belirginleşir. Mimari soyut fikirlerin materyal temsili, bir hafıza aracı ve sembolik iletişimin güçlü bir aygıtıdır. Ev ve köy, toplumun sosyal yapısı için temel görev gören bir metafor sistemi olarak hareket eder. Mimari (ve materyal kültür) ile sosyal davranış arasında diyalektik bir ilişki bulunur. Evcil toplumların üyeleri, sadece

[2] Bleda During, *Constructing Communities: Clustered Neighborhood Settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-550 cal. BC*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden, 2006, s. 289-290

yapılar biçiminde düzenlenmiş olmayan fakat sosyal yapının temeli olarak işlev gören materyal öğeleri içinde doğar ve çevrelenirler.[3]

P. Bourdieu ise insan - mekân arasındaki ilişkiyi ‘’habitus’’ kavramı ile açıklamıştır. Habitus, bireylerin çevrelerindeki dünya algısını belirleyen ve rutinleşmiş günlük faaliyetlerin içinde bulunan bilinçsizce içselleştirilmiş eğilimledir. Habitus sadece insan faaliyetlerini yapılandırmaz, tersi şekilde habitus da insan faaliyetleri tarafından yapılandırılır. Habitus bağlamı içerisinde ev, Bourdieu'ya göre bir kitap gibidir. Ev içerisinde yetişen çocuklar, mimari, mobilya, mekân organizasyonu ve ebeveynleri ile diğer kardeşlerinin davranışlarındaki simge ve işaretleri öğrenerek cinsiyet rolleri gibi belirli olguları içselleştirir. Her bireyin habitusu tektir çünkü habitus, dış dünya deneyimleri ile oluşan ve bireye özel olan tarihler ile gelişir. Fakat pek çok birey duruma göre benzer deneyimleri (örneğin sınıfsal olarak) yaşadığından bir miktar paylaşılması da olasıdır.

A. Giddens ise habitus benzeri, kendini tekrar üreten ve insan faaliyetlerine kılavuzluk eden olguyu, ‘’yapı (structure)’’ ve ‘’yapı dualitesi’’ olarak adlandırmıştır. Bourdieu'dan farklı olarak Giddens, olgunun daha çok etkinleştirme ve kısıtlama karakteri üzerinde durmuştur. Bireyler bu yapıları, olguları bir şekilde yansıtabilir ve davranışlarında sözsüz bir bilgi olarak uygulayabilmektedir. Zaman ve mekân söz konusu olguyu arkeolojik araştırmalar için uygun hale getirmektedir.[4]

I. Hodder, hane ve ev aktivitelerini ‘’domus’’ olarak kavramsallaştırır ve yerleşik yaşamın başlangıcı sürecinde doğanın kültür haline getirilmesinin arkasındaki itkinin ev olduğunu öne sürer. Evcilleştirme süreci, vahşinin ve toplumun kontrolünü sağlamak için bir mekanizma ve metafor olarak çalışmıştır. Ev döşenir ve boyanır, daha sonra sıvanır ve işleve göre bölümlendirilir. Ölü eve getirilir ve taban altında kültüre edilir. PPNA sürecinde vahşi hayvanlar getirilir ve evsel birim içerisinde kontrol edilir. Yabani bitkiler de getirilip kültürel bir ürüne dönüştürülür. Bu şekilde domus, vahşinin kültüre dönüşümü için kavramsal ve uygulamalı bir odak olur. Domus ve toplum, toplumun evcilleşmesi ve kurumsallaşması ile diyalektik olarak ilişkilidir.[5]

Hodder'a göre Neolitik Dönem'deki gibi küçük topluluklarda ev, ekonominin

---

[3] Marc Verhoeven, ‘’Beyond Boundaries: Nature, Culture and a Holistic Approach to Domestication in the Levant’’*, Journal of World Prehistory,* Cilt 3, Sayı 18, 2004, s. 206

[4] Edward Bruce Banning, ‘’Houses, Households and Changing Society in the Late Neolithic and Chalcolithic of the Southern Levant, *Paleorient,* 36 (1), s. 50 - 51

[5] Marc Verhoeven, *a.g.m*, s. 210-211

örgütlendiği, sosyal birimlerin oluşturulduğu ve ideolojilerin sürdürüldüğü ana mekanizmadır. Zaman ve mekân kavramları ev ve çıktıları içerisinde birleşir. Evin materyal doğası, inşa, kullanım, temel ve terk süreçlerinde insanları bir araya getirir. Ev sıklıkla insani bir varoluşa sahip olarak görülür.[6]

Ev içerisinde oluşan sosyal birimler zaman ve kültüre göre değişmekle birlikte araştırmacılar tarafından hane olarak adlandırılırlar. Hane, en genel tanımıyla geçim olgusunun sosyal bileşenini oluşturan en küçük aktivite grubu olarak tanımlanabilir. Hane ekonomik ve ekolojik süreçlerle sosyal grupların doğrudan eklemlendiği düzeydir ve üç öğeden oluşur: üyelerin sayısını ve ilişkilerini içeren demografik birim olarak sosyalite; materyal, barınak, aktivite alanları ve mülkler; gerçekleştirilen aktiviteler bağlamında davranış. Bu noktada hane, üyelerinin üretim, dağıtım ve üreme ihtiyaçlarını karşılayan evsel bir strateji ürünüdür. Hanenin doğası toplumdan topluma değişebilir. Örneğin bazı topluluklarda demografik birimler daha esnek olup bireyler geçici olarak bir araya gelebilirken bazı topluluklarda daha kalıcı geniş ailelere dayalı olabilir. Bazı topluluklarda ise çekirdek ailelere dayanır.

Haneler materyal kültürünü kullanır ve içinde yaşar fakat arkeologların kazdıkları mimari doğrudan ilişkili sosyal yapıyı göstermekten uzaktır. Bu nedenle materyalden konutlar ayırt edilmeli, konutlardan ise sosyal birimler anlamlandırılmalıdır.

Hanenin gerçekleştirdiği aktiviteler ise üretim, dağıtım, aktarım ve üreme olarak dört işlev kategorisi altında toplanabilir. Her toplumda hane gruplarının örgütlenme prensibi bu işlevlerden bazılarının birleşimi ile kurulur. Üretim açısından aynı anda yapılan iş - görev için duyulan gereksinim, daha geniş haneleri ortaya çıkarır. Aktarım bağlamında ise kaynaklar bol olduğunda haneler iş gücünü programlamaya odaklanırlar. Kaynakların daha sınırlı olduğu durumlarda mülkiyet haklarının aktarımı haneden daha büyük örgütlere dönüşür. Kültürel evrimin farklı aşamalarında, farklı çevrede ve farklı sosyal tabakalarda haneler farklı işlevleri yerine getirirler ve bu nedenle boyutları, örgütlenmeleri ve gelişim döngüleri farklı olur. Soy, görev grubu, işbirlikleri, komşuluk ve yerleşim gibi diğer sosyal gruplar, haneyi tamamlayan veya yerini alan bir işleve sahiptir.

---

[6] Ian Hodder,'' From Diffusion to Structural Transformation: The Changing Roles of the Neolithic House in The Middle East, Turkey and Europe'', *Tracking the Neolithic House in Europe,* Derleyen: Daniela Hofmann-Jessica Smyth, Splinger, 2013, s. 349

Hane birimleri sadece boyutuna bakılarak bir dizi ekonomik koşullar ile tanımlanabilir. Geniş haneler aynı anda birden fazla iş gücünü gerektiren çeşitli ve dağınık ekonomik fırsatlarla başa çıkmak için oldukça esnek bir potansiyele sahiptir. Küçük haneler ise mobilite avantajına sahiptir ve sınırlı kaynakların yoğun kullanımına daha iyi adapte olmuşlardır.

Diğer yandan tek bir çatı altında yaşayan birden fazla hane olabilir. Çünkü üyeler ekonomik aktivite yönünden işbirliğine gitmez. Diğer yandan hane birden fazla yapıyı iskân edebilir fakat diğer aktivitelerde tek bir ekonomik ve sosyal yapı olarak hareket edebilir.[7] Hane ve ev üzerine çalışmalar yapan Levi – Strauss bazı etnografik toplulukların sosyal örgütlenmelerinin akrabalığa dayalı olmadığını görmüş ve iskan ettikleri evleri, ismini, mallarını ve ünvanlarını gerçek veya imgesel bir doğrultuda aktararak varlığını sürdüren ve bu sürekliliğin yanında meşruluğunu akrabalık ya da yakınlık dilinde ifade edebilen, somut ve soyut zenginlikten oluşan bir mülkü taşıyan tüzel bir vücut olarak tanımlamıştır. Bu tür topluluklarda sosyal örgütlenmenin ana öğesi ev olup Levi – Strauss evi bir diğer akrabalık biçimi olarak görmüş ve bu tür toplumları ‘’ev toplumları (house societies)’’ olarak adlandırmıştır.

Ev ve hanenin mevcut konumu her zaman güncel sosyo – ekonomiye bağlı olmayıp bazen söz konusu konuma tarihsel bir arka plan da eşlik edebilmektedir. Bu noktada Waterson evi üç öğeye ayırmıştır. Bunlar: devamlılık, mülk olarak nesilden nesle geçme ve akrabalık ya da yakınlık dilinin stratejik kullanımıdır. Waterson’a göre ev içi ilişkiler ve binaların statüleri sabit olmayıp sosyal stratejiler ve şartlar nedeni ile değişebilir. Pek çok etnografik örnekte köken durumu, kurucularının kimliği ve önceden var olan evlerle ilişkisi gibi köksel süreçler ile binanın sosyal olaylardaki rolüne katkı sağlayan statüsü arasındaki ilişki görülebilmektedir.[8]

Amaç ve Yöntem

Ülkemizde Neolitik Dönem üzerine yapılan tez çalışmaları genellikle çeşitli buluntu gruplarının tasnif ve yorumuna dayanmakta, çok azı mimari odaklı çalışılmaktadır. Mimari, şüphesiz arkeolojik buluntuları zamansal ve mekânsal bir çerçeveye yerleştirdiğinden, Neolitik toplulukların yerleşik yaşam, üretici ekonomiye geçişi ve birbirleriyle ilişkilenme biçimlerini anlamada oldukça önemli bir temel

[7] Richard Wilk-William Rathje, ‘’Household Archeeology’’,*American Bihevioral Scientist*, 25 (06), s.618-621, 631-632

[8] Bleda During, *Constructing Communities…s43-44*

sağlamaktadır. Bu tez çalışmasında, Güneydoğu Anadolu ve Orta Anadolu bölgelerindeki Neolitik yerleşimlerin zaman içinde değişen doğası, yapı tipleri ve ilişkilenme biçimleri karşılaştırılarak, toplulukların yerleşim içi ve yerleşimler arası örgütlenme biçimleri ve bu örgütlenmeye hizmet eden araçların karakter ve ölçeğinin mimari bir perspektif ile ortaya konulması amaçlanmıştır.

Hazırlanılan tezin giriş bölümünde Neolitik Dönem'in kısaca tanımı yapılmış, kültürel çevrenin oluşumuna dair bir dizi görüşe yer verilmiştir. Sonrasında ise hanenin tanımı ve örgütlenme dinamikleri üzerinde durulmuştur. Tezin birinci bölümünde Güneydoğu ve Orta Anadolu bölgelerindeki yerleşimler Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik olarak ayrılmış ve her yerleşimdeki konut mimarisi ve yerleşim sistemi sırayla ortaya konulmuştur.

Değerlendirme kısmını oluşturan ikinci bölümde önce Güneydoğu Anadolu daha sonra da Orta Anadolu'daki Neolitik yerleşimlerdeki konutların ve yerleşim düzeninin zaman içerisindeki gelişimi ve hanelerin hangi dinamiklerle ne ölçüde örgütlendikleri alt başlıklar altında anlatılmıştır. Bu süreçte geniş ölçüde araştırılmış olan Levant Bölgesi'nden de referanslar alınmıştır. Sonuç bölümünde iki bölgenin konut gelişimi ve hane organizasyonları gerek kendi içinde gerek birbirleriyle karşılaştırılarak bir dizi çıkarım elde edilmiştir.

Tartışmanın odak noktasını mimari değişim ve sosyal ilişkilerin dönüşen ölçeği oluşturmuş, Hane Arkeolojisi'nde sıklıkla kullanılan taban alanı ölçümü, syntax ve mekan analizleri ve mikromorfoloji gibi yöntemler bu çalışmaya dâhil edilmemiştir. Kaynak olarak bu konuda Türkçe yayınların çok sınırlı sayıda olmasından dolayı geniş ölçüde İngilizce literatürden faydalanılmıştır.

1.BÖLÜM: GÜNEYDOĞU VE ORTA ANADOLU BÖLGELERİNDE NEOLİTİK DÖNEM'DE YERLEŞİM DÜZENİ VE KONUT

1.1 Güneydoğu Anadolu Bölgesi

1.1.1 Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

1.1.1.1 Hallan Çemi

Hallan Çemi, Batman'ın 50 km kuzeyinde, Dicle Nehri'nin ve Batman Çayı'nın bir kolu olan Sason Çayı'nın batı kıyısında bulunur. Yerleşim 1990 yılında keşfedilmiştir. Batman Barajı'nın sularının yükselme tehlikesi nedeniyle yapılan kurtarma kazıları Diyarbakır ve Delaware Müzeleri işbirliği ile 1991 yılında başlamış ve dört yıl sürmüştür. Höyük yaklaşık 4.3 m yüksekliğe sahip ve 0.5 hektardan az bir alanı kaplamaktadır. G.Ö. 11. bin yılın sonlarına doğru birkaç yüzyıl boyunca iskan edildiği bilinen yerleşimde (cal. M.Ö. 10. binyıl ortaları) en az dört Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakası bilinmekle beraber sadece üç tabakası kazılabilmiştir. Tabaka I, II ve III olarak ayrılan tabakalardan en erken iskan edilen Tabaka I; en geç olanı ise Tabaka III'tür.

Yerleşim planı çapı yaklaşık 15 m olan bir merkezi açık alan etrafındaki çeşitli yapılar ve birimlerden oluşmaktadır *(Resim 3)*. Merkezi açık alandaki depozit içerisinde yoğun biçimde hayvan kemiği ve yanarak parçalanmış olan dere taşları bulunmuştur. Bu alandaki hayvan kemikleri genel olarak büyük boyutlarda ve hala birleşik biçimdedir. Düz bir sıra halinde ele geçen ve üç koyun kafatasından oluşan bir grup da bunların içindedir. Bu tür depozitlerin, topluluk tarafından gerçekleştirilen şölenlerdeki yiyecek tüketimi ile ilişkili olduğu önerilmektedir. İnsan kemikleri ve ilişkili mezarlar ise yerleşimde bulunmamaktadır.

Merkezi açık alanı çevreleyen tanımlanabilir taş yapıların arasında bir dizi alçak dairesel platformlar ve dağınık yayılan kalın beyaz sıvalar vardır. Platformlar taş (bunlardan en az birisi çamurdan sıva yüzeyi ile kaplanmış), sıkıştırılmış çamur ve bahsi geçen beyaz sıva gibi çeşitli materyaller ile yapılmıştır. Ortalama 2 m çap ve 10-40 cm korunmuş yüksekliğe sahiptirler.

Bu platformlar kapatma işlevi ile ortaya çıkmamışlardır ve işlevlerine dair en iyi öneri depolama silolarının temelleri olduğudur. Bu birimlerin üst yapıları kolay dağılan malzeme ile inşa edilmiş olmalıdır. Bu gibi yıl boyu iskan edilen

yerleşimlerde depolama olanaklarının olması gerekir ve depolama çukurları yerleşimin hiçbir tabakasında görülmemektedir.

Bu platformlardan ayrı olarak, alçak sıva birimleri tipik olarak yuvarlaktır ve çapları 50-70 cm arasındadır. Bu birimlere üç tabakada da taş binaların hem içinde hem de dışında rastlanır. Ateşten çatlamış taşların sıva ile örtüldüğü bu birimler muhtemelen ocaktır.

Platform ve ocakların yanı sıra, grup halindeki birçok dikme deliğin ek olarak, kalın, alçı benzeri bir malzemeyle kaplı, belirli bir biçimi olmayan geniş yüzeyler de taş yapıların arasında dağınık olarak bulunmaktadır. Bu sıvalardan bazıları doğrudan taş binalara bitişiktir ve muhtemelen o yapılarla ilişkili olan (bazılarının üzerinin kapalı olduğunun düşünüldüğü) dış aktivite alanlarını oluştururlar. Bununla beraber yapılara bitişik olmayanlar, taştan daha az dayanıklı olan malzeme ile inşa edilmiş bağımsız duran yapıların kalıntısı olabilir. Çok sayıda ahşap izli yanık çamur parçaları tüm yerleşimde görülmektedir. Bu durum dal-örgü tekniği taş temelli binaların üst yapıları haricinde ayrıca inşa tekniği olarak kullanıldığını göstermektedir ki bu sıvalı yüzeylerin üst yapıları da bu duruma dahil olabilir.

En erken tabaka olan Tabaka III'te kazılan yapıların üçü de oldukça basit olup konut niteliği taşımaktadır. Tümü 2 m çapında yüzey yapısıdır ve duvarları dereden toplanmış çakıl taşları ile inşa edilmiş olup beyaz harç benzeri bir materyal ile güçlendirilmiştir. ''C'' biçimli olan yapıların tabanları döşenmemiştir.

Tabaka II'de kazılan yapılarda bazı farklılaşmalar görülür. Bu tabakada çapları 2 ve 4 m arasında değişen beş yapı bilinmektedir fakat sadece dördü bütünüyle kazılabilmiştir. Bu yapılar da Tabaka III yapılarıyla benzer olarak beyaz alçı ile örülmüş kaba çakıl taşı duvarlara sahip yüzey yapılarıdır. Birinin tabanı Tabaka III yapıları gibi döşeli değilken, üçünün ki bitişik kum taşı levhalarla döşenmiştir *(Resim 4)*. Bu tabanı döşeli yapılardan biri 4 m çapında olup merkezinde sıvalı küçük bir tekne bulunmaktadır ve diğer üç yapıdan farklı bir işlevde kullanıldığına yönelik açık bir veri yoktur. Tabanı döşemeli olmayan yapı 3 m çapındadır ve merkezi açık alanın karşısında yer alır. Taş döşeli bir tabanı yoktur ve içinde yükseltilmiş sıvalı bir ocak yer alır.

En üst tabaka olan Tabaka I'de yalnızca konut niteliğinde olmayan ve bir çeşit kamusal işlevi olan yapıların varlığına ilişkin kanıtlar vardır. Bu tabakaya ait toplam dört yapı kazılmıştır. Bunların tümü erken tabakada bulunan yapılardan farklı olarak

dışları kum taşı levhalarla inşa edilmiştir.[9] Bunlardan C ve D yapıları nispeten küçük, yüzey yapılarıdır ve çapları yaklaşık 2,5 m ve Tabaka II ve III'teki pek çok yapı gibi ''C '' biçimli plana sahiptir. Bunlardan birinde erken tabakalardaki örneklerden de bilinen ocak olabilecek kötü korunmuş bir sıvalı öğe bulunmaktadır. Bunlar muhtemelen konut işlevine sahiptir. Küçük, kil duvarlı bir yüzey yapısına benzeyen bir öğe de bu tabakadan bilinmekle beraber kesin olmayan durumu nedeniyle işlevi bilinmemektedir. Bununla birlikte boyut ve biçim olarak bu küçük taş yapılar ile benzerdir.

A *(Resim 5)* ve B *(Resim 6)* yapıları ise daha büyük olup 5 - 6 m çapındadır ve kamu yapıları oldukları düşünülmektedir. Bu iki büyük yapı tam dairesel ve temelleri yarı gömük inşa edilmişlerdir. Ayrıca her yapının duvarına yaslanan yarı dairesel biçimde taştan seki/platform gibi ayrıcı özellikler içerirler. Her iki yapının tabanı da steril bir kil dolgusu üzerine farklı, sarı bir kum ve sıva karışımı ile pek çok kez yenileniştir. Duvarda düzenli bir biçimde konumlandırılmış boşluklar ise muhtemelen çatı desteklerini tutmaktaydı. Her tabanın ortasındaki küçük taş öğe, merkezdeki destek için bir temel olabilir. Diğer iç öğeler taban üzerindeki sıvalı ocaklar ve duvarların karşısındaki yarı dairesel sekiler/platformlardır.

Ek olarak, ikisi de genel olarak evsel aktivitelerle ilişkilendirilen materyal ve objelerden (öğütme taşları gibi) yoksundur. Bakır filizi ve obsidyen gibi ithal mallar ise genel olarak bu iki yapı ile ilişkilidir. En büyük iki obsidyen dilgi çekirdeği de bu yapılardan birinin içerisinde saptanmış obsidyen yongalama alanın ile ilişkili bir yüzeyde bulunmuştur. Bu alan tüm yerleşimde kesin olarak saptanabilmiş tek obsidyen yongalama alanıdır.[10] İthal malzemelerin bu iki büyük yapı ile ilişkili bulunması hem uzak mesafe ticaretinin erken dönemlere kadar indiğini hem de bu yapıları kullanan topluluğun bu ticaretle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir.

Son olarak, obsidyen çekirdeklerinin de bulunduğu A yapısında, yüzünü girişe

---

[9] Michael Rosenberg,''Hallan Çemi'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011,s. 61-62

[10] Michael Rosenberg- Richard Redding,"Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia", *Life in Neolithic Farming Communities*,Derleyen: Ian Kuijt, Plenum Publishers, New York, 2000, s. 45

çevirmiş bir şekilde bir bizon kafası (sans mandible) yer almaktadır ve yapının kuzey duvarında asılıymış gibi görünmektedir. Bu kafatası harici bu tür sığır (bovid) kemikleri faunal buluntular arasında yerleşimde görülmemektedir. Yalnızca bu yapıdaki grubu temsil edip etmediği ya da daha geniş bir sembolik anlamının olup olmadığı kesin değildir. Diğer yapının yüzeyinde ise birkaç kısmen korunmuş koyun kafatası ve birkaç geyik boynuzu ele geçmekle birlikte bunların önceden duvara asılı olup olmadığı kesin değildir.[11]

1.1.1.2. Körtik Tepe

Körtik Tepe Diyarbakır Bismil'de, Batman Çayı'nın Dicle Nehri ile buluştuğu noktada ve Batman'ın 30 km batısında yer almaktadır. 1989 yılında keşfedilen yerleşim ova seviyesinden yaklaşık 5.5 m yüksekte ve ortalama 100 x 150 m ölçülerinde olup 1.5 hektardır. Kurtarma kazıları 2000 yılında başlamıştır ve çalışmalar 2010 yılından beri devam etmektedir. Yapılan kazılarda yaklaşık 3600 m²'lik bir alan açığa çıkarılmıştır *(Resim 7)*. Materyal topluluğu ve mimari kalıntılara dayanarak yerleşimde iki ana kültürel evrenin olduğu anlaşılmıştır. Bu evrelerden ilki Ortaçağ'a, ikincisi ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e aittir.[12] 2011 ve 2012 yıllarında Erken Holosen yerleşimi altında kazılan ve Genç Dryas Dönemi'ne tarihlenen en az iki evreli yapı kalıntıları da yerleşimde belgelenmiştir. Bu erken yerleşim M.Ö 11. binyılın ikinci yarısı ve 10. bin yılın ilk yarısına tarihlenir (M.Ö. 10400/10200 - 9800). Yerleşimde M.Ö. 10400 - 9250 tarihleri arasında kesintisiz iskan görülmektedir.[13]

Yerleşimin güneybatı ve batı kısmında yer alan A104, A80 ve A21 ile doğudaki A83 açmalarında Holosen öncesi yapıların kalıntılarına rastlanılmıştır. Bu döneme ait yapılar sonraki Erken Holosen döneminin taş temelli yapılarından daha dayanıksızdır. İçlerinde kalın kil tabanlara veya çöken çatıya ait kalıntılar yoktur. Bunun yerine direk deliklerinden yola çıkılarak organik çatılar veya deriden çadır benzeri örtülerle kapalı oldukları söylenebilir. Yapı içindeki tabanlar kum ya da ince

---

[11] Michael Rosenberg, ''Hallan Çemi''…s.46

[12] Vechihi Özkaya- Aytaç Coşkun,''Körtik Tepe'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011, s. 89-90

[13] Aytaç Coşkun vd.,''New Resutls on Younger Dryas Occupation at Körtik Tepe'', *Neolithics,* 1/12, 2012, s. 25

kille iyice düzlenmiş, yapılar düzenli olarak yenilenip uzun süre kullanılmıştır.[14]

A80 açmasındaki en eski yapı ana toprağın yaklaşık 40 cm içerisine inşa edilmiştir ve yapıya ait üç direk deliği gözlemlenmiştir. Sonraki çökeltilerin sırası ve direk deliklerinin konumu bu yapının yaklaşık 3 m çapında olduğunu gösterir. Bu ilk yapının üzerinde, tahrip olmuş ince yüzey izlerinin yanı sıra bir ocak açığa çıkarılmıştır.

A104 açmasındaki yapı kalıntılarından Locus 1, güneybatı çeyreği kazılmış çan biçimli bir çukurdur ve yaklaşık 2 m çapındadır. Yapının derinliği orjinalinde 1 m derinliğe sahip olmalıdır. Çukurda, bir yarım ay obsidyen ve büyük bir obsidyen çekirdeğini de içeren birçok çakmaktaşı ve obsidyen buluntu ele geçmiştir. Çakmaktaşları orta ve büyük boylu yongalar şeklindedir ve az sayıda mikrolit vardır. Küllü kalıntıların içerisinde genelde küçük türlerden oluşan hayvan kemikleri, bir deniz kabuğu ve çok sayıda balık kılçığı bulunmuştur. Sadece üç parça takı, iki halka boncuk ve bir gözyaşı biçimli siyah taş pendant bulunmuştur. Dolgu, çoğunda yangın izi bulunan veya ısıdan çatlamış bazı dağınık taşlarla karışıktır. Locus 1'in en alçak kısmı büyük dere taşları ile kaplanmıştır. Duvarlar düz değildir ve dibe doğru daralır. Bu durum, Locus 1'in iskan amaçlı kullanılmadığını; sıra dışı boyutunun bu gibi bir işlev için oldukça büyük kaçmasına rağmen daha muhtemel bir biçimde depo olarak kullanılmış olabileceğini akla getirir.

Locus 1'in dolgu yüzeyinin üzerinde iki ateş yeri vardır. Bunlar Locus 1'in doldurulup üzerinin iskan edildiği sonraki kullanıma ait olmalıdır. Her iki ateş yerinin altında keçi ya da koyun büyüklüğünde hayvanlara ait olabilecek bir çene kemiği bulunmuştur.

Bu çukurun batısında çapı 80 cm olan bir diğer yuvarlak yapı olan Locus 4 keşfedilmiştir. - 4.76 m'ye kadar ana toprak içerisine kazılmış olan yapının orijinal yüksekliğini sonraki Neolitik iskan tahribatı nedeniyle ölçmek mümkün değildir. Batı ve güneybatısı bazı küçük direk delikleriyle sınırlanırken büyük bir direk deliği kuzey kesitinde gözlemlenir. Locus 4'de çoğunlukla buluntudan yoksun olup içerisinde bir adet ocak bulunur. Mikromorfolojik çalışmalar ocak yanındaki organik kalıntılar içerisinde, olasılıkla ottan hasırlara ait, kaliteli dokuya sahip olan paralel bitki

[14] Marion Benz vd.,''Prelude to Village Life. Enviromental Data and Building Traditions of The Epipaleolithic Settlement at Körtik Tepe, Southeastern Turkey'' *Paleorient,* 41.2, 2015, s. 25

liflerinden çapraz demetlerin olduğunu göstermiştir.

Açmadaki bir diğer yapı Locus 5 olarak adlandırılan ve birden fazla katmana sahip olan bir çukur yapıdır. Doğudan çukurun içine düşmüş olan organik üst yapıyı bir ateş yıkmış olmalıdır. Yangından sonra, çukur ana topraktan zorlukla ayrılabilen bir çökelti ile dolmuştur. Yapı batıya doğru genişletilmiş ve kesin olarak iskan edilmiştir. Locus 5, yuvarlak ya da oval bir yapı olup doğu-batı hattında 2.40 m, kuzey-güney hattında 1.40 m ölçülerindedir. Eğer ovalse, kuzey - güney doğrultusunda en az 1.40 m veya 3 m daha devam etmelidir. Eğer yuvarlaksa çapı 4.40 m olmalıdır. Toprağın 40-50 cm içerisine kazılmıştır. Muhtemel bir giriş kuzey sınırında yer alır ve bu girişin doğu ve batısındaki eğimli çöküntüler güneydoğu ve batıya bükülmüşlerdir ve ihtimalle direk delikleri boyunca devam eden ahşap bir duvarın kalıntılarıdır. [15] Locus 5'in doğu sınırında bir diğer büyük direk deliği yer alır. Yapının içinde, direk deliğinin yaklaşık 1.5 m batısında bir ocak ana toprağa kazılmıştır. Söz konusu ocak 30 cm genişliğinde olup güney profilden 20 cm genişletilmiştir. Ocağın dibi ve duvarları ateşten kararmış olan düz dere taşları ile döşenmiştir.

Bu kültürel tabakanın üstü oldukça steril bir dolgudur ve kalın bir kömür tabakasıyla bundan ayrılan, yangın izleri olan bir diğer tabaka vardır. Güneydoğu kısmı hariç bu kültürel tabakada çakmaktaşı yongalar, çekirdekler, bazı obsidyenler ve hayvan kemikleri sık görülmektedir. Batı kesiminde yüzey taş ile kaplanmıştır. Bu kültürel tabakanın üzerinde ise, neredeyse steril bir başka tabaka aynı yönde eğimlidir ve taş aletler, çakmaktaşları, hayvan kemikleri, çok sayıda balık ve bir kaplumbağa kabuğunu içeren başka bir kültürel tabaka ile örtülüdür. Bu daha geç tabakadaki taş birikimi önceki tabakadakiyle aynı yerde gözlemlenmektedir. Bu durum iskan içerisinde mekanın kullanımında uzun bir geleneğe işaret eder. Sonuç olarak, Locus 5, uzun bir dönemde ya da tekrarlı olarak yaşam amaçlı kullanılmıştır. İlk yapıyı güçlü bir yangın yok etmiş olmasına karşın, onarılmış ve en az iki evre daha kullanımına devam edilmiştir. Çakmaktaşı yongalama ve yemek pişirme/ısıtma aktiviteleri yapı içinde belgelenmiştir.

A21 açmasında ise 3 – 3.5 m çaplı, yuvarlak bir yapı olan Locus 3 açığa çıkarılmıştır. Bu yapı oldukça aşınmış olmakla birlikte üç adet çok katmanlı iskan evresi belgelenebilmiştir. İskan evrelerinin aralarında yer alan dolgular ise tabanları

[15] Aytaç Coşkun vd., *a.g.m.*, s 25-26; Marion Benz vd., 'Prelude to Village Life…, s 17

seviyelemek için kullanılmış olmalıdır. 20 cm kadar toprak içine inşa edilmiş olan yapı merkeze doğru hafifçe aşağı eğimlidir. Yapının çevresi kille kaplı dere taşlarından oluşturulmuş bir duvarla sınırlanmıştır. Duvarın orijinal yüksekliği bilinmemekle birlikte kuzeybatı kısımdaki yapı içine düşen yanmış bir duvarın kalıntılarına ait, kille karışık çakıl taşlarına dayanarak en az 25 cm olduğu önerilebilir. Yapının yuvarlak biçimi kuzeybatı kısımda 50 cm kesilmiştir ve ihtimalle bu durum bir girişe işaret eder. Bu olası girişin batısında çok sayıda balık kalıntısının olduğu bir ateş yeri vardır. İç kısımda Locus 2'nin altında, bahsi geçen girişin hemen sağında birbirine paralel iki kullanılmış skapula (kürek kemiği) yer alır. Aynı seviyede girişin yanında büyük, geviş getiren bir hayvanın kaburgası ele geçmiştir. Locus 2 ve Locus 4 ise taşlarla sınırlandırılmış iki küçük çukurdur ve Locus 2'nin iç dolgularının rengi dış topraktan farklı değildir. Locus 4 içinde kırmızı okr şeritleriyle kaplı açık kahve, kolay dağılan bir katman vardır. Renklendirilmiş organik bir maddeye, ahşaba veya hayvan derisine ait olabilecek üzerinde kırmızı okr izleri bulunan benzer bir açık kahve alana ana odanın kuzeydoğusunda da rastlanmıştır. Yapı içinde çoğunluğu balıklara ait küçük hayvan kemiklerinin de olduğu iki kil alanı vardır. Yapının merkezine yakın bir noktada 10 cm derinliğinde bir direk deliği olup bir iç yapıya ya da çatı desteğine ait olup olmadığı kesin değildir. Bu yapı içindeki kültür tabakaları birbirini izleyen kum, kil, karbon ve kömürlü organik koyu kahve yüzeyleri içerir. İkinci iskan evresinde, üçüncü evre başında perinatal/infant bir birey çukur içine, taban altına gömülmüştür ve beden tümüyle kırmızı okr ile kaplanmıştır. Mezar çukurunun doldurulmasından sonra aynı alan iskan edilmeye devam edilmiştir. Yapı içinde iki küçük taş boncuk, bir öğütme taşı, bir kemik uç, havaneli parçası ve bezemesiz bir klorit taş kap ele geçmiştir. Buluntu yoğunluğu dış kısma göre yapı içinde daha fazla olmakla birlikte olası giriş önünde de yapı içindeki kadar yoğunluk görülmektedir. Yapının ilk iskan evresinin alt kısmında 1-2 cm kalınlığındaki kum tabakası tüm tabanı kaplamaktadır. Paleopedolojik analizler söz konusu kum tabakasının yapı içine yerleşim dışından bilinçli olarak getirildiğini göstermiştir

Locus 3 yapısının altında içlerinde skapula, uzun kemikler, çene kemikleri ve üç birleşik omurganın da olduğu yoğun hayvan kemikleri bulunmuştur. Bunlar Locus 9 olarak adlandırılan ve bir kısmı kazılmayan alanda kalan, sert kilden yapılmış yarı dairesel bir yapının içinden ve çevresinden ele geçmiştir. Küçük bir parça hariç herhangi bir ateş yerine ilişkin bir bulgu ele geçmemiştir. Çok sayıda obsidyen ve

çakmaktaşına ek olarak bu yapıyla ilişkili buluntular bir kemik uç, yumruk büyüklüğünde bir çakmaktaşı yumrusu, ikiye ayrılmış bir öğütme taşıdır. Bebek mezarından çıkmış olabilecek iki küçük yeşil halka boncuk Locus 9'un hemen doğusunda bulunmuştur. Bu kil yapının dışı genelde düz olan küçük ve orta boylu çakıl taşlarıyla döşenmiştir. Kuzey doğuda bebek gömüsüne çukurun hemen yanında steril kumlu bir alan vardır. İşlenmiş bir boynuzunda olduğu bir diğer kemik yoğunlaşması Locus 16 olarak adlandırılmıştır. Buradaki kemikler bir ateş yerine çok yakın olup bazılarında yanma izi vardır. Kazılan alanın kısıtlı olması kesin bir yapının varlığını anlamayı güçleştirse de hayvan kemiklerinin yoğunluğu bir kesim ya da çöplük alanına işaret ediyor olabilir.

A83 isimli açmadaki kalıntılar iki evreli (Locus 3 ve 4), boyutu belli olmayan kil kaplı sığ bir çukur ve birbirinden 30-40 cm uzakta olan üç oval/yuvarlak çukurdan (Locus 2, 5 ve 6) oluşur. Locus 3 ve 4 çarpıcı birkaç buluntu içermesine karşın altta ve doğuda olan katman çakmaktaşı ve obsidyenin yanı sıra hayvan kemikleri, kemik uçlar, fitolitler, deniz kabukları gibi organik kalıntılar açısından çok zengindir. Locus 4'teki sığ çukura ait daha alttaki kil taban oldukça yanmıştır ve altındaki ve bitişiğindeki yüzeyler de yanma izi gösterirler. Üç küçük çukurda (Locus 2, 5 ve 6) ana toprağın içine kazılmıştır. Locus 5 az bir dolgu içerirken Locus 2 ve 6, 30 cm derinliğe sahip olup Locus 6 yaklaşık 22 cm çapa sahiptir. [16]Locus 2'nin üst dolgu yüzeyi pek çok dere taşı, az sayıda yanmamış hayvan kemiği ve birkaç çakmaktaşı içerir. Bu dolgunun altında, 2-3 cm kalınlığında açık kahve bir steril tabaka vardır. Bu tabakadan çukurun dibine kömür parçaları ve dibindeki birkaç taşla çok küllü bir alandır. Çukurun biçimi yuvarlak/oval, 35-40 cm genişliğinde ve 32 cm uzunluğundadır. Locus 6 ise neredeyse buluntudan yoksun koyu kahve bir dolgu ile doludur.[17]

Bu birimlerin kullanım amaçları belirsizdir. İki derin çukur (Locus 2 ve 6), içine deri torbaların yerleştirildiği ve sıvıların ısıtılmış taşlarla kaynatıldığı pişirme çukurları olabilir. Bu durum siyahlaşmış taşları, çevredeki yanmamış olan yoğun hayvan kemiklerini ve taşları ısıtmak için kullanılan ateşten dağılmış olabilecek küllü dolguyu açıklayabilir. Locus 3 ve 4 'ün işlevi ise bilinmemektedir.

Erken Holosen Dönemi'ne geçişte olasılıkla küçük çaplı bir sel olayı gerçekleşmiş

[16] Marion Benz vd., Prelude to Village Life…, s 18-22
[17] Aytaç Coşkun vd., *a.g.m.*, s. 28

fakat yerleşimin iskanı Erken Holosen içlerine kadar devam etmiş ve gelişmiştir.[18]

Bu döneme ait en az altı yerleşim katı tespit edilmiştir. Tüm yapı katlarında binalar yuvarlak planlıdır *(Resim 8)*. Tek sıra taştan duvarların inceliğinden yapıların en azından alt kısımlarının toprağa kazıldığı taşların topraktan duvarları yere sabitlemeye yaradığı görülmektedir. Bu duvarlardan bazıları belirli bir yükseklikte korunmuşken bir kısmı üst tabakaların inşa aktiviteleri nedeniyle tahrip olmuştur. Bazı binaların duvarlarının içerisinde yapı malzemesi olarak büyük ezgi taşları ve havanlar bulunmaktadır. Pek çok öğütme levhasının tabanı yoğun kullanımdan dolayı oyulmuş ve yıpranmıştır. [19]

Eskiden yeni evrelere doğru çökeltilerin yapısındaki değişim inşa geleneğindeki değişim nedeniyle olmalıdır. Üst tabakalarda taş ve sert kil yapılar daha çok olup az miktarda humus ve birkaç büyük çukur vardır. Yeni, kirlenmemiş kil yapı materyali olasılıkla yerleşim dışından getirilmiş ve organik çöpler, A80 açmasının doğu kesitinden başlayıp A85 açmasının doğu kesiti boyunca uzanıp geniş bir çukur içinde sona eren fazla miktardaki hayvan kemiği dolgusunun da işaret ettiği gibi olasılıkla komünal çukurlarda, organize bir biçimde biriktirilmiş olmalıdır. Daha alttaki eski evrelerde ise saf kilden ve taştan yapılar yoktur. Pek çok küçük çukur vardır ve dolguların koyu renginden çok miktarda organik kalıntı içerdiği anlaşılır. Bu nedenle daha eski yapılar ya organik materyalle ya da yerleşim içindeki saf olmayan karışık kille inşa edilmiştir. [20]

Körtik Tepe'deki yapıları üç gruba ayırmak mümkündür. İlk grubu 112 adet[21] kazılmış olan yuvarlak planı yapılar oluşturur ve iyi korunmamış çok daha fazlası bulunmaktadır. Bu binaların çapları 2.3 ila 3 m arasında değişmektedir. İşlenmemiş taş sıralarıyla yapılmış basit temeller ve sıkıştırılmış, gömük tabanlar yaygın özelliklerdir. Temel duvarlarının çoğunluğu hala ayakta duran tek sıra taştan oluşmakla birlikte iki ya da üç sıraya kadar korunmuş olanlar da vardır. Üst yapılarının nasıl olduklarına dair kesin veriler yoktur fakat görünüşe göre taş

---

[18] Marion Benz vd., Prelude to Village Life… s 10, 22-23

[19] Vechihi Özkaya- Aytaç Coşkun,*a.g.m*., s. 91

[20] Vecihi Özkaya vd., ''Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı'', *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2012 s. 320

[21] Marion Benz vd., "Methodological Implications of New Radiocarbon Dates from the Early Holocene Site of Körtik Tepe, Southeast Anatolia", *Radiocarbon* 54, 3-4, 2012, sf 292

temeller belirli bir yüksekliğe ulaştığında sıva ile güçlendirilen sazlar üst yapı için kullanılmış olmalıdır. Binalar içlerinde birkaç insandan fazlasının yaşamasına izin verecek boyutta değildirler ve bazıları birbirlerine bitişik olarak inşa edilmişlerdir. [22]

Erken Holosen yapılarından biri olan Y98 yapısının mimarisi ve iskan evreleriyle ilgili elde edilen detaylı bilgiler bu dönem yapılarının inşa ve iskan süreciyle ilgili detaylı bilgiler elde edilmesini sağlamıştır. Y98 binası, A46 ve A71 açmalarında yer alır. Binanın taş duvarlarının temelleri Genç Dryas Dönemi'ne ait tabakaların üzerine oturur. Yapı, modern zamanda inşa edilmiş bir başka yapı ve bu yapıya ait hendek tarafından tahrip edilmiştir. Bu hendeğin dış kısmında, açmanın kuzeydoğu sınırında yapının duvarları -190 cm ve -175 cm yüksekliğe kadar korunmuştur. A46 açmasında ise Y98 yapısına ait olma ihtimali olan Y73 yapısının duvarları ve Y74 yapısının bir duvarı da -170 cm'e kadar korunmuştur. Yapının içinde ana odayı güneydoğu kısımdan ayıran bir ek duvar da ayrıca kaydedilmiştir. Bina içinde tabakaların oluşumunun da gözlemlendiği bir taban vardır. Ana dış duvardan bina içine bükülen bir bölme duvarı mevcuttur. Bu ikincil duvar görünüşte mekan içini orijinal boyutun üçte ikisi oranında azaltmaktadır. Yapı kısmen belgelendiği için bu durum bir tahmin olsa da, benzer duvarla bölünerek mekan içinin küçülmesi örneği Y98'in 6 m kuzeydoğusundaki Y76 yapısında da bulunur.

Binanın kullanım evrelerini saptamak için açılan kesitte 53 cm yüksekliğinde ve 23 cm genişliğinde oldukça büyük, delinmiş ve yıpranmış bir havan yapının alt kısmında bulunmuştur. Söz konusu havan ikincil bir pozisyonda ve işlevde dikey olarak kullanılmıştır. Taş duvar için bir temel açma işlemi yoktur. Bununla birlikte havan toprak içine en az 20 cm itilmiştir. İlk taban duvarların inşasından sonra yapılmıştır. Söz konusu kesitte daha kalın dolgularla birbirini izleyen, çok katmanlı üç evre saptanmıştır. Her biri birkaç ince katmandan oluşan bu üç tabaka, kullanılmış tabanlar olarak yorumlanabilmesine karşın daha büyük dolguların oluşumunu açıklamak zordur. Bu konuda bir yaklaşım evin geçici terkinden dolayı yerleşime ait atık dolgunun biriktiği yorumudur. Söz konusu durum bilinçli bir onarımın ya da tabanın yeniden düzenlenmesinin bir sonucu da olabilir. Bu fikir yerleşmede, höyük yüzeyinin genel yükselmesinin de işaret ettiği gibi yoğun yerleşim aktiviteleri nedeniyle bu tür düzenlemelerin bir gereklilik olduğu fikri ile desteklenir. Bu süreçte belki yapının duvarları ve çatısı da değiştirilmiştir.

[22] Vechihi Özkaya- Aytaç Coşkun,*a.g.m.*, s. 91

Birkaç evreye sahip taban kalıntıları genelde 3 mm'den ince, birbirini izleyen alçı taşı (jips), sarı-kırmızımsı kil ve koyu kahveden siyaha değişen katmanlardan oluşur. Bu sıra her zaman tam olmayıp biri veya diğeri eksik olabilmektedir. Alçı taşı katmanları oldukça az korunmakla birlikte korunmuş olduğu diğer bölümlerden kemik ve organik materyalleri kapladığı bilinmektedir. Kil, düz ve sert bir yüzey elde etmek için bilinçli bir biçimde taban olarak uygulanmıştır. Buna karşılık koyu kahve-siyah katmanların günlük aktivitelerden biriken organik kalıntılar olduğu önerilebilir. Tabanın kasıtlı olarak çim ve hasır gibi organik maddelerle kaplanması da siyah-koyu kahve maddenin kaynağı olabilir. Alçı taşı hijyenik nedenlerle kullanılmış olabilir (haşerelere karşı vs.) Bazı cesetler de alçı taşı ile kaplanmıştır.

Çok katmanlı tabakalardan ilkinin (ilk iskan evresi) içinde bazı açık sarı kil yığınları da ele geçmiştir. Bunlardan en büyüğü yeşilimsi ve kenarları yuvarlatılmış dörtgen olup 16 x 12 x 7 cm ölçülerindedir ve içinde ot izleri görülmektedir. Bunların belki el ile şekillendirilmiş bir kil tuğlanın kalıntıları olabileceği düşünülse de ikincil bir kontekstten ele geçtiğinden gerçek işlevinin ne olduğu belirsizidir.

Alınan toprak örneklerine uygulanan mikromorfoloji analizleri ile çeşitli bitki bölümlerine ait çok sayıda fitolit keşfedilmiştir. Söz konusu lifler tek çenekli bitkilere ait olup olasılıkla buğdaygillere (sweet grass family/poaceae gramineae)aittir. Bu durum, bu türlerin genelde sepetçilik için kullanılan bitki kaynağı olması bakımından şaşırtıcıdır ancak Körtik Tepe'deki lif demetlerinin oldukça ince olması tekstil ürünleriyle karşılaştırılabilir. İnce doğal liflerin işlenmesi (olasılıkla bir çeşit dokuma tezgahı ile) henüz Güneybatı Asya'da belgelenmemiştir. Bu nedenle silisli lif demetleri Erken Holosen'de tekstil üretiminin ilk örnekleri için oldukça önemli bilgiler sağlar. Söz konusu tekstil ürünleri yapı içlerindeki kil tabanları örtmeye yarayabilecek kısmen kırmızı ile renklendirilmiş bir çeşit hasır örme uygulamasına yönelik olabilir.

Bugüne kadar, olasılıkla mersin dallarını bir alete tutturmak için kullanılmış olabilecek ince bir iplik içinde bulunmuş en eski işlenmiş lif örnekleri büyük ihtimalle bir taraktı. Bu obje Ölü Deniz'in kuzeybatı kıyılarında bulunan Wadi Murabba Mağarası'nda keşfedilmiştir ve 10,220 ± 45'e tarihlenir. [23]

---

[23] Felix Schreiber, vd.,''Multilayer Floors in Early Holocene Houses at Körtik Tepe: An Example from House Y98'', *Neolithicsi* 2/14, 2014,s. 15-20

İkinci grup barınak olarak düşünülemeyecek kadar küçük olan yapıları içermektedir. Tüm yapı katlarında gözlemlenen bu yapılar da yuvarlak planlıdır ve çapları 1.1 ile 2.1 m arasında değişmektedir. Sonraki yapılaşma hareketleri tarafından tahrip edilen örnekler hariç 29 tanımlı örnek açığa çıkarılmıştır ve tümü çakıl taşı döşeli tabanlara sahiptir. Höyüğün batı ve merkez kısımlarında da bu yapılardan yer almasına rağmen, doğu kısmında bu yapılardan oluşan bir küme vardır ve bunlar neredeyse tüm yapı katlarında tekrar tekrar höyüğün doğu kısmında yoğunlaşmaktadır. Söz konusu yapılar yuvarlak planlı yapılarla benzerlik göstermelerine karşın boyut ve taş döşeli taban açısından farklıdırlar. Barınak olarak uygun olmayan bu yapılar ihtimalle depolama birimleri olarak işlev görmüşlerdir. Bu yapılardaki yoğun bitki kalıntılarının varlığı da işlevlerinin bu doğrultuda olduğuna işaret etmektedir.

Üçüncü yapı grubu altı örnekle temsil edilir. Bu yapıların çapları 3.40-3.80 m arasında değişir ve diğerlerinden boyut ve taban olarak farklılardır. Bu binalardan iki tanesi yuvarlak planlıdır ve biri höyüğün batı kesiminde diğeri ise doğu kesiminde yer alır. Batıda yer alan Y3 binası 98 cm derinlikte bulunur ve 3.45 m çapı ile diğer iki binadan nispeten daha büyüktür. Orta boy taşlarla inşa edilmiş olan temel duvarları dört sıraya kadar korunmuş ve kil harç kullanılarak düzenlenmiştir. Sıkıştırılmış toprak tabanının altında bir iskelet ve boyutu ve işlevi belli olmayan bir duvarın kalıntıları vardır. Höyüğün batı kısmındaki diğer bina Y44 binası 3.8 m çapa sahiptir ve 1.35 m derinliktedir. Temel duvarları diğer yapıyla aynı teknikte inşa edilmiştir ve asimetrik bir plana sahiptir. Bir iskelet ve bir yaban keçisinin boynuzları yapıya ait sıkıştırılmış toprak tabanının altına gömülmüştür. 1.8 m derinlikteki Y11 binası ise höyüğün doğu kısmında yer alır ve bu alandaki tek binadır. Bu binanın temel duvarları 3.42 m çapında ve işlenmemiş orta boy taşlarla ve kil harçla inşa edilmiştir ve Y44 gibi asimetrik planlıdır. Kısmen tahrip olan bu binanın tabanının nasıl olduğu tamamen kazılmadığı için de kesin değildir. Bu yapıların her biri kendi tabakasında tek örneği oluşturmaktadır. Bu durum söz konusu binaların özel işlevli yapılar olabileceğini ve Hallan Çemi'deki komünal yapıları akla getirmektedir.[24] A83, A71 ve A73 açmalarında açığa çıkarılan bir yapı ise Körtik Tepe'de tek olup diğer Erken Holosen yerleşimlerin de de benzeri bilinmemektedir. İç çapı 4 m ve dış çapı 6 m olan bir hendek açığa çıkarılmıştır. En az iki daha eski yapının bazı kısımları söz konusu hendeğin inşası için ortadan kaldırılmıştır. P1 olarak

[24] Vechihi Özkaya- Aytaç Coşkun,*a.g.m.*, s. 91-92

adlandırılan bu hendek *(Resim 9)* en az 2.20 – 2.50 m derinliğinde olup alt kısmına henüz ulaşılamamıştır. 80 cm genişliğe sahiptir. Boyutu, şekli ve yapımındaki dolgu ve kazılma verileri ayrıntılı ve iyi planlanmış bir yapı olduğunu gösterir. P1 etrafına inşa edilen kilden bir yapı aynı anda kullanım görmüş olmalıdır. P1'in alt kısımlarında bulunan çok sayıdaki kil topağı, bu kil yapının korunan yüksekliğinden en az 50 cm daha yüksek olduğunu göstermektedir. P1'in dolgusu oldukça hızlı bir biçimde dolmuş olmalıdır çünkü içindeki çökelti oldukça geçsek olup içerisinde çok sayıda kil topak vardır. Bu kil topaklar ve dolgu içerisinde başka buluntuların olmaması, artık inşa malzemelerinin bilinçli olarak buraya doldurulduğunu akla getirir. Yapının güneybatı kısmında yanmış bir çatının ve/veya duvarın organik malzemesini de içeren bir yangın alanı yapının yıkımının nedeni olabilir. Bir sonraki evre boyunca P1'in doldurulmasından sonra yaratılan yuvarlak bir yer, tahrip edilmiş yüzeylerin üzerindeki tabanların da gösterdiği gibi hala kullanımdadır. Sadece yapının tümüyle terkinden sonra doğal yollardan dolan çökeltiler yapıyı kaplamıştır.

P1'in işlevi henüz bilinmemektedir. Benzeri bir yapı Erken Holosen yerleşimlerinde açığa çıkarılmamıştır. Hallan Çemi, 'Abr 3 ve Jerf El Ahmar'daki yuvarlak yapılar gibi yuvarlak yapı çağdaşı yer seviyesinin altına inşa edilmiş olmakla birlikte, bu yerleşimlerdeki yapılar yuvarlak bir hendeğe sahip değildir. Hendeğin ahşap çit temeli gibi işlevler için kullanılması eğimi ve çok derin (iç kısmın 1.80 m altında) ve geniş (80 cm) olması nedeniyle olanak dışıdır. Buluntulara ve stratigrafik konumuna göre bu büyük yapı Neolitik yerleşime evresinin sonuna tarihlenmekle birlikte, kronolojik pozisyonu ve amacı kesin olarak bilinmemektedir.[25]

Yerleşimde tek ve çift gömülü mezarlardan oluşan 722 insan iskeleti[26] açığa çıkarılmış bu gömülerin bir kısmı evlerin tabanlarının altına yapılmıştır. Bu durum yerleşim sakinlerinin konutların yerlerine bir tür önem atfettiğinin bir göstergesidir. Konuta yüklenen bu anlam düzenli gömü pratiklerine de belirlenmiştir. Vücudun belirli kısımlarına sıva/alçı sürülmesi geleneği gibi defninin hem öncesine hem de sonrasına ait karmaşık cenaze ritüelleri ve pratiklerinin gerçekleşmesine ait pek çok veri yerleşimde görülmektedir. Mezarlardan 301'inde çeşitli tip ve sayıda gömü hediyesine rastlanırken 154 tanesinde bulunmamıştır. Mezarlardan ele geçen kişisel takıların dağılımı açısından bazıları oldukça zenginken bazılarında sadece birkaç tane bulunmakta, bazılarında ise hiç bulunmamaktadır. Bu şablon diğer hediye

[25] Vecihi Özkaya vd. *a.g.m.* s.321-322
[26] Marion Benz vd., "Methodological Implications…, s.292

türlerinde de gözlemlene bilmektedir. Farklı kalite miktardaki hediyelerin bulunduğu mezarlar ve hediyelerin yer almadığı mezarlar sosyal hiyerarşinin bir yansıması olarak açıklanabilir. Yontma taş buluntular çok çeşitli olmakla beraber genellikle mezar hediyesi olarak ele geçmektedir. Bunlardan çok azı yapıların tabanlarında mezarlardan bağımsız olarak ele geçmiştir. [27]

1.1.1.3. Gusir Höyük

Gusir Höyük Siirt'in 40 km güneyinde, Botan Nehri'nin bir kolu olan Kavaközü Deresi'nin güney kıyısında, Gusir Gölü'nün batısında yer almaktadır. Yerleşim 1989 yılında keşfedilmiş olup, 2009'da yapılan kısa yüzey araştırmasından sonra 2010 yılında kazılar başlamıştır. Sondaj yapılmamasına rağmen yerleşimin en erken tabakasının Gusir Gölü'nün şimdiki taban seviyesine kadar indiği düşünülmektedir. Bu nedenle arkeolojik depozitin kalınlığı 7 ya da 8 m olmalıdır. Yaklaşık 150 m çapında bir alanı kaplayan höyük deniz seviyesinden 535 m yüksekliktedir ve göl kıyısında oluşan kesitlerden izlenebildiği kadarıyla 8 m dolgu yüksekliğine sahiptir. Bununla birlikte yaklaşık 2 m'lik bir kısmı tarımsal faaliyetler nedeniyle tıraşlanmıştır. Az miktarda Ortaçağ çanak çömleği hariç yerleşimin tümü, özellikle en erken dönemleri olmak üzere Çanak Çömleksiz Neolitik'e tarihlenmektedir. Yerleşim G.Ö. 9975 - 9600 aralığına tarihlenmektedir. 2010 yılındaki ilk kazı sezonu boyunca toplamda 900 m²'lik bir alanda çalışılması mümkün olmuştur *(Resim 10)*. En az dört farklı evrenin varlığı bilinmektedir ve daha eski evrelere yamaçta oluşturulan teraslarda ulaşılmıştır. Yerleşimde yuvarlak ve yarı gömük tabanlı yapı planından zamanla dörtgen plana gelişen bir dizi yapı açığa çıkarılmıştır.

Yüzey toprağının hemen altında çapı 10 m'yi bulan çukur tabanlı merkezi bir yapı *(Resim 11)* ve ona eklemlenmiş dörtgen planlı yapılar ye alır. Merkezi bina köşeleri yuvarlatılmış dörtgen plana sahip olup duvarları neredeyse 1 m kalınlıktadır.[28] Bir metrelik kısmı düzensiz taşlarla, özenle inşa edilen duvarların üst seviyesinin ise dal-örgü olduğu anlaşılmaktadır. Taş duvarın iç yüzeyi ve ahşap üst yapı kerpiç ile kaplıdır. Mekanın içinde duvara paralel dönen bir seki, yassı büyük taşlarla döşenmiş kil sıvalı bir alan, taş tekne ve öğütme taşlarının bulunduğu birimler vardır.

---

[27] Vechihi Özkaya- Aytaç Coşkun,*a.g.m.,,* s. 93,95,100

[28] Necmi Karul,''Gusir Höyük'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen*:* Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011, s. 1-2

Ayrıca mekan içinde, alt kısımları küçük taşlarla çevrelenerek sağlamlaştırılmış üç dikilitaş bulunur. Dördüncü dikilitaşın varlığı ise diğerleri gibi bir yatağı çevreleyen destek taşlarından anlaşılır. Bu taşların eş zamanlı dikilip dikilmedikleri bilinmese de mekanın ortasında kare bir alanı belirleyecek şekilde karşılıklı yerleştirildikleri anlaşılır. Dikilitaşlardan birinin üzerine işlenen küçük daireler ile yine küçük delikler açılmış bir diğer örnek Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'ın sonraki aşamalarından tanınan bezemeli dikilitaşların ilk örnekleridir.[29] Dikilitaşlardan birinin genişliği 80 cm, kalınlığı ise 20 cm'dir. Köşeleri bilinçli olarak yuvarlatılmıştır. Söz konusu taş levhalar farklı boyutlarda ve biçimlerde farklı binalarda da bulunmuşlardır. Farklı tabakalardaki varlıkları geleneğin devamlılığını göstermektedir. Dolgu içerisindeki bazı çakıl taşları ısıya maruz kalmışlardır ve yanma izi göstermektedir. [30]

Merkezi yapıya eklemlenen dikdörtgen planlı mekanlar, merkezi yapıdan ışınsal bir doğrultuda açılarak adeta bir yonca şekli oluşturur. Olasılıkla her yapıdan, merkezdekine geçişi sağlayan bir giriş vardır. Dikdörtgen mekanların içinde, taş platformlara, işlik yerlerine ve öğütme taşlarına rastlanırken; duvarlarının aynı yerde üst üste gelecek şekilde birkaç kez yeniden inşa edilmesi dikkat çekicidir. Birkaç yerde duvarlara bitişik olarak bulunan ahşap direk altlıkları, yapıların üzerini örten ve olasılıkla dal-örgü teknikle inşa edilen damların, direklerle desteklendiğini düşündürmektedir. Taban altlarında, duvar boyunca farklı zamanlarda yapıldıkları anlaşılan çok sayıda gömüt vardır. Kazılan alanda benzeri yapılara ve dikili taşlara rastlanması merkezi yapı ve ona bağlı mekanlardan oluşan bu dokunun tekrarlandığını düşündürse de çalışılan alanın boyutları kesin bir yorumda bulunmayı engellemektedir. [31]Bu binalardan birinde de büyük binadakine benzer olarak dikili bir taş levha yer almaktadır.

Tabaka dolgusunun yanı sıra evlerde de bulunan yanmış kerpiç kalıntılarından anlaşıldığı gibi geniş ölçüde taş temellerin üzerini inşa etmede kerpiç de kullanılmıştır. Bazı kerpiç parçalarının üzerinde dal izleri vardır ve bunların çatıya ait oldukları tahmin edilmektedir.

Büyük yapının batısında olasılıkla avlu olarak kullanılan ve diğer yapılar tarafından çevrelenen bir açık alan bulunmaktadır. Bu alanın dolgusu küllüdür ve ara ara büyük çakıl taşı kümeleri ile öğütme levhalarının vardır. Bunlara ek olarak bu

---

[29] Necmi Karul, ''Gusir Höyük Yerleşik Avcılar'', *Arkeoatlas 8,* 2013 s. 27
[30] Necmi Karul,''Gusir Höyük'', *Neolithic in Turkey…, s. 2,5*
[31] Necmi Karul, ''Gusir Höyük Yerleşik…, s 27-28

alanda hoker pozisyonunda gömülen bireylere ait üç basit mezar birbirine yakın konumlanmış biçimde açığa çıkarılmıştır.

Büyük binaya bitişik binalardan birinde, kemikleri tahrip olan fakat görünüşe göre sıkıştırılmış 3 bireye ait mezar vardır ve gömüler binalar inşa edildikten sonra bu tabakaya kazılmış olmalıdır. Gömülerdeki ve çevresindeki buluntular alanın geri kalan kısmında ele geçen buluntulardan daha farklıdırlar.

Daha alçak olan terasa açılan açmada ikinci evreye ait olduğu düşünülen 3 binanın kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu binaların tümü yuvarlak planlı olup ve üst terastakilerle karşılaştırıldığında daha küçük boyutludurlar. [32]

Duvarlar, somun biçimli dere taşları seçilerek, üstteki tabakaya oranla daha derin bir çukurun iç çeperi boyunca örülerek oluşturulmuştur. Bu binalardan ikisinin çapı 2.5 m, diğerininki 5 m'dir ve bazı duvarların yüksekliği kimi yerlerde 1.5 m'yi bulmaktadır. Bu dönemde de dikilitaş geleneği vardır ve özenle biçimlendirilmiş bir dikilitaşın üzerinde bilinçli olarak açılmış birkaç delik vardır. Bir diğer yapıdaki dikilitaşın etrafında ise çok sayıda hayvan boynuzu bırakılmıştır. Özellikle bu tabakadaki yapıların içindeki dolgular oldukça homojen olup yanmış küçük taşlar içerir ve binanın terkinden sonra yapıların doldurulduğunu akla getirir.[33]

Yerleşimin güneydoğu bölümünde yer alan küçük açmada bir diğer yuvarlak bina açığa çıkarılmıştır ve söz konusu binanın 3. evreye ait olduğu düşünülmektedir. Diğerlerinden farklı özelliklere sahip bu yuvarlak yapı 4 m çapında olup 1 m kadar zemine gömülüdür. Binanın göle yakın olan kısmı aşınmış olup duvarların iç kısımları geniş taş levhalarla kaplanmıştır. Duvarların üst sıraları yassı taş levhalarla inşa edilmiş olup biri diğerinin üstüne gelecek şekilde bir düzen içerisinde inşa edilmiştir. Taban ise daha küçük taşlarla düzenli bir biçimde kaplanmıştır. Binanın ortasında alçak bir platform vardır. Platform köşeleri yuvarlatılmış biçimde dikdörtgen olup uzunluğu yaklaşık 1.3 m'dir ve üst yüzeyi ve kenarları düzleştirilmiştir. Merkezinde olasılıkla içine bir dikilitaş yerleştirilebilecek köşeleri yuvarlak bir delik oyulmuştur. Yapı içerisinde düşmüş halde bulunan dikilitaşın şu anki pozisyonu platformdaki oyukla aynı akstadır. Söz konusu dikilitaş yuvarlatılmış köşeli ve dikdörtgen olup ölçüleri 100 x 60 cm'dir. Hem üst hem de alt uçları kayıp olan levhanın orijinal boyutunu ve biçimini tahmin etmek mümkün değildir.

---

[32] Necmi Karul,''Gusir Höyük'', *Neolithic in Turkey…, s. 2-3*

[33] Necmi Karul, ''Gusir Höyük Yerleşik…, s 28

Bu binanın hemen altında, 4. tabakada üç binanın kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Bu yapılar da dairesel plana sahip olmasına rağmen üst tabakalar ile arasında inşa tekniği açısından bir takım farklılıklar görülür. Binaların biri diğerine yakın biçimde konumlanmıştır ve dış çapları yaklaşık 10 m'dir. Duvar yükseklikleri yer yer 2 m'ye kadar korunmuş olan bu yapılar diğerlerinden daha iyi durumdadırlar. Bir yapıda duvarın, ortada çok az bir açıklık kalacak şekilde, birkaç kez iç içe yenilendiği görülürken bu uygulama Göbekli Tepe yapılarını çağrıştırmaktadır. [34]

1.1.1.4. Hasankeyf Höyük

Hasankeyf Höyük, Batman-Hasankeyf'in 1.5 km doğusunda, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında yer alır *(Resim 12)*. Yerleşim Hasankeyf Kurtarma Projesi kapsamında, Batman Üniversitesi'nden Prof. Dr. Abüsselam Uluçam tarafından kazılmaya başlanmış, araştırmayı 2011 yılından itibaren ise Tsukuba Üniversitesi'nden Prof. Dr. Yutaka Miyake devralmıştır. Höyük dairesel bir formda olup 200 x 160 m boyutunda ve ova seviyesinden 8 m yüksekliktedir. Hellenistik Dönem'e ve Demir Çağı'na ait geçici iskanla ilişkili olan çukurlar hariç tüm yerleşim M.Ö. 10. bin yılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.

Höyüğün en tepesinde açığa çıkarılan yapılar, yarı dörtgen bir plana sahip olan yarı gömük temelli bir binaya ait taş duvarlardır.[35] Farklı seviyelerde, aynı mekana ait üç tabanın bulunması yapının kendi içerisinde birkaç kez yenilendiğini gösterir. Kenar uzunlukları 9 metreyi bulan bu yapının sıradan bir ev olmadığı ve özel bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir *(Resim 13)*. Esas yerinde korunmamış olmasına karşın, bu yapıya ait mimari elemanlar arasında uzunluğu 1.5 m'yi aşan büyük yassı taş levhaların varlığı da bu görüşü destekler.[36] Bu yapının dolgusuna kazılmış birkaç çukur da açığa çıkarılmıştır. Stratigrafik olarak bu yapılar prehistorik yerleşimin en geç evresine tarihlenir. Bu çukurlardan bazılarının içinde öğütme taşları ve bir örnekte göz benzeri kabartma bezemesi olan büyük taş levhalarında olduğu büyük taş blokları vardır. Yapının içinde ve çevresinde 25 insan gömüsü kazılmıştır. Yapının doğu duvarının yanında üç bireye ait çoklu gömü özellikle dikkat çekicidir. Bunlardan biri sıkıca bükülerek gömülmüştür ve bacak kemikleri üzerinde siyah çizgi izleri görülmektedir. İskelet bütünüyle doğru anatomik pozisyonda

---

[34] Necmi Karul,''Gusir Höyük'', *Neolithic in Turkey…, s. 3*

[35] Yutaka Miyake, vd., ''New Excavations at Hasankeyf Höyük: A Tenth Millenium cal. BC Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia'', *Neo-lithics*, 12-1, 2012, s. 1-5

[36] Yutaka Miyake,''Hasankeyf Höyük'', *Arkeo atlas 8,*2013, s*.* 44-47

olduğundan birincil gömü olduğu düşünülmektedir. Söz konusu çizgilerin kemik yüzeyine nasıl boyandığı kesin bilinmemekle birlikte benzer örnekler Körtik Tepe ve Demirköy Höyük'ten bilinmektedir.

Diğer açmalarda, bu yapı ve gömütlerden daha alt seviyede bir dizi yarı gömük temelli ve yuvarlak planlı başka yapılar da açığa çıkarılmıştır *(Resim 14)*. Bu yapıların pek çoğunun üst kısmı tahrip olmasına karşın, bazılarının yüksekliği 1.2 m'ye kadar korunmuştur. Her birinin inşa tekniği temelde aynıdır. Öncelikle yuvarlak bir barınak çukuru kazılır, sonra iç duvar çukurun ağına kadar taş sıraları yükseltilerek sağlamlaştırılır. Daha büyük taşlar genelde temel olarak kullanılır, daha küçük benzer birkaç taş sırası sarımsı kahve renkli kilden bir harç kullanılarak yerleştirilir ve duvarın üst kısımları düz dere taşlarıyla inşa edilir. Son olarak, harç olarak kullanılan aynı kille taş duvarlar sıvanır. Yapılara nereden ve nasıl girildiği konusunda yeterli kanıt henüz yoktur. Tabanı yaklaşık 20 cm kalınlığında taş döşeli bir yapı haricinde yapılarda taban görülmemektedir. Çapları ise 4-5 m arasında değişmekte olup en büyüğünün çapı 6 m'dir. Bu yapıların tümü taban seviyeleri değişik olması nedeniyle muhtemelen aynı anda kullanımda olmamasına karşın, yoğun olarak konumlanmış ve genelde birbirlerine bitişiktirler ve bazen daha erken yapıların üzerinde yer alırlar. Yapıların kendi içerisinde birkaç yenileme evresinin olduğu görülür. Tabanı taş döşeli yapı hariç diğer yapıların dolgusundan çok sayıda hayvan kemiği, yongalar ve işlenmemiş taşlar ele geçmiştir. Söz konusu yapı kasten boşaltılmış olup içerisinden buluntu ele geçmemiştir.Başka bir yapıda ise tabanın hemen üzerinde iki yabani koyuna ait yan yana boynuzlar ele geçmiştir. Boynuzların duvara asıldığı ya da buraya bilinçli olarak getirildiği düşünülmektedir. Taban üzerinde ocak ya da fırın gibi kalıntılara rastlanmazken yapı tabanlarının altında çok sayıda iskelet vardır. [37]

1.1.1.5 Çayönü

Çayönü Tepesi, Diyarbakır'ın Ergani İlçesi'nin 7 km güneybatısında, Hilar Kayalıkları üzerindeki Hilar Köyü'nün kuzeyinden akan ve Dicle Nehri'nin bir yan kolu olan Boğazçay'ın kuzey yakasındadır. 1964'ten 1991 yılına kadar aralıklarla, 16 yıl boyunca kazılmıştır. Yerleşimin ölçüleri 200 x 100 m olup mevcut dolgu kalınlığı güney kesimde 4.5 m, kuzeyde ise 6.5 m'yi bulmaktadır. M.Ö. 10.000'lerden itibaren kesintisiz tabakalanma gösterir. Yapılan kazılarda 8000 m²'lik bir alan açığa

[37] Yutaka Miyake, vd., ''New Excavations…, s 3-5

çıkarılmıştır. M.Ö. 3. bin sonlarına kadar yerleşimin kuzeyinde akan Boğazçay'ın bir kolu olan mevsimlik akarsu Bestakot'un yatağında ve salınımında çeşitli nedenlerle değişiklikler, taşkınlar ve gölleşmeler olması zaman zaman yerleşmeyi tehdit etmiş, çoğu zaman yerleşim düzeni ve mimaride de belirleyici olmuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik yerleşim sırtını Hilar Kayalıkları'na dayayarak zamanla ovanın ortasına doğru genişlemiştir.

III. Evre	Erken Bizans-Geç Roma Dönemi
	Erken Demir Çağı
	II. Bin Yıl
	ETÇ II-III (III. Bin Yıl)
II. Evre	IIb (Geç Kalkolitik-ETÇ I)
	IIa (Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

Tablo 1: Çayönü Genel Yerleşim Tabakalanması

I. Evre	**Alt Evreler**	**G.Ö. Tarihler**	**Levant Kronolojisi**
Yuvarlak Planlı Yapılar	r 1-4	10.200-9.400	PPNA
Izgara Planlı Yapılar			
● Erken	g 1-4	9400-9200	PPNA
● Geç	g 5-6	9200-9100(?)	Erken PPNB
Kanallı Yapılar Yapılar	ch 1-4	9100-9000	Erken PPNB
Taş Döşemeli Yapılar	cp 1-3	9000-8600(?)	Orta PPNB
Hücre Planlı Yapılar	c 1-3a-b	8600-8300	Geç PPNB
Geniş Odalı Yapılar	lr 1-6	8200-8000(?)	PPNC

Tablo 2: Çayönü Çanak Çömleksiz Neolitik Yerleşim Tabakalanması

İlk yerleşim 4 - 5 m çapındaki açık alanların çevresindeki küçük yuvarlak kulübelerden oluşur *(Resim 15)*. Söz konusu kulübeler saz demetlerinden yapılmış olup yarı yere gömülü tabanlara sahiptir ve açık alanlar ile çevrilidir. Konutların iç alanları ortalama 20 - 25 m²'dir ve zamanla ovalleşip ve daha geniş iç boyutlara ulaşmıştır. Yapıların duvarları ince ağaç ve dalların sepet gibi örülüp kille sıvanması ile inşa edilmiştir. Çatı sistemini destekleyen ve merkezde yer alan direkler ilk kez r3 evresinde ortaya çıkar. Taş temel üzeri dal-örgü yapılar ve sıvalı tabanlar daha sonraki yuvarlak konutların özellikleridir. RA olarak adlandırılan yuvarlak yapının tabanı kırmızıya boyanmıştır. Daha büyük taşlarla inşa edilmiş olan taş temelli ve ovalimsi plana sahip olan BN isimli yapı ise ''özel'' binaların en erken örneği olabilir. Söz konusu yapıyı sonraki dönemde üzerine inşa edilmiş olan ızgara planlı GG binası tahrip etmiştir.

Yapıların arasındaki açık alanlarda bulunan ve çok sayıdaki dağınık taş, depolama çukurları, yongalama alanları, küçük ateş yerleri ve hayvan kemiklerinden oluşan çöplük alanları bu alanların günlük aktiviteler için kullanıldığını göstermektedir. Binaların hem içlerinde hem de dışlarında belirli aktiviteler için ayrılmış alanları saptamak mümkün değildir. Boyutları 1.2 – 2 m arasında değişen 30 – 50 cm derinliğindeki ateş çukurları açık alanlarda yaygın olarak bulunmaktadır. Aralarda rastlanılan çakıllı alanların bir kulübe tabanının artığı mı olduğu yoksa belirli işlerin yapımı için mi hazırlandığı ise anlaşılamamıştır.

Ölüler bu dönemde bazen taşla çevrilmiş çukurlara, açık alanlara ve konutların taban altlarına gömülürler. Terk edilen yuvarlak yapıların yanık dolguları içindeki veya açık alanlardaki birincil veya ikincil gömülerin, erken dönem ızgara planlı yapılara da ait olma ihtimali de vardır.[38]

Bir önceki dönemin yuvarlak konutlarının üzerinde yer alan ızgara planlı yapılar *(Resim 16)* dörtgen formda olup iç kısımları üç bölümden oluşmaktadır. Yüzleri güneydoğuya dönük olan yapıların kuzeybatıda yer alan ilk kısmı, görüntüsünden ötürü ızgara olarak isimlendirilmiş olan ve havalandırma kanalları olarak da yorumlanan,[39] yan yana ve üst üste iki veya üç sıra taş dizilerek oluşturulmuş, geniş aralıklarla düzenlenen beş veya altı paralel taş sıralarından oluşur. Bu taş sıralarının

[38] Aslı Erim Özdoğan ,''Çayönü'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen, Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011, s. 185-189, 195-196

[39] Wulf Schirmer,'' Some Aspects of the Building in the Aceramic Neolithic at Çayönü Tepesi'' *World Archaeology,*21,1990, s. 376

üzeri dal ve kamışlarla kapatılıp bazı örneklerde toprakla sıvanmıştır ve böylelikle yer seviyesinden yüksekte bir yaşam tabanı yaratılır. Yapıların orta bölümünde seviye olarak ızgaralardan alçak olan, sıvalı bir tabana sahip dikdörtgen bir merkezi oda vardır. Bu odanın güneybatı ya da güneydoğu köşesinde bir ocak bulunur. Güney bölümde ise, merkezi girişin iki tarafında bazen taşla döşenmiş olan bir takım küçük bölmeler vardır. Mekan içi ocaklara ilk olarak ızgara planlı yapılarda rastlanır. Bu ocaklar sıvanmış taş döşemeleri ve arka kısımlarındaki baca yeriyle yapıların önemli bir öğesidirler. Yarı gömülü konutlardan yükseltilmiş platformlu yapılara geçişin nedeninin sık gerçekleşen sel ve/veya uzun yağmur sezonları olduğu düşünülmektedir. Söz konusu sel baskınları ızgara planlı yapıların bir kısmını tahrip etmiştir.

Izgara planlı yapılar farklı işlevler için bölümlendirilmiş daha geniş yaşam alanları ihtiyacı için de ortaya çıkmış olabilir. 10 - 11 x 3.5 - 5 m ölçülerindeki yapıların iç kullanım alanı ise 35 - 42 m² arasında değişmektedir. Yapıların güney duvarını direk altlığı olduğu düşünülen payandalar dış kısımdan destekler.[40]

Harç kullanılmadan inşa edilen temelin yüksekliği 15 cm 'i geçmez[41] ve yapıların üst kısımlarını desteklemek için bir işlevi yoktur. Yapıların uzun kısımları boyunca ortalama 70 - 80 cm aralıklarla taşlarla çevrili direk deliği sıraları ve merkezi odada da yassı taşlardan oluşan direk temelleri binaların üst yapılarının önceki yapılarla benzer olarak saz demetlerinden ve/veya ince dallarla inşa edildiğini göstermektedir. Söz konusu yapılar direklerle desteklenmiş ve köşeleri hafifçe yuvarlatılmıştır.

Binaların ölçüleri dışında köyün genel yapısında bir değişim yoktur. Yontma taş aletlere uygulanan kullanım izi analizi ile silisli bitkilerin uzun süre boyunca ve sürekli olarak kesildiği saptanmıştır ve bu durumun sadece beslenme ile ilişkili olmadığı, binaların üst yapılarının inşasıyla da ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Yerleşimde ele geçen saz kalıntıları da *(scirpus maritimus)* bu görüşü desteklemektedir.

Yapıların içleri, çakmaktaşı yongalama gibi işlevsel olarak pek çok aktivite alanına ayrılmıştır. Yapıların ızgaralar üzerinde yükselen kuzey kısımları pek çok işin yapıldığı ev içi atölyelerdir ve ince işçilik için kullanılan taş ve kemik aletlerle birlikte kemik, fildişi, taş ve farklı üretim seviyelerinde birkaç bakır obje bu alandan ele geçen buluntulardır. Bu özel işlikler, kanallı yapılardaki uzmanlaşmış atölyelerin

[40] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s 195
[41] Wulf Schirmer, *a.g.m*. s 367

öncüsüdür. Havaneli ve havanlar gibi ağır taş buluntular ve kemik aletler genel olarak ortadaki merkezi odada, tabanda veya çevreleyen duvarların üzerinde bulunur. Bu durum seki ya da küçük niş benzeri birimlerin varlığına işaret eder. Yapıların güneyinde yer alan küçük hücreler ise genelde boştur ya da çok az obje ele geçmiştir. [42]Yapılardan birine ait hücrelerin ikisinde gömütler vardır ve bu alan gömü uygulamasının yanında depolama amaçlı da kullanılmış olabilirler.[43]Bu evrenin başında, dıştaki avlular ve yuvarlak yapıların terk edilmiş boş oyukları depolama ya da atık alanı olarak kullanılmıştır. Önceki oyukların kullanımına ek olarak yeni depolama çukurları da açılmış ve içleri sıvanmıştır. Yongalama ve kesim aktiviteleri de açık alanlarda gerçekleştirilmektedir. Bu üretim süreci sık gerçekleşen sellerden sonra azalmış ve birbirlerine yakın olarak inşa edilen ızgara yapılar arasındaki açık mekanlar çöplük alanları olmuşlardır.

Izgaralar genelde hafifçe değişen akslarda 6-7 kez yeniden inşa edilmiştir (bazı örneklerde ise 2-3 kez) *(Resim 17)*. Taş ızgara sistemi, yapıların her yenilenişinde, geniş aralıklı iki ucu açık ızgaralardan, zigzag görünüşlü tek tarafı kapatılmış ızgaralara, daha sonra da aralıkların sıklaşıp ızgara ağızlarının kapatıldığı, ızgara aralıklarının da kapak taşlarıyla örtüldüğü bir gelişim izlemiştir. Basit taş dizilerinden örüye dönüşmüş duvarları ve dik köşeleri ile bu binalar kanallı yapılara geçişi aşamasının örnekleridir *(Resim 18)*. Bu gelişim Kanallı Yapılar Evresi'nin son tabakasında (ch3) gelişiminin zirvesine ulaşıp, taştan ve kerpiçten dik döşeli duvarları taşıyan ve birbirinden dar kanallarla ayrılan bir taş platforma dönüşür. Bu geç dönem yapı örneklerinde taş sıralarının (ızgaraların) sayısı artar. Erken ızgara planlı yapıların aksine, ızgaraların üzerini örten oldukça gelişmiş topraktan sıvalı tabanlar vardır. GBb isimli yerleşimin batı kesimindeki bir örnekte, sıvalı taban küçük taş sıralarıyla bölünmüştür ve sıva bu taş sıralarına doğru yukarı devam ettirilmiştir. Hemen tabanın altında, 10 cm kalınlığında homojen kahverengi bir yüzey dolgusu ızgara duvarlarını örtmektedir. Söz konusu örnek tabanın, ızgara sisteminin üzerinde yayılan kalın, hafif malzemeden yapılan bir yüzeyin üzerine yapıldığını göstermektedir. Bu uygulamanın nedeni taş sıraları ile bölünerek birbirinden bağımsız sıvanan 5.3 x 4 m ölçülerindeki tabanın çatlamasına karşı bir

[42] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s 195

[43] Mehmet Özdoğan,''Transition from the Round Plan to Rectengular- Reconsidering the Evidence of Çayönü'' *Neolithic and Calcolithic Arcaeology in Eurasia: Building Techniques and Spatial Organisation*, Derleyen: Dragoş Dheorghiu, BAR International Series 2097, 2010, s. 33

önlem olmalıdır. Söz konusu bölümleme ile tek odadan oluşan diğer ızgara üzeri tabanların aksine üç sıra halinde küçük odalar oluşturulmuştur [44]ve bu uygulama bir sonraki evrenin, içleri bölümlenmiş kanallı yapılarına doğru bir gelişimin adımı olabilir.[45] GBb binasının 12 m kuzeyinde bulunan GTc binası ise, yuvarlak RA binası gibi kırmızı bir tabana sahiptir. Geleneksel üst yapı ve çatı sistemi Kanallı Yapı Evresi'nin erken tabakalarındaki ters ızgara planlı yapılar dönemine kadar (ch1) devam eder. Ahşaptan olan ana destek direkleri, yapıların dış duvarlarına daha yakın bir noktaya yerleştirilir ve ızgaraların bir parçası haline gelir.

Söz konusu yapılar beş ya da altı yapı evresinden sonra küçük çakıllardan oluşan bir yüzey ile gömülmüştür. Bu geleneğin kökeni henüz bilinmemesine rağmen, terk edilmiş evlerin ya da özel yapıların bazı objelerle (hediyeler?) ile birlikte gömülmesi Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin ikinci yarısına kadar bir gelenek halini alır. Cilalı taş baltalar ızgara planlı yapıların terki boyunca bilinçli olarak binaların duvarlarına koyulmuştur. Tüm ya da kısmen kırılmış taş baltalar GA, GBb, GG, GHa, c-e, GKa-b, GN, GR ve GT binalarının paralel duvarlarında bulunmuşlardır. Bu uygulama Ba'ja yerleşimindeki duvarlardan birinde ele geçen dört taş balta ile karşılaştırılabilir. PPNA dönemi Jerf El Ahmar yerleşiminde de bazı duvarlarda taş balta ve öğütücü taşlar görülmektedir.[46]

Bu evrenin sonunda yerleşimin güney yamacı kesilerek mecvut boyutları 11 x 7.5 m olan ve iki tane ortada bir tanede kuzeydoğu köşesinde dikilitaş bulunan Saltaşı Yapı (FA) inşa edilmiştir. [47]

Bu evrede birincil gömüler tek, ikili ya da üçlü gruplar halinde bazen sürtme taştan ölü hediyesi ile birlikte merkezi odanın altına, ızgara duvarları arasına veya küçük hücresel bölmeler içerisine gömülürler. Yapı içi mezarlar ilk kez bu dönemin geç evrelerinde görülür. Izgara planlı yapıların yayılımı ve sayısına göre yerleşimdeki mezarlar azdır ve yer seviyesinin üzerinde yükseltilen tabanlar ölü gömme pratiklerine de yansımış olmalıdır. Kanallı Yapılar Evresi'nden itibaren kesin kullanımını bilinen Kafatası Binası bu tür bir gereksinimin sonucu olabilir. GBb binasında ki bir örnekte sıva altında, ızgara duvarları arasında bir köpek mezarı ve

---

[44] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s 196-197

[45] Wulf Schirmer, *a.g.m*. s 369

[46] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s 197-199, 218

[47] Aslı Özdoğan, *Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki yeri (Küçük Buluntuların Yardımıyla),* Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Departmanı, 1994, s.40-46

yaban domuzu kafası, bir erkek mezarına yakın bir biçimde yer almaktadır.

Kanallı Yapı Evresi'nde yerleşim planı değişir *(Resim 19, 20)*. Bu dönemin erken evrelerinde, bir önceki dönemin ızgara planlı yapılarının her yenilemede yapı aksının kaydırılması ile oluşan yön değişikliğinden ismini alan ters ızgara planlı yapılar yer alır. Kanalların aşamalı olarak kapatıldığı mimari gelişim sürecinin de eşlik ettiği yapı akslarının her yenilemede kaymasıyla, konutlar bu dönemde doğu-batı hattında konumlanmış hale gelir. Yapıların arasında genişleyen alanlar bu evrede açık alanların tekrar önemli bir konuma geldiğini göstermektedir. Özellikle yerleşimin batı kesimi, evlerin çevresindeki hafif malzeme ile yapılmış çok sayıda işlik ile bir üretim ve konut alanı olarak gelişmiştir.[48] Yerleşimin doğu kesiminde ise yaklaşık 500 m²'lik bir alan ızgara planlı yapıların üstünü tamamen örtecek şekilde orta ve küçük boydaki çakıl taşlarının serilmesi ile oluşturulan Plaza'nın öncüsü niteliğindeki ilk açık alana ayrılmış, konut yapıları da bu alanın çevresine dizilmişlerdir. Söz konusu alanın güneydoğusuna, Saltaşlı Yapı'nın kuzeydoğusuna ise Kafataslı yapı inşa edilmiştir.

Kanallı Yapılar Evresi'nde taş temel üzeri kerpiç duvarlar, yassı kapak taşları ile kapatılmış 20 cm genişliğindeki kanalların bulunduğu ortalama 5.5 x 3 m boyutlarındaki[49] dikdörtgen platformlar üzerinde yükselir. 50 cm genişliğinde ve yüksekliğinde ölçülen temeller çeşitli boyutlarda taşlardan inşa edilmiştir ve kerpiç duvarlar ile çatıyı taşımaktadır. Temellerin üzerindeki duvarlar organik katkılı kerpiçten yapılmıştır. Söz konusu duvarlar briket şeklinde değil, daha çok birbiri üstüne bastırılmış kil topakları şeklindedir. Temellerin hem iç hem de dış yüzeyi kerpiçle kaplanmasına rağmen sıvanmamıştır. Mekan içerisindeki ayırma duvarları da aynı teknik ile inşa edilmiştir ve yapı içerisinde dolaşım için kapı açıklıkları bırakılmıştır. Platform ve kanallar üzerindeki kapak taşları, GBb ve GTc isimli ızgara yapılardakine benzer olarak sıkıştırılmış topraktan yapılan tabanla tamamen örtülmüştür. Binanın uzun tarafı boyunca yer alan kaldırımlar bu dönemde görülen bir yeniliktir.

Olasılıkla üst yapılar kırma çatı veya düz dam şeklinde olup önceki dönemlere benzer şekilde dal, çalılar, saz gibi materyaller ile kapatılmıştır. Yapıların içindeki yanık dolgusunda ağaç izli kerpiç parçaları yoktur ve bunun yerine çok miktarda

[48] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s197-199, 201
[49] Aslı Özdoğan, *a.g.e.,* s. 35, 42

kömürleşmiş ince odun ve dal parçaları ve beyaz küller gözlemlenmiştir. *Scirpus maritimus* kalıntılarının yoğunluğu da çatının saz ile örtüldüğünü fikrini desteklemektedir. Nevali Çori'de ki kanallı yapıların rekonstrüksiyonu da bu tarz bir çatılama sisteminin yapıldığını göstermektedir.[50]

Izgara planlı yapıların işlikleri bu dönemde daha profesyonel küçük atölyelere dönüşür. Bu atölyeler yapıların arasında bırakılmış geniş alanlarda yer alan, bazen taş çevirmeler ve yanık kulübe kalıntıları ile belirlenen, bazense sadece buluntu yoğunluğu ile saptanabilen, belirli yerlerde belirli işlere ayrılmış, özellikle bezeme ve takı yapımında özelleşen ve bu işlerde kullanılan kemik ve taş aletlerinde üretildiği yerlerdir.[51] Yerleşimin batı kesimindeki hafif malzeme ile yapılmış işliklerin her biri boncuk ve kemik alet yapımı, çakmaktaşı delgi üretimi, çakmaktaşı ve obsidyen yongalamanın yanı sıra taş takılar, malahit, bakır, kemik, fildişi, ve yumuşakça kavkısı gibi çeşitli nesnelerin üretiminde uzmanlaşmış atölyelerdir. DI olarak adlandırılan ve batı kesiminde yer alan tek açık yapı konut olmanın dışında deri atölyesi olarak da kullanılmaktadır. Bu yapıdaki çakmaktaşı ve obsidyenler üzerinde yapılan kullanım analizleri DI içerisinde farklı işleme aşamalarının gerçekleştirildiğini göstermiştir. Atölyelerde bulunan aletler, sırım germe ve dokumada kullanıldığı düşünülen çeşitli kemik uçlar, iğneler ve spatulalar, ip delikli aletler, çakmaktaşı delgiler, kazıyıcılar, deliciler, küçük keskiler ile birlikte çeşitli boylardaki taş toplar, bazı oluklu taşlar ve farklı tipte taşlardan oluşmaktadır. Çeşitli renklerdeki taşlar, malahit topakları, kırık boncuklar, bilezikler, taş alet parçaları gibi buluntular da olasılıkla yeniden kullanım için tutulmuştur. DI binasının bir odasında yer alan bir havan içerisinde ise okr olduğu düşünülen sarı bir madde belgelenmiştir.

Yerleşimin doğu kısmı, güneyden, değişik işlevlerdeki büyük özel yapılarla sınırlanan farklı boyutlarda ki 46 pişirme çukurun olduğu bir alandır. Söz konusu pişirme çukurları terk edilmiş olan ızgaralı yapıların içlerine ve/veya yapılar arasındaki alanlara kazılmıştır. Hücre Planlı Yapılar Evresi'ne ait Terrazzo Tabanlı Yapı'nın (c1) altında kısmen açığa çıkan ters ızgara planlı bir yapı 18 x 6.5 m ölçülerindedir ve bu alandaki ilk evreye ait olmalıdır.

Ters ızgara planlı yapıların (ch1) kullanımı boyunca batı kesimde, açık alanlardaki bazı dairesel taş çevirmelerin içinde ikincil gömüler görülmektedir. Ayrı

[50] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., 197-199
[51] Aslı Özdoğan, *a.g.e.,s 174*

kafatası ve çene parçaları, avlu dolgusunda bulunan bazı kafataslarının işlik kulübelerinde açık olarak tutulduğunu da göstermektedir.[52] Taş Döşemeli Yapı Evresi'nde yerleşim planı yapıların kuzey-güney doğrultusunda dizilerek birbirinin üzerine inşa edildiği bir hal alır. Bu evrenin yapıları (*(Resim 21, 22)* 8 – 9 m uzunluğunda ve 4 – 5 m genişliğindedir. Yapıların taş dış duvarları doğrudan toprağın üzerine örülmüş, mekan içi duvarlarla bölünerek boyutları ortalama 1.80 – 2 x 3.5 – 4 m olan birbirine geçişli üç oda oluşturulmuştur ve tabanlar taşla döşenip bazı örneklerde sıvanmıştır.[53] Fakat binalardan ele geçen buluntular ve kullanım izi analizleri bu durumu doğrulamamaktadır. Girişler genelde güneydoğu köşede, binaların dar olan tarafında yer almaktadır. Bu dönemde tabanın yer seviyesinden yükseltilmemesi nem sorunun ortadan kalktığını göstermektedir.[54]

Bu evrenin ikinci tabakasında (cp2) yapıların ana planı aynı kalmakla birlikte duvarlar boyunca çıkıntı benzeri küçük payandalar vardır. Üçüncü tabaka (cp3) hücre planlı yapılara geçiş evresi gibidir. CM gibi yapılarda ilk kez bina arkasından, dar aksından iki odaya bölünür. Küçük payanda benzeri çıkıntılar ve geniş ön oda mevcutken, taş döşeli taban yok olur. Odalar küçülmeye başlayıp neredeyse erken hücre planlı yapıların (c1) hücre boyutlarına yaklaşır ve payandalar uzayarak duvar haline gelir. Çatı sistemi hakkında verilerden yoksun olunmasına karşın, taş döşeli yapıların konstrüksiyonu düz dam taşımak için uygundur.

Açık alanların işlevi değişmemesine rağmen, boyut olarak küçülme eğilimi gösterir. Izgara planlı yapıların orta mekanlarında gerçekleştirilen evsel aktiviteler bu evrede açık avlularda gerçekleştirilmektedir. Konutlarda ateş yerleri ve çalışma platformları bulunmamaktadır. Öte yandan yapıların arasındaki açık alanlarda pek çok ocak, çukur ve çalışma alanıyla karşılaşılmıştır.[55] Yerleşimin doğu kesiminde yapıların gömülmesi geleneği, yüzey düzeltilip taş ve killi toprak karışımı üzerine serildikten sonra ilk Çakıllı Plaza'yı inşa etmek için taşlarla kapatılmış geniş bir alan fırsatı sağlar. Çakıllı Plaza, Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde ki Toprak Plaza'nın öncüsüdür ve özel açık alan geleneğinin ilk uygulaması olarak yerleşimi daha belirgin biçimde işlevsel alanlara ayırır. Bu evrenin ilk iki tabakası boyunca (cp1-2)

---

[52] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s. 199-201

[53] Aslı Özdoğan, *a.g.e.,s 36*

[54] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s. 203

[55] Mehmet Özdoğan-Aslı Özdoğan,''Çayönü: A Conspectus of Recent Work'' *Paleorient,* 15-1,1989 s. 69

Çakıllı Plaza'nın kuzeyinde ve batısında evler varken geç tabakada (cp3) Plaza batıya doğru genişler ve evsel yapılar sadece kuzeyde bulunur. Çakıllı Plaza güneyde ise Kanallı Yapılar Evresi'nde yapılan ve planı bu dönemde değişen Kafataslı Yapı (BM2) ve Sekili Yapı (BK) gibi özel binalarla sınırlanır. Çakıllı Plaza sadece günlük aktiviteler için değil özel seremoniler için de kullanılmış olmalıdır ve işlik veya çalışma alanı gibi belirli alanlar bulunmamaktadır. Sadece ritüel anlamında değil önceki evrenin terk edilen evlerinin gömülmesi için de en az üç kez yenilenmiştir. Tüm bu yenilemelerin kalınlığı 45 - 50 cm'e ulaşmaktadır ve bu dolgu hücreli yapı evresinin (c1) Toprak Plazasının temelini oluşturur.

Bu dönemde pek çok gömüt Kafataslı Yapı içinde olmasına rağmen, genel olarak bebek ve çocuklara ait ikincil gömüler ve ayrı insan kemikleri yaygın olmamakla birlikte özellikle yerleşimin batı kesimindeki açık alanlarda bulunur. Kafataslı Bina'nın *(Resim 23, 24)* Taş Döşeli Yapı Evresi'nin sonlarına (cp3) doğru gömülmesinden sonra, iskeletler taban altına, hücre planlı yapıların temellerine gömülürler.

Hücre Planlı Yapılar Evresi'nde yerleşim batıda, aralarında küçük kapalı avlular bulunan kuzeydoğu-güneybatı veya kuzey-güney yönünde uzanan yapılar farklı yüksekliklerdeki iki ya da üç teras boyunca inşa edilmiştir. Teraslama uygulaması özellikle Taş Döşeli Yapılar Evresi'nin son tabakasını (cp3) tahrip etmiştir. Benzer düzen köyün doğu kesiminin kuzey yarısında da gözlemlenir. İşlikler ve çalışma alanları daha batıya, daha seyrek konumlanmış binalar arasındaki açık alanlara taşınmıştır. Bu yerleşim düzeni yerleşimin kuzeyindeki sürekli akıntının bir tehdit haline gelmesi ile oluşturulmuş olabilir.[56]

Yapıların oryantasyonu ise ızgara planlı yapılara göre esnek bir şablon göstermekle birlikte özellikle erken evrelerde yapılar birbiri üzerine aynı doğrultuda inşa edilmektedir. Her oda boyutları farklı olsa bile bir önceki binanın odaları ile benzer düzende düzenlenir.[57]

Boyutları batı kesimde 7 – 8 x 4 – 5 m, doğuda ise 12 – 13 x 6 – 6.5 m olan hücre planlı yapıların 50 – 100 cm'e kadar korunmuş olabilen[58] taş duvarlı, dışa kapalı, sekiz bölmeli bodrumu, iç yaşam düzlemini dış alandan yükseltme

[56] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s 205-206, 209
[57] Wulf Schirmer, *a.g.m*. 369-370
[58] Aslı Özdoğan, *a.g.e.,s 37*

geleneğinin gelişkin bir aşamasıdır *(Resim 25)*. Hücrelerden oluşan taban ve üzerindeki yaşam alanı ile iki katlı olan bu yapıların bodrum katının iç bölümlenmesi bazen kısa, bazen de uzun akstandır. Merkezdeki ve güneydeki hücreler birbirlerine kapı geçitleriyle bağlı olmasına karşın kuzeydeki iki odanın hücrelerle bir bağlantısı bulunmamaktadır. Bu odalara giriş sadece yukarıdan kapak şeklindeki kapılar ile mümkündür. Hücreli planlı yapıların yer seviyesinden yükseltilmiş tabanları sel tehlikesinin bir sonucu olabilir. Bu plan sadece yaşam alanı değil ayrıca depolama, mezar gibi işlevsel amaçlar için ek mekanlar da sağlar. Yapılardan bazıları sekiler ile çevriliyken bir kısmının ise bir ucunda platform benzeri ekler vardır.[59]

Uzun kerpiç bloklarla inşa edilen üst katlar, temelden kalın toprak tabanlar ile ayrılırlar. Üst tabanların düzeni tam bilinememekle birlikte ince uzun birkaç kerpiç blok, U biçimli kesite sahip, üst kısmı yuvarlatılmış alçak ayırma duvarlarının var olduğunu göstermektedir. Kısmen in situ olarak korunmuş bir örnek bu duvarların taş temelden ziyade yükseltilmiş tabanları destekleyen kirişlerin üzerine yerleştirildiğini göstermektedir.[60] Sazdan ve dallardan hasırlar tabana serilmişlerdir ve muhtemelen ayırma duvarı olarak ta kullanılmışlardır. Yapılardan ele geçen iki ev modeli ve kiriş izlerinin bulunduğu yanmış kerpiç parçaları, etrafında korkuluk olan ağır, düz toprak çatıların olduğunu gösterir. Bu düz damlar aynı yapı adasında yaşayanlar için geniş kullanım alanları sağlar. Üst tabanlara binayı çevreleyen kaldırımın kuzeydoğu köşesindeki geniş taş basamaklarla ulaşılır. Çatıya ulaşmak için ise olasılıkla bugünde geleneksel olarak kullanıldığı gibi merdiven kullanılmış olmalıdır.

Hücreli yapıların ikinci evresindeki (c2) bazı binalar taş temelsiz olarak inşa edilmiştir. Özellikle batı kısımda, bu evreye ait tüm binalar aşırı biçimde yanmıştır. Bu kısımdaki binalardan DE olarak adlandırılan bir tanesi diğer yapılardan farklı olarak taş temel üzeri kerpiç duvarlarla inşa edilen tek bir odadan oluşur. Çukur tabanlıdır ve bölme izleri görülmemektedir. Büyük sıvalı depolama sepet/petekleri (silo benzeri konteynerler) ve kerpiç bir seki vardır. Bu seki hasırla örtülmüş ve bükülmüş bir kadının mezarıdır. Olasılıkla kese içerisinde yer alan bir alet takımı da gövde ile beraber yanına bırakılmıştır.

---

[59] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m*., s. 203; Wulf Schirmer, *a.g.m*. 370

[60] Erhan Bıçakçı, '' Çayönü House Models and Recontruction Attempt for the Cell Plan Building'', *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları, Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel*, Graphis Yayınları, İstanbul, 1995, s.106

Erken hücre planlı yapıların yer planları (c1) oldukça standartken sonraki hücre planlı yapılar (c3) gerek hücre ve oda sayısı gerek yapı boyutu bakımından birbirinden farklıdır. Bazı yapılar kuzeyde uzun bir oda ile birbirleriyle bağlantısı olmayan uzun hücre serilerine sahiptir. Bazılarında ise hücreler arasında geleneksel geçit sistemi hala kullanımdadır. İşlevleri değişmeyen yapı aralarındaki açık alanlar Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin geç dönemlerinde (c3) kapalı avlulara dönüştürülür.[61] Yapıların mevcut kısımlarından ateş yeri ya da ocak ele geçmezken günlük kullanıma dair aktivite alanları özel olarak hazırlanmış geniş açık avlulardadır. Evler bu açık avluların çevresinde mahalle düzenine benzer biçimde kümelenir. Yapı aralarındaki bu avluların açık kısımları bir duvarla kapatılır ve her açık alan belirli yapılara hizmet verir. Evlerde bulunmayan ateş alanları ve yongalama gibi aktivitelerin gerçekleştirildiği alanlar bu avlulardadır.[62]

Ortalama 55 m² olan kapalı avlular, özellikle sığır, geyik ve keçi kemikleri açısından zengindir. Koyun kemikleri oldukça kısıtlıdır ve domuz kemikleri yoktur. Az sayıda kemik yapıların içerisinden de ele geçmiştir. Kapalı avlularda kırık aletler, kemik alet atıkları, birkaç bilezik parçası ve dağınık kolye boncukları bulunmuştur. Kişisel takı üretimine ilişkin bir veri ise yoktur. Taş toplar, kırık havanelleri, çakmaktaşı ve obsidyen yongalar gibi objeler ve kullanılmış cilalı parçalar rastgele atılmıştır. Söz konusu avluların hayvanları tutmak, kesim veya işlenmiş kemik, deri üretimi gibi hayvansal üretimle ilişkili işler için kullanıldığı düşünülmektedir. Benzer durum geç hücre planlı yapı evresi (c3) boyunca da gözlemlenir fakat avlular, ev içleriyle karşılaştırıldığında buluntu yoğunluğu, buluntu çeşitliliği ve hammadde açısından oldukça fakirdir. Bu noktada, üretim hücre planlı yapılarda tekrar ev içlerine döner. Çok sayıda alet, öğütme, ezme ve kesme için kullanılır ve kemik, çakmaktaşı, obsidyen gibi hammadde stokları genel olarak temelde (hücrelerde) bulunur. Küçük objeler ve aletler gibi günlük yaşamla ilişkili buluntular genelde üst tabanlarda bulunmaktadır. CF yapısının yanındaki küçük malahit işleme yeri gibi sınırlı üretimler hemen evin önünde gerçekleştirilir. Ev içlerindeki tahıl ve çeşitli bitkilerin miktarı evlerin bazı bölümlerinin kiler olarak kullanıldığını göstermektedir.

Yerleşimin doğu kesiminde yer alan 60 x 20 m ölçülerindeki Toprak Plaza, önceki dönemin çakıl taşı döşeli alanının, kısmen yanmış kerpiç dolgusu ve gübre–toprak karışımı ile elde edilen kırmızı toprakla kaplanmasıyla inşa edilmiştir. Plaza'nın 10 -

[61] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m., s 203*
[62] Mehmet Özdoğan, a.g.m. s 33

12 cm kalınlığındaki kırmızımsı tabanı çok kez yenilenmiştir. En erken Plaza'da 2.5 m aralıklarla paralel biçimde yerleştirilen iki sıra dikili taş vardır. Güney sıranın doğusunda, iki büyük oluklu kireç taşı levha birbirine yakın biçimde yatmaktadır. Plaza'nın ikinci yenilemesi boyunca uzunlukları 1.5 'dan 2.8 m'ye kadar değişen dikili taşlar ve oluklu taşlar bilinçli bir biçimde kırılmıştır ve yeni tabanın altına gömülmüştür. Özel nesneler ve uygulamalar söz konusu Toprak Plaza'nın özel yapılarla eşdeğer bir öneme sahip olduğunu gösterir. Dikili taşlarla Plaza'nın düzeni Göbekli Tepe'nin anıtsal yuvarlak yapılarını hatırlatmaktadır. Plaza'nın kuzeyinde elitlerin evleri ve kuzeydoğusunda ise 12 x 9.5 m ölçülerindeki Terrazzo Binası (c1) bulunmaktadır. *(Resim 26)*

Yapıların gömülmesi geleneği Taş Döşemeli Yapılar Evresi'nde de görülmesine karşın özellikle bu dönemin erken tabakalarında daha fazla veri vardır. Yapıların gömülme sürecinde hücre kapı geçitleri taşla ve topakla bloke edilir, öğütme taşı aletler, hayvan kemikleri ve bazı yenilebilir bitkiler genelde bina içerisinde bırakılır fakat tüm kişisel eşyalar bina yanmadan ve yangın dolgusu ile doldurulmadan önce alınır. Dönemin sonlarında (c3b) binaların gömülmesi ve terkedilmesi ile ilgili katı gelenek özellikle yerleşimin batı kesiminde önemini kaybetmiş gibi görünür. Bu dönemde ilk kez yapılarda tamirat ve ekler görülür. Bazen sağlam bir yapı önceki bir yapının duvarlarını kısmen kullanır. Yerleşimin ayrıcalıklı kesimi olan doğu kesimde ise evlerin gömülmesi geleneğinin Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin ikinci tabakasına kadar (lr2) var olduğu görülmektedir. BF, EF, DK ve EA binaları bu şekilde gömülmüştür.

Hücre planlı yapıların temelleri, kavramsal açıdan Kafataslı Bina'nın mahzenleri ile karşılaştırılabilir ve neredeyse tüm erken hücre planlı yapılarda (c1) mezar vardır. Ölüler genel olarak kuzeybatı odanın veya hücrenin tabanının altına birincil gömü olarak tek veya grup halinde gömülürler. İkincil gömü uygulaması görülmemektedir. Bu evrenin ikinci tabakasına ait (c2) tek mezar bitümen kaplı hasır ile örtülmüş bir kadına aittir ve DE binasında kil bir sekiye gömülmüştür. Geç tabakada ise (c3a) ölü gömme pratiklerinde bir değişiklik görülmezken mezarların sayısı ve özellikle hediye çeşitliliği azalır. Avlulardaki ayrı kemikler ise olasılıkla sellerle bina içlerinden taşınmıştır. Bu dönemin geç dönemlerinde ise mezar sayısında düşüş görülür. (c3b).

Hücreli Planlı Yapılar Evresi'nin erken tabakalarından Geniş Odalı Yapılar Evresi'nin dördüncü tabakasına kadar seller yerleşimin doğu kısmın kuzey sınırının

belirleyici faktörünü oluşturmuştur.

Bu dönemin ana mimarisi, özellikle erken dönemde basit taş duvarlı, geniş tek bir odadan oluşan yarı çukur tabanlı yapılardır *(Resim 27, 28)*. Boyutları bir örnekte 5 x 9 m olarak ölçülmüştür. Özellikle dönemin erken evrelerinden veriler iç yaşam düzleminin dış alandan daha alçak seviyede olduğunu göstermektedir. Binaların dış duvarları köşeleri dışa dik, içe hafifçe kavisli olacak şekilde 45-50 cm boyutlarındaki orta boylu taşlarla inşa edilmiştir ve kapı geçitleri yoktur. Erken geniş odalı yapılar içerisinde yer alan duvar yüksekliğindeki seki benzeri birimler uzun duvarları kaplar ve eşik olarak kullanılmış olabilirler. Erken evrelerdeki binalar daha geniş temellere ve kerpiç üst yapılara sahiptir fakat yapıların üstleri ile ilgili bir iz yoktur. Yapı içlerinden (lr1) çok sayıda hayvan kemiği çeşitli sürtme taş aletler eşliğinde ele geçmiştir.

Bu evrenin ilk yarısında (lr-1-3) özel bina geleneği iki geç hücre planlı yapının (c3) arasına ve kısmen üzerine inşa edilen, birbirini izleyen DK, EA ve DT binaları ile devam eder. Binaların birbirlerine yakın inşa edilmesinin sebebi seller olmalıdır. DK yapısı (lr1) iki odalıdır. Güneydeki daha iyi korunmuş olan oda Toprak Plaza'nın ortasından devam eden düz, tek sıra taşlarla kaplanmış bir geçitle ikiye ayrılmıştır. Binanın içinde taş sıralarının her iki tarafı taşla döşenmiştir. Kuzeyde kötü korunmuş olan oda daha geniştir. EA (lr2) düzensiz tabanıyla dikdörtgen bir binadır. Merkez aksında iki büyük payanda (direk temeli?) ve yarı dairesel çevirmeler uzun kısımların karşısında yer alır. DT (lr3) bu serinin son binasıdır ve plan olarak EA ile benzerdir fakat merkezi dikmelerin yerini sıvalı yüzeyli, kısa ve paralel duvarlar almıştır. Erken özel binaların aksine bu binaların içinden ele geçen buluntular çok sayıda yontma taş disk, birkaç insan figürini, aplikasyonlar, top benzeri kil objeler, birkaç kemik alet, bilezik parçaları ve boncuklardan oluşmaktadır. Günümüz yer seviyesine yakın olmaları nedeniyle, gömülüp gömülmediği ise anlaşılamamıştır.

Geniş Odalı Yapılar Evresi sadece doğu kesimde korunmuştur. Bazı duvarlar ve Hücre Planlı Yapılar Evresi'nin son tabaksındaki depozit (c3b) hariç, batı kesimde geniş odalı yapılarla ilgili veriler yoktur. Bu durum batıdaki ağır erozyon veya yerleşimin genelde doğuda gelişmesi mi ya da kuzey ile kuzeydoğuya yayılmasıyla mı ilgili olduğu kesin değildir. EA, DT ve diğer lr2 - 3 tabakalarına ait binalar, hücre planlı yapıların takviye duvarları üstündedir ve böylelikle yerleşimin bu kısmı yükselmiş ve kuzeye, kuzeydoğuya ve kısmen kuzeybatıya doğru bir eğim oluşmuştur. Son üç tabakasında yapılar Plaza'nın kuzeyindeki alana rastgele inşa

edilmiştir. Açık alanların işlevi ve düzeni de tamamen değişmiştir. Önceki dönemde önemli bir rol oynayan Plaza bir kez yenilendikten sonra Geniş Odalı Yapılar'ın üçüncü alt evresinde (Ir3) günlük kullanım alanı olur ve temiz tutulmaz. Son geniş odalı yapılar ise olduğu gibi terk edilmiş görünür.

Kazılan alanın geniş olmasına rağmen Geniş Odalı Yapılar Evresi'nde mezarların olmaması, ölülerini yerleşim dışına gömüldüklerini veya düşük bir ihtimalle henüz keşfedilmemiş bir Kafatası Yapısı'nın daha olduğunu veya mezarlığın Hilar kayalıklarına taşındığını düşündürmektedir. Gömülerin yerleşim dışına taşınması yapıların gömülmesi geleneğinin yok olmasıyla ve inanç sistemindeki değişimle veya yerleşim sakinlerinin atalarının kemiklerini sel sularının insafına bırakmak istememesiyle ilişkili olabilir. [63]

1.1.1.6 Göbekli Tepe

Göbekli Tepe Şanlıurfa'nın 15 km kuzeydoğusunda, Germuş Sıradağları'nda 800 m yükseklikte yer almaktadır. Höyük güneyindeki Harran Ovası'na hakim olan yüksek bir konumda bulunur.

Yerleşimde kazılar 1995 yılından itibaren Şanlıurfa Müzesi ve Alman Arkeoloji Enstitüsü'nden Klaus Schmidt tarafından yürütülmektedir. Höyük 15 m yüksekliğinde olup 300 m çapında ve 9 hektardır. Yerleşimde yürütülen jeofizik araştırmalar Göbekli Tepe'de yaklaşık 20 yapı ve bunlarla ilişkili 200 kadar dikilitaşın varlığını göstermiştir. Yerleşimdeki anıtsal yapıların konut olarak kullanılmadığı, tarıma geçiş evresindeki, karmaşık avcı – toplayıcı topluluklar tarafından ritüel amaçlı kullanılan ''tapınaklar'' oldukları düşünülmektedir. Yerleşim M.Ö. 9600 – 8000 yıllarına tarihlenir ve mimariden yola çıkılarak üç tabakaya ayrılmıştır. PPNA dönemine ait anıtsal yuvarlak yapılar III. Tabaka'ya; Erken ve Orta PPNB dönemlerine ait daha küçük dikdörtgen yapılar II. Tabaka'ya aittir *(Resim 29)*. I. Tabaka ise yüzey toprağı ile karışık dolgulardan oluşmaktadır.

III. Tabaka mimarisinin karakterini içlerinde boyutları 7 m'yi bulabilen tonlarca ağırlıktaki T biçimli dikilitaşların bulunduğu 10 – 30 m çapındaki yuvarlak ya da oval yapılar oluşturur *(Resim 30)*. Söz konusu dikili taşlar birbirlerine taş duvarlarla bağlanmış ve yapılar oluşturulmuştur. Duvarların iç kısmını ise bir seki çevrelemektedir. Dikilitaşların üzerleri ise genellikle hayvanların bulunduğu

[63] Aslı Erim Özdoğan, *a. g. m., s. 205-206, 210-213*

kabartmalarla bezenmiştir. Ortada bulunan çift, halka oluşturan çevredekilerden daha yüksek olma eğilimindedir. Dikilitaşların T biçimli formları, bazılarının üzerinde el ve kol tasvirleri ile bellerinde kemer ile boyunlarında şal benzeri giyişi ya da kolye bulunmasından dolayı antropomorfik olarak yorumlanmıştır *(Resim 31)*. Yapımların da ise höyük çevresinde doğal olarak bulunan kireçtaşı kaynakları kullanılmıştır. Yapılar kullanımlarından bir süre sonra bilinçli olarak hızla gömülmüşlerdir.[64] Kapama dolgularının içeriğini kireçtaşı parçaları, kemikler, çakmaktaşı ve sürtme taş buluntulara ait parçalar oluşturur. D Yapısı'nın kapatma dolgusunda bulunan ve bir heykele ait olan boyundan kırık insan başı bu tip nesnelerinde yapıların gömülme süreci esnasında dolguya bırakıldıklarını göstermektedir.

Bu tabakaya ait şimdiye kadar açığa çıkarılan yapılar A'dan H'ye kadar isimlendirilmiştir. A, B, C, D ve G yapıları yerleşimin güneyindeki ana kazı alanında yer alır. F Yapısı güneybatı yamaçta, E yapısı batıdaki düzlükte ve H yapısı kuzeybatıdaki yamaçta açığa çıkarılmıştır.[65]

B yapısının terrazzo tabanına ulaşılmış ve dikilitaşlarından birinin önünde sığ bir kireçtaşı levha ele geçmiştir. Bu durum yapı içinde gerçekleştirilen ritüeller arasında libasyon işleminind de olabileceğini akla getirir. 30 m çapındaki[66] C yapısının tabanı ise düzleştirilmiş ana kayadan yapılmıştır. Ortadaki dikilitaş çiftinin yerleştirilmesi için ana kayaya 30 cm yüksekliğinde iki kaide açılmıştır. Yapı, duvarları ve dikilitaşları iç içe inşa edilmiş üç veya dört halkadan oluşur. Yapının içinden büyük, yatay taş levhalar ele geçmiştir ve bu levhaların üzerinde de kabartmalar bulunur. Yapının güneyinde, dik bir biçimde ele geçen ve geç dönem dromoslarını hatırlatan levha olasılıkla bir kapı geçidinin parçası olmalıdır. Bu levhanın önünde üzerine yırtıcı bir hayvanın betimlendiği U biçimli büyük bir taş vardır. [67] Bu giriş daha sonra bir duvar ile kapatılmıştır. Girişin önünde ise sekiz basamaklı bir merdiven açığa çıkarılmıştır. Söz konusu merdiven giriş ve ana kaya arasındaki seviye farkını kapatmak için inşa

---

[64] Klaus Schmidt, ''Göbekli Tepe'', *The Neolithic in Turkey Vol. 2*, Derleyenler: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 41-43

[65] Jens Notroff, vd., ''Building Monuments Creating Communities. Early Monumental Architecture at Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe''*, Approaching Monumentality in the Archaeological Record*, Derleyen: James Ousborne, Suny Press, 2014, s. 85-86

[66] Oliver Dietrich, vd. ''Göbekli Tepe: A Stairway to the Circle of Boars'', *Actual Archaeology Magazine,* 5, 2013, s.30

[67] Klaus Schmidt, *a.g.m.,* s.44-45

edilmiş olmalıdır.[68] D yapısı yerleşimdeki binaların en büyüğüdür ve merkezindeki 5.5 m yüksekliğindeki çiftin yanı sıra duvarlarına bitişik on iki adet dikilitaşa sahiptir. Dikilitaşlar üzerindeki çok çeşitli hayvan tasvirlerinin yanında ereksiyon halindeki penisi ile betimlenen başsız bir insan tasviri de vardır. Yapının batısında yer alan bir dikilitaşın kolyesi ise bukranium şeklindedir. Tabanı C yapısında olduğu gibi ana kayanın düzleştirilmesiyle yapılmış ve ortasına merkezdeki dikilitaşların yerleştirildiği iki kaide açılmıştır. E yapısının ise çevreleyen alçak seki ve merkezindeki dikilitaş kaideleri korunmakla birlikte duvarları ve dikilitaşları günümüze ulaşmamıştır. Bu yapının kuzeyinde 2 m derinliğinde sarnıç benzeri iki oval çukurluk bulunmaktadır. Doğu kısımda yer alanın içine birkaç basamak inmektedir ve burada yarım metre yüksekliğinde, taştan, altar benzeri yuvarlak bir kaide bulunur. Bu iki çukurun işlevi bilinmemekle birlikte oval yapıyla bağlantılıdırlar. F yapısı ise diğer yapılardan uzak olduğu için stratigrafik konum kesin olarak belirlenememiştir. Dikilitaşlarının üzerinde başı bulunan ayakta bir insan ve köpek gibi betimler bulunur. Kronolojik pozisyonu problemli olan bir diğer bina ise G Yapısı'dır.

Yapı içlerinde dikilitaşların üzerine bezemeleri yapılan hayvanlar genelde yılanlar, koç, sığır, tilki, yabani domuz, köpek, ördek, turna, leylek, aynak kuşu, akbaba, ayı, gazel, yabani eşek, aslan ya da leopar olabilecek kedigiller, böcekler, örümcekler, akrep ve tanımlanamayan türlerden oluşur.[69]

II. Tabaka'da ki yapılar daha küçük dikdörtgen odalardan oluşur. Yaklaşık 3 x 4 m boyutlarında olan binaların tabanları terrazzo benzeri döşemeye sahiptir.[70] Yapıların içlerinde yer alan dikilitaşların sayısında II. Tabaka'da azalma olur ve genelde sadece yapı merkezinde bir çift dikilitaş gözlemlenirken bazı örneklerde tek, bazılarında ise bulunmamaktadır. İki örnekte ise bir oda içinde dört adet dikilitaş bulunmuştur. Bu dikilitaşlar III. Tabaka'da yer alanlardan daha küçük olup ortalama uzunlukları 1.5 m'dir. Bu tabaka'da 55 kadar dikilitaş bulunmuştur ve üzerlerinde bezeme görülmemektedir. Birkaçının üzerinde kol ve el bezemeleri görülürken, iki örneğin üzerinde aslan ya da leopar benzeri hayvan tasvirleri bulunmuş ve bulundukları yapı ''Aslanlı Yapı'' olarak adlandırılmıştır *(Resim 32)*. Bu iki aslan bezemeli dikilitaşın arasındaki seki üzerinde ise bir kadın gravürü yer alır. Söz konusu tasvir Göbekli Tepe'deki tek kadın figürünü oluşturur ve üslup açısından

[68] Oliver Dietrich, vd, *a.g.m.,* s. 31
[69] Klaus Schmidt, *a.g.m.,s. 44-47*
[70] Jens Notroff, vd., *a.g.m.,* s. 85

diğer betimlemelerle benzerlik göstermemektedir.[71]

Yerleşimin kuzeybatısında açılan sondaj çukurlarının ikisinde ana kayanın işlendiği ve üzerleri levhalarla kapatılmış kanallar yapıldığı saptanmıştır. Bu kanalların ne kadar uzandığı ve düzlükteki sarnıçlara nasıl bağlandığı ise henüz anlaşılamamıştır.

Diğer iki sondaj çukurunda ise karmaşık bir yapıya ait doğu – batı doğrultusunda uzanan duvarlarının bir bölümü açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapı içinde bir dikilitaşın parçalarına da rastlanmıştır. Diğer iki sondaj çukurunda ise birkaç oval yapı açığa çıkarılmıştır. Bunlardan bazılarının çok katmanlı terrazzo tabanları vardır. Bu yapıların arasında, daha önce bira üretimi ile de ilişkilendirilen büyük kireçtaşı kaplardan biri ele geçmiştir. Söz konusu kabın hacmi 240 litredir.[72]

1.1.1.7 Nevali Çori

Nevali Çori, Şanlı Urfa'nın Hilvan İlçesi'nde, yerleşimi doğu ve batı olarak ikiye bölen Kantara Çayı'nın iki yakasında yer alIR. Denizden 490 m yükseklikte olup Fırat Nehri'nin 3 km güneyindedir. Heidelberg Üniversitesi ve Şanlıurfa Müzesi yerleşmede 1983, 1985-1987 ve 1989-1991 yıllarında yedi kazı mevsimi araştırma yapmıştır. Yerleşmenin Nevali Çori IV olarak tanımlanan batı kısmı doğal aşınma nedeniyle geniş ölçüde akarak yok olmuştur. Buna karşılık 90 x 40 m'lik bir taraça üzerine kurulan doğu kesimdeki Nevali Çori I kısmı mimari açıdan daha iyi korunmuştur.

Kazılarda üç yerleşim evresi ortaya çıkarılmıştır. I - V arası tabakalar İlk Neolitik Dönem iskanını kapsamaktadır. Tabaka VI tek bir yapıyla temsil edilir ve çanak çömleği ile kesin olarak Son Neolitik Dönem'in Orta Halaf Kültürü'nü yansıtmaktadır. Tabaka VII Hassek Höyük kazılarından'da bilinen İTÇ Ib1 tabakaları ile örtüşen, İTÇ Ib'ye ait iki tabaka ile tanımlanır. VIIa-b olarak tanımlanan bu tabakaya ait yalnızca tek bir ev kompleksi tam olarak korunmuştur. Yerleşim M.Ö. 8600 – 8000 aralığına tarihlenmektedir.

Nevali Çori'de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e ait 2 m dolgu kalınlığı olan beş yapı katı (I - V) saptanmıştır. Ancak yerleşimin sol kıyısında bu dönem yalnızca iki yapı katı ile temsil edilmektedir. Bu döneme ait iki büyük yapının yanı sıra, 29 yapı

[71] Klaus Schmidt, *a.g.m.,s.43*

[72] Dietrich, Oliver, vd., ''Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons''*Neo-lithics,* 1/14, 2014, s. 12

ortaya çıkarılmıştır *(Resim 33)*. Dikdörtgen planlı ve düzenli iç bölmeleri olan yapılar ayrık düzendedirler. Duvarlar kalın bir çamur tabakasıyla örülmüş kireçtaşından yapılmıştır. Dış duvarların genişlikleri 30 ila 60 cm arasında değişir. I-IV yapı katları boyunca yapılar, Çanak Çömleksiz Neolitik mimarisinde de olduğu gibi, aynı yerde üst üste gelecek şekilde yenilenmiştir. Bir yapı terk edildiğinde, duvar yükseltileri azaltılarak düzeltilmiş ve yeni yapı bu düzlemin üzerine oturtulmuştur. Bu nedenle yerleşimim süreci boyunca yapılar kuzey/kuzeybatı – güney/güneydoğu aksındaki durumlarını korumuşlardır. Bu sürecin son istisnası evrenin son yapı katındaki Konut 1'dir. Birbirinden bağımsız inşa edilen yapılar *(Resim 34)*, aralarında geçit gibi açıklıklar bırakılarak, birbirlerine koşut olarak yan yana dizilmişlerdir. Dar girişli ön cepheler güneydoğu ya da güneybatıdaki Kantara Vadisi'ne bakmaktadır.[73]

Tabaka II'ye ait Konut 26 gibi örneklerden anlaşıldığı üzere yapı temelli altı sıra büyük taştan oluşan bir platformdur. Söz konusu platform inşa edilirken 30 cm'lik açıklıklar bırakılır ve söz konusu platform taş levhalarla kaplandığında bu boşluklar çeşitli sayılardaki kanalları oluştururlar. Hem iç hem de dış duvarlar platformun inşasından sonra yapılır. Duvarların dış sıvası kanalları kapatmayacak şekilde uygulanır ve bu açıklıkların odaları serin ve havadar tutmak amacıyla veya su akışını sağlamak amacıyla yapıldığı düşünülmektedir. Söz konusu kanallar temele enine (örneğin Tabaka I'deki Konut 25 ve Tabaka IV'deki Konut 4) ya da boyuna (Tabaka I'deki konut 21A) yerleştirilebilir. Yapının daha büyük olan ana birimi boydan ikiye bölünmüşse yapı iki dizili (two-tier) kanallı yapı olarak adlandırılır. Kanallı yapıların bir diğer çeşidi ise üç dizili (three-tier) yapılardır. [74]

I ve IV. tabakalardaki kanallı yapı tipinin ana biçimi, iki farklı işlevi birlikte barındırmaktadır. Öndeki bölüm konut işlevini yerine getirirken, altından geçen kanallar yardımıyla serin tutulabilen ana kısım ise besinlerin saklanmasında kullanılmaktadır. Evlerin ölçüleri ortalama 4.5 – 6.2 m genişliğinde ve 11.3 – 18.2 m uzunluğundadır.[75]

---

[73] Harald Hauptmann, ''Nevali Çori ve Urfa Bölgesi'nde Neolitik Dönem'' ,*Türkiye'de Neolitik Dönem'',* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 136-137

[74] Pakize Ercoşkun, *Settlement Pattern in Southeast Anatolia: An Analyse of the Structures at the Site of Nevali Çori*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Katholieke Universiteit Leuven, 2007, s. 23

[75] Harald Hauptmann,''Nevali Çori'', ''Anadolu'da Neolitik Devrim'', *12.000Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, Derleyen: Clemens Lichter, Badischen Landesmuseum, Karlsrube, 2007, s.442

Doğrudan ana toprağın üzerine oturan Tabaka 1'e ait, ikisi tam olarak kazılmış (14 ve 21A) toplam 5 yapı saptanmıştır. 21A konutu, 11.30 m uzunluğunda ve 4.50 m genişliğindedir. Bölme duvarı ile dar aksından iki bölüme ayrılmıştır. 3 x 4.40 m ölçülerinde daha küçük olan öndeki birim yine iki bölümden oluşurken, arkadaki 8.20 x 4.50 m boyutlarındaki ana birim önce uzunlamasına bir bölmeyle iki birime ve daha sonra iki yatay duvar ile iki eşit boyda altı dikdörtgen bölüme ayrılmıştır. Kanallı yapıların ileri aşamasında, yapıların temel düzleminde yeni bir düzenleme ile tabanı yükselten taş platformda 30 cm genişliğinde, yapıyı enlemesine kesen iki kanal açıklığı yapılmıştır; kanalların kenarları iki dizi büyük taş ile sınırlandırılmıştır. Yapıların kil ile kaplı tabanından, alttaki taş dolgudan oluşan platformu kesen ikisi büzülmüş durumda, altı gömüt bulunmuştur. Çukurdan beş kafatası ve birkaç uzun kemik çıkartılmıştır.

Bu tabakaya ait bir diğer yapı Konut 25, kuzey-güney doğrultusundadır. Her ne kadar üstündeki yapı tarafından kısmen bozulmuşsa da mevcut kısımları ile 13.25 x 5.40 m'lik ölçüleri saptanabilmektedir. Güneydeki ön odası enlemesine yerleştirilmiş, bunun gerisindeki ana mekan uzunlamasına iki kısma, bunlar da enine ikişer bölgeye ayrılmıştır. Olasılıkla yapının arka kısmında, bölmelerin sayısını altıya çıkartacak bir duvar daha yer almış olabilir. Uzun eksene dik durumda olan yalnızca bir kanal bulunmuştur. Batıdaki dış cephede, dış duvardan yalnızca 1.10 m uzaklıkta, çatıyı desteklemekte kullanılacak direklerin yerleştirilmesi için, üç taştan oluşan bir dizi direk yuvası vardır. Gömütlerden ikisi taban altındadır, bükülü durumda olan bir iskeletin kafatası yoktur.

Ana toprakta, olasılıkla yapıda kullanılacak çamuru elde etmek için, birkaç büyük çukur kazılmıştır. Yapıların arasındaki açık alanda, içleri ısı nedeniyle patlamış nehir çakılları ile dolu küçük çukurlar bulunmuştur. Yalnızca Tabaka 1'de, Tell Halula ve Cafer Höyük'ten bilinen, Çayönü'nde de ''alt evre çukurları (basal pits)'' olarak tanımlanan çukurlar gibi 45 adet pişirme çukuruna rastlanmıştır. Diğer yandan oval ya da U biçimli ateş çukurları yalnızca iki örnekle temsil edilmektedir.

II. Tabakada iki taş dizili kanallı yapılara ait üç konut bulunmuştur. Bunlardan alt taş dolgusu ve duvarları korunmuş olan Konut 22, 12 x 5.3 ölçülerindedir. Yine konutun ana bölümü arkada olmak üzere bir ön odası vardır. Arka bölümün kaça bölünmüş olduğu açık değildir. Platformun uzun eksene dik olan altındaki kanal açık

bırakılmıştır. Bu özel durumda her iki yatay kanal uzunlamasına bir kanal ile birleştirilmiştir. Uzun yan duvarlar boyunca, çatı konstrüksiyonunu taşıyan direkleri desteklemek için yuva işlevini gören (7 ve 4'ü korunmuş), 11 adet taş yuva yere gömülü olarak bulunmuştur. Bunlar konutun duvarlarından yaklaşık 1 m uzaklıkta sıralanmıştır.

Konut 21B, Konut 21A'nın hemen üzerine yapılmıştır. Bu iki bölmeli konutun boyutları 12.70 x 4.64 m'dir ve Tabaka 1'deki yapıya göre daha büyük (4.64 x 4.70 m), dört bölümlü bir ön birime sahiptir. Çıkıntılı birim ile altı hücreye bölünmüş asıl birim arasındaki bağlantının merkezine bir direk dikilmiştir. Arka odaların iki bölmesi birbirlerine kapı aralıklarıyla bağlanmıştır. Arka birimin altındaki iki kanal diğer örneklerde olduğu gibi enine yerleştirilmiştir ve taban altına gömülü 4 gömüt bulunmuştur.

Daha özenli yapılmış, 18.20 x 6.20 m boyutlarındaki Konut 26, kanallı yapıların en iyi örneklerinden biridir. 16.10 m uzunluğundaki ana birim sekiz bölmeden oluşur ve bir ekle büyük ölçüde yıkılmış olan ön birimden tümüyle ayrılmıştır. Dış duvarlar 50 cm, iç duvarlar 40 cm kalınlığındadır. Bu konutun beş yapı evresi yenilenme sürecini açıkça göstermektedir. Temel platformu büyük bloklardan yapılmış altı duvar dizisinden oluşur. Yükseltilmiş platformda 30 cm genişliğinde açıklıklar bırakılmış, üzeri tabanın altında kanallar oluşturacak şekilde taş levhalar ile kaplanmıştır. İç bölmeler gibi dış duvarlar da taş platformun üzerine yapılmıştır. Taban bir kat moloz taşla düzlenmiş, sonrada duvarların iç yüzlerinde devam eden, ayrıca dış duvarlara da uygulanan kalın bir kat sıvayla kaplanmıştır. Yer yer 10 cm kalınlığında olan dış duvarların sıvası, yapının havalandırılmasına, serinletilmesine ya da akaçlamaya izin verecek şekilde, tabanın altındaki beş kanalın uçlarını açık bırakacak şekilde uygulanmıştır. Kenarlardan, platformdan taşan çatıyı destekleyen ahşap direkleri tutan birçok taş yuvaya bu yapıda da rastlanmıştır.

Kuzeybatı duvarına bitişik, işlevleri açık olmayan ve kıvrım yapan duvarlar bulunmuştur (H2). Bunların bir olasılık yamaçtan gelen sel sularını yerleşmeyi çevreleyen derin yarığa yönlendirmek için yapıldığı düşünülebilir. Burada, yukarıdaki yamaçtan kuzeybatı-güneydoğu yönünde uzanan bir duvarıyla ayrılmış olan alanda başka konutlar da bulunmuştur (H22). Üstteki taraçada kuzey-güney doğrultusunda Konut 23 bulunmuştur. Taraçanın kuzeybatı kesiminde yer alan Kült Yapısı II (H13B) diğer yapılardan ayrılıp daha uzak bir yere yapılmıştır. Bu yapı katında da,

iki ateş çukurunun yanı sıra, bir düzine ‘’pişirme çukuru’’ bulunmuştur.[76]

Bu tabakaya ait iki evin tabanlarının altındaki çukurlarda dokuz adet kafatası ele geçmiştir. Bu çukurlardan üçü ikişer kafatasının yanı sıra uzun kemik parçaları da içerirler ve ikincil gömü olarak yorumlanmışlardır. Bu evlere ait taş döşeli tabanlar ve kafatası ilişkisi Çayönü'ndeki Kafataslı Yapı'yı hatırlatmaktadır. [77]

Tabaka 1'de yapılan ve Tabaka 2'ye kadar yenilenerek varlığını sürdüren, terasın kuzeybatı ucunda, kareye yakın planlı büyük kült yapıları bulunmaktadır. Kült Yapısı II (K13B) *(Resim 25)*13.90 x 13.50 m boyutuyla 188 m²'lik bir alanı kaplamaktadır. Tabaka III'e ait olan Kült Yapısı III (H13C) bir önceki yapının hala ayakta duran duvarlarının hemen içine yapıldığından, iç alanı küçülerek 155 m²'ye inmiş olan yapının boyutları 12.10x12.80 m'dir. Kült Yapısı III'ün (H13C) tepesindeki yamaçta doğrudan ana kayanın üzerine yapılmış olan U biçimli bir yapının kalıntıları vardır. Kütlesel yapısı ve seçkin konumu, yerleşmenin kutsal kesimine ilişkin başka bir yapıyı temsil ettiğini düşündürmektedir.

Yerleşme içindeki yapıların gelişim ve dağılımı en iyi Tabaka IIIa'da izlenir. Güneydoğu kesimde sıra halinde, neredeyse birbirine koşut, hepsi Kantara Vadisi'ne bakan dört konut vardır. Bunlardan ayrı olarak değişik doğrultulara yönlendirilmiş farklı yapısal özellikler sergileyen başka yapılarda vardır. Tabaka II'de olduğu gibi bu alan da kuzeybatı uçtaki kült yapılarını birbirine bağlayan bir duvarla yamaçtan ayrılmıştır.

İki taş dizisi yüksekliğindeki kanallı konutların tipik planına sahip olan Konut'un korunmuş kısmı 3, 8, 10 m x 5.40 m boyutlarındadır. Ancak güneydoğu kesimi daha eski bir dere yatağının akışıyla sürüklenip götürülmüş olduğundan gerçek boyutları bilinmemektedir. Bu yapının taban altında üç kanal ve bir gömüt vardır.

Konut 2, üç taş dizisi yüksekliğindeki kanallı yapıların en iyi korunmuş örneğidir. Korunan uzunluğu 15.60 m, genişliği ise 6.15 m'dir. Uzunlamasına üç bölmeye sahip olduğundan ve enlemesine de ikiye bölündüğünden, eşit olmayan boyutlarda hücrelere bölünmüş bir ön ve bir arka mekan vardır. Kuzeydoğudaki yarısı, uzunlamasına dar iki oda (7 x 1.17 m), iki hücreye bölünmüş olan merkezi bir bölümü sınırlamaktadır. Bu birimde odalar 50 cm enindeki kapı girişiyle birbirlerine

[76] Harald Hauptmann, ‘’Nevali Çori ve Urfa Bölgesi…s. 137-139

[77] Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Calcolithic Period*, Tel Aviv University,1991, s. 68

bağlanmıştır. Odaların yalnızca üst sırası korunmuş olmasına karşın, güneybatı yarının eşit boyutlarda altı hücreye bölünmüş olduğu açıktır. Temel platformu boyunca yedi kanal bulunmaktadır. Bunlar konutu korunmuş yanlarından çevreleyen su yollarına bağlanmıştır. Taş platformun çevresi, sanki çevreleyen bir döşeme gibi, dikey olarak yerleştirilmiş kireçtaşı levhalarla kaplıdır. Çatıyı destekleyen dikme deliklerinin izleri, yine evin yanlarında bulunmaktadır. Temel platformundaki tabanın altında kafatasları ve uzun kemikleriyle 12 gömüt bulunmuştur. Gömütlerden birinde sağına yatırılmış büzülmüş durumda bir iskelet ve eksik olan kafatasını temsil etmek üzere konduğu anlaşılan büyük yuvarlak bir taş bulunmuştur.

Konut 6, plan ve döşemesi açısından diğer kanallı yapılardan farklı olup hem konut hem de işlik olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. İkiye bölünmüş olan konutun olasılıkla bir ön birimi vardı. Asıl birimdeki bölünmeler, değişik boyutlarda odalar oluşturacak ve hareketliliği arttıracak biçimde düzensizdir. Burada ayrıca, iki ocak ve dikkatle yapılmış taş bir pişirme çukuru vardır. Bu odadan elde edilen buluntuların dökümü, bunların bir işliğe ait olduğunu göstermiştir. Kireçtaşı bir havan ve tepesi kesik bir havaneli, bir ezgi taşı ve bir boynuz sap; bunlarla birlikte bulunan iki çakmaktaşı çekirdek ve boynuz bir çekicin varlığı, burasının yongalama için kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Diğer kanallı yapıların on kadar zemin altı kanalı ve çok düzenli planları olmasına karşın, bu yapıda yalnızca dört kanal bulunmuştur. Taş platformunun içine yerleştirilmiş 3 üç gömüt vardır. Konut 6 terkedildikten sonra bile bu alanın yerleşme için özel işlevi olduğu görünmektedir. Yapının içine III b tabakasından açılmış olan iki çukurda, bu alanın daha sonra bir taş ustası ve heykel atölyesine dönüştüğünü gösteren birkaç küçük heykel ve T başlıklı bir dikilitaş ile kireçtaşı yapım artıkları bulunmuştur.

14.30 x 6 m boyutlarındaki Konut 7, Konut 2'den bildiğimiz plan özelliklerini sergilemektedir. Dikdörtgen planı olan yapının tabanı altında, on kanal ile bunları sınırlayan on bir duvar dizisinden oluşan taş bir platform vardır. İki bölümlü konut, evin boyuna dik konumda iki odalı bir ön birim ve üç bölmeli bir ana birimin enine elde edilmiş dokuz odadan oluşmaktadır. Taş podyuma açılmış çukurlarda dört iskeletin parçaları kümelenmiş olarak bulunmuştur.

Konut 10, standart konut planından farklı bir düzene sahiptir. Bu M biçimli, iki odalı konut 4 x 10x 3.80 m boyutlarındadır ve vadiye bakmaktadır.

Konut 16, teras duvarının hemen önünde yer alır ve kuzey - güney

doğrultusuyla, diğer konut aksından ayrılır. 9 x 6.10 m boyutlarında korunmuş olan bu yapı, tipik bir dikdörtgen plan sergiler. Odaların bölünmesi anlaşılamamıştır. Temel platformu dört kanal ile kesilmekte, üst kenar boyunca uzanan bir su yoluyla korunmaktadır. Çatıyı destekleyen altı direğin yerleri, uzun duvardan yaklaşık 1 m uzaklıktadır.

Konut 15 de plan ve yönlendirme açısından tipik plandan farklıdır. Konut 22'nin eski kalıntıları üzerine yapılmış olan sıra halindeki bu uzun ve dar oda sırası, yerleşme terasının en kuzeybatı ucundaki Kült Yapısı'yla (H13) doğrudan bağlantılıymış gibi görünmektedir. Bulunan pişirme çukurlarının sayısı bu yapı katında da azalmıştır. Dört ateş çukuruyla birlikte yalnızca dokuz pişirme çukuru bulunmuştur.

Tabaka IIIb yeni bir yapı anlayışını yansıtır: Müstakil konutlar korunmuş ve yerleşimin yalnızca ortasına yeni yapılar inşa edilmiştir. Bunlar plan ve yönlendirme bakımından güneydoğu kesimdeki yapılardan farklılık gösterir. Neredeyse yuvarlak olan bir iç mekanı sınırlandıran taş kümeleri ve birçok dikme deliği, ahşap çatılı bir yapıya ait olmalıdır. Yuvarlak Konut 1, Konut 10'un üzerine yapılmıştır ancak onunla bağlantısı olduğunu gösteren bir belirti yoktur. Bu tür bir konstrüksiyon, ne Çayönü'nün ilk evresindeki yuvarlak kulübe (y1-4) ve yapıları, ne de Demirköy ve Hallan Çemi'dekiler ile karşılaştırılabilir. Bu durum daha önceki Konut 15 ve 16'nın üzerindeki (yalnızca kuzeydoğu köşesi korunmuş olan) Konut 8 ile de temsil edilmektedir. Dış duvarları 85 cm ile diğer konutlara göre dikkat çekecek kadar kalın olan olasılıkla iki bölmeli, kanallı konut, herhalde Nevali Çori'deki en büyük yapılardan biriydi. Kalan çok küçük bir bölümde bile, dört kanal açıkça görülmektedir.

Tabaka IV'de birbirine koşut sıralanmış birkaç yapıya ait dağınık duvar parçaları bulunmuştur. Bunlar ile birlikte dört adet pişirme çukuru ele geçmiştir. 8 m genişlikte ve uzunluğunun yalnızca 12 m'si korunmuş olan Konut 4, bu tabakada bulunmuş tipik bir kanallı yapı planı veren tek örnektir. Bu konutun planının Tabaka III'de ki Konut 2 ya da Konut 7'ninkine benzediği düşünülebilir. Ancak kuzeydoğudaki odaların duvarları boyunca payanda benzeri çıkıntıların yer aldığı açıkça görülür. Enine üç adet kanalın yerleştirildiği temel platformunda birkaç gömüte ait kalıntılar da bulunmuştur.

Tabaka V yerleşme sürecindeki bir kesintiyi yansıtmaktadır. Konut 1 bu tabakayı

temsil eden tek kalıntıdır. IIIb tabakasındaki Konut 8 gibi doğu yönüne bakan bu yapı bu konumu ile Nevali Çori'nin diğer yapılarından farklılaşır. İç bölünmeleri kadar boyutlarıyla da (10 x 6 m) tipik kanallı yapılardan farklılık gösterir. Temel platformu, her ne kadar diğer yapılara benzer biçimde yapılmışsa da, kanallar ile bölünmemiştir. Dış cephedeki seki de, bu yapı ile gördüğümüz bir diğer yeniliktir. İlk örneklerini Tabaka IV Konut 4 ile Tabaka I Konut 25 'de gördüğümüz iç payandalar bu yapıda da kullanılmıştır. Enlemesine bir ön birime ve iki bölümlü bir ana birime bölünmesi ile eski plan geleneğini yansıtır. Podyuma gömülmüş birkaç kısmi gömüt vardır.

Küçük bir ön birim ve girişiyle, daha büyük ve daha düzgün bölünmüş ana birimi olan temel tipteki kanallı konut, iki işlevi birleştirmektedir. Ön birimin yaşama alanı olduğu anlaşılmaktadır. Ana birim olarak adlandırdığımız esas büyük mekan yalıtımı sağlamak için taban altına yerleştirilmiş duvarlarla küçük bölmelere ayrılmıştır. Bunların depolama amacıyla kullanıldığı düşünülmektedir. Bu konut-depo (wohnspeicher) işlevli yapının yanı sıra, yaşam ve işliği bütünleştiren, daha geniş odalı, iç düzenlemesi farklı olan bir konut bulunmuştur (H6). Besin hazırlama gibi günlük işlerin büyük bir kısmının yapı içinde değil, yapı dışındaki açık alanlarda yapıldığı, bu açık alanlarda bulunan pişirme ve ateş çukurlarından anlaşılmaktadır. Yalnızca taban düzleminde görmüş olduğumuz konut-depoların üst kısmının canlandırılmasına yönelik çalışmalarda iki yapısal öğe öne çıkmaktadır. Dal-örgülü dökme kerpiç yöntemiyle yapılmış duvarların izlerinden, üst yapının en az 2 m yüksekliğinde olduğu düşünülmektedir. Aydınlatma ve havalandırmayı sağlamak amacıyla duvarlarda bazı açıklıların bırakılmış olduğunu gösteren bazı izler saptanmıştır. Dikme yerlerinin uzun dış duvarların dışında yer alması, dış desteğe dayanan, dışarı taşan bir çatının varlığını göstermektedir. Çatının ahşaptan mı, saz ve topraktan mı olduğu ya da düz ya da eğimli mi olduğu bilinmemektedir. Çayönü'nde ele geçen kil konut modeli, eğer bu kadar eski tarihlere ilişkin konut modellerinin minyatür olarak mimariyi gerçekten yansıttığını varsayarsak, düz bir çatıyı göstermektedir. [78]

[78] Harald Hauptmann, ''Nevali Çori ve Urfa Bölgesi… s. 135, 140-143

1.1.1.8 Cafer Höyük

Cafer Höyük Doğu Toroslar'ın eteklerinde, Fırat Nehri'nin sağ kıyısından 750 m içeride, Malatya'nın 40 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. 1976 yılında keşfedilen yerleşimin kuzey ve güney yamaçları toprak almak için kesilmiştir ve kalan kısmının ölçüleri 150 m uzunluğunda ve 28 m genişliğinde ölçülmüştür. Kazılar 1979 - 1986 yılları arasında J. Cauvin ve O. Aurenche tarafından gerçekleştirilmiştir. Neolitik Dönem yerleşiminin 13. yy.'a ait bir mezarlık tarafından da tahrip edildiği saptanmıştır. Neolitik dolgu 6 m olup 13 tabakadan oluşmaktadır. Kesintisiz iskan gösteren yerleşme mimari gelişim ve buluntular açısından üç evreye ayrılmıştır: Erken evrelere ait 13 - 9 tabakaları ve orta evreleri temsil eden 9 - 5 tabakaları sadece doğudaki açmada, geç evrenin 4 - 1 tabakaları hem doğu hem batı açmada ortaya çıkarılmıştır. Yerleşimde Erken Evre M.Ö. 8. binin son yüzyılları, Orta Evre M.Ö. 8000 – 7500, Geç Evre M.Ö. 7500 - 7000'lere tarihlenmektedir.[79]

Evlerin inşa edileceği alan öncelikle tesviye edilir ve üstünde kerpiç ya da pise duvarların olduğu taş yapı inşa edilir. Bazı durumlarda önceki yapının temelleri tekrar kullanılır. Dikdörtgen planlı çok hücreli yapılar 25 – 60 m² arasında değişen bir kullanım alanı sağlarlar. Daha eski hücre planlı yapılar güney – güneybatıya bakarken geç olanlar doğu batı aksında dizilmişlerdir.[80]

Erken Evre'de (XIII - IX. Tabakalar) iç mekanı birbirine geçişli yan yana iki veya üç odadan oluşan, kurutulmuş kerpiç bloklarla inşa edilen dikdörtgen evler *(Resim 36, 37)* açığa çıkarılmıştır

Mimariye ait buluntular sadece XII. ve X. tabakalarda saptanmıştır. IX. Tabaka farklı kullanım tabanı nedeniyle bu evreye dahil edilmiştir ancak bu tabakada belirgin bir mimari yoktur ve buluntular çok azdır.

XIII. Tabaka ufak çakıl taşlarından meydana gelen bir nehir terası ve tek yapı öğesi olarak bu taşların içine yapılmış bir ocaktan ibarettir. XII. ve X. tabakalarda uzun, dörtgen odaları olan konutlar vardır.

XII. Tabaka'daki konut merkezi bir aralıkla birbirine geçilen iki odadan

---

[79] Jacques Cauvin, vd.,''Cafer Höyük'', *Türkiye'de Neolitik Dönem",* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 99-108

[80] Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Calcolithic Period*, Tel Aviv University,1991, s. 110

oluşmaktadır. Duvarların sadece taş temelleri 20 - 30 cm yüksekliğinde korunagelmiş, eğimi olan kuzey cephe üç dış payandayla sağlamlaştırılmıştır. Taban sıkıştırılmış topraktan olup kuzey odada at nalı şeklinde bir köşe ocağı, güneydeki odada ise yine köşede kısmen tahrip olmuş kubbeli kerpiç bir fırın vardır. Bu yapı öğelerinde kullanılan kerpici göz önünde bulundurarak evin taş temel üzerine kerpiç olarak inşa edildiği varsayılabilir.

XI. Tabaka, konutların olmadığı sıkıştırılmış kahverengi topraktan oluşan bir dış alanla temsil edilir. Bu alanda çanak şeklinde içleri çakıl ve kül dolu ocaklar ve bir mezar vardır.

X. Tabaka'daki ev, XII. Tabaka'daki ev ile aynı yönde yapılmıştır ancak bu ev üç odalıdır ve yapım tekniği farklıdır. Geniş kerpiç tuğlalardan yapılmış duvarların kuzeyde sadece bir sırası, güneyde ise üç sırası korunmuştur. Kerpiçler harçla birbirlerine bağlanmış ve duvarın sağlamlığını sağlamak için üst üste şaşırtmalı konulmuştur; doğrudan evin kenarından 20-50 cm taşan dörtgen bir platformu kaplayan kil taban üstüne yerleştirilmişlerdir. Platform kil ve çakıl karışımından yapılmış olup eğimli kuzey kısmında daha kalın inşa edilmiştir. Üç oda arasında, biri merkezi olmak üzere dar geçitler vardır. Güney odanın tabanında iki tane sığır kürek kemiği bulunmuştur. Bunun dışında beslenmeyle ilişkili hiçbir artık bulunmamıştır.

IX. Tabaka'da 3 m uzunluğunda sıralanmış büyük taşlar dışında, kül ve kömür dolu üç çukur ocak ve bir mezar vardır.

Erken evrede iki olgu öne çıkmaktadır: Birincisi en eski yapının (XII) taş temelli olmadır. Bu yapı Çayönü'nün ızgara plan ve geçiş evrelerine benzemekle birlikte bu teknik daha sonra ortadan kalkar. İkincisi ise tüm ya da parça kalıp kerpiç kullanımının bu kadar eskiye tarihlenmesidir. İlginç olarak bu boyutlardaki kerpiçler (90 x 25 cm) sadece Cafer Höyük'ün orta evrelerinde değil daha geç dönemlerde ve daha uzak bölgelerde, örneğin Suriye'de El Kowm'da Son PPNB'de de bulunmaktadır.

Bu evreye ait iki gömüt vardır ve ikiside mekan dışında bulunmuş olup kafatasları alınmıştır.[81]

Orta Evre'de (VIII. - V. Tabakalar) Birbirine geçişli, üç odalı, ortalama 7–8 x 4 m ölçülerindeki dikdörtgen yapılar bu evrede iki katlıdır. İçlerinde siloların yer aldığı alt

[81] Jacques Cauvin, vd., a.g.m., s. 99

katları (hücre planlı) vardır *(Resim 38, 39)*. Tabakalarda yapılaşma olmayan alanlarla (avlular?) yapılar birbirini takip eder [82]

VIII. Tabaka'ya ait altı hücrenin ikişer ikişer dizildiği dörtgen çok odalı bir yapının (7.10 x 4.80 m) güneydeki dört hücresi hemen hemen kareyken kuzeydeki iki hücresi daha uzundur. Bu yapının iki evresi vardır: Eski evresinde (VIIIa) üç hücrede çeyrek daire şeklinde depolamaya uygun köşe strüktürleri vardır. Bu siloların, bazen sadece küçük çay taşlarından yapılmış kenarları ve yuvarlak taban altları (85 no'lu hücrede iki tane ve 89 no'lu hücrede üç silodan bir tanesi), bazen ise saman katkılı kille döşenmiş tabanları ve yuvarlak duvarları (89 no'lu hücrede iki tane ve 113 no'lu hücrede üç tane) korunmuştur. Korunmadaki bu farklılıklar, depolama alanlarının yıkılıp tekrar yapıldığına işaret etmektedir. Evin duvarları bir önceki evre ile aynı kerpiç tekniği ile yapılmıştır ancak bu evrede iç payandaları vardır. Her hücrenin iki duvarı ortadan bu payandalar ile kuvvetlendirilmiştir. Bu kalın duvarlar çatının taşınması ile ilişkilendirilemez; hücreler çok ufaktır ve kapatılacak alan 2 m'yi geçmemektedir. Tek olasılık ana yaşam alanının olduğu ikinci bir katın varlığıdır. Zemin kat ise depolama ve termik yalıtım işlevini görmüştür. Eğer her iki hücrenin bir uzun odayı taşıdığını varsayarsak üst kat, X. Tabaka'daki gibi paralel üç uzun odaya sahiptir. Evin dışında, güney tarafında farklı yönde piseden (kerpiç topanı) yapılmış ikincil hücre kalıntıları vardır. Kuzeyde ise bir sıra taş duvar cephesi boyunca, belki eğime karşı duvarı kuvvetlendirmek için yerleştirilmiştir. Evin doğusunda bulunan iki direk çukuru ve taşlar, Çayönü Hücre Planlı Yapılar Evresi'ndeki gibi üst kata çıkan bir dış merdivene işaret edebilir. Ancak doğu cephede bir çardağın varlığı da göz ardı edilemez. Evin ikinci evresinde (VIIIb) depolama birimleri kaldırılmıştır. Birimleri sınırlayan alçak duvarlar 3 - 4 cm'ye indirilmiş ve içleri toprakla doldurulmuştur. Evin altında taş temel yoktur ve taban direkt olarak bir önceki tabakanın üzerine yerleştirilmiştir.

VII. Tabaka bir dış alanı temsil etmektedir. VIII. Tabaka'daki evin duvarları 2-3 sıra kerpice kadar tıraşlanmış, odaların içi toprakla doldurularak düz bir seviye elde edilmiştir. Bu tabakada içi yanmış çay taşıyla dolu olan 73 cm çapında yuvarlak çukur bir ocak mevcuttur.

VI. Tabakada yine çok odalı, yönü ve planı bir öncekine çok benzeyen ancak daha geniş bir ev vardır. Bu evin de altı odası vardır ancak doğu ve batı köşeler

[82] Olivier Aurenche, '' Cafer Höyük'', *12.000Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, Derleyen: Clemens Lichter, Badischen Landesmuseum, Karlsrube, 2007 s.423

açma dışında kalmıştır ve kuzeyde erozyon yüzünden tahrip olmuştur. Doğu cepheden başlayan duvar izleri eve bir ek yapıldığını göstermektedir. Ev taşlarla sağlamlaştırılmış toprak bir düzlem üzerine inşa edilmiştir. Bu evrede de duvarlar geniş kerpiçlerden yapılmıştır ve VIII. Tabaka'dakinden farklı yerleştirilmiş iç payandalar vardır.

Bu tabakadaki ev de iç tasarım olarak iki evre sergilemektedir. Erken evrede (VIa) güney hücreleriyle (63 ve 64) orta hücreler (65 ve 66) arasında dar geçitler vardır. 63, 64, 69 ve 73 no'lu hücrelerin tabanları ufak taşlarla döşenmiş, sonra saman katkılı çok sıkı killi bir toprak taşların üzerine sıvanmıştır. Bu tabanın üzerine 69 no'lu hücrenin karşılıklı köşelerine çeyrek daire silolar yapılmıştır. İkinci evrede ise (VIb) silo yoktur. 63 ve 64? No'lu hücreler arasındaki geçit kapanmıştır; daha geniş geçitler orta hücreler (65 ve 66) ile kuzey hücreler (69 ve 73) arasında vardır. Yeni pise bir taban döşenmiş ve bu tabanın üzerinde figürinler, küçük bezemeli pişmiş kil bir levha, kemik bir nesne gibi bazı sıra dışı nesneler bulunmuştur.

V. Tabaka diğer tabakalara oranla daha net olarak iki evreye ayrılmıştır. Vb Tabakası açmanın kuzey yarısında aletler, çekirdekler ve yongalama artıkları gibi yoğun malzeme ve hayvan kemikleri içeren oldukça yumuşak kahverengi bir dolgu ile temsil edilmektedir. Burası yongalama yapılan bir dış alan ve çöplük olabilir. Güney kısımda, doğuya doğru bir sıra direk deliği ve merkezi batıda 1 m çapında yuvarlak bir çukur bulunmaktadır. Çukurun içinden aralarında steril toprak bulunan dört sıra taş ve dibinde taş kaplar, obsidyen dilgiler, taş veya pişmiş kil toplar içeren sıra dışı bir buluntu topluluğu ele geçmiştir. Bu bir çöp çukuru olmayıp bilinçli olarak bir buluntu topluluğunun depolanmasını göstermektedir.

Va evresine ait, açmanın kuzeyinde ve ortasında, planı belli olmayan çok odalı bir yapının izleri görülmektedir. Tesviye sonucu sadece birkaç kerpiç sırası korunabilmiş olup diğerleri 2 - 3 cm yüksekliğindedir ve çoğunluğunun yalnızca izleri kalmıştır. 90 x 35 cm ölçülerindeki bu geniş kerpiçlerin varlığı bu tabakanın orta evreye dahil edilmesini sağlamıştır. Açmanın güney kısmında dış bir mekan ve iki ocak vardır: Bunlar çanak biçimli çay taşı dolu bir ocak ile olasılıkla bir fırın olan dörtgen, derin, dikey duvarları ısı nedeniyle kızarmış ve tabanında odun kömürleri üzerinde ateşten patlamış çay taşı ve taşların olduğu bir ocaktır. Kısacası V. Tabaka açık bir alan (Vb) ile üstünde bir kısmında planı belli olmayan bir yapı olan mekandan (Va) oluşmaktadır.

Cafer Höyük'ün orta evresi, erken evre gibi konut tabakaları (VIII, VI, Va) ve büyük olasılıkla avlu olan dış mekanların (VII, Vb) üst üste gelmesinden oluşmaktadır. Duvarların değişmez yönleri yekpare bir birimin (ev ve avlu) zaman içerisinde devamlılığının olduğuna işaret etmektedir. Var olan bir evin istenerek yıkılması, kerpiçlerinin daha evvel avlu olarak kullanılan alanda inşa edilecek yeni evin yapımında kullanıldığı varsayılmaktadır. Suriye'de Tell Abyad yakınında aynı durumun günümüzde devam ettiği de J. Cauvin ve D. Stordeur tarafından gözlenmiştir.

Geç Evre'de (IV. – I. Tabakalar) ise hem doğu ve batı açmaları ile bu iki açmayı bağlayan 40 m uzunluğundaki açmada açığa çıkarılmıştır. Bu dönemin mimarisinde genel olarak konut boyutlarının büyüdüğü gözlemlenmektedir ve yan yana farklı ev tipleri mevcuttur. Önceki evrelere göre daha karmaşık çok odalı evler ve büyük tek odalı evler vardır. İki katlı (hücre planlı) yapılar kullanılmakla beraber bu evlerin birkaç mekana bölünmesi yeni bir uygulamadır. Genellikle büyük çakıl taşlarından yapılan temeller üzerinde kerpiç duvarlar yükselir. Zaman içinde evlerin yöneliminde değişiklik olur. Bunlar kısmen yan yana inşa edilmişlerdir, kısmen de aralarından geçen dar yollarla birbirlerinden ayrılırlar. Yapılaşma yerleşimin merkezinde kenarda olduğundan çok daha yoğundur.

Doğu açmasında sadece IV. Tabaka mimarisine rastlanmıştır. Bir kısmı ele geçen çok odalı bir evde odalar daha önceki evredeki gibi düzenli yerleştirilmemiştir. Diğer taraftan duvarların kerpiç olmasına karşın, kerpiçleri birbirinden ayırt etmek güçtür ve ayırt edildiklerinde de eskilerine oranla farklı 65 x 30 cm, 40 x 35 x 10 cm gibi boyutlar sergilemektedirler.

III. Tabaka, koyu renkli bir dolgu, taş ve odun kömürü dolu üç çanak şekilli ocak ve çoğunluğunu yanık hayvan kemiklerinin oluşturduğu geniş bir alandan oluşmaktadır.

II. Tabaka, her biri 1 m çapında ve 50 - 60 cm derinliğinde, silindir şeklinde altı çukur barındıran, bir tabanla temsil edilmektedir. İçleri sadece toprak ve taşla dolu olan bu çukurların işlevleri bilinmemektedir.

I. Tabakada, büyük olasılıkla bir evin tabanına ait çay taşlarıyla yapılmış döşeme, Orta Çağ mezarlığı tarafından tahrip edilmiştir.

Mezarlık nedeniyle tahrip olan batı açması evlerdeki değişimi anlamak için kısmi fakat yeterli ipuçları vermiştir. Daha öncede görülen yapı tekniği bu dönemde

sistematik hale gelir; eski yapı kalıntıları aynı seviyeye getirildikten sonra büyük çay taşlarından bir döşeme yapılır ve ev bu döşemenin üzerine inşa edilir. Bu durum 17, 10, 6, 3 ,4 ve 5 no'lu evlerde görülmekle birlikte daha önceki yapıların anlaşılmasını imkansız kılar. Duvarlar ve bastırılmış toprak taban bu taş döşemenin üstüne inşa edilmektedir. Duvarlar büyük olasılıkla kerpiçtendir; korunma durumları nedeniyle sadece iki ölçü alınabilmiştir. Erken büyük kerpiçler 90 x 35 x 10 cm ölçülerindeyken doğu açması geç evrede görülen daha küçükler 45-50 x 10-15 cm olup beraber kullanılmaya devam edilmiştir.

Değişimler ev organizasyonunda da gözlenir. Orta evrenin küçük hücre planlarının devamına karşın yeni bir sistemin kullanılmaya başlandığını görülür. Küçük hücre planlı evler ise IVb tabakasında 18, IVc tabakasında 18 ve 8, IIIa tabakasında 3 ve IIIb tabakasında 3 ve 4 yapılardır. Yenilik ise IVc tabakasında ortaya çıkmaktadır. Bu planda küçük hücreler (3.5-5.5 x 1.5-2 m) ile geniş hücreler birbirlerinin yanında bulunmaktadır. En iyi örnek olan 19 no'lu yapı kısmen açığa çıkarılabilmiştir. Bu yapının güney kısmında boyutları 5.5 x 2 m ve 3.5 x 1.5 m olan iki geniş oda vardır (8 ve 11). Diğer odalar (1,2,3,4,6) daha küçüktür. Kuzeydoğudaki iki oda kısmen ortaya çıkarılmıştır. Evin genişliği 8 m, uzunluğu ise 9.5 m'den fazladır. Odaların düzensiz dağılımı doğu açmasındaki orta evredeki düzenli mimariyle bir zıtlık teşkil etmektedir. Yapının korunma durumu ise üst yapı hakkında bilgi verir. Evin 8 no'lu odasında, 8 no'lu ve özellikle 18 no'lu evin odalarında bulunan çok sayıdaki kömürleşmiş hatıl parçaları evin asıl yaşam alanının bir üst katta olduğunu, kazıda ortaya çıkan kalıntıların zemin kata ait olduğunu göstermektedir. Kömürleşmiş odunların bulunması evlerin terk edilmelerinin nedeninin bir olasılıkla yangın olabileceğine işaret eder ki 8, 18 ve 19 no'lu yapılar (IVc tabakası) yangından etkilenmiştir.

Genelde dolgu toprağı içinden ve çok ender taban üstünden ele geçen çeşitli buluntuların durumu da ikinci kat varsayımını destekler niteliktedir. Ayrıca duvarların çift kalınlığı (8, 18 ve 19 nolu yapılar) hücrelerin alanlarını darlaştırmaktadır ve bu ancak üst yapıyı taşıma zorunluluğu olarak açıklanabilir. Bu orta evrede (VIII. - VI. tabakalar) kullanılan payanda tekniğinin farklı tarzda kullanımıdır. III. - I. tabakalarda küçük hücreli zemin kat sisteminin yerleşmenin sonuna kadar 3 - 4 nolu yapılar sürdüğünü ve aynı zamanda II. Tabaka'da yer alan 4.5 x 7 m ölçülerindeki 2 no'lu yapı gibi tek odalı evlerin ortaya çıktığı görülmektedir.

Zaman içinde genel olarak yapıların yönlerinin değişmediği görülür. Doğu

açmasındaki erken ve orta evrelerdeki yön, geç evrede doğu ve batı açmalarında hemen hemen aynı kalmıştır. Ancak doğu açmasından farklı olarak batı açmasındaki yapılar birbirlerine daha yakın ve farklı yerleştirilmişlerdir. Doğu açmasında ev ve avlu her tabakada yer değiştirir. Batı açmasında ise evler üst üste inşa edilir ve dış mekan aşağı yukarı aynı kalır.

Batı açmasındaki dört evre şöyle sıralanmıştır:

VIa Tabakası'nda mimari kalıntılar aynı yönde olup, sadece açmanın doğu ve batı kısımlarında iki duvar (30 nolu yapı) ve 2.5 x 1 m boyutlarında tekil bir yapı (?) (9 no'lu yapı) tarafından temsil edilir. Bu tabakada orta kısım kazılmamıştır. VIb tabakasının batı kısmında küçük hücre planlı bir yapı kısmen ortaya çıkarılmıştır (18 no'lu yapı). 30 no'lu yapıya oranla biraz daha batıda konumlanmıştır. Bu süreçte 9 no'lu yapının kullanımı devam eder ve II. Tabaka'nın sonuna kadar da devam edecektir.

VIb2 Tabakası'nda güneyde 8 no'lu yapı açmanın dışına çıkmaktadır. Böylece yerleşmenin sonuna kadar geçerli olacak plan ortaya çıkmaktadır: Çevresi açık olan merkezi bir yapı ve dolaşım alanlarının etrafında da diğer yapılar. Batıdaki açık alan VIa tabakasındaki 30 no'lu yapıyı örtmektedir.

IVc Tabakası'nda 19 no'lu yapının 8 no'lu yapıya bitişik olarak inşa edildiğini görürüz. Bu yeni yapıyla komşu yapıyı (18 no'lu yapı) ayıran alan 1.5 m enindedir. Bu tabakanın tümünün yangınla tahrip olduğu sanılmaktadır.

IIIa Tabakası'nda önemli bir değişiklik gözlenmektedir. Batıda 18 no'lu yapı yerine 3 no'lu yapı inşa edilmiştir. Ortadaki 19 no'lu yapı bir taraftan 17 no'lu yapının taş döşemesi ile diğer taraftan doğusunda 11 no'lu odasının tekrar yapılanması şeklinde, 21 no'lu yapı (3 x 1.5 m) tarafından örtülmüştür. 19 no'lu yapının 7 no'lu odası direk çukurlarından anlaşıldığı üzere üstü kapalı dış alan haline gelmiştir. 17 ve 21 no'lu yapıların ilişkileri açık değildir.

IIIb Tabakası'nda yine bir değişiklik gözlenir. 12 no'lu yapının yerine 10 no'lu yapıyı görülür. Bu yapının taş döşemesi doğuya doğru uzanmaktadır ve açık alanın eni 0.5 m'ye düşmüştür. 21 no'lu yapının yerine ise doğu ve batıya doğru daha geniş olan 6 no'lu yapı (2.5 x 2.6 m) yapılmıştır. Bu tabakada 8 no'lu yapı yıkıntı halindedir ve kuzeydeki yapıların dış alanı olarak kullanılmıştır. Aynı tabakada 4 no'lu yapı, 3 no'lu yapının güney duvarına bitişik olarak, biraz batıya doğru inşa edilmiş ve dolaşım alanının genişliği 1 m'ye çıkmıştır.

II. Tabaka'da 10 no'lu yapının yerine 2 no'lu yapı geçer. Bu yapının güney cephesine direk çukurları ile kısmen bir portiko yapılmıştır. Doğusunda ise 6 no'lu yapının kalıntısı bir ocak barındırmaktadır.

I. tabakada güneydoğuda 5 no'lu yapının sadece taş döşemesi korunmuştur. Ayrıca başka bir yapının (12) köşesi de bu tabaka ile ilişkilendirilebilir. Bu yapı genel plana oranla daha kuzeydoğuya yapılmış ve doğu kısmın açık alan düzenini değiştirmiştir.

Bu evrede 3 no'lu yapının hücrelerinden birinde bir mezar bulunmuştur. Beyaz mermer ve ince dokulu bazalttan yapılmış üç tanesi tüm veya tüme yakın durumdaki taş kap da toplu halde IV. Tabaka'daki bir evin tabanına gömülmüş olarak bulunmuştur. [83]

Yerleşimde kazılan bazı yapılar ise farklı uygulamalar göstermektedir. Örneğin 17 no'lu yapı önceden bilinmeyen bir inşa tekniği sergiler. Sadece büyük taşların döşenmesi yerine, merkeze küçük çakıllar yerleştirilmiş çevresine ise sadece iki ya da üç sıra büyük taşlar dizilmiştir. 20 no'lu yapının ise 20 cm'e kadar korunmuş kerpiç duvarlarında ise sıva ve kırmızı boya izleri vardır. Bu yapının hücre odalarındaki buluntular arasında sekiz cilalı taş balta, obsidyen dilgiler, çeşitli taşlardan küçük toplar ile birlikte boya desenli bir büyük yuvarlak taş, birkaç kemik obje, volkanik kayadan yapılma kesik koni biçimli iki havan, bir çakmaktaşı ok ucu ve kumtaşından bir kap vardır.

Hem doğu hem de batı açmasında açık aktivite alanlarında ateş yerleri bulunurken ev içlerinden ele geçmemiştir. Bunlardan bir kısmı sığ, tekne biçimli ocaklardan oluşurken diğerleri yarı gömük çukur fırınlardır. Her iki tip de evsel aktivitelerde kullanılır. Tabanları yüksek ısı sağlamak için taşla döşenmiştir.[84]

1.1.1.9 Akarçay Tepe

Akarçay Tepe Şanlıurfa'nın Birecik İlçesi'nde, Fırat Nehri'nin batı kıyısında yer alır. G. Algaze tarafından keşfedilen yerleşim Karkamış Barajı kurtarma projesi kapsamında Şanlıurfa Müzesi'nden Eyüp Bucak ve İstanbul Üniversitesi'nden Nur Balkan Atlı yönetiminde 1999-2002 yılları arasında kazılmış, höyüğün baraj suları altında kalmayacağı anlaşılınca 2005 yılında çalışmalara tekrar başlanmıştır. İki

[83] Jacques Cauvin, vd., a.g.m., s 102-108
[84] Jak Yakar, *a.g.e.*, s. 110

höyüğün birleşmesinden oluşan Akarçay Tepe yüzey buluntularının dağılımından anlaşıldığı üzere doğu-batı yönünde 350 m, kuzey-güney yönünde ise 150 m'dir. Doğu höyük Doğu Sektör (ES), batı höyük ise Batı Sektör (WS) olarak adlandırılır. İki höyük arasındaki alan ise 20O açmasında araştırılmıştır. İki yerleşimin toplam alanı 5 hektardan fazla olup bunun 2750 m²'si kazılmıştır *(Resim 40)*.

Yerleşim evrelerini ve tabakalanma dizinini saptamak amacıyla 50 x 3 m ölçülerindeki 20T açması açılmış ve kazılan alanların stratigrafisi bağımsız olarak belgelenmiştir. Yerleşim M.Ö. 8000-6000 tarih aralığında iskan görmüştür.

Akarçay Tepe'deki en erken mimari birimler Doğu Sektör'deki 11. Tabaka'ya ait olan ızgara planlı N yapısı *(Resim 41)* ve bir platformdur(?). N yapısı her biri 2 m genişliğindeki dört paralel duvar sırasından oluşur. Duvarlar orta boylu kireç taşı bloklar kullanılarak inşa edilmiştir. Bunun bağımsız bir yapı ya da bir yapının parçası olup olmadığı kısmi olarak kazıldığı için belli değildir. Söz konusu dört sıra duvar yerden yükseltilmiş bir tabanın temeli olarak işlev görmüş olmalıdır.

	Evreler	**ES**	**20T**	**WS**
PN	I-II	1-2?	1-6	1-5
PPN-PN Geçiş.	III	3-5	7-10	6-8?
PPN	IV-VI	6-12	11-23	?

Tablo 3: Akarçay Tepe Yerleşim Tabakalanması

Izgaraların kuzeyinde yedi sıra kerpiçten yapılmış bir platform vardır. Kısmen açığa çıkarılmasına rağmen söz konusu platform, Akarçay Tepe'nin en erken sakinlerinin kalıp halinde kerpiç üretmeyi bildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Bir sonraki tabaka olan Tabaka 10'da dikdörtgen plana sahip taş temelli ve kerpiç duvarlı AB yapısı *(Resim 41)* açığa çıkarılmıştır. Yapı iki evreye sahip olup ikinci evrede eklenen duvarlar yapının planını değiştirmiştir.[85] Erken evresinin temelleri üç

[85] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru,''Akarçay Tepe'', *Neolithic in Turkey: The Euphrates Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011, s.165-168

sıra kireçtaşından yapılmıştır. Kuzeydoğuya yerleştirilen 1 m genişliğindeki kireçtaşı bloğun dış yüzünde çizi bezemeler vardır. Taş bloğun konumu ve çizgilerin küçük bir açık alana bakması taşın ikincil olarak kullanılmış olabileceğini gösterir.

AB yapısının terkinden sonra bu alan 9 ve 10. tabakaların geçiş aşamasında açık alan olarak kullanılmıştır. Taş kümeleri, çeşitli boyutlarda çukurlar, küllü alanlar, kısmi duvarlar ve kireçtaşı kaplar geniş bir alana dağılmış halde bulunmuştur. Buluntular ve dağılımları alanın çalışma yeri olarak kullanıldığını göstermektedir. Obsidyen yongalama burada gerçekleştirilen faaliyetlerden biridir ve 2 m²'lik bir alanda 1200 parça bulunmuştur.

9. Tabaka'da bu alan tekrar işlev değiştirir ve M yapısı inşa edilir. Söz konusu yapı dört sıra paralel kerpiç duvardan inşa edilmiştir. Bu kerpiç ızgaralar materyal ve boyut olarak erken dönemdeki ızgara yapıdan farklıdır. Küçük ve orta boylu düzensiz kireçtaşı parçaları kerpiç duvarları yerden çevrelemektedir. Duvarların genişliği benzer olarak yaklaşık 30 – 40 cm olup uzunlukları 4 m'den fazladır. Izgaraların güneyindeki dörtgen bir oda aynı tabakaya aittir. Yapı temel seviyesinde açığa çıkarılmıştır ve büyük-orta boylu kireçtaşı çakıllar temelinde kullanılmıştır. Kesin bir taban açığa çıkarılmamasına rağmen sıkıştırılmış toprak kalıntıları yapıda gözlemlenmiştir.

8. ve 7. tabakada altı yapı açığa çıkarılmıştır. Bu tabakaların genel karakteri yapıların planında ve yapı malzemesinde artan çeşitliliktir. Tek odalı yapılar çok odalı/hücre planlı yapılarla birlikte görülürler. Yapılar çoğunlukla taştan olmakla birlikte bazıları kerpiç duvarlarla birlikte görülmektedir.

Tek odalı yapılardan C binası, 5.50 x 2.60 m ölçülerinde olup diğer yapılarla çevrelenmiş bir açık alanın merkezinde bulunur *(Resim 43)*. Tümüyle kireçtaşından inşa edilmiş olup duvarları 1.6 m yüksekliktedir. Yapının iki evresi kazılmakla birlikte erken evrenin taban seviyesine henüz ulaşılamamıştır. Aralarında 30 cm olan tabanlardan üst evreye ait olanına bir kül çukuru açılmıştır.[86] Öte yandan batısındaki kapı geçidi ikinci evresinde kapatılmıştır. Söz konusu kapı geçidi olasılıkla bir iç avlu olarak kullanılmış olan açık alana erişim sağlamaktadır.[87] Yapı terk edildikten sonra

[86] Makoto Arimura, vd., ''A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999''*, Anatolia Antiqua VII*, 2000, s.135

[87] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.*, s. 169

taş ve toprak dolgusuyla doldurulmuş gibi görünmektedir.

B, E ve C yapıları arasında açığa çıkarılan açık alan 9 x 7.5 m ölçülerindedir ve bu alanda çeşitli boyutlarda pişirme çukurları, ateş yerleri, çakmaktaşı yongalama alanları, kullanılmamış hayvan kemikleri, kırık objeler ve küllü alanlar bulunur. Doldurulan C yapısının üst dolgusu bir açık alanın parçası olmuştur ve burada çok miktarda kül, çakmaktaşı ve obsidyen buluntunun olduğu bir ateş yeri vardır.

Hem bu açık alanın dolgusunda hem de E ve C yapılarının içerisinde üzerinde farklı çizi bezeme şablonlarının yer aldığı yassı kireçtaşı parçaları bulunmuştur. Bunlar bilinçli veya kazara kırılmış bir veya birden fazla taş levhanın parçaları olup söz konusu alanlara atılmışlardır ve biri diğeriyle uyuşmamaktadır.[88] R, T ve G yapıları C yapısını çevreleyen çok odalı yapılardır. R ve T yapıları doğu – batı aksında konumlanır ve her ikisinde batı kesimden tahrip olduğu için oda sayılarını belirlemek güçtür. T yapısı taş temelli ve kerpiç duvarlı, dikdörtgen bir binadır. On bir odası saptanmıştır. Bazı odalar birden fazla sıvanmış tabanlara sahiptir. Yapının duvarları da ayrıca sıvanmıştır. Bir odanın doğu duvarının yanındaki küçük platform içteki ender mimari birimlerden biridir. T yapısı ise iki evrelidir.

G yapısı, C yapısından dar bir alanla ayrılır ve iki evresiyle bir diğer çok odalı yapıdır. Duvarları kerpiçten yapılmıştır. Batı duvarının iç kısmındaki çıkıntılar iç alanı üç bölüme ayırır. Açığa çıkarılan geç evre üzerinde organik materyallere ait izlerin olduğu çamur sıvalı bir tabana sahiptir. Bu durum tabanda dal ve hasırların kullanıldığını gösterebilir.

Planı G yapısına benzeyen bir diğer kerpiç yapı olan AD'nin iki odası açığa çıkarılmıştır. Aralarında 2 m kalınlığında bir kiriş olduğundan ilişkileri kesin olmamakla birlikte odalar aynı binaya aitler gibi görünmektedir.

Kazıldığı kadarıyla 5.40 x 4.50 m ölçülerindeki R yapısı da çok odalı bir yapı olup planı T yapısına benzemektedir. Duvarları 3 – 5 sıra büyük – orta boy kireçtaşı ile inşa edilmiştir. Orta sırasında büyük merkezi bir odası vardır ve bunu hücre benzeri küçük odalar çevreler. Doğu bölümde taban seviyesini gösteren sert toprak zemin hariç hücre benzeri odaların içinden taban, sıva ya da mimari birim geçmemiştir. Yapının kuzey duvarının dışı boyunca bir ek duvar vardır. Bu gibi dış ek duvarlar Akarçay Tepe'nin çok odalı PPNB yapıları için tipiktir. Söz konusu duvarlar benzer

[88] Makoto Arimura, vd. *a.g.m.,* s.235

biçimde ana duvardan alçak olarak bulunmuşlardır. Bu gibi duvarlarda kullanılan taşlar bazalt, kireçtaşı ve çakmaktaşı blokları gibi pek çok çeşittedir. Bununla birlikte ana duvarın inşasında sadece kireç taşıtercih edilir. Bu durum Akarçay Tepe PPNB mimarisinde bir kural olarak gözükür. [89]

R yapısının güneydoğusunda ise aralarında 20 cm'lik bir aralığın bulunduğu tek odalı J yapısı yer almaktadır. Yapının kuzey duvarının iç yüzünde paralel olarak uzanan platform benzeri bir başka duvar yer alır. Bu yapının 2 m batısında ise yarısı kazılmayan alan içerisinde kaldığı için kısmen açığa çıkarılan AJ yapısı vardır. [90]

Söz konusu yapı kümesinden uzakta başka bir alanda yer alan çok odalı Y yapısının iç bölümlemesi ve iç mekanın genel kullanımı R yapısıyla benzerlik gösterir fakat oryantasyonu farkı olarak kuzeybatı – güneydoğu aksındadır. Yapının merkezinde geniş bir merkezi oda ve bu odanın çevresinde küçük odalar bulunur. Farklı boyutlardaki dört oda yapının güney kanadında, üç oda ise doğu kanadında konumlanmış olup kuzey ve batı kısımları sonraki tabakaların aktiviteleri nedeniyle tümüyle tahrip olmuştur.

C, T, G ve R yapılarından uzakta olan Y yapısı hariç yapılar açık alanların çevresinde konumlanmıştır. Bir diğer deyişle yapıların arasında açık alanlar bırakılmıştır. Bu açık alanlarda pişirme çukurları, kül çukurları ve çöp çukurları bulunmuştur. Dolguların karakteri bilindiğinden rutin çalışma aktivitelerinin gerçekleştirildiği avlular olarak tanımlanabilmişlerdir. Bu alanların çevreleyen yapıların haneleri tarafından ortak kullanılmış olması muhtemeldir. Bunlardan AM alanı bir iç avlu olup kenarları sıvalı, oval formlu, yere gömük iki ateş yeri bulundurmaktadır. Batıdaki AK alanı T, C ve R yapılarıyla çevrilidir fakat işlevi farklı olabilir. Bu açık alanın doğu tarafında zikzak biçimde inşa edilmiş bir duvar vardır ve alanı ikiye ayırır. Olasılıkla bir engel duvarı olarak kullanılmıştır. C yapısının kapı geçidi bu bölünmüş alana dönüktür ve zikzak duvarın C yapısının girişini korumaya yönelik bir işlevi olduğu görünmektedir.

Kuzeyini ve batısını G, C ve R yapılarının çevrelediği bir diğer açık alan ortak kullanımı gösteren bir dizi çukur, kül çukuru, kül ve atık yığınları bulunmuştur.

---

[89] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.*, s. 169-170

[90] Murat Akman, vd., ''Akarçay Tepe 2002 Yılı Çalışmaları'', *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, Derleyen: N. Tuna- O. Doonan. ODTÜ TAÇDAM, Cilt I, 2002, s. 2

BC alanında ise bir seviyede çok sayıda hayvan kemiği ele geçmiştir. Söz konusu kemiklerin ait olduğu hayvan türleri içinde koyun ve keçigiller en fazla sayıdadır ve kemiklerin çoğu evcil hayvanlara aittir. Geyik, gazel ve domuz gibi vahşi hayvanlar nicel anlamda kayda değer bir öneme sahiptir. Koyun ve keçigillerin cinsiyet ve yaş şablonuna bakıldığında kesim için genç ve erkek olanların büyük ölçüde tercih edildiği görülmektedir. Hayvanların sayısı ve tüketilen et miktarı yaklaşık olarak 450 kg'a denk gelmektedir. Dolgunun stratigrafik konumu söz konusu depozitin bir kerede olmasa da kısa zamanda var olduğunu göstermektedir. Bu durumun hayvansal kalıntıların bu alandaki ortak bir tüketimin artıkları olduğunu düşündürmektedir. Böyle bir durumda söz konusu aktivite şölen gibi görünmektedir.[91]

B yapısı tek odadan oluşmaktadır ve 9 x 5.80 m ölçülerindedir. Taş duvarlarının sadece bir ya da iki sırsı korunmuştur. Söz konusu yapının iki evresi vardır. Bunlardan Ba erken olan evredir. Güney ve kuzey duvarı ile doğu duvarının bir kısmı korunmuştur. Doğu duvarında bulunan 45 cm genişliğindeki bir kapı açıklığı yada geçit sonradan bir taş yapı ile kapatılmıştır. Kuzey duvardaki ana (?) kapı, E yapısının güneydoğu hücresine dar bir geçitle bağlanıyor olabilir. Yapının sonraki kullanım evresi olan Bb daha iyi korunmuştur ve duvarları 60 cm genişliğinde olup iki sırası günümüze ulaşmıştır. Doğu duvarında bir kapı açıklığı bırakılmıştır. Söz konusu açıklık bir önceki evredekinden daha geniştir ve oryantasyonu biraz farklı olup sonraki evrede kapatılmıştır. İlk evrenin kuzey duvarı batıya uzatılarak bu evrede de kullanılmıştır Batıdaki kapı doğudakiyle hemen hemen aynı doğrultudadır fakat genişliği tahribat nedeniyle bilinmemektedir. Kuzeydoğu köşesinde ise bir payanda veya seki yer almaktadır. 3 m x 60 cm ölçülerindeki hafifçe duvarlara eğim yapan sıkıştırılmış topraktan bir taban sadece doğu duvarının yakınında korunmuştur ve en az üç kez yeniden yapılmıştır. Güney sınırında dip kısmı bulunmayan, 40 cm genişliğinde kalın ağızlı ve ince sıvalı yüzeye sahip iki çan biçimli çukur bulunur. Bu çukurlar işlevini gösterebilecek herhangi bir buluntudan yoksundur ve stratigrafik konumları henüz kesin değildir.

5 m çapındaki bir yuvarlak yapının yarısı ise B yapısının güneybatısında açığa çıkarılmıştır ve stratigrafik olarak bu yapının altındadır. Duvarlarının sadece temel sırası korunabilmiştir. Yapı içerisinden buluntu ele geçmemiştir.

---

[91] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.*, s. 170-171

E yapısı, B yapısının kuzeybatısında bulunan ve bu yapının iki evresiyle çağdaş olarak kullanım görmüş olan büyük bir yapının güneydoğu bölümüne ait olabilecek bir hücredir. Söz konusu hücrenin iç kısmı kabaca oval planlı olup ölçüleri 1.60 x 1.30 x 0.80 m iken dış planı dörtgendir. Doğu ve güney duvarları 60 cm genişliğinde iken kuzey duvarı 1 m genişliğindedir. Söz konusu duvarlar yedi sıra kabaca düz olan kireçtaşı ile inşa edilmiştir. Yapının düzenli bir tabanı olmayıp iç dolgusunda bilinçli olarak bırakılmış gibi görünen bazı kemikler, bir taş küre ve bir uç bulunmuştur. [92]

Tabaka 6'ya gelindiğinde önceki tabakalarda yer alan çok odalı, hücre planlı yapılarla benzer bir plan ve şablon gösteren K yapısı *(Resim 44)* bulunur. Aralarındaki fark ise iç mekanın bölümlenmesindedir. K yapısı doğu – batı ve kuzey – güney yönünde üçer sıra küçük oda ile simetrik bir plan çizer. Bu yapıların ayırıcı özelliği olan ek bir dış duvar batısında yer alır. Aynı işlevdeki benzer bir duvar binanın güney dış duvarına bitişir. Söz konusu duvar bir dizi ve bir sıra taştan yapılmıştır.

K yapısı odalarından ele geçen çeşitli buluntularla yerleşimde farklı bir örnektir. K1 odasında (kuzeybatı oda) üç hayvan figürini, bir taş kap parçası, üç taş ağırlık ve çizi bezemeli bir kireç taşı parçası ele geçmiştir. K3 odasında (kuzeydoğu) iki kemik alet; K5 odasında (orta oda) bir kemik alet, bir taş kap, iki taş ağırlık ve bir boncuk; K6'da (orta sıradaki doğu oda) iki çizilmiş taş; K7'de (güneybatı) bir öğütme taşı objesi ve iki sapan taşı; K9'da (güneydoğu) ise altı balta, iki kil obje ve bir sapan taşı yer alır. Buluntuların dağılımı belirli bir şablon oluşturmaz ve odaların işlevini saptamaya yetmez fakat buluntu çeşitliliğini ve belki topluluktaki zanaat gruplarını gösterir. Dahası söz konusu buluntular bu gibi nesnelerin günlük kullanım ya da sonradan kullanım için yapıların bu kısımlarında tutulduğunu ya da depolandığını göstermektedir. Erken seviyelerde yapıların içinde taban seviyesinde in situ buluntular ele geçmediğinden, K yapısında ele geçen in situ buluntuların kısmi bir yangın sonucu mu yoksa topluluk davranışında bir değişimi mi gösterdiği belirsizdir. Bununla birlikte, yapının açığa çıkarılan hücre benzeri odaları depolama amaçlı veya nesne üretimi için bir temel olabilir. Bu durumda asıl yaşam alanı ikinci katta olmalıdır. Duvarların genişliği ve iç bölümleme de bölgedeki başka yerleşimlerden bilinen ikinci kat varlığı olasılığını destekler.

[92] Makoto Arimura, vd. *a.g.m.,* s.235-236

Doğu sektöründeki (ES) kazılar M.Ö 8. bin yıl sonu ve 7. bin yıl başı boyunca yerleşimde yaşamın benzer biçimde devam ettiğini gösterir. Tabaka 5 stratigrafide bir boşluk ya da kırılma olmadan doğrudan Tabaka 6'nın üzerindedir. Stratigrafi devamlılığı net bir şekilde gösterir: Tabaka 5'in mimari ile buluntu karakteri Tabaka 6 ile benzerdir. Yaklaşık M.Ö. 7000 zamanlarında Akarçay Tepe'nin 5. Tabaka'sı Orta Fırat Bölgesi'nin en erken çanak çömleğini taşımaktadır. Bu nedenle 3 – 5. tabakalar Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş evresi olarak adlandırılır. Bu döneme ait BA yapısı *(Resim 45)* ve bu yapıyı çevreleyen dış tabanlar, BB yapısı ve dış alanları ile birlikte bölgedeki en erken çanak çömleği barındırmaktadırlar.

En erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yapısı 30 m²'lik bir alanı kaplayan çok odalı BA yapısıdır. Yapının batı yarısı tarihöncesi zamanlarda neredeyse tümüyle tahrip olmuştur. Doğu duvarındaki üç sıra taş ve batısındaki bir sıra taş batıdan doğuya hafif bir eğim yaparak höyüğün eski topografyasını göstermektedir. Her ikisi de kare planlı olan iki oda yapının kuzey tarafında açığa çıkarılmıştır. Uzun ve dar bir oda ise yapının ortasında yer alır. Bölme duvarı tam olarak korunmasa da ortasından ikiye bölündüğü anlaşılmaktadır. Yapının doğu bölümünde iki dar ve uzun oda vardır. Yapının batısında, kuzeyden güneye uzanan taş çizgisine dayanarak benzer odalar bu kısım içinde öngörülebilir.

BA yapısının içinde tabanlar ele geçmemiştir fakat çukurlar, direk delikleri ve bir grup taş, dış tabanlarla birlikte yapının doğu ve güneyinde bulunmaktadır. Bu dış tabanlar sert toprakla karışık küçük çakıl taşları, bazı çakmaktaşı/obsidyen parçaları ve hayvan kemiği karışımdan oluşur. Siyah Seri olarak da adlandırılan en erken çanak çömleğe ait bazı parçalar bu dış tabanların üzerinde bulunmuştur. Benzer tipteki çanak çömlek uzun, dar odalarda da bulunmuştur. Bu durum yapıyı en erken Çanak Çömlekli Neolitik Evresi olarak tarihler ve bu durum Geç PPNB dönemine ait K yapısının üzerinde yer almasıyla da stratigrafik olarak desteklenir.

Aynı alanda geçiş dönemine tarihlenen bir diğer yapı kısmen korunmuş olan BB yapısıdır ve hücre planlıdır. Yapının güney ve kuzeyindeki açık alanlar doğrudan yapıyla ilişkilidir ve burada gerçekleştirilen aktivitelerle ilgili çeşitli buluntuları içermektedir. BB yapısının doğusunda ise bu yapıdan biraz daha geç döneme tarihlenmekle birlikte aynı tabakaya ait olan açık alan aktiviteleri ile ilgili veriler bulunmuştur. Çukurlar, ateş yerleri, direk delikleri ve küllü alanlar dolgunun geç seviyelerinde açığa çıkarılmıştır. Her seviyede boncuklar, işlenmiş kemik,

yongalanmış diskler, uçlar, öğütme taşı, ok uçları, hayvan figürinleri ve jetonlar (token) gibi çeşitli buluntular ele geçmiştir. Bu erken çanak çömlekli seviyeler geçiş dönemi boyunca gerçekleştirilen her aktivite sonrası alanın yenilendiğini gösterir.

Binaların ölçüleri ve konumu, küçük hücre benzeri odaları, inşa materyali ve tekniği ve taş alet endüstrisi gibi özellikler önceki dönemin Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem tabakaları ile karşılaştırılabilir. BA ve BB yapılarının içinde ve çevresinde ele geçen çanak çömlek Akarçay Tepe'de Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yaşam biçimi hakimken seramiğin yerleşime girdiğini göstermektedir.

Batı sektöründe (WS) ise en erken çanak çömlek açık alanlarda bulunmuştur. Bu alanlar aktivite ve atık alanı olarak kullanılmıştır. Çalışma tabanları bazen bir sıra kireç taşı parçaları ile düzenlenmiş olan kırık kireç taşı yüzeyleri ile tanımlanmıştır. Ateş yerleri, ocak ve fırınların iyi sıvanmış tabanları, pişirme çukurları ve platformlar bu alanda açığa çıkarılan mimari birimleri oluşturur. Siyah Seri tipi çanak çömlek sonraki tabakalarla karşılaştırıldığında az miktarda yer almaktadır. [93]

1.1.1.10 Gritille Höyük

Gritille, Fırat Nehri'nin batı kıyısında, Samsat'ın 8 km kuzeyinde ve Lidar Höyük'ün karşısında yer almaktadır. Yerleşim 1981 – 1984 yılları arasında Bryn Mawr Koleji'nden Richard S. Ellis tarafından kazılmıştır. Oval biçimli höyüğün tepesi 80 x 40 m, tabanı ise 150 x 100 m'dir. Arkeolojik dolgu 13 m yükseliğe ulaşır ve katmanlar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem, Erken Tunç Çağı, Yakın Çağ, Orta Çağ ve Osmanlı dönemlerinden oluşur.[94] 4 m kalınlığındaki Neolitik tabakalar M.Ö. 7000 – 5500'e tarihlenir. Söz konusu tabakalara geç dönem yerleşiminin 9 m altında ulaşılmıştır.[95] Neolitik yerleşimin boyutu tam olarak bilinmemekle birlikte açığa çıkarılan alan kuzey güney hattı boyunca 100 m uzanmaktadır. Bu dönem dört tabakaya ayrılmış en erken evre D, en geç evre ise A olarak adlandırılmıştır. Yerleşimin kuzeyinde ayrı olarak açığa çıkarılan mimari birimler ana toprak üzerinde olduğundan ayrı olarak temel (basal) evre altında toplanmış olup kesin kronolojik ilişki kurulamamakla birlikte C ve D evreleri ya da daha erken bir dönem ile

[93] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.*, s. 171-173
[94] Mary Voigt, Excavations at Neolithic Gritille'' *Anatolica XV*,1988, s. 215
[95] Mary Voigt''Village on Euphrates: Excavations at Gritille in Turkey'', *Expedition,* 27-1,1985, s.10

ilişkilendirilebilirler. [96]

Bu dönemin B evresinde üç adet kerpiçten yapı açığa çıkarılmıştır *(Resim 46)*. Bina 2 dikdörtgen planlıdır ve içi bir dizi küçük odaya bölünmüştür. Hemen güney kısmına bitişik olan daha düzensiz planlı Bina 1'in daha dayanıksız duvarları, geniş odaları vardır. Kuzeyde ise ikinci dikdörtgen planlı Bina 3 yer alır. Bu yapının küçük bir kısmı kazılan alan içerisindedir ve söz konusu kısım da geç dönem çukurları tarafından tahrip edilmiştir. Bina 3'ün içindeki küçük bir duvar parçası yapı planının Bina 2'ye benzer olabileceğini göstermektedir. Bina 3'ten güneye doğru uzanan tahrip olmuş bir duvar Bina 2'nin avlusu olabilecek açık bir alanı kapatmaktadır. Bina 1 ve 3 içerisindeki dolgu, iskan artığı bulunmayan sıkıştırılmış topraktan tabanlar ile bozulmuş kerpiçleri içerir. Bununla birlikte Bina 2'nin tabanında sürtme ve yontma taşlardan oluşan buluntu grupları açığa çıkarılmıştır. Bina 2 ve 3 ile ilişkilendirilebilecek ocak ya da başka bir birim olmamasına rağmen ev olarak kullanılmış gibi görünmektedirler. İnşa ve planı farklı olan Bina 1'in ise farklı bir işlevle kullanıldığı tahmin edilmektedir.

Bu yapıların doğusundaki alan mimari kalıntıların olmadığı bir alandır. Buradaki dolgular siltten (tahrip olmuş yapı materyali) ve doğuya dökülen atıklardan oluşan ince tabakalardan halindedir. Bu kısmın yerleşim içindeki bir açık alan ya da yerleşim sınırındaki bir alan olup olmadığı belli değildir. Yerleşimden ele geçen çoğu buluntu, hayvan kemiği ve tohumun yanı sıra çeşitli aktivitelere ilişkin doğrudan veriler bu açık alandan ele geçmiştir. Bazı noktalarda arkasında koyu küllü alanlar ve kömür parçaları bırakan ateş alanlarıyla karşılaşılır. Olasılıkla pişirme için kullanılan, dikkatlice biçimlendirilmiş kül ve çay taşı dolu yuvarlak/oval çukurlar alanda açığa çıkarılan bir diğer birimlerdir.Taş dolu pişirme çukurlarının çoğunda kilden figürinlerin hafif yanmış parçaları ele geçmiştir. Bu figürinlerin yüzeyleri iyi korunmuş olmasına karşın kullanıldıkları dönemde belki ham kil modeller ateşe atılırken kırılmışlardır. Nadiren tüm olan örnekler de neredeyse daima bu pişirme çukurlarından ele geçmiştir.

Kül, köşeli çay taşları ve çok sayıda yontma taş alet ve yongalama artığı ile dolu bir dizi düzensiz biçimlendirilmiş, sığ çukurda bu alanda bulunmuştur. Bunların basit çöp artıkları olabilme ihtimali yanında çakmak taşı ısıtma aktivitelerinin bir parçası

[96] Mary Voigt, Excavations at Neolithic…, s. 217,219

olabileceklerine dair bazı veriler de vardır.[97]

Kuzeyde açılan sektörde bir açık alanı çevreleyen bir dizi yapı açığa çıkarılmıştır. Kalıntılar parça parça olmasına karşın bir köşesinde alçak bir platform olan en az bir geniş odaya sahip düzensiz planlı bir yapıya ait oldukları düşünülmektedir. Platformlu benzer bir oda yerleşimin kuzey sınırında da bulunmuştur. Söz konusu yapı ana alandaki A ya da B evresine ait olabilme ihtimaline sahiptir ve olasılıkla diğer benzer yapı ile de çağdaştır.[98]

Yerleşim süresi boyunca binaların inşa tekniği çoğunlukla söz konusu geç evredeki yapılarla benzerdir. Bir veya çoğunlukla iki kerpiç bloğu kalınlığındaki duvarlar doğrudan yere ya da dağınık taşlardan yapılmış bir temel üzerine inşa edilir. Binalar belli bir yönde konumlanmıştır. Yapıların duvarlarını önceki evrenin yapısının üzerine inşa etmeye yönelik güçlü bir eğilim vardır. En erken binalar duvarlarda ve tabanlarda beyaz kireç sıva kullanımıyla farklıdır. Bir örnekte ise sıvalı bir taban üzerinde kırmızı boya izleri bulunmuştur. En erken evrede yerleşimin kuzeyinde bulunmakla birlikte ateş kullanılan aktiviteler ve çukurların yer aldığı açık alanlar da her evrede mevcuttur. Sadece orta evrelerde ele geçen bir birim ise terk edilmiş yapıların killi döküntüsünün içine açılan derin, silindirik çukurlardır. Bu çukurların boyu ve biçimi besin depolama için uygundur. Çukurun çevresindeki dolguda yer alan kemirgen delikleri de bu öneriyi destekler.

Yerleşime dair sadece iki gömüt bulunabilmiştir. Bunlardan ilki ana toprağa açılan oval bir çukura yerleştirilen bir çocuk iskeletidir. İkincisi ise gene bir çukura yerleştirilmiş olan kafatasının üst kısmıdır. [99]

1.1.2 Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

1.1.2.1 Çayönü

Çayönü yerleşmesinde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e kesintisiz bir geçiş takip edilebilmektedir. Bu iki ana dönemin (Geç PPNB/C ve Çanak Çömlekli Neolitik'in erken dönemleri) belirli bir süre koşut gittiği de düşünülmektedir. Bu durum buluntu topluluğundaki pek çok benzer öğeye her iki dönemde de karşılaşılmasıyla desteklenmektedir. Hücre Planlı Yapılar Evresi'nden

[97] Mary Voigt, Village on Euphrates…s. 13,16
[98] Mary Voigt, Excavations at Neolithic…, s. 221-222
[99] Mary Voigt, Village on Euphrates…s. 15-16

itibaren katkılı toprak malzeme kullanımı çeşitli alanlarda yayılırken, PPNB geleneği bozulmaya uğramakla birlikte devam etmektedir. Bu veriler Geç PPNB ve PPNC topluluklarıyla çanak çömlek kullanan toplulukların yan yana yaşadığı olasılığını güçlendirmektedir.

Kafataslı Yapı'da kaideli kırmızı boyalı sunu kabı ile aynı hücrede bir grup insan kemiğinin yanındaki çanak parçası; aynı evreye ait bir konut olan DA yapısının (cp1) terki sırasında bırakılan eşyalarla birlikte bulunan bir başka çanak parçası; Hücre Planlı Yapılar'ın ilk evresine (c1) ait taban altı mezarlarından birinden çıkan mezar hediyeleri arasındaki iki çanak parçası bu iki topluluğun eş zamanlılığını gündeme getirmektedir. [100]

Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Evresi Orta (?) ve ve Geç PPNB/C dönemlerine paraleldir. İçerisinde çok sayıda kömür ve kerpiç parçaları da bulunan yumuşak küllü dolgu, mimarinin taş temelsiz ince kereste veya sazdan yapıldığını göstermektedir. Bu dönemin çok küçük bir kısmı kazılmıştır. Ele geçen mimari birimler sadece ocaklar ve parçalar halindeki tabanlardır. Yerleşimin ölçüleri bilinmemesine rağmen *(Resim 47)* Erken Tunç Çağı mezarları ve Erken Demir Çağı binaları tarafından tahrip edilen depozit kalınlığı 2.5 m'den daha fazladır. İnce saz veya keresteden oluşan mimari Sumaki Höyük'ün 2. Evresi ile benzerdir. Çanak çömleğin ise çoğunluğu koyu yüzlü açkılı mallardan (dark faced burnished ware) oluşmaktadır.

Geç Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Evresi 55 x 25 m'lik bir alanda kuzey – güney yönünde uzanan, sayısız onarım ve üç evresi olan taş duvarlarla ilişkili bir grup binayı kapsamaktadır *(Resim 48, 49)*. Bu yapı topluluğunun güney kısmının karşısında PPNB/C höyüğünün eğimi, doğu kısmının karşısında Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait kuzey-güney dolguları, batı kısmının karşısında akarsuya paralel uzanan ve üç yenileme evresi olan kalın bir istinat duvarı bulunmaktadır. Doğu - batı hattında uzanan geçit yerleşimi merkezinden ayırmaktadır. Dikdörtgen binalar bir ya da iki odaya sahiptir ve bazen tabanları taş döşelidir. Odalar kapı geçitleriyle birbirlerine bağlıdır ve genelde boştur. Bu dönemin dolgu kalınlığı ortalama 1.5 m'dir. Çanak çömlekler üzerinden Orta - Geç Neolitik

[100] Aslı Erim-Özdoğan-Nurcan Yalman, ,''Kil Katkılı Kaplar ve Çanak Çömlek: Çayönü Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Buluntuları Üzerinden Bir Yorum'', *TÜBA-AR 7*, 2004, s. 70-71

döneme tarihlendirilmektedir. Söz konusu çanak çömlekler daha çok Trans-kafkas karakterli olmakla birlikte güneyle ilişkili olan birkaç husking-tray ve boya bezemeli Hassuna çanak çömleği de yerleşimde bulunmaktadır. [101]

1.1.2.2 Akarçay Tepe

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşimi Akarçay Tepe'de genel olarak batı sektörden (WS) bilinmektedir *(Resim 50)*. Bu dönemi yansıtan Evre I ve II, Tabaka 1-5 aralığına denk gelir.

Bu döneme ait AA yapısı yuvarlak planlıdır. Yaklaşık 12 m²'lik bir alanı kaplayan geniş bir binadır. Güney yarısı tahrip olmuş olup doğusu kazılmayan alan içindedir. Batı duvarındaki iki payanda benzeri çıkıntı ve taban seviyesindeki iki direk deliği çatı desteği olarak kullanılmış olabilir.

Stratigrafik olarak A yapısının üstünde bir başka bina olan F yapısı *(Resim 51)* bulunur. F yapısı olasılıkla yerleşimin sınırında olan yapılardan biridir. Güney kenarı taş temele sahip kerpiç bir duvarla sınırlandırılmıştır. Aynı seviyede duvarın diğer tarafında başka bir yapı yoktur. Yapı ve çevreleyen (?) duvar arasındaki alan bir geçit ya da dar bir sokak olarak kullanılmıştır ve kullanımının geç sürecinde doğu kısmında kapatılmıştır. Söz konusu yapının iki evresi saptanmıştır.

F yapısı taş temelli ve kerpiç duvarlı dört odadan oluşur. Temel için kullanılan çakıl taşı ve orta boy taş karışımıdır. Kerpiç blokların ölçüleri ortalama 40 x 32 cm veya 32/34 x 22 cm'dir.

Yapının iki odasının sıkıştırılmış topraktan tabanları vardır. Yapıların içinde birinin içinden ele geçen bir çift öğütme taşı hariç özel bir buluntu saptanmamıştır. Beşinci bir oda gibi düşünülebilecek yapının batı duvarına bitişik kapalı bir alan hanenin çalışma alanı olmalıdır. Bu alan ayrı olmakla birlikte yapıya bağlı tanımlı bir dış alandır.[102] Gerek boyut gerekse taban yapımı nedeniyle ilk iki odanın yaşam alanı, diğer iki odanın depo olarak kullanıldığı; beşinci alanın ise bir işlik yeri olabileceği düşünülmektedir. Taban ve duvarları iki kez yenilenen bu alanın tabanlarından kireçtaşından ağırlık ya da ağırşaklar, kemik aletler ve değişik boyutlarda kireçtaşı kaplar gibi çeşitli buluntular ele geçmiştir. [103]

---

[101] Aslı Erim Özdoğan, *a.g.m.* s. 190-191

[102] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.,* s 173

[103] Murat Akman, vd., *a.g.m.,* s. 8

D yapısı ise taş temel seviyesinde açığa çıkarılmış iki odalı bir yapıdır. Güneyde yer alan odasının dış ölçüleri 2 x 2.60 m iken kuzeydeki odanın tahribat nedeniyle tam ölçüleri bilinmemektedir. Yapının duvarları çakıl taşları ve kireçtaşı ile inşa edilmiştir. Büyük olanlar dış yüzde kullanılırken daha küçükleri iç kısma doldurulmuştur. Taşların aralarında kerpiç izleri görmek mümkünse de üst yapıya ilişkin herhangi bir veri ele geçmemiştir.[104]

II. Evre'ye ait Z yapısı yuvarlak planlı olup yaklaşık 4 m'lik çapa sahiptir. Bu yapının altında ise kuzey – güney doğrultusunda uzanan iri çay taşlarından oluşan bir duvar, bunun doğusunda dağılmış küçük kireçtaşlarından oluşan bir taban ile batısında kireç ve çay taşlarının serilmesiyle oluşturulmuş bir başka yaşam düzlemi vardır. Söz konusu yaşam düzlemi doğudan batıya bir eğimle inmektedir. [105]

Batı sektörün (WS) tepesinde Çanak Çömlekli Neolitik yerleşimin son tabakaları bulunur ve 20K açması hariç kalıcı bir plana sahip yapılar ele geçmemiştir. Diğer alanlarda ise bazı açık alanlar, kısmen korunmuş duvarlar, ocak tabanları ve çukurlar bu alandan ele geçen birimlerdir.[106] At nalı biçimli bir ocak ve bir plan oluşturmayan dağınık taşlar bu alanda erken tabakaya ait mimari öğeleri oluştururlar. Ocak 130 x 55 cm ölçülerinde olup ağzı batıya açılmaktadır. Ocağın yan duvarları kerpiç toprağından yapılmış olup her duvarda iki küçük direk deliği vardır. Her iki duvar ve ocak dolgusu da yangın izi göstermektedir. Ocağı takip eden bir dizi açık alan ve bazılarının içerisinde çanak çömlek parçalarının da olduğu çukurlardan sonra, bu alandaki son tabakada birbirine paralel iki büyük taş duvar yer alır. Oldukça tahrip olan duvarların genişliği 65 cm olup olasılıkla üst bir yapının temellerine ait olmalıdır. Olasılıkla bir platform olan 1.20 m çapındaki yuvarlak bir yapı ise sonradan eklenmiştir[107]

Kesintisiz stratigrafiye rağmen Çanak Çömlekli ve Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem mimarileri arasında bazı farklılıklar gözlemlenir. Binaların planı, inşa tekniği ve kullanılan materyal farklıdır. PPNB'de kireç taşı kullanılması kuralı Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de devam etmez. Doğal çakıllar, düzeltilmiş taşlar, bazalt, çakmaktaşı blokları gibi çok çeşitli taşlar Çanak Çömlekli Neolitik binaların

[104] Makoto Arimura, v.d., a.g.m., s. 233
[105] Murat Akman, vd., *a.g.m.,* s. 7

[106] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.,* s 173
[107] Makoto Arimura, v.d., a.g.m., s. 232-233

temellerinde kullanılmıştır. Benzer şekilde yapı planlarında da çeşitlilik görülmektedir.[108]

1.1.2.3 Mezraa - Teleilat

Mezraa-Teleilat Höyüğü, Şanlıurfa ili Birecik ilçesi'nin 7 km güneyinde, Fırat'ın sol yakasındaki kıyı taraçası üzerindedir. Yerleşme ilk olarak 1989 yılında, G. Algaze'nin Kargamış-Birecik Baraj Göl Alanları yüzey taramasında bulunmuştur. Höyükteki çalışmalar, 1999 yılından itibaren Şanlıurfa Müze Müdürlüğü adına İstanbul Üniversitesi'nde M. Özdoğan başkanlığındaki bir ekip tarafından yürütülmektedir. Kazı çalışmaları 1999-2002 yılları arasında, tepenin en yüksek kesiminde sürdürülmüş ve yaklaşık 4.900 m²'lik bir alan açılmıştır *(Resim 52)*. Höyükteki 2003 -2004 çalışmaları ise, tabakalanmayla ilgili bazı sorunların çözülmesi ve yerleşim alanının sınırlarının belirlenebilmesi amacıyla sınırlı alanlarda devam etmiştir. Önceleri yerleşimin Kargamış Baraj Gölü altında kalacağı öngörülürken, 2000 yılında baraj göl alanının daraltılması amacıyla tüm Fırat boyunca uzanan setin yapılmasıyla, göl alanı dışında kalmıştır.

Neolitik yerleşimin, Fırat'ın ana yatağına koşut olarak uzanan alçak taraça üzerinde doğu - batı yönünde yaklaşık 400 m boyunca uzandığı anlaşılmaktadır. Yerleşimin doğu - batı yönündeki uzantısı ise en az 150-200 m'dir. Olasılıkla, günümüzde olduğu gibi Neolitik dönemde de yerleşim alanının kuzey ve güneyi, taraçayı kesen iki sel yatağı ile sınırlanmıştı.

Höyükte birbirinden yaklaşık 5000 yıllık boş bir dönemle ayrılan iki kültürel evre bulunmaktadır. Bunlardan ilk evre Demir Çağı'nı, II-V. evreler Neolitik dönemi temsil etmektedir.[109] Höyüğün en iyi araştırılabilen tabakaları IB, IIB3 ve IIC1'dir ve yerleşim M.Ö. 8. bin – 6. bin tarih aralığında iskan görmüştür.[110]

V. ve IV. Evreler Orta ve Son PPNB dönemlerine denk gelir. V. Evre dolgularına tam olarak inilmemiş, yalnızca höyüğün kuzey ve güneyinde yapılan sondajlardan

---

[108] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.,* s 174

[109] Mehmet Özdoğan, ,''Mezraa-Teleilat'', Özdoğan Mehmet,''Mezraa-Teleilat'', *Türkiye'de Neolitik Dönem'',* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s.189-190

[110] Mehmet Özdoğan, v.d., ''2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları'', *Ilısu ve KarkamışBaraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Araştırmaları*, 1. Cilt, Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, 2011, s. 38

gelen ve henüz mimariyle ilişkilendirilemeyen çakmaktaşı aletlerin biçimsel özellikleri, yerleşimde PPNB döneminin olduğunu göstermiştir. IV. Evre'ye ait en az üç tabaka bulunmaktadır. Mimari, bölmeleri standart olmayan hücre planlı yapılardan oluşmaktadır. Ortaya çıkan yapılardan en eski olanı taş temelsiz kerpiç, hemen bunun üzerindeki ise taş temellidir.[111]

Bu döneme tarihlenen BD yapısının batı kısmı yamaç eğimi nedeniyle tümüyle tahrip olmuştur. Yapı yalnızca doğu duvarı ve bu duvara bitişik köşe bağlantıları ile korunagelmiştir. Doğu duvarı, iki dizi iri yassı taşlardan yapılmış ve yer yer iki taş sırasına kadar korunmuştur. Duvarın kuzey köşesine yakın kısımda ise batıya doğru uzanan küçük bir payanda bulunmaktadır.

BD yapısının hemen altında, yangınla tahrip olmuş BE yapısı bulunmaktadır. Yapının oldukça ince yassı kerpiç bloklarla yapılmış olan duvarları yer yer 35 cm'ye kadar korunmuştur. Söz konusu kerpiç duvarlar yassı taşlardan oluşan bir temel üzerine oturur. Hücre planlı olan yapının bir kısmı kazılmayan alan içinde kalmıştır. İçindeki tabanalar ise kerpiçli sert bir dolgu ile kaplanmıştır. [112]

Yerleşim stratigrafisinde Son PPNB ile Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem arasına giren, oldukça kalın ve bölgedeki diğer yerleşimlerden farklı özelliklere sahip bir dolguya rastlanmıştır. Yaklaşık olarak 400 m²'lik bir alanda izlenen bu evre, küllü katmanları, dal-örgü benzeri hafif yapıları yansıtan mimarisi, önceki ve sonraki dönemlerden farklı buluntu topluluğuyla farklı bir süreci yansıtır. Dönemsel olarak adı PPNC, Final ya da Geç PPNB olarak da adlandırılan, PPNB'nin alışılagelmiş süreci ile Erken Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'ın arasına giren ve her ikisinden de farklı özellikle sergileyen bir ara dönemin Mezraa-Teleilat'da yaşanmış olduğu görülmektedir.

Mezraa-Teleilat'ta III. evre, bildiğimiz kadarıyla, IV. evreyle aynı alanda, onun dolguları üzerinde gelişmiştir. Her ne kadar, başta mimari olmak üzere, buluntu topluluğunda önemli bazı farklılıklar var ise de, örneğin yontma taş alet geleneğinin sürekliliği gibi kültürel devamlılık göstergeleride de vardır.

Bu dönemin erken tabakalarına denk gelen IIIB Evresi, yaklaşık 80 cm kalınlığında ve birbiri ardına dizilmiş siyah ve açık renkli küllü damarlardan oluşan, bol yanıklı parça içeren dolgularla belirlenmiştir. Açılan tüm alanda görülen mimari,

---

[111] Mehmet Özdoğan, ,Mezraa-Teleilat…s.190

[112] Mehmet Özdoğan, v.d., *a.g.m.*,s. 45

boyları yaklaşık 4 x 2 m kadar olan, tabanları küçük taş döşeli, kenarları kil sıvalı kulübeler, oval fırın ve ocak tabanlarından oluşur. Bunlarla birlikte bulunan çok sayıdaki direk deliği *(Resim 54)* çatıların ince dal ya da kamış gibi hafif organik maddelerden olduğunu göstermektedir. Ayrıca, boyları 80 x 30 cm arasında olan, kenarları kalın kil sıvalı, yaklaşık 80 cm derinliğe kadar inen işlevi belirsiz çok sayıda çukur *(Resim 53)* ve tanımsız yanıklı lekeler bulunmuştur.

<table>
<tr><td>Evre I</td><td>Demir Çağı</td><td></td><td>Saray,idari merkez</td><td>Ia-c</td></tr>
<tr><td colspan="5">Hiatus</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Evre II</td><td rowspan="4">Çanak Çömlekli Neolitik</td><td>Geç Neolitik</td><td>Uzun evler</td><td>IIA1-2</td></tr>
<tr><td>Orta Neolitik (Hassuna)</td><td>Hücreli Yapılar</td><td>IIB1-3</td></tr>
<tr><td>Erken Neolitik (Proto-Hassuna)</td><td rowspan="2">Koridor Evler</td><td>IIC1-2</td></tr>
<tr><td></td><td>IID1-2</td></tr>
<tr><td>Evre III</td><td>Geçiş Dönemi</td><td></td><td>Dal-örgü oval yapılar</td><td>IIIA-B</td></tr>
<tr><td>Evre IV</td><td>Son PPNB</td><td></td><td>Taş, kerpiç mimari</td><td></td></tr>
<tr><td>Evre V</td><td>PPNB</td><td></td><td></td><td></td></tr>
</table>

Tablo 4: Mezra - Teleilat Yerleşim Tabakalanması

Bu dönemde ortaya çıkan önemli bir yenilik önceki evrelerde bulunmayan kireç taşından insan figürinleri ve phalluslardır. III. evrenin buluntu topluluğunu oluşturan öğelere, dal-örgü mimariye, oval planlı yapılara, kil sıvalı derin çukurlara, buraya özgü heykelciklerle birlikte bir bütün olarak bakıldığında, bu evre kültürünün Güneybatı Asya'nın bilinen sürecinden tümüyle farklı bir çizgiyi yansıttığı görülmektedir. Bu bağlamda yerleşme geleneği ve buluntu topluluğu bakımından IV. ve II. Evrelerin birbirlerine daha yakın olduğu da açıktır; bu durumda eğer III. evre farklı bir kültürün buraya gelmesiyle ortaya çıkmışsa, bu etkinin II. evre başlarında ortadan kalktığı ya da etkinliğini yitirdiği de söylenebilir.

Geçiş döneminin geç tabakalarını oluşturan IIIA evresi ana çizgileriyle IIIB'nin

devamı niteliğindedir. III. Evre'nin A ve B olarak ayrılmasının nedeni, dolgunun üstlerinde sayıca çok az da olsa çanak çömleğe rastlanmış olmasıdır. Bu evrede yaklaşık 100 kadar çanak parçasına rastlanmıştır. Sayıca az olmalarına karşın bunların çok büyük bir kısmı teknik olarak nitelikli, iyi biçimlendirilmiş, açkılı yüzeyli ve Yakındoğu'nun ''Koyu Yüzlü Açkılı Mal (KYAM)'' geleneğine yakın olan parçalardır; bu durum parçaların başka bir bölgeden ithal olarak geldiğini düşündürmektedir.

IIIA evresinin sonu, Mezraa-Teleilat'ta halen tam olarak anlaşılmış durumda değildir. Bunun üzerinde gelen ve IIC3 olarak tanımlanan dolguyla birlikte, ''saman katkılı, kaba'' olarak tanımlanan çanak çömlek görülmeye başlar ve aynı zamanda III. evrenin tipik buluntuları olan insan ve phallus heykelcikleri ortadan kalkar. Çanak çömlekli bu dolgularla birlikte görülen koridorlu yapılar her ne kadar IIC3 ve IIC2 evrelerine konmuşsa da, bu yapıların içinde hiç çanak çömlek bulunmayışı, tabakalanma süreciyle ilgili bazı soruları akla getirmektedir. Söz konusu geçiş evresi M.Ö. 7060-6750 yıllarına tarihlenmektedir.[113]

Evre II ve III arasındaki ilişkiyi anlayabilmek için koridorlu bir yapı *(Resim 55)* olan ve önceden IIC evresi içinde değerlendirilen AV binası içinde ve çevresinde çalışılmış ve IID olarak adlandırılan erken bir evrenin IIIA ve IIC evreleri arasında yer aldığı anlaşılmıştır. IIC Evresi'ne ait AV yapısı dikdörtgen planlı olup 15 x 8 m ölçülerindedir ve güneydoğu – kuzeybatı aksında uzanır. Diğer koridorlu yapılar gibi üç odadan oluşan yapının odalarında hücre benzer bölümler vardır. Tüm bu hücreler düzensiz küçük taşlarla kaplanmıştır. Yapı, bina aksına dik olan uzun dar bir mekanla sonlanır. Doğu duvardaki küçük açıklığın giriş olduğu düşünülmektedir. Bu evredeki diğer yapılar gibi AV yapısı da bilinçli olarak içinde buluntu yer almayan taş molozla doldurulmuştur.

Bu yapının altında ve güney kısmında ise bir başka yapı yer alır. Bu yapı AV ile neredeyse aynı akstadır fakat AV binasının duvarları taş iken söz konusu erken binanın duvarları kerpiç ya da pisedendir. Söz konusu yapının, AV yapısının korunması için az bir kısmı açığa çıkarılsa da planının benzer olduğu görülür. Uzun merkezi odasının tabanı kildendir. AV yapısının güneyinde bir başka binanın kalıntıları olma olasılığı olan fakat planı anlaşılamayan kalıntılar vardır. Söz konusu

[113] Mehmet Özdoğan, ,Mezraa-Teleilat…s.191-193

yapı AV binasına paralel konumda ve çağdaştır.[114]

IIC evresi, Mezraa-Teleilat'ta çanak çömleğin yaygın olarak kullanıldığı ve büyük olasılıkla yerel olarak yapımının başladığı dönemi temsil etmektedir. Bu dönemde yerleşim belirli bir mimari düzene göre yerleştirilmiş ve hemen hemen aynı plan özelliklerini sergileyen, yaklaşık 7,25 x 5 m boyutlarındaki uzun dikdörtgen biçimli yapılardan oluşmaktadır. Yapılar, uzunlamasına üç bölüme ayrılmış olup ortadaki kısım diğerlerinden daha geniştir ve dar cepheye de hücremsi küçük bölmeler eklenmiştir. İç mekanların darlığı, mevcut duvarların temel ya da bodrum niteliğindeki alt kısmı yansıttığı, esas yaşam alanının bunların üzerinde olduğunu düşündürmektedir. Yapılar bağımsız birimler olarak, aralarında geniş açıklıklar bırakılarak aynı yönde dizilmiştir. İçlerinde günlük kullanıma ait hiçbir buluntunun olmayışı, her türlü faaliyetin açık alanlarda gerçekleştiğini göstermektedir.

Bütün bu yapıların içi taşla doldurulmuş olarak bulunmuştur; yamacın gerisinde olduğu için iyi korunmuş olan tek bir yapıda ise, tabanda 11 taş kalıbın bulunmuş olması, olasılıkla binaların terk edilip doldurulmadan önce bilinçli olarak boşaltılıp, yalnızca bu kapların bina sunusu olarak bırakıldığını düşündürmektedir. Koridorlu yapıların en az üç yenileme evresi saptanmıştır. Ancak şimdiye kadar yalnızca en üst evre açılmış, alt evrelerin ise yalnızca dış duvarları görülmüştür.[115]

Bu döneme ait AC yapısının hemen altında bulunan AN yapısı üsttekiyle aynı plan özelliklerine sahiptir ancak iki yapının konumları farklıdır. AC yapısının bölme duvarları, AN yapısının hücre duvarlarının üzerine değil hücre boşluklarının ortasından geçecek şekilde biraz kuzeye yapılmıştır. Yapıların dışında kalan alanın avlu niteliğinde olduğu ve daha batıdaki, aynı evreye ait AM ve AV yapı dizisini çevreleyen avlu ile bütünleştiği anlaşılmaktadır.

Yukarıda bahsedilen ve altında IID Evresi'ne ait pise tekniğinde bir yapının ele geçtiği AV binasının kuzeyinde plan ve inşa tekniği benzerlik gösteren AM yapısı yer alır. Bu yapının üzeri de AV yapısına benzer biçimde taş dolgu ile kaplanmıştır. Söz konusu yapı benzer biçimde hücrelere bölünmüş koridorlu bir plan tipine sahip ise de tahribattan dolayı planı tamamlanamamıştır. AC ve AN yapısı gibi çağdaşı olduğu binalarda olduğu gibi bir yenileme evresine sahiptir.

---

[114] Necmi Karul, ''Addendum to Mezraa-Teleilat'', *Neolithic in Turkey: The Euphrates Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011, s. 261-262

[115] Mehmet Özdoğan, ,Mezraa-Teleilat…,s. 194-195

Her ne kadar AV ve AM yapıları bağımsız ayrı yapı birimleri olarak görünmekte iseler de iki yapı batı kısımda bir duvar ile birbirlerine bağlanmıştır. Yapıların konumu ve yerleşme içinde sergiledikleri düzen, bunların rastgele değil, önceden tasarlanmış bir plana göre yerleştirildiklerini gösterir.[116]

IIC evresi, Kuzey Suriye'de Bouqras, Tell Aswad, Dhamishlia, Sabi Abyad, Kashkashok, Magzaliyah, Umm Dabaghiyah, Seker Al-Aheimar gibi yerlerden bilinen ve bazen Erken Çanak Çömlekli Neolitik bazen de Proto-Hassuna olarak adlandırılan dönemi yansıtmaktadır.

IIB evresinin üç alt evresi bulunmaktadır; bunlardan IIB3 ve IIB2 mimarisiyle birlikte saptanmış, IIB1 ise yalnızca çanak çömlek tipolojisiyle tanımlanmıştır.

IIB evresiyle birlikte yerleşme düzeni tümüyle değişmiştir; önceki dönemin, aralarında açık alanlar bulunan bağımsız yapı birimlerine bağlı düzeni ortadan kalkmış, bunun yerini birbirine bitişik yapıların oluşturduğu yapı adaları almış ve bu yapı adalarının içinde bırakılan açık alanlar avlu niteliği kazanmıştır. Yapı adalarının arasında ise sokak niteliğinde, ancak düzgün olmayan dar açıklıklar bırakılmıştır. Yeni düzende, gene dörtgen planlı olan yapıların içleri kare biçimli hücresel birimler olarak bölümlendirilmiştir *(Resim 56)*. Birbirine bitişik ya da yakın olan hücre planlı yapıların boyutları ve içlerindeki hücre sayısı değişkendir. Yapıların tümü, beş - altı dizi yüksekliğindeki taş bloklar üzerine kerpiç duvarlıdır. Bazı yapıların dış duvarlarına bitişik olarak büyük fırınlar bulunmuştur. Günlük işlerin büyük bir kısmının, yapı adalarının ortalarında bulunan açık avlularda gerçekleştiğini gösteren, bazıları sundurmalı ocak yerleri ve küçük işliklere rastlanmıştır. IIB3 ve IIB2 evrelerinde, yapılar yenilenirken ana plan şemasının fazla değişmediği, ancak yapıların yer ve yönlerinde çok küçük kaymaların olduğu görülmektedir.

Bu evreye ait iki yapıda yanmış hayvan iskeletlerine rastlanmıştır. Bunların biri, bir açık avlunun ortasındaki dikdörtgen biçimli bağımsız bir birimdir. Bu yapıda tabana düzgün olarak yatırılmış durumda, dördü yetişkin altı domuz iskeleti bulunmuştur. İkinci örnek ise, hücre planlı iki yapı arasında kalan bir mekanda bulunan keçiler ve bunların hemen önündeki bir insan iskeletidir. İlk önceleri bu yapının, yangın sırasında hayvanları ile birlikte sahibin de kaçamadığı bir ağıl olduğu düşünülmüşse de, yapılan analiz keçi iskeletlerinin birçok kemiğinin eksik olduğunu gösterdiğinden bu yorumdan vazgeçilmiştir; olasılıkla her iki yapıdaki

[116] Mehmet Özdoğan, v.d., a.g.m., s. 43-44

iskeletler bina adağı olarak bırakılmıştır.[117]

5 x 4 m'lik bir kısmı açığa çıkarılabilen AL yapısı en az iki evreli olmakla birlikte uzantıları yamaç erozyonu nedeniyle aşınmıştır. Duvarları kaldırılmayan bu yapının iyi korunmuş dört hücresinin içinde ve yapının dışında, doğu ve kuzey kesimlerinde derinleşildiğinde yeni bir yapı ile karşılaşılmıştır. BH olarak isimlendirilen bu yapı üzerindeki AL yapısı ile aynı plan özelliklerine sahiptir ancak 1 m daha kuzeydoğudadır. AL yapısı gibi BL yapısı da taş temel üzeri kerpiç duvarlıdır ve hemen hemen birbirleriyle eşit boyutta olan dört hücresi açığa çıkarılabilmiştir. AL yapısının taban seviyesinin hemen altında, BH yapısının üst kısmına ait olduğu düşünülen yanık kerpiç döküntülere rastlanmıştır. Yanık kerpiç döküntünün tam olarak cüruflaşmış durumda olması, yapının şiddetli bir yangın geçirdiğini göstermektedir. Bu yanık dolgunun altında, özellikle yapının kuzeybatı hücresinde yoğun olarak yanmış tahıla ve güneybatı hücresinin içinde de özenle yapılmış, ancak yapımı tamamlanmamış üç ayaklı bir taş kaba rastlanmıştır. BH yapısı olasılıkla IIB2 evresine aittir.

AG yapısının ise oldukça karmaşık ve düzensiz bir planı vardır: yapının esasını iki uzun koridor biçimli mekan ile bunu çevreleyen farklı boyutlardaki küçük hücrelerden oluşmaktadır. Yapının planındaki düzensizlik olasılıkla eğimli topografyaya uydurulma kaygısına bağlanabilir. Bu yapının kuzeyindeki AP yapısıyla arasında kalan açıklığın bir avlu değil, yerleşmeyi doğu – batı yönünde kesen bir yol sisteminin parçası olduğu düşünülmektedir. Bu görüş doğru ise bu yol topoğrafik açıdan yerleşmenin ana eksinini oluşturası gerekir. AG yapısının kuzey kısmındaki iki kubbeli fırın da bu yol kenarında yer alır. Yapının kuzeyinde bulunan duvar uzantıları, AG yapısının görünenden daha büyük olduğunu fakat yamaç eğimi nedeniyle zamanla aktığını göstermektedir. Yapının doğusu ise AR yapısı tarafından kesilmiştir. Bu durumda AG yapısının, farklı dönemlerde yapılan eklentilerle genişleyen karmaşık planlı büyük bir yapı olduğu, ancak bunun 14 x 10 m'lik dikdörtgen bir kısmının korunduğu söylenebilir.

AG yapısını sınırlayan yolun kuzeyinde yer alan ve bu yola cephesi bulunan AP yapısının açığa çıkarılabilen kısmı birbirine bitişik altı küçük hücreden oluşmaktadır. Hücrelerin boyutları yaklaşık 1.5 x 1 m boyutlarındadır. Yapının duvarları taş temel üzeri dökme kerpiçtendir ve güneyde yol, batıda bir duvarla sınırlanmış durumdadır.

[117] Mehmet Özdoğan, ‚Mezraa-Teleilat…‚s 195-196

Doğu kısmı ise üstteki bir evreden indiği anlaşılan yoğun yanık kerpiç döküntülü bir alan tarafından kesilmiştir. Kuzeyde kazılmayan bir bölümü bulunan yapının açılan kısmı yaklaşık 2.5 x 5 m'dir. Hücrelerin tabanı sık olarak yerleştirilmiş taş dolgu ile kaplanmıştır ancak taşların sivri uçlarının yukarı bakacak şekilde yerleştirilmiş olması söz konusu taşların tabana değil temele ait olduklarını göstermektedir.

AP yapısının batısında daha eski bir yapı olan BG binası ortaya çıkarılmıştır. BG yapısı plan bakımından AP yapısıyla aynı özelliklere sahip olmasının yanı sıra aynı doğrultuda uzanır. IIB3 Evresi'ne ait olduğu düşünülen bu yapı döneminde, daha üstteki yol sisteminin biraz daha daralarak var olduğu anlaşılmaktadır.

Üzeri bilinçli olarak bir taş dolgu ile kaplanan AY yapısı, kuzeydoğu - güneybatı yönünde uzanan tek bir büyük mekandan oluşur. Mekanı sınırlayan taş duvarın içte düzgün bir yüz oluştururken dışta düzensiz olması, buranın bodrum gibi yaşam düzleminin içine açılmış olduğunu göstermektedir. İçi, şiddetli bir yangın ile üst katlardan buraya düşen yanmış kerpiç ve taban parçalarıyla dolu olan bu yapının biri bodrum olmak üzere en az iki katlı olduğu söylenebilir. Yanık molozun altında ufalanarak tozlaşmış kerpiç tanecikli ve küllü bir dolgu bulunmaktadır. Mekanın içinde taban düzleminin hemen üzerinde ise düzgün bir şekilde yatırılmış beş evcil domuz iskeleti vardır. Yukarıdan düşen yanık kerpiç parçalarıyla karışmış durumda olan kemikler de şiddetli bir yangın geçirmiştir. Ancak kemiklerin yapı içindeki durumu, bunların bina yanmadan önce bodruma bilinçli olarak düzgün sıralar halinde yatırıldıklarını göstermektedir. Bu durum yapının törensel nedenlerle bilinçli olarak yakılmış olabileceğini ve domuzların yapı armağanı olarak bırakılmış olabileceğini düşündürmektedir.

AY yapısının yakınında bulunan kubbeli ocağın planı söbemsi dörtgen biçimindedir ve çevresi küçük taşlarla yükseltilmiş bir duvarla sınırlandırılmıştır. Fırının batısında bir işlik yeri bulunmuştur. Fırın ile AY yapısı arasında kalan açık alanın dolgu niteliği, buranın günlük işlerin yapımına ayrılmış tanımlı bir avlu olduğunu göstermektedir. Kuzeydeki AS yapısı, fırın ve işlik yerleride bu avlunun içerisine dağılmış durumdaki işlevsel birimlerdir.

IIB3 Evresi'ne ait olan BB yapısı, IIC Evesi'ne ait AA yapısının üzerine yapılmıştır. BB yapısının oturacağı düzlemin elde edilmesi için, AA yapısının üst dolgusuna ait olan molozun düzeltilerek bir düzlem oluşturulduğu görülür. AA yapısı da benzeri diğer yapılarda olduğu gibi küçük taşlardan oluşan bir dolgu ile

kapatılmıştır.

BB yapısının güneyindeki AS yapısının iki yenileme evresi vardır. Duvarların inceliği ve düzensizliği, yapının 2 x 2 m gibi küçük bir boyutta olması, bunun AY yapısının kuzeyindeki avluda yer alan, olası bir depolama birimi olduğunu düşündürmektedir. AY yapısı ile çağdaş olan AS yapısı da IIB2 Evresi'ne aittir. [118]

Genel olarak IIB evresi, Güneybatı Asya'da Hassuna Dönemi'ni temsil etmektedir. IIB1 evresi ise, kısmen yamaç akıntısı ve kısmen de Demir Çağ yapı ve çukurları tarafından tahrip edilmiş durumdadır. Bu evreye ait olduğu kesin olarak bilinen, dikdörtgen biçimli, tek bir mekan saptanabilmiştir.

IIA olarak tanımlanan evreyle ilişkilenen herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmamıştır. IIB1 evresinde olduğu gibi, IIA evresi olarak yapılan ayrım da esas olarak, mimariyle tanımlanan daha önceki evrelerde görülmeyen ve Güneybatı Asya'daki diğer kazı yerlerinden kronoloji içindeki yeri kesin olarak bilinen malzemenin, IIB2 evresi ile Demir Çağ dolguları arasında bulunmasına dayanmaktadır. Bu evrenin tipik malı olarak tanımlanan boya bezemeli çanak çömlek daha çok, kuzey kesimde IIB2 malzemesini veren AD yapısının üzerindeki bir dolgudan gelmiştir. Söz konusu yapı, gene IIB2 evresine koyduğumuz diğer hücre planlı yapılardan daha düşük bir kotta bulunmaktadır. Bu da höyüğün eski topoğrafyasında, güneyde höyük konisi yükselirken, kuzey kısımda bir alt terasın bulunduğu ve Kalkolitik Çağ içinde meydana gelen taşkın sırasında tarihöncesi dönemin üst tabakalarının genel olarak aşınmasına karşın, söz konusu tabakaların bu terasta korunarak biriktiğini göstermektedir. Aynı şekilde höyüğün üst kısmı Demir Çağ'da, anıtsal nitelikli büyük yapı için tesviye yapılırken tıraşlanmış ve tarihöncesi dönemin üst dolguları da kısmen alt terasa doğru sıyrılmıştır. Çanak çömlek üzerinde yapılan ön değerlendirme IIA olarak tanımlanan bu evrenin, Proto-Halaf döneminden Obeid döneminin başlarına kadar olan, uzun bir süreci yansıttığını göstermektedir.

Höyüğün batı yamacının alt kesiminde, oldukça anıtsal görünümlü büyük bir taş duvarın yaklaşık 20 m'lik bir uzantısı açılmıştır ve en az iki yenileme evresi olduğu, bunlardan iyi korunmuş olan eski evrenin yaklaşık 2 m yüksekliğinde günümüze kadar geldiği görülmüştür. Alt evre duvarının batıya bakan dış yüzü, Fırat Nehri yatağından seçilerek getirilmiş olduğu anlaşılan çakıllı kayaç bloklarıyla özenle

[118] Mehmet Özdoğan, v.d., *a.g.m.*, s.40-43

kaplanmıştır. Duvar aynı zamanda IV. ve III. evre dolgularını batıdan sınırlamaktadır. Yamaç eğim ve akıntıları nedeniyle, duvarın son yenileme evresinin IIC3 koridorlu yapılarıyla olan ilişkisi henüz tam olarak belirlenememiştir. Aynı şekilde duvarın IV. evre içinde mi yapıldığı, yoksa III. evre içinde yapılıp IV. evre dolgularını keserek mi yamaca yerleştirildiği de henüz belli değildir. Ancak kesin olan, duvarın batısında dolgu niteliğinin tümüyle değiştiğidir; bu kesimde kültür katlarının görülmemesi, duvarın yerleşmeyi sınırlayıp sınırlamadığı sorusunu akla getirmektedir. Duvarın hemen dışında yapılan iki sondaj çalışmasından elde edilen dolgunun yaklaşık 1.5 m kalınlığındaki alt kısmı sakin bir sulu ortamda birikmiş ince taneli katmanlardan oluşturmuştur; oldukça temiz olan bu dolgunun içinde arkeolojik malzemenin çok az oluşu, yamacın çöp atma amacıyla kullanılmadığını göstermektedir. Henüz kesin olmamakla birlikte bu dolgunun, Jericho örneğinde olduğu gibi çevre duvarı boyunca uzanan derin ve geniş bir hendeğe ait olduğunu düşünülmektedir. Buna karşılık dolgunun üst kısmı hemen hemen tümüyle çakıl taşları, bunlarla karışık halde işlenmiş/işlenmemiş kemik ve taş alet parçalarıyla doludur. İlk başta bu dolgunun büyük bir sel ile duvarın önüne yığıldığı düşünülmüş ise de, çakılların dizilişi ve aralarında bulunan çok sayıda kemik, bunun ya yamaçtan aşağı duvarı örtmek amacıyla bilinçli olarak akıtılan bir dolgu olduğunu, ya da daha güçlü bir olasılık olarak duvarı gömmek amacıyla yapıldığını göstermektedir. Söz konusu çakıllı dolgunun içinde hiç çanak çömlek parçasına rastlanmamış olması, duvarın Çanak Çömlekli Neolitik Çağ'dan önce örtüldüğünü göstermektedir.

Bu duvarın üzerinde, 20 m kadar kuzeyde görülen yarım daire biçimli duvar parçasının da çevre duvarıyla ilişkili olduğu anlaşılmaktadır; nitekim kule olduğunu düşünülen bu yarım daire biçimli duvarın batısında da dolgu diğer kısımdan oldukça farklıdır. Bu durumda duvarın uzunluğu en az 45 m olarak izlenebilmektedir; ancak bu duvarın yerleşmesinin yalnızca Fırat'a bakan cephesinde mi olduğu, yoksa tüm tepeyi mi çevrelediği halen belli değildir. Bilindiği gibi Neolitik yerleşimlerle bağlantılı anıtsal çevre duvarı ve kule olgusu ilk olarak Jericho'da bulunan yaklaşık 11 m yüksekliğinde korunagelmiş anıtsal yapıyla gündeme gelmiştir. Daha sonra Beida, Ba'ja, Halula ve Maghzaliyah gibi diğer Neolitik yerleşmelerde de anıtsal taş çevre duvarlarının bulunmasıyla bunların işlevleri hakkında savunma, sembolik, sele karşı korunma gibi farklı görüşler ileri sürülmüştür. Mezraa-Teleilat'da bulunan söz konusu duvarın Fırat Nehri'nin sel sularından korunmak için inşa edildiği düşünülmekle birlikte yerleşimin diğer kısmında duvarın devam edip etmediğine

yönelik bir çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir.[119]

Mezraa-Teleilat Neolitik yapı katları hayvan kemiği, kemik buluntu gibi kalıntılar bakımından oldukça fakirdir. Yerleşmeler oldukça temiz tutulmuş, tanımlı çöplük alanlarına rastlanmamıştır. Önceden çöplerin Fırat Nehri'ne atılmış olabileceği düşüncesi üzerinde durulmuştur. Ancak çevre duvarının ilk evresine ait olan hendeğin alt dolguları oldukça temiz olmasına karşın, önündeki çakıllı üst dolgular tümüyle çöp olarak adlandırılabilecek artıklarla doludur. Yerleşme içinde hemen hemen hiç görülmeyen hayvan kemikleri, kırık alet parçaları, yarı işlenmiş çakmak taşları ve yüzlerce yongalanmış kurs bu dolgularda açılan sınırlı alanlardan toplanmıştır. Bu durum, çevre duvarının son kullanım döneminde hendeğin işlevini yitirmesiyle çöplerin dışarı atıldığını göstermektedir.

Söz konusu duvarın ilk evresinin şimdilik IV. Evre'ye ait olduğunu ve yenilenerek IIC Evresi'ne kadar kullanılmış olma olasılığı üzerinde durulmaktadır.[120]

1.1.2.4 Sumaki Höyük

Sumaki Höyük Batman'da Ilısu Barajı Havzası'nda, Cadalı Çayı'nın güneyinde yer almaktadır. Yerleşim 2007 – 2010 yılları arasında Mardin Müzesi ve Çanakkale Üniversitesi'nden Aslı Erim-Özdoğan tarafından kazılmıştır. Boyutu kuzeyden güneye 160 m, doğudan batıya 130 m olan höyüğün dolgusunun kalınlığı 3 – 3.5 m arasında değişir. Yerleşimin üst tabakaları Ortaçağ'a tarihlenmektedir. Neolitik yerleşim birbirlerinden farklı kalınlıklardaki sel/akıntı dolgularıyla ayrılan dört evreden oluşmaktadır *(Resim 57)*. Tüm evrelerin yerleşim modeli ve buluntu topluluğu birbirinden faklıdır. Üstte yer alan I. ve II. evreler Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e; daha erken olan III. ve IV. evreler ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir. III. Evre Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in hücre planlı yapı geleneğini devam ettirdiğinden bir geçiş evresi de olabilir. Ancak söz konusu evrenin tüm alt evreleri açığa çıkarılmadığından emin olmak şimdilik güçtür.

Sumaki Höyük'ün uzun süre yerleşim gören III. Evre'si sel akıntılarının taşıdığı kalıntılar ile kısmen gömüldüğünde, seviye zemininde çadırlar veya geçici barınaklar için taşıyıcı olduğu düşünülen bir dizi direk altı ve/veya deliği, büyük fırınlar veya ocaklar ve oval ateş çukurları ele geçmiştir. II. Evre olarak adlandırılan bu dönem mevsimsel bir yerleşimi temsil eder. İkinci bir sel akıntısı da kalın bir dolgu ile II.

[119] Mehmet Özdoğan, ‚Mezraa-Teleilat…‚s 196-197, 194
[120] Mehmet Özdoğan, v.d., a.g.m., s.47, 52

Evre'yi örterken kısmen örtülü III. Evre yapılarını da tamamen kapatır. I. Evre yerleşimi ise hem II. hem de III. Evre'yi örten bu kalın sel dolgusunun üzerine kurulmuştur. Bu evre 35 – 60 cm kalınlığındaki killi çamur yığını ile kaplanmıştır. Yerleşimle ilgili kesin bir tarih henüz elde olmamakla birlikte Salat Cami Yanı, Mezraa-Teleilat ve Çayönü buluntuları ile Sumaki buluntuları karşılaştırıldığında M.Ö. 6700-6200 yıllarında yerleşimin iskan gördüğü öngörülebilir. III. ve IV. evreler ise M.Ö. 7000-6800'e ya da daha erkene tarihlendirilebilir.

IV. Evre Sumaki Höyük'teki en erken yerleşimi temsil eder ve ana kayanın üzerine kurulmuştur. Bu evredeki yapılar dikdörtgen olup kireç levhalar veya kerpiç ile saz ve dallardan yapılmışlardır. Hem plan hem de inşa tekniği açısından III. Evre binalarından farklı olan bu yapılar hakkında söz konusu evre kısmen araştırılabildiğinden sınırlı veri elde edilmiştir.

III. Evre PPNB veya PPNB geleneğini devam ettiren Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'i yansıtır ve iki veya üç alt evresi vardır. Bağımsız, tek, iki veya genelde çok odalı, iki katlı yapılar, dal – örgü tekniğinde mimari, sepetle çevrili üst üste yapılmış geniş ocak ve fırınlar bu evreyi oluşturur *(Resim 58)*. Söz konusu evre olasılıkla Çayönü terminolojisine göre adlandırılan Hücre Planlı Yapılar Evresi'dir.

Bu dönemde yapı dolguları ile dış alanlar arasında kesin farklılıklar görülür. Yapıların kırmızımsı kahve dolgusu ile kalsitli duvarların inşa edildiği dallar ve sazlar gibi organik maddeler yerleşimin terk sürecini ve çevresel faktörlerin etkisini yansıtır. Yapıların dışındaki kalıntılar ise en az iki sel dolgusuna aittir.

Yerleşim en az iki alana ayrılmıştır. Her alan, tek veya çift sıra şeklinde, farklı boyutlardaki açık alanları çevreleyen, çeşitli doğrultularda konumlanmış birbirinden farklı ve bitişik olmayan yapılardan oluşur. Güneydoğudaki alanda güneyde üç sıra ve kuzeyde iki sıra yapı geniş bir açık alanı çevreler. Kuzeyde olası bir üçüncü sıranın varlığı ise henüz kesin değildir. Bu alanın büyük fırınları ile komünal aktiviteler için kullanılan bir merkezi alan olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte özel bir yapının varlığına ilişkin henüz bir kanıt yoktur. Batı alanda ise, daha küçük bir açık alanın etrafında alçak teraslar yer alır. Buluntuların bu alandaki dağılımı işliklerin ve özel aktivite alanların varlığına işaret etmektedir. Yerleşimin boyutunu ölçmek zor olsa da 1 hektardan daha büyük olduğu saptanabilmektedir. Kalıcı olan yerleşimin binaları olasılıkla sel baskınlarından önce terk edilmiştir.

Yapılar bir, iki veya genelde çok odalı kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen

binalardır. D, K, W ve R yapılarının temel seviyesine ulaşılmış ve binaların taş temel olmadan doğudan yere inşa edildikleri görülmüştür. Çok odalı olan yapılar iki katlı olup tripartit temel planına sahiptirler. Üst katın yaşam tabanları ise hafif bölmelerle üçe veya dörde bölünmüştür. Söz konusu yapıların boyutları 3,1 x 4,3 x 9 – 11 m arasında değişirken, K ve D binaları gibi iki odalı yapıların tek bir yaşam tabanı vardır ve boyutları yaklaşık 2,2 – 3,2 x 3,6 – 4,3 m olup diğerlerinden daha küçüktür. Bazı çok odalı yapıların koyu kırmızımsı kahve doğuları 1.4 m ve daha fazla yüksekliğe kadar korunurken iki odalı yapıların dolgu yüksekliği 70 cm'i geçmez.

İki katlı yapıların temellerinin iç bölümlenmesi uzun akstandır. AB ve M yapısındaki gibi ''L'' veya AE yapısındaki gibi ''T'' biçimli uzun bir oda veya koridor yapının ortasında yer alırken kareye yakın hücreler her iki kanatta yer alır. Yapıların odalarında döşenmiş ya da sıvalı tabanlar yoktur. Üçe veya dörde bölünen üst tabanlar Çayönü'ndeki hücre planlı yapılarda olduğu gibi ana yaşam alanı olmalıdır. Temel seviyesinde bir dış açıklık yoktur ve taş basamaklara ya da kalıcı merdivenlere dair bir iz olmadığından üst kata ahşap merdivenlerle ulaşılıyor olmalıdır. İki odalı yapıların girişleri de bazen saptanamamıştır. Açıklıklar ya yer seviyesinden en az 70 cm yüksekte olacak şekilde yüksekte ya da Güneydoğu Anadolu ve Mezopotamya'da yaygın olmayan biçimde çatıda yer alıyor olmalıdır. Yüksek seviyedeki girişler yapıyı ve besinleri sık gerçekleşen sel akıntılarına karşı koruma önlemi olarak açıklanabilir. Yerleşim sakinlerinin tek odalı yapılara nasıl girdikleri ise bilinmemektedir.

Tek odalı yapılar dal veya sazlardan yapılmış ince duvarlara sahipken iki veya çok odalı yapıların daldan iskeletlerin arasının kille sıvandığı kalın duvarlara sahiptir. Duvarların her iki yüzü de geniş sepetler şeklinde dal ve sazlardan yapılmışlardır. Yapıların inşa tekniği henüz saptanamamakla birlikte köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen biçimli dış sepet önce tek parça olarak örülmüş ve yere taş temel olmaksızın doğrudan yerleştirilmiştir. Sonra iç sepet yaklaşık 30-40 cm ayrı olarak iç bölmeleri ile inşa edilir. Üçüncü iki örgü arasının killi toprak ile doldurulmasıdır. Biçimlendirilmiş kerpiç ise yoktur. Binaların depozitinde kalın hatıl kalıntıları veya izleri bulunmadığından üst katların tabanlarının da benzer teknikte inşa edilmiş gibi görünmektedir. Bu görüşü destekler biçimde yapı içlerinde dağılgan kalsitlenmiş maddeler belgelenmiştir.

Yeterli veri olmadığı için çatının düz ya da kırma olup olmadığı bilinmemekle birlikte yapılar dal, saz ya da toprakla kapatılmış olmalıdır. İç dolguda, özellikle

karşılıklı kesitlerde ara ara ele geçen kireç izleri düşen çatıların göstergesidir. Yapıların tümü boş olduğundan ya da birkaç obje ele geçtiğinden odaların ve bölmelerin yanı sıra farklı planlanmış yapıların da işlevini söylemek mümkün değildir. Olasılıkla yerleşim sel doğuları tarafından kısmen kapanmadan önce terk edilmiştir. İki katlı yapıların temellerinin gömüt için kullanılıp kullanılmadığı bu yapıların temellerine henüz ulaşılmadığı için bilinmemektedir.

İki katlı yapıların temellerinin iç bölümlenmesinin Mezraa-Teleilat IIC taş yapılarında, PPNB dönemi Çayönü'nün bazı geç hücre planlı yapılarında (c3) ve kısmen Akarçay Tepe VIII. Tabaka yapılarında uzun akstan olması karakteristiktir. Salat Cami Yanı 116 no'lu yapının planı ise M yapısı ile benzerdir. Bu evre tümüyle iki veya üç sel taşkını ile taşınan dolgu ile kapanmıştır

II. Evre'nin iki veya üç alt evresi vardır ve geçici barınaklara ait direk deliği dizileri, ince sazlarla çevrili ince duvarlı tek odalı yapılar, önceki evredekine benzer biçimde dal – örgü ile çevrili sıvalı sert toprak tabanlara sahip geniş ocak/fırınlar ve oval ateş çukurları ile küllü alanlardan oluşur. 3,75 m çapındaki bir alanı çevreleyen 13 – 17 cm çapındaki yedi direk altlığı, çağır gergisine ait olabilir.

C, AG ve AD gibi dikdörtgen, tek odalı, dağılgan sazlarla çevrili yapılar üstü kapalı ya da çatısız olabilir. Garzan Vadisi'ndeki bazı köylerde ağıl olarak kullanılan modern örneklerin de bazılarının üstü açık bazılarının kapalı oldukları görülmektedir.

Oval ve sığ olan ateş çukurları ve bunları çevreleyen küllü alanların benzerleri Salat Cami Yanı, Mezraa-Teleilat IIIB ve Tell Seker al-Aheimar yerleşmelerinden de bilinmektedir. Ocak ve fırınların inşası ve I, H, PA, B, AP, S ve Z yapılarındaki gibi öğütme taşlarını yerleştirmek için sadece açık alanlar değil, III. Evre'nin bina kalıntılarının kırmızımsı kahve dolguları da kısmen kullanılmıştır.

Yerleşimin bu dönemdeki sınırları belirsiz olmakla birlikte III. Evre tarafından iskan edilen tüm alanın üzerini kapladığı görülmektedir. Söz konusu alan yazlık otlak veya kışlak olarak kullanılmış gibi görünmektedir. Ocakların ve fırınların çokluğu buranın bir kış yerleşimi olabileceğini gösterebileceği gibi kısa süre içinde çanak çömlek pişirme, süt yapımı, et tütsüleme gibi pek çok şeyin yapıldığı bir yaz kullanımına da işaret edebilir.

I. Evre farklı uzunluklarda büyük bazalt öğütme taşlarından oluşan (birisi II. Evre'ye ait olan ikincil kullanım) sıralar ve taş temel üzeri sıvalı sert toprak tabanlı geniş oval fırın/ocaklardan oluşur.

Yerleşim II. ve III. evreleri örten dolgunun üzerine kurulmuştur. III. Evre yapılarından kalan kırmızımsı kahve dolgunun üzeri, AC, M, L ve AE yapılarında olduğu gibi taş sıralarını yerleştirmek için kullanılmıştır. I. Evre'nin karakteristik özelliği erken evrelerden çıkarılan büyük bazalt öğütme taşlarının duvar yapımında kullanılmasıdır. Çeşitli ölçülerdeki bazalt bloklar genelde tek sıra şeklinde duvarlara yerleştirilir. Bunlar arasında en uzun sıra, hafif bir eğimle doğu – batı aksında uzanan ve üç sıra taştan oluşan duvardır. Bu sıraların en uzunu ve en yükseği ortadaki olup 14,1 x 0,35 – 0,5 x 0,2 – 0,64 m ölçülerindedir ve iki veya üç diziden oluşur. Kuzeyde yer alan sıranın ölçüleri 5 x 0,4 x 0,38 m, güneydeki ise 4,3 x 0,3 x 0,25 m'dir ve ikisi de tek diziden oluşur. Etnografik örneklere dayanarak uzun sıranın bir yem oluğu olduğu önerilebilir. Eldeki veriler bu taş sıraların en tür bir mimariye ait olduklarını saptamaya yetmemekle birlikte bu evre dolgularındaki birkaç dal izli yanmış kaba kerpiç parçası bir çeşit dal – örgü barınakların göstergesi olabilir.

Bu evredeki büyük ocak ve fırınlar bazen tek bazen de çok evrelidir. Çok evreli olanların sıvalı sert toprak tabanları her zaman üst üste yapılmıştır. Söz konusu tabanlar bazen yatay bazen de hafif kuzeye eğimlidir. II. Evre'deki örneklerde olduğu gibi sepet çeperleri yoktur ve alt temelleri daima taş ile yapılmıştır. Söz konusu yerleşim kalıntıları yarı göçebe (yaz otlağı/kışlak) bir iskana işaret etmektedir.

Yerleşimden ele geçen çanak çömlek topluluğunun analizine göre Sumaki Höyük'ün II. Evre'si Salat Cami Yanı'nın I. Evre'si ve Mezraa-Teleilat'ın IIIA evresi ile çağdaş görünmektedir. Sumaki'nin II. Evre'si ayrıca Akarçay Tepe'nin Geç PPNB'ye tarihlenen III. Evresi ile çağdaş ya da daha erken olabilir. Tell Seker al-Aheimar'ın Proto-Hassuna öncesi tabakalarına ait erken koyu mallar ve bazalt katkılı malları da Sumaki Höyük seramiği ile benzerlik gösterir. Tell Seker al-Aheimar'ın söz konusu tabakaları M.Ö. 7000 başına tarihlenirken II. Evresi olasılıkla daha erken bir tarihe aittir.

I. Evre çanak çömleğinin benzerleri ise Mezraa-Teleilat IIC2 ve kısmen IIC1 evrelerinde bulunmaktadır. Söz konusu çanak çömlek serisi Salat Cami Yanı II ve III. evreleri ile de benzeşir. Tell Sotto'nun en erken evresindeki, Tell Seker al-Aheimar ve Kuzey Irak'ta yer alan Ginnig yerleşiminin Proto-hassuna öncesi tabakalarına ait seramikler de Sumaki Höyük'ün I. Evre çanak çömleğiyle benzerlikler gösterir. Bu veriler ışığında I. Evre Proto-Hassuna döneminin erken

aşamalarına yerleştirilebilir. [121]

1.1.2.5 Salat Cami Yanı

Salat Cami Yanı, Diyarbakır'ın Bismil İlçesi'nin 20 km doğusunda Dicle Nehri'nin bir kolu olan Salat Çayı'nın sol kıyısında yer alır. Yerleşimde 2003 yılında yapılan yüzey araştırmalarının ardından 2004 -2009 yılları arasında Diyarbakır Müzesi ve Tsukuba Üniversitesi işbirliği ile kazılmıştır. 200 x 100 m ölçülerinde olan höyüğün boyutu 2 hektarı geçmemektedir. 4.5 m kalınlığındaki Neolitik dolgular en az üç evreye ayrılır *(Resim 59)*. Bunlar eskiden yeniye doğru I. Evre (12 – 8. tabakalar), II. Evre (7 – 3. tabakalar), III. Evre (2 – 1. tabakalar) olarak adlandırılmıştır. Yerleşim M.Ö. 6500 - 6200'e tarihlenmektedir.

Yerleşimde saptanan mimari öğeler, pise tekniğinde yapılmış binalar *(Resim 60)*, sağlam oval ocaklar, ateş çukurları ve taş döşeli yüzeylerdir. Söz konusu ocak ve ateş çukurları genelde yapıların çevresinde bulunurlar. Pise yapıların içinden ise birkaç çocuk mezarı ele geçmiştir.

I. Evre'ye ait beş tabaka yerleşimin en eski dönemini oluşturur ve doğrudan ana toprağın üzerindedir. Bu dönemde değişik seviyelerde dört taş döşeme belirlenmiştir ve bu öğeler sadece I. Evre'de görülmektedir. Ana toprağın yüzeyi yer yer sığ çukur ve çöküntüler nedeniyle düzensiz şekildedir. Bu çukurları dolduran dolgular içinde de, Neolitik buluntular saptanmıştır. En alt tabaka olan 12. Tabaka'daki iyi korunmuş taş döşemenin yapımı için, ana topraktaki çukurluklar doldurulmuş ve böylelikle düz bir zemin elde edilmiştir. Bu dolguda iri çakıl taşı ile birlikte işlenmiş parçalar da dahil olmak üzere çakmaktaşı da sık şekilde döşenmiştir. Taş döşemenin hemen üzerinde çok sayıda hayvan kemiği bulunmuştur. Diğer üç taş döşemede buna benzer biçimde yapılmış ancak bunu kadar iyi korunmamıştır. Yalnızca taş döşemelerin saptandığı bu alanların I. Evre boyunca açık alan ya da meydan gibi bir işlevi olduğu düşünülmektedir.

Bu evrede bulunan çanak çömlekler Fırat Havzası'nda Akarçay Tepe, Mezraa-Teleilat yerleşmelerinde, Habur Ovası'nda ise Tell Seker al-Aheimar'da saptanan en eski çanak çömleklerle yakınlık gösterir.

Yapılar dikdörtgen planlı, kerpiç – topan (pise duvarlı) duvarlara sahiptir ve bölme

[121]Aslı Erim-Özdoğan,''Sumaki Höyük: A New Neolithic Settlement in The Upper Tigris Basin'' *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,*Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011, s. 19-31

duvarlarıyla küçük odalara bölünmüştür. Yapılardan birinin içerisinde bulunan pararlel kırmızı çizgilere sahip sıva parçası olasılıkla duvardan düşmüştür. Özellikle üstteki üç tabaka içinde, bazı yapılar ile ocakların hemen hemen aynı yerde üst üste yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, tabakalar arasında mekan kullanımı açısından sürekliliğin ve bağlayıcı kuralların olduğunu göstermektedir. Bu yapılardan biri olan Yapı 166'nın içinden bir kemik spatula, taş balta ve aynı kaseye ait bir düzine kadar seramik parçası hariç buluntu ele geçmemiştir. Tüm bunlar olasılıkla yapı gömülürken bilinçli olarak bina içerisine bırakılmış olmalıdır.

Bu yapıların dışındaki açık alanlarda rastlanan ocaklar *(Resim 61)* ise birbirine yakın özelliklere sahip olup, yaklaşık 2 x 1.5 m ölçülerindedir. Ocağın alçak bir kil kenarı vardır ve açık olarak bırakılmış kısmının ağız olduğu düşünülmektedir. Tabanları bol taşçıklı kil ile sıvanmış ve yakılarak sertleştirilmiştir. Taban altına, büyük olasılıkla ısıyı tutmak amacıyla, iri çay taşları konulmuştur.

Aynı yerde üst üste yapılmış altı ocak *(Resim 62)* saptanmıştır. Bu ocakların tümünün 1 m kadar ötesinde bulunan pise duvarlı yapıyla ilişkili olduğu da belirlenmiştir. En üstte yer alan ocak dışında tüm ocakların taban altlarında taş döşeme vardır.

Ocakların yanı sıra üst tabakalarda çok sayıda toprak içine kazılarak yapılan tandıra rastlanmıştır. Bu tür tandırlar, ince ve uzun söbe biçimli olup uzunlukları 35 cm ile 140 cm arasında değişmektedir. Bazı tandırların içinde in situ durumda yanmış taşlar bulunmuş olmasından dolayı, bunların pişirme çukuru gibi bir işleve sahip olduğu düşünülmektedir.[122]

Planı tümüyle ortaya çıkarılan bir yapıda küçük mekanlar içinde bebek ya da küçük çocuklara ait yedi iskelet tespit edilmiştir. Gerek bu mekanları dolduran dolgunun kerpiç duvar ile aynı nitelikte olması, gerekse mekanlar içinde pek buluntuya rastlanmaması söz konusu yapının en son aşamada bilinçli olarak toprakla doldurulduğu izlenimini verir. Diğer yapılar içerisinden de ele geçen bu bebek ölülerinin de olasılıkla bu bebek aynı aşamada yapıyla birlikte gömülmüş olduğu düşünülebilir.[123]

---

[122] Yutaka Miyake,''Salat Cam Yanı'', *Türkiye'de Neolitik Dönem''* , Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2007, s. 37-39

[123] Yutaka Miyake,''Salat Camii Yanı: Evcilleştirmeyle Gelen Çöküş'', *Arkeoatlas 8,* 2013, s.

II. Evre'nin çanak çömleği Kuzey Mezopotamya'da görülen Proto-Hassuna Dönemi çanak çömleğiyle benzerlikler taşımaktadır. Fakat bu kültüre ait bazı öğelerin Salat Cami Yanı çanak çömlek repertuarında bulunmayışı II. Evre'nin Proto-Hassuna Dönemi'nden daha erkene tarihlenebileceğini gösterir. Bu evre ile karşılaştırılabilecek yerleşimler ise Kuzey Irak'ta Ginnig, Fırat Havzası'nda Akarçay Tepe II. Evre ve Mezraa-Teleilat, Balık Vadisi'nde Tell Aswad, Tell Damishliyyah ve Sabi Abyad'dır.

Kazılan alanın sınırlı olması nedeniyle III. Evre'ye ait herhangi bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır. Bu evrenin çanak çömleği Proto-Hassuna çanak çömleği ile tam olarak benzerlik gösterir. [124]

1.1.2.6 Til Huzur – Yayvan Tepe

Til Huzur – Yayvantepe Diyarbakır'ın Ergani İlçesi'nde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşimi Çayönü'nün 3 km doğusunda yer alır. Yerleşim Isabella Caneva başkanlığında Diyabakır Müzesi işbirliği ile 1991 yılında kazılmıştır. Yerleşim 15 m yüksekliğinde küçük bir höyüktür ve tabakaları yukarıdan aşağıya kerpiç mimari belirlemektedir.

Mimari birimler benzer olmakla birlikte üst tabakalarda daha kolay ayırt edilebilirken alt tabakalarda sadece parçalanmış kerpiç kalıntıları ele geçmiştir. Yapılarda taş temel görülmemektedir. Duvarlar 25 cm genişliğinde ve 6 – 7 cm kalınlığındaki bir sıra kerpiçten oluşur ve doğrudan toprağın üzerine inşa edilmiştir. Yapıların planı genelde kare ya da dikdörtgendir.

A2 yapısı en üst tabakaya aittir. Yapı yaklaşık 1.3 m yüksekliğinde iki ince, dik ve yangın geçirmiş duvardan oluşur ve içi yanmış kerpiç parçaları ile doldurulmuştur. Duvarlar kuzey – güney ve doğu – batı doğrultusundadır ve boyutları tanımlanamayan bitişik kare odaları sınırlandırırlar. Bu odalardan birinde bir sıra düz taş ile sınırlanmış kilden büyük bir tekne duvara bitişik halde ele geçmiştir. Odanın tabanı üzerinde çeşitli kaplar dağınık biçimde ele geçmişken söz konusu tekne içinden ise küremsi bir kap bulunmuştur. Odada ayrıca taş baltalar, açkılı kaya kristalinden bir pendant, bir dizi kil sapan taşı ve kilden küçük bir insan başı da ele geçmiştir. Teknenin içindeki yanmış dolgu içinde ise mercimek kalıntıları mevcuttur.

51

[124] Yutaka Miyake,''Salat Cam Yanı'', *Türkiye'de Neolitik…s. 40-43*

A7 yapısı ise A2 yapısının hemen altında açığa çıkarılmıştır. Yapı sadece ince bir duvardan oluşur ve A2 yapısı ile benzer karakterde olup neredeyse aynı doğrultudadır. Söz konusu yapı yanmamış olup üzerindeki A2 yapısının inşası için seviyelenmiş gibi görünmektedir.

A3 yapısı A7 yapısından 2 m daha aşağı bir seviyede açığa çıkarılmıştır. Söz konusu bir yapı ev olmayıp olasılıkla bir işlik yeridir. Söz konusu yapı sert kil ve taş parçalarından oluşan alçak bir duvarla sınırlandırılmış geniş bir mekandan oluşur. Açığa çıkarılan iki dikey kenar yapının olasılıkla en az 3 x 4 m genişlikte dikdörtgen bir biçimi olduğunu göstermektedir. Tüm yapı saf kalın bir kil tabakasının yerleştiği özel bir tekne gibi görünmektedir. Kil bolaştma çukuru olarak yorumlanan ve olasılıkla çanak çömlek üretimi ile ilişkilendirilebilecek yapı içinde sadece yarım küre şeklinde bir kap bulunmuştur.

A6 ise yapısı en geniş kazılabilen yapıdır. Söz konusu yapı A3 yapısının daha alt seviyelerinde olup bu yapının inşası sırasında oldukça tahrip olmuştur. Bu yapıda boyutu bilinmeyen bitişik odalara bölünmüş dikey kerpiç duvarlardan oluşur. Duvarlar hemen hemen seviyelenmekle birlikte hala karemsi kerpiçler görülebilmektedir ve sıva izi yoktur. Tabanda bulunan kil tavanın bir kısmında ince ahşap dalların ve örgü dalların izleri görülür. Yapının dış doğu tarafı boyunca ise yanmış toprak izleri vardır ve bu alanda ateş yeri olduğu düşünülen yuvarlak kil bir yapının izleri görülür. Pişirme amaçlı kullanılmış olabilecek çeşitli kil kaplarda bu alandan toplanmıştır.[125]

1.1.2.7 Hakemi Use

Hakemi Use Diyarbakır'ın Bismil İlçesi'nin 12 km güneydoğusunda yer alır. Höyük Dicle Nehri'nin eski bir yatağının güneyinde konumlanmıştır.

Yerleşimde kazılar 2001 yılında başlamış ve Hacettepe Üniversitesi ve Diyarbakır Müzesi işbirliği ile sürdürülmüştür. Höyük, Hassuna/Samarra kültürünün görüldüğü en kuzeydeki yerleşimi temsil etmektedir. Yaklaşık 120 m çapında olup 4 m yüksekliktedir. Yerleşimin I. Dönem'i Erken Demir Çağ'ına ve Geç Assur Dönemi'ne; II. Dönem Geç Tunç Çağı'na (Orta Assur Dönemi); III. Dönem ise Geç

[125] Isabella Caneva,''Til Huzur-Yayvan Tepe'' *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011, s.173-176

Neolitik Dönem'e (Hassuna/Samarra) tarihlenmektedir *(Resim 63)*. Neolitik Dönem beş yapı katı ile temsil edilmektedir. Söz konusu yapı katları yukardan aşağıya I'den V'e doğru numaralandırılmıştır. Yerleşim M.Ö. 6100 – 5950 yıllarına tarihlenir ve Kuzey Suriye'deki Geç Neolitik Dönem yerleşmelerinin çanak çömlek tipolojisi ile karşılaştırıldığında Hakemi Use tabakalarının Halaf öncesi ve Erken Halaf arasında kalan Proto-Halaf dönemi olarak da adlandırılan geçiş dönemi tabakalarıyla çağdaş olduğu anlaşılmaktadır.

Hakemi Use'de Geç Neolitik Dönem'e ait tabakalarda toplam 29 adet yapı kazılmış ve bunların hiçbirinde taş temel ele geçmemiştir *(Resim 64)*. Pise tekniği kullanımı ve gevşek doku ise duvarların bir diğer özelliğidir. Yapıların inşasında kalıp tekniğinin kullanıldığı tahmin edilmektedir: Bu teknikte duvarın her iki yüzü de ahşap dayanakla çerçevelenir ve iç dikdörtgen çamur topakları ve pise ile doldurulur. Bu nedenle pisenin tümüyle kurumasını beklemekten zaman kazanılır. Duvarların kuru çamuru homojen bir şablon gösterdiğinden bir kerede inşa edildikleri kesin gibi görünmektedir. Yapıların inşasında duvarların düz olmasına dikkat edilmişse de özellikle uzun duvarlarda çok ta başarılı olunmadığı görülmektedir. Duvarların bazı kısımlarında bloklar da yer alır. Bu durum yerleşimin ilk iki tabakasında ki üç yapıda görülmektedir. Söz konusu kerpiçlerin boyutları standart olmayıp en büyükleri 45 x 45 x 15 cm; en küçükleri ise 30 x 15 x 10 cm'dir.

Şimdiye kadar bulunan yapılar dikdörtgen planlı olmakla birlikte iki örnek çağdaş Kuzey Suriye yerleşimlerinden bilinen tholos tipi yuvarlak dış sınırlara sahiptir. Bu yuvarlak yapılardan biri II. Evre'de yer alırken diğeri III. Evre'dedir. Dikdörtgen yapılar genelde üç odalıdır. Odalardan biri önce yer alır ve diğer iki küçük olan ise arkadadır.[126] Açığa çıkarılan duvarların büyük bölümü hücre planlı olan zemin katlara aittir. Bu seviyede kapı geçidi bulunmaması, yaşam alanlarının üst katta olduğu görüşünü desteklerken, depolara basamaklarla ulaşılmaktadır. Bazı yapıların içinde duvara yaslanmış ocaklar vardır. Aralarında boşluklar bırakılan yapılar düzensiz bir yerleşim görünümü sunar ve boş alanlarda çok sayıda ocak ve etrafındaki yoğun kül içinde tahıl kalıntıları dikkat çeker.[127] Yerleşimden ele geçen kilden insan ve hayvan figürinleri de yapı içlerinden değil, dış alanlardaki çöplük yerlerinden ele geçmiştir.

---

[126] Halil Tekin,''Hakemi Use'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011, s. 151-153

[127] Halil Tekin, ''Hakemi Use: Çiftçilerin Mührü '', *Arkeoatlas 8*, 2013, s.64-65

Hakemi Use'deki evler oldukça basit olup içlerinden ele geçen buluntu oldukça azdır ve genelde yıpranmış ya da kırılmış objelerdir. Bu durum evlerin tahribatından önce terk edildiklerini göstermektedir. Saldırı ya da yanma izi gibi etkiler için ise bir veri yoktur. Kazılardaki önemli buluntular ise genelde gömütlerden ele geçmektedir. Yapıların biçimi ve pozisyonunda ise önemli bir farklılık görülmez. Yapılardan bazılarının işlik ya da kült alanı olarak kullanıldığına dair de bir veri saptanmamıştır. II. Evre'ye ait Bina 2'nin kuzey duvarında iki oval niş vardır. Söz konusu nişler 10 cm kalınlığında çamurla inşa edilmişlerdir. Bunların içinde birkaç kömürleşmiş tahıl bulunduğundan, tahıl depolama için kullanıldıkları düşünülmektedir.[128]

Düzgün plan veren yapılardan birisi I. Evre'ye ait olan Bina 1'dir. Yapının ortaya çıkarılan bölümü 10,5 x 2,5 m'dir. Dikdörtgen planlı olan ve birkaç odadan oluşan evin kuzey bölümü kazılmayan alan içinde kalmış, güney duvarı ise Erken Demir Çağ'a ait bir silo tarafından kesilmiştir. Evin ortaya çıkarılan dört odası birbirlerine yakın ölçüde olup birkaç metrekareyi geçmemektedir. Bu odalardan kuzey profiline devam edenin içinde bir ocak yer alır. Bu tabakaya ait diğer ocaklar dışarıda fakat birbirleriyle ilişkili olarak durmaktadır. [129]

Yerleşimde Geç Neolitik Dönem'e ait farklı tabakalardan 22 basit toprak mezar ele geçmiştir. Bunlardan sekizi çocuk ve bebeklere aitken on dördü yetişkin bireylere aittir. Bazı mezarlar evlerin tabanlarının altındayken bazıları yapıların çevresindedir ve yetişkin mezarlarında baş ve ayakların yakınına mezar hediyesi olarak kaplar bırakılmıştır.[130]

1.2 Orta Anadolu Bölgesi

1.2.1 Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem

1.2.1.1 Pınarbaşı

Pınarbaşı Karaman İli'nin 39 km kuzeybatısında bulunmaktadır. 1993 yılında Konya Ovası Yüzey Araştırması sırasında keşfedilmiş, 1994 ve 1995 senelerinde T. Watkins tarafından kazılmıştır. 2003 yılında yerleşimde kazılara D. Baird tarafından tekrar başlanmıştır. Yerleşim, B Alanı olarak adlandırılan kaya sığınağı ve bu

[128] Halil Tekin,''Hakemi Use'', *Neolithic in Turkey…,*s.153, 157

[129] Halil Tekin, ''Hakemi Use'', *Türkiye'de Neolitik Dönem'',* Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 48

[130] Halil Tekin,''Hakemi Use'', *Neolithic in Turkey…,*s 158

sığınağın önündeki A Alanı olarak isimlendirilen küçük bir höyükten oluşur. Höyükte (A Alanı) oldukça aşınmış bir Roma-Bizans yerleşiminin izleri ve Erken Tunç Çağ'ı ve bu dönemle ilişkili bir mezarlığın altında M.Ö. 9. bin yerleşimi yer alır. Yerleşimden ele geçen mikrolitlerinde dahil olduğu çeşitli buluntular bu dönemden ziyade Geç Epipaleolitik Dönem buluntuları ile benzeşmektedir. Kaya sığınağı (B Alanı) ise Çatal Höyük'le çağdaş ve belki biraz daha geç bir döneme tarihlendirilebilecek bir kamp yerleşimidir. Söz konusu Çanak Çömlekli Neolitik Dönem yerleşiminin altında buluntu özelliklerinden yola çıkılarak Epipaleolitik Dönem'e ait olduğu düşünülen bir başka iskan katı keşfedilmiştir. Bulunan çok sayıda yarım aycık ve diğer buluntu öğeleri buranın Natuf ya da Öküzini IV evresiyle çağdaş olduğunu göstermektedir. Söz konusu yerleşimin de 9. Binden daha erkene tarihlendiği düşünülmektedir. Höyük ilk olarak M.Ö 9. binin ikinci yarısında ve olasılıkla 8. bin içlerinde, kaya sığınağının Çanak Çömlekli Neolitik Dönem evresi ise 7. binin ikinci yarısında iskan edilmiştir.

Epipaleolitik Dönem yerleşiminde ele geçen yoğun ayak otu ve saz fitolitleri ile küçük balık ve sazan kemiklerine dayanarak bataklık ya da göl kenarında kurulduğu düşünülmektedir. M.Ö 7. bine tarihlenen Neolitik yerleşimin altında kireçtaşı molozu ve çökeltilerin oluşturduğu tabakalanmış bir dolgu vardır. Bu katmanlar arasında en zengin olanı, ocak kalıntısı ve küllü dolgusuyla olasılıkla kazılan alanın hemen dışındaki bir işliğin varlığını düşündüren kültür katıdır. Alanda bundan başka kültürel birikim görülmemiştir. Ayak otu ve sazlara ait fitolit kalıntıları burada hafif yapıların varlığını göstermektedir. Bu tür hafif yapılar, kaya altı sığınağındaki rüzgar önleyiciler ve fitolitlerden varlığını anladığımız hasır türevleri buradaki topluluk tarafından yapılmış ve kullanılmış olmalıdır. Kazı alanı sınırlı olduğundan daha dayanıklı malzemelerden yapıların olup olmadığını söylemek ise mümkün değildir. Bu dönemde kaya sığınağı yarı göçebe toplulukların kısa süreli konaklama yeri olmalıdır.

Epipaleolitik Dönem'in eski tabakalarında dört gömüt bulunmuştur. Bunlardan birindeki iskeletin kafatası alınmıştır.

M.Ö. 9. bin yıla tarihlenen yerleşimin büyük bir bölümü göle ya da bataklık alana doğru çıkıntı yapan burnun üzerinde konumlanmıştır ve 0.5 hektarlık bir alanı kaplaması olasıdır. Mimari birimler tam olarak kazılamamış ve planları da iyi korunmamıştır. Bu nedenle farklı öğelerin bir dizi benzeri yapıyla mı ilişkili olduğu ya da yapıların farklı karakterler mi gösterdiği konusu açık değildir. Kalıntıların arasında

hafif dönüşlü olarak uzanan sıva izi de bulunmaktadır. Buna ek olarak yıkıntı molozlarının arasında çamur ve dal – örgü yapıların varlığını gösteren çok sayıda kamış ve ahşap izli kil topanlarına rastlanmıştır.

B3 olarak tanımlanan yapı alttaki dolguları 25 cm derinliğe kadar keser ve en az 1.6 x 1.4 m boyutlarında olan söbemsi bir yapıdır. Taban ve kenarları yaklaşık yedi kez, olasılıkla yerel olarak elde edilen beyaz bir toprakla (marl) sıvanmıştır. Sazdan yapılara ait olan ya da hasır döşemeyi tutturmak için, tabanlar tam kurumadan çakılmış olan direk delikleri görülmektedir. Bunun yanında tabanlar üzerinde bazı kırmızı renkli aşı boyası parçacıkları da görülmüştür. Yapının iç dolgusunda görülen dal izli topanlar üst yapının, 5 no'lu yapıda olduğu gibi, yarı gömük tabanlı bu yapının da çamur sıvalı dal -örgü tekniğinde inşa edildiğini göstermektedir. Yapının tabanında yarıca ters dönmüş durumda büyük bir öğütme taşı bulunmuştur. B3 yapısının altında tabanı kırmızı aşı boyalı olan daha eski bir yapı saptanmıştır. .

5 no'lu yapı ise en az iki kez sıvanmış içbükey biçimli sıvalı bir tabana sahip olan bir yapı olup bir kısmı kazılabilmiştir. Bu yapının tabanında, yapının merkezine yakın bir yere kurulmuş olabilecek bir ocak alanı dahil olmak üzere oval şeklinde sıvalı bir birim, taştan oturma yeri ya da işlik alanıyla küçük bir çukur yer almaktadır. Tabanın son evresinin üzeri yapının dal izli kerpiç topan molozuyla kaplanmıştır. Yerleşimin genel mimari karakterini kısmen çukur tabanlı, planı dar dönüşlü olan çamur dolgulu dal örgü tekniğinde yapılmış ve sıvanmış, içinde çeşitli yapısal öğeler bulunan yapılar oluşturmaktadır.

Kullanım sonucu ya da hazırlanmış yüzeylerle belirlenen açık alanlarda, besin hazırlama ve olasılıkla bunların açık ocaklarda pişirilmesinden arta kalan ve oldukça iyi korunmuş hayvan kemikleri, dağınık durumda taşlı alanlar saptanmıştır. Kül ve ateşte pişmekten çatlamış taşlarla dolu oval biçimli derin olmayan bir pişirme çukuru yerleşimin geç bir evresine aittir. Çukurun dolgusunda görülen atıklar ve özellikle iri kesilmiş yabani sığır kemikleri, burada büyük miktarda et ve olasılıkla bitkisel besinlerin pişirilmiş olduğunu ve şölen olarak tanımlanabilecek boyutlarda bir ziyafetin gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu dolgulardaki atıkların arasında görülen büyük, işlenmemiş, yassı bazalt levhaların alt yüzeyleri yanık, üst yüzeyleri ise parlaktır ve et pişirmek üzere demir sac tavalar gibi kullanılmış olabilecekleri öngörülmektedir.

Bu döneme ait olan gömütler Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük yerleşimlerinde olduğu

gibi evlerin taban altına açılan mezarlara ait değildirler. 9. bin yerleşiminde yapıların kurulması, bakımı, bezenmesine verilen önem ve harcanan iş gücü, yerleşimin göreli olarak uzun süre ve aralıklarla da olsa art arda kullanımı, gömütlere verilen önem, beslenmenin geniş ölçüde bitkisel gıdalara dayanması buradaki topluluğun yerleşik düzene geçmiş ya da geçme sürecinde olduğunun göstergeleridir.[131]

1.2.1.2 Boncuklu Höyük

Boncuklu Höyük Konya İl merkezinin 30 km güneydoğusunda, Çatalhöyük'e 9.5 km uzaklıktadır. Yerleşim 2001'de Konya Ovası Yüzey Araştırması Projesi sırasında keşfedilmiştir. 2006 yılından itibaren ise Douglas Baird başkanlığında kazılmaya başlanmıştır. Ova seviyesinden 2 m kadar yüksekliğe sahip höyüğün boyutu 1 hektarı geçmektedir *(Resim 65)*. Yerleşimde M.Ö 9. bin ve 8. binde iskan görmüştür.

Yerleşimin en erken evresini kalın atık dolguları oluşturmaktadır. Atıkların içinde yer alan in situ yanık alanlar ve küçük taş ocaklar bazı çöplerin buradaki aktiviteler sonucu atıldığını göstermektedir. Atıkların içinde bir yaban sığırı boynuzunu da içeren çok miktarda hayvan kemiği, karbonlaşmış ve silikalı bitki kalıntıları ve çeşitli buluntular vardır. Bunların önemli olanlarından bir tanesi iki veya olasılıkla daha fazla parçası bulunan uzun tekne biçimli sıvalı kaplardır. Ayrıca özellikle kafatası bölümlerine ait olmak üzere parçalanmış insan kemikleri de bu atık alanlarından ele geçmiştir. Bu şablon geçici olmasına rağmen olasılıkla tahrip olmuş gömütlerin tekrar birikiminden ziyade kafatası kalıntılarının sergilenmesi olgusundan da bilindiği üzere, yapı dışında insan kafataslarına yapılan faklı bir uygulamanın göstergesi ve bu uygulamanın son parçalama aşaması olması olasıdır.

Bu atık alanının üzerine oturan ve son evresine ait olup olasılıkla çağdaşı olan Birim 1 isimli hafif malzemeden bir yapı açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapı batısından tek sıra bloklardan oluşan eğimli bir çizgi şeklindeki kerpiç bir duvar ya da kenar taşı ile sınırlanmıştır ve bu duvar tabana ait çok sayıdaki katmanlaşmış tabakayı çevreler. Söz konusu taban yüzeyi kumlu fakat sert olan koyu sıva benzeri bir maddeden oluşur ve diğer alanlardaki yapıların tabanlarından oldukça farklıdır. Birim 1'in tabanları doğudan temelinde direk delikleri olan 9 cm genişliğinde, kuzey – güney hattında uzanan düz ve dar bir yarıkla sınırlanmıştır. Söz konusu yarık

---

[131] Douglas Baird,''Pınarbaşı'' *Türkiye'de Neolitik Dönem",*Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 287-300

olasılıkla hafif organik malzemeden bir bölme duvarı için kesilmiş olan temeldir. Bu duvar örgü olasılıkla çamur eklenmiş örgü biçiminde yapıya sahip dikine sazlardan oluşmaktadır. Atık alanlarında saz izi taşıyan kilden yapı malzemelerine dair veriler vardır. Bu nedenle burada ince duvar ve sınırlara sahip fakat uzun süreli tekrarlayan bir kullanım gösteren bir yapı söz konusudur. Tabanlarda bir dizi direk ve çukur bulunması yapıda çok sayıda ahşap öğenin yer aldığının ve bunların yerinin zamanla değiştiğinin göstergesidir. Bu yapı ince, siltli tabanlar korunduğundan bir çatı sistemine sahip olmalıdır. Bu yapının barınak, işlik ya da başka bir işleve sahip olup olmadığını söylemek şuan için mümkün değildir. Yapının dağılgan karakterinden ve doğu ve batı sınırının değişkenliğinden işlik olarak kullanılmış olması daha muhtemeldir.

Boncuklu Höyük'te yerleşimin oluşum süreçlerinden biri bu atık yerlerinin geniş yerlere yayılmasıdır. Bu durum Çatal Höyük'te terk edilen evlerde atıkların birikmesi süreci ile oldukça tezattır.

Bir başka alanda 3 x 5 m ölçülerinde oval biçimli ve kerpiçten üst üste inşa edilmiş altı yapı açığa çıkarılmıştır. Bu yapılar en erkenden geçe doğru Bina 2, 9, 7, 3, B 1.1, B 1.2 *(Resim 66)* olarak adlandırılmıştır.

Bu yapı dizininin en erken örneği olan B2'nin sadece kuzey kerpiç duvarı görülebilir olup yapı tümüyle kazılmamıştır. Geç dönem mezarların kesitinden fırın ya da depolama birimi olabilecek kil öğeler yapı içinde görülmektedir. B2 yerine yapılan B9'un sonraki yapılar duvarlarını ve tahrip ettiğinden sadece tabanı mevcuttur. Diğer yapıların taban kullanımında da görülecek şekilde yapının tabanı bazı alanlara ayrılmıştır. Yapının doğu üçte ikisi sert, beyaz marl ile yapılmış sıvalı yüzeylere sahiptir. Kuzey batı kısımdaki yere gömük tabanı farklı bir kenar ayırır. Kuzeybatıdaki daha ince bu tabanlarda, yapının kuzeybatı kısmında bir ocak bulunur. Ocak geniş ve küçük direk delikleriyle ve içleri sıvalı halka biçiminde farklı öğelerle çevrelenmiştir. Söz konusu ocak oval olup güneydoğuya doğru eğimlidir ve çakıl taşlarıyla çevrelenmiştir. Eğimli sığ bir baca batıdan ocağa doğru yönelir. Yapının söz konusu kuzeybatı alanı bu veriler ışığında kısmen pişirme ve besin hazırlama alanı olarak düşünülebilir. B9'un geç tabanının üzerine bir mezar açılmıştır.

Sonraki yapıların güneyinde B9'dan sonraya tarihlenen bir yapının izleri görülmektedir. Bu nedenle B7 kuzeye doğru eğim yapan ve B9'un üzerine yerleşen

tabanlardan oluşur. Bu tabanların kuzeybatı kısmında pişirme alanlarına ait olabilecek bazı yerler korunmuştur. Ayrıca tabanlarda, kazılan alanın güneybatısındaki büyük direk deliklerine yakın olan büyük bir direk deliği bulunur. Güneybatı alanda tek bir büyük direk deliği yapı dizininde tekrar eden bir öğe olmuş gibi görünmektedir. B7'nin büyük çoğunluğu B3 tarafından kesilmiştir.

B3, 3.6 x 5 m ölçülerinde ki bir başka oval yapıdır. Kuzey duvarı ile taban sınırı korunmamıştır. Yapının temel seviyesinde önceki yapılardan B2 ve sonrakilerden B 1.1 ve B 1.2'den farklı olarak kerpiç bulunmaz. Kerpiç olasılıkla üst yapıda kullanılmış olmalıdır. Bu durum aynı yapının tekrar inşası söz konusu olsa bile yerleşimdeki mimari çeşitliliği gösterir. Önceki B7 yapısında olduğu gibi direkler yapının güneyinde yer almaktadır. Bu alanda olasılıkla çağdaş olan dört yarık vardır. Bunlardan geniş olanı olasılıkla içinde yontma taş buluntular barındıran küçük bir çukurdur. Yapının kuzeyinde ise direk delikleri görülmez. Direk deliklerinin yapısal bir rolü olmasına rağmen oldukları kadar büyük olmalarına gerek olmadığı ve Çatalhöyük'deki direkler gibi sembolik bir önemlerinin de olabileceği söylenebilir. B9'kine benzer olarak ocak, diğer yapılarla aynı yerde olacak şekilde kuzeybatıda yer alır. Bu ocak diğerlerinden daha büyük olup kül dolgusu ile dolu bir çukur şeklindedir. Yapı içindeki son hareketlilik bir mezarın açılmasıdır ve bu süreçten sonra, mezar üstünde taban kaplaması olmamasından ve yerine inşa edilen B 1.1 temel duvarlarının B3'ün sıvalı yüzü ile mezar dolgusuna yerleştirilmesinden dolayı, yapının hızlıca terk edilip üzerine B 1.1 yapısının inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Yapı dizinindeki son iki yapı, benzer planı sürdürür. Bunlardan daha erken iskan göreni B3'ün çukuru içine inşa edilmiştir. B 1.1 yapısının dışı tek sıra kerpiç duvardan oluşur. Geniş çaplı bir yenileme sırasında B 1.2'yi oluşturan ikinci bir kerpiç duvar bu duvarın içine eklenmiştir ve güneydoğu köşede bir girişi vardır. Bu durum duvarın korunan güney kısmındaki kerpiçlerin çevresinde taban sıvasının eğim yapmasından ve duvarın sonundaki yüzeye yerleştirilmiş küçük bir direk girişi ile de desteklenir. Yapılar olasılıkla dış alandan alçakta olmasına rağmen girişin Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük'teki gibi çatıdan olmadığını göstermektedir. B 1.1 yapısı en az beş adet sıva yenilemesi ile pek çok taban tekrarına sahiptir. B 1.2 yapısının duvarı ile birlikte ise en az iki sıvalı taban vardır. B 1.1'in güney duvarına yakın çeşitli yenileme evrelerinde çıkarılıp farklı noktalara taşınmış kazıklara ait iki direk deliği vardır. Son iki direk, içi sıva dolgusu ile doldurulup üzeri sıvandığından yapının son tabanı döşenmeden önce kullanımdan çıkmıştır.

B 1.1'in kuzeybatısında yapının kullanımı boyunca yenilenmiş yuvarlak bir ocak vardır. Ocağın her yenilemede boyutu küçülmüş ve son evrede çevresine sıva yükseltisi yapılmıştır. Söz konusu ocak B 1.2 yapısında da kullanılmıştır. Fitolit olarak korunmuş çapraz örgülü hasırlar, yapının son tabanının merkezinde korunmuş olarak bulunmuştur ve her iki binaya da ait olabilir. B 1.1 'in güneyinde taba üzerindeki bir çökelti bir mezarın varlığının göstergesidir.

Güney duvarı ve taban sıvasının çoğu bezemesiz olmasına rağmen, B 1.2'nin kuzey duvarına bitişik son taban, bu alandaki duvarın altı gibi turuncu – kırmızıya boyanmıştır. Kuzey duvarına yerleştirilmiş sıvalı bir öğenin alt kısmı da kırmızıya boyalı bir biçimde ele geçirilmiştir. Bu öğe B 1.2'nin son kullanım evresine aittir. Söz konusu sıvalı öğede dört kez geniş çaplı yeniden sıvanma işlemi görünmektedir. Şekil açısından insansı veya hayvan betimlemesi özelliği göstermemekle birlikte uzun çıkıntılarından dolayı phallik bir temsil olduğu düşünülebilir. Diğer yandan başka temsilleri de düşünmek mümkündür.

Söz konusu yapılar bir veya iki yüzyıl boyunca yapıların aynı yere yapıldığı ve Aşıklı ile Çatalhöyük'teki gibi yapı sürekliliğinin var olduğu görülmektedir. Bunun haricinde taban kullanımının şablonlaştığı ve yapılara benzer şekilde devamlılık görülür. Özellikle kuzeybatının kirli mutfak alanı, ocak alanının taban seviyesinden daha aşağıda olması, ocaktan çıkan organik materyallerin birikmesi gibi taban sıvasındaki bazı değişikliklerle ayrılmıştır ve bunlar güneydoğu alanlarda daha azdır. Güneydoğu bölüm daha çok diğer günlük aktiviteler, sosyal faaliyetler ve sembolik ritüeller için olmalıdır.

Bir başka alanda ise benzer yapı dizinine ait B8, B5 ve B4 yapıları açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapılar birbirlerinin üzerine yapıldıkları halde birinin diğerinin doğrudan yerini aldığına dair elde daha az kanıt vardır. B8 toprağa açılan çukura yerleştirilen kerpiç duvarlardan oluşur. B8'i kesen B5 oval, yüksek bir sıva olarak korunmuştur. B5'ten daha geç olan B4 yuvarlak kerpiç duvarlara sahiptir. Bu yapıların kullanım şablonu, yukarıda bahsedilen yapı dizinindeki (B2 – B1.2) bazı öğeleri tekrar eder. Bazı alanlarda taban altı gömülerin varlığını gösteren çöküntüler mevcuttur.[132] B4'ün ilk inşası sırasında yapının duvar temeli içine iki boğa kafatası yerleştirilmiştir. Duvarların çıkıntılı yerleri yok edilmiş ve kafatasları duvarın kesiğine yerleştirilerek hayvanın başıyla çıkıntı oluşturması sağlanmıştır. Sağdaki kafatasının

[132] Douglas Baird, vd.,''Boncuklu'', *Neolithic in Turkey Vol. 3,* Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2012, s. 221-227

sol tarafı, soldakinin ise sağ tarafı kesilmiştir ve boynuzlar çıkarılmıştır. Böylelikle sadece iki boynuzun çıkıntı oluşturduğu çift başlı bir boğa görüntüsü elde edilmiştir. B4 bu bukranyumların çevresine inşa edilmiş gibi görünmektedir.[133] B5'ten erkene tarihlenen bir yapının kuzeyinde kırmızı tabana bitişik sıvalı bir tekne ya da platform vardır. Bu örnekte, B 1.2 binasında olduğu gibi sıva üzeri boya olarak kullanımından ziyade, kırmızı okr materyali tabanla karıştırılıp yapı malzemesi olarak kullanılmıştır. Yapı dizininin son kullanımını gösteren B4'te ise aynı yerde tekrar inşa edilen ve yenilenen ocak ve çevresindeki kirli tabanlar kuzeybatıda değil, güneybatıdadır.[134]

1.2.1.3 Aşıklı Höyük

Aşıklı Höyük Aksaray İli'nin 25 km güneydoğusunda, Melendiz Çayı'nın kıyısında yer almaktadır. Yerleşim 1989 – 2001 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nden Ufuk Esin, 2002 – 2004 yılları arasında ise Nur Balkan-Atlı başkanlığında kazılmıştır. 2006 yılından itibaren ise Mihriban Özbaşaran başkanlığında çalışmalar yürütülmektedir. Doğu – batı yönünde 230, kuzey - güneyde ise 150/240 m[135] olan 3.5 – 4 hektar büyüklüğündeki höyük ova seviyesinden kuzeyde 15.35 m; güneyde ise 13.16 m yüksekliktedir. 1989 ve 2004 yılları arası yapılan çalışmalardan 4000 m² üzeri bir alan açığa çıkarılmıştır.[136] Bu çalışmalar sırasında saptanan beş evre yukarıdan aşağıya I'den V'e doğru numaralandırılmıştır. Yerleşim yaklaşık M.Ö. 9000'den M.MÖ 7400 yıllarına kadar iskan edilmiştir. Henüz kazılmayan V. Evre höyüğün batısında alt kısmında yer alan ve akarsu tarafından açığa çıkarılan yanık bir yüzey sayesinde M.Ö 9.bin yılın ilk yarısına tarihlenmiştir.[137]

IV. Evre en erken yerleşimi temsil eder ve 9. bin yılın ikinci yarısına tarihlenir. Söz konusu evre 150 m²'lik bir alanda açığa çıkarılmıştır. Geçim stratejileri, teknoloji ve ölü gömme gelenekleri üst tabakalara doğru kademeli bir değişim gösterirken,

---

[133] Douglas Baird , vd.''Ritüel ve Sembolizm. Neolitik Boncuklu'' *Aktuel Arkeoloji*, Mayıs-Haziran 2012, s. 126

[134] Douglas Baird, vd.,Boncuklu….s. 227

[135] Mihriban Özbaşaran, ''The Heart of a House. The Hearth'', *Light on Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel*, Derleyen: M.J Mellink, G. Arsebük ve W. Schirmer,Ege Yayınları, 1998, s. 555

[136] Mihriban Özbaşaran, ''Aşıklı'' , *Neolithic in Turkey Vol. 3,* Düzenleyen: Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2012, s.135-136

[137] Mary Stiner, vd.,'' A forager–herder trade-off, from broad-spectrum hunting to sheep management at Aşıklı Höyük, Turkey'', *Evolution Anthropology,* PNAS Early Edition, 2014, s.1-2

yerleşim sistemi, planı, mekan kullanımı ve planları oldukça farkıdır.[138] IV. Evre yapıları oval planlı olup yere yarı gömüktürler *(Resim 67)*. Söz konusu yapılar aktivite alanı olarak kullanılan bir açık alan etrafında dizilmişlerdir. Çapları ortalama 4 m olup yaklaşık 1.5 m derinliğindeki çukurların içine kerpiç bloklarla inşa edilmişlerdir. Bunlardan en erken örnek yine 4 m çapında olup saz ve dallarla sınırlandırılmıştır. Yapımında ahşap kullanılan bu örneğin terkinden sonra yapının içi atık alanı olarak kullanılmıştır. Sonrasında ise daha geç bir örnek olan Bina 3 tarafından bir kısmı kesilmiştir.[139] İyi korunmuş örneklerden Bina 3, kazılan alanın doğu kesitinde yer alır ve oval bir plana sahip olup 2.5 m çapındadır. Duvarları 1.6 m'ye kadar mevcut olup kerpiç blokları ile inşa edilmiştir. Duvarları ve tabanı düzgünce sıvanmıştır.[140] Kum ve çakıldan bir yüzey taban altı olarak serpilmiş ve duvar kenarlarına kadar kesilmeyen kalkerli bir sıva ile kaplanmıştır.[141] Tabanında kenarları yuvarlatılmış kare bir platform, çukurlar, çatı desteklerine ait direk delikleri, ortada bir ocak ve iki adet gömüt vardır. Tabanın üzerinde yer alan ve fitolitlerden oluşan kalın bir organik tabaka ile küçük parçalanmış kerpiç blokları çökmüş çatının kalıntıları olabilir. Bina 3, bir diğer oval kerpiç yapı Bina 6'nın güneyinde bulunur ve doğusu açık alandır. Söz konusu açık alanda çeşitli aktivite alanları vardır. Bunlardan en iyi tanımlanmış olanı toprak sıvalı yüzeye sahip sığ bir çöküntüdür. Söz konusu alanın çapı 2.5 m'dir. Önemli sayıda hayvan kemiği, obsidyen buluntular, işlenmiş ve kullanılmış kemikler bu alanın tabanında in situ olarak bulunmuştur ve yapılan analizler bu alanın obsidyen ve kemik aletlerin yapımı ve kullanımı için ayrıldığını göstermiştir. Söz konusu aktiviteleri yumuşak maddeleri kesme ve kazıma ve delme, et saklama, silikalı bitkiler ve yumuşak odunların işlenmesinin yanı sıra tahılların hasadı içermektedir. Tabandaki iki çift direk deliği bu mekanın üzerinin hafif bir yapı ile kapatıldığı yorumunun yapılmasına izin verir.[142] Bir diğer tanımlı işlik yeri ise 4 m çapındaki, yüzeyi düzenli olarak yenilenen yuvarlak

---

[138] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s 137-138

[139] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru,''The Early Sedentary Community of Cappadocia: Aşıklı Höyük'', *La Cappadoce Meridionale de la Prehistoire a la Periode Byzantine*, Derleyen: D. Beyer-O. Henry- A. Tibet, Institut Français d'Études Anatoliennes Georges Dumézil, 2012, s. 43

[140] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s. 138

[141] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.*, s. 43-44

[142] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s. 138

alandır. Güney kısmında, tabanında dört adet bir metre aralıkla yerleştirilmiş direk deliği vardır. Kuzey sınırında ise iki adet direk deliği yer alır. Bu durum söz konusu alanın da hafif malzeme ile örtüldüğünü ya da yarı kapalı olduğunu göstermektedir. Bu alanda da ele geçen obsidyen ve kemik aletler gerçekleştirilen çok çeşitli faaliyetlerin kanıtıdır.[143] Açık alan, sadece IV. Evre'de değil III. Evre'de de uzun süre kullanılmıştır. Söz konusu açık alanda yer alan ateş yerleri, çukurlar, kerpiç bloklar, organik kalıntı birikintileri ve çitlembik tohumları alanın yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir. Kazılan alanın güneybatı kısmında ise köşeleri yuvarlatılmış dikdörtgen biçimli Bina 2 yer alır. Bina 2'nin duvarları kerpiç topaklarından yapılmıştır ve planı ile inşa tekniği ve oval yapılardan farklıdır. Taban yenilemesinin ikinci evresi üzerinde bulunan kaprolitler olasılıkla işlevinin de farklı olduğuna işaret eder.[144] Bina 1'in de içinde tipik olarak taş döşeli ve kerpiçle sınırlı merkezi bir ocak ve yapı içinde gerçekleştirilen aktiviteler hakkında bilgi veren batı kısımdaki oval kerpiç tekne, ters yerleştirilmiş küçük bir sepet, işlenmiş bir kemik spatula ve iki öğütme taşı gibi buluntular vardır.[145]

9. bin iskanının yerleşim planı ve bina biçimleri, II. Evre'nin 8. bin yerleşimine ait kümelenmiş dikdörtgen yapılardan oldukça farklıdır. IV. Evre'de günlük aktiviteler genelde dış alanlarda gerçekleştirilirken II. Evre'de yapıların çatıları ve/veya atık alanları bu amaçla kullanılır. Farklılıklar görülmesine rağmen IV. Evre ve II. Evre yerleşimleri arasında, yapı materyalinin taş temelsiz kerpiç olması (taş kullanımı geç tabakaların özel yapılarına özgüdür), bina sürekliliği (yapıyı aynı konuma tekrar inşa etme) ve ölü gömme gelenekleri (taban altı gömü) benzerdir.[146] Bu döneme ait gömüt olarak yapıların tabanlarının altından 5 adet iskelet ortaya çıkarılmıştır.[147]

II. Evre'yi III. Evre'den yaklaşık 20 cm kalınlığında, sel del dolgularının birikmesi sonucu oluşan siltli bir tabaka ayırır. Bu olay özellikle IIIA alt evresinde olmak üzere bazı yapıların tahrip olmuş kerpiç duvarları ile de desteklenir. Güncel analizler ise selden ziyade durgun su olduğunu göstermektedir. Bu evre de M.Ö. 9. bin yıla

---

[143] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m*., s.46

[144] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s. 138

[145] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m*., s.46

[146] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s. 138

[147] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m*., s. 48

tarihlenir ve 5 yapı katına (IIIA – IIIE) ayrılmıştır. Yerleşim planı, yapıların bir açık alan ya da avluda birbirinden ayrı durduğu IV. Evre ile benzerlikler gösterir. Yapılar yarı oval ya da dikdörtgen/trapezoid planlı olup bir ya da iki odalıdır. [148]Bu evreye ait yapılardan birinin doğu yarısında, tabanda dört adet direk deliği duvara yakın ve düzgün dizilmiş biçimde açığa çıkarılmıştır. Söz konusu yapının sıvalı tabanı ve taban dolgusu üzerinde iki ayrı çökmüş hatıl grubu bulunmuştur. Kuzey grup dört – beş hatıldan oluşurken güney grupta iki adet vardır. Her iki gruptaki hatıllar da, inceleme sonrası saz olduğu anlaşılan fitolitlerle kaplıdır. Hatılların konumu ve duvar boyunca dizilen dört direk deliği yapıların çatı örtüsü hakkında bilgi vermektedir.[149] Gömütlerin evlerin tabanının altına gömülmesi mezar geleneklerindeki devamlılığı gösterir. IV. Evre'deki dış aktivite alanı ateş yerleri, küllü alanlar, çukurlar ve taş birikintilerinin gösterdiği üzere işlevini bu dönemde de sürdürmektedir.

II. Evre 10 yapı katından oluşur. Geniş alanda açılan mimari kalıntılar genelde ilk üç yapı katına (2A – C) aittirler *(Resim 68)*. Her bir yapı katı, bir yerleşim katına denk gelmediğinden, her bina ayrı bir bütün olarak çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, evlerin yeniden inşası veya bir bütün olarak yapı kümelerinin yeniden inşası ve/veya farklı yapı kümelerinin yeniden inşası aynı anda gerçekleşmemiştir.

M.Ö. 8. bin yıla tarihlenen bu dönem iskanında yerleşim planını birkaç yapının kümelenmesiyle oluşan yapı adaları oluşturur *(Resim 69)*. Atık alanı olarak kullanılan yaklaşık 0.5 – 1 m genişliğindeki dar alanlar ya da geçitler yapı adalarını birbirlerinden ayırmaktadır. Planlarda sıra evler gibi görünen yapılar birbirlerine bitişik inşa edilmiş olsa dahi, yapılarda ortak duvara rastlanmaz ve her yapının kendi dört duvarı vardır. Yapılar bir ya da iki, nadiren de üç odalıdır.

Odaların boyutları 6 m² ile 16 m² arasında değişir. Bir yapı ile komşusu olan yapı arasında yer seviyesinden herhangi bir iletişim olanağı olmamasına karşın çok odalı yapıların iç bölme duvarlarındaki açıklıklar odalar arasında geçişe izin vermektedir. Dış kerpiç duvarlarda ise kapı bulunmamaktadır. Yapılar arasındaki iletişim çatılar üzerinden olmalıdır. Yapılara erişim ise çatıda ya da duvarların yüksek bir yerinde bulunan pencere benzeri bir açıklık sayesinde gerçekleştirilmiş ve bunun içinde taşınabilir merdivenler kullanılmış olmalıdır. Yapı kümeleri arasındaki dar alanlardan

[148] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s. 137-138

[149] Mihriban Özbaşaran-Güneş Duru, *a.g.m.,*48

ele geçen buluntuların dağılımı çatıların günlük aktiviteler için yoğun olarak kullanıldığını gösterir.[150]

Yapıların iç mimari öğelerini direk delikleri, sekiler, çukurlar, depolama birimleri ve kerpiç ile çevrilmiş küçük alanlar oluşturmakla birlikte söz konusu birimler az sayıda ele geçmiştir.[151] Tabanlarının bazılarında sazlardan örülmüş hasırlara ait izler bulunmuştur. Tabanlarda yer alan sığ çukurlar ise çatıyı destekleyen direklere aittir.[152] II. Evre'de açığa çıkarılan 220'den fazla odanın 77'sinde ocak bulunmuştur ve bunlar genelde tek odalı binalara aittirler. İki odası bilinçli olarak birleştirilmiş yapılara ait ocak örneği ise sadece ikidir. Söz konusu ocaklarla doğrudan ilişkili öğeler hariç bulundukları odalarda çukur ya da depolama birimi gibi diğer mimari öğeler bulunmaz.[153] Yapıların güney yarısında, genelde odanın bir köşesinde yer alan ocaklardan bazılarına duman ve islerin dışarı salınmasını sağlayan bacalar eşlik eder. Ocaklar yere dik olarak yerleştirilmiş geniş düz taşlarla çevrilmiştir ve tabanları çakıl döşenmiştir. Bazı örneklerde söz konusu döşeme kalın bir kil tabakası ile sıvanmıştır. Yapıların hem duvarları hem de tabanı da kalın kil sıvalara sahiptir. Bazı konutların/odaların iç duvar sıvalarında boya izlerine rastlanmıştır. Bazı odalarda ise sıva belirli aralıklarla yenilenmiştir. Duvarlarda kullanılan kerpiç blokların standart uzunlukları 0.9 – 1 m, 60 ve 30 – 45 cm; genişlikleri ise 25 – 30 cm arasında değişmektedir ve kalınlıkları genelde 6 – 8 mm'dir.

Yerleşimde her bir yapı grubu küme (cluster); her bir küme de yapı adası (neighbourhood) olarak tanımlanmıştır. Yapı adaları genelde atık alanı olarak kullanılan caddeler veya açık alanlar ile de ayırt edilebilir. Atıklarda açığa çıkarılan buluntuların ve arkeolojik materyalin konumu, dağılımı ve karakteri bu alanların, çevreleyen yapı adaları tarafından ortaklaşa kullanıldıklarını ya da kemik, boynuz ve obsidyen alet üretimi için atölye ve olasılıkla avdan ve hasattan elde edilen besinlerin kesimi, temizliği ve dağıtımı içinde kullanılmış olabileceğini gösterir. Kalıntıların üzerindeki düzenli, ince kül alanları ve bazı yanmış maddeler çöplerin bilinçli olarak yakıldıklarını ya da zaman zaman küllü bir toprakla kapatıldığını gösteriyor olmalıdır.

Bina sürekliliği Aşıklı Höyük yerleşiminin önemli bir özelliğidir. Bu durum en iyi II.

---

[150] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s. 137-139
[151] Mihriban Özbaşaran, ''The Heart of a House….s. 555
[152] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s. 139
[153] Mihriban Özbaşaran, ''The Heart of a House….s. 556-557

Evre'de gözlemlenir. Tanımlı mekanlar II. Evrenin yapı katlarıyla belgelenen zaman dizini boyunca hiç değişmez. Bu sıkı kural sadece yapılar için değil açık alanlar içinde geçerlidir. Bu durum açılan derin açmanın güney kesitinde, kerpiç bir yapının ve atık alanının zaman boyunca aynı yerde inşa edildiği yerde örnek olarak görülebilmektedir. Yapının batı duvarı, eskisi yenisinin üzerine olacak şekilde aynı konumda tekrar tekrar inşa edilirken, doğu duvarı hafifçe içe ya da dışa kayarak inşa edilmiştir. Bu durum her yenilemede in mekanı küçültüp genişletmiştir. Söz konusu binanın yeniden inşa evrelerinin beşinde ocak tamamen aynı noktaya inşa edilmiştir.

Yerleşimin kuzey kısmında açığa çıkarılan yapılar ve açık alanlar M.Ö. 8. bin yıldaki konutsal alanı oluşturmaktadır. Bu alan güneyden çakıl döşeli bir cadde ile sınırlanır. Söz konusu cadde konut alanını, HV yapısı ve T yapısından oluşan yapı kompleksinin bulunduğu güney alanından ayırmaktadır. Söz konusu yapılar konut yapılarından hem inşa hem de plan bakımından oldukça farklı olup özel amaçla kullanılmış yapılardır. T yapısı kırmızı boyalı kireç tabanlara sahipken her iki yapının inşasında da kerpiç konut yapılarından farklı olarak taşlar da kullanılmıştır. Bu alanda ele geçen hayvan kemikleri arasında sığır kemikleri diğer alanlara oranla daha yoğunken, yontma taş aletler arasında özellikle daha büyük dilgiler başta olmak üzere aletlerin boyut farkı ve diğer alanlara nazaran üretim yoğunluğu dikkat çekmektedir. Söz konusu alanın ve yapıların komünal aktiviteler için kullanıldığı düşünülmektedir.

Kuzeybatı – güneydoğu aksında uzanan çakıllı cadde doğuda iki dar caddeye ayrılmaktadır. Bunlardan biri kuzeydoğuya ilerlerken diğeri güneydoğuya gitmektedir. Kuzeydoğuya giden yol çakılla döşeli olan küçük bir açık alana ulaşır ve buraya bir başka yapı adası inşa edilmiştir. Yapıların ve içlerindeki mimari birimlerin karakteri konut alanındaki yapılarla yakın benzerlikler göstermektedir. Bu nedenle bu yapıların da konut olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

II. Evre'nin son yapı katında yerleşimin kuzeydoğusuna bir diğer yapı adası inşa edilmiştir. Söz konusu yapı adası güneydoğuya doğru S kıvrımlarıyla devam eden taş bir duvarla çevrelenmiştir. Söz konusu duvarın kıvrımlarını batıya doğru daralan bir yan cadde takip eder. Duvar tüf, andezit ve kireçtaşı benzeri büyük taş bloklar ve aralarındaki daha küçük taşlar ve kerpiçle inşa edilmiştir. Buradaki yapı grubu diğer yapı kümelerinden taş temelleri ile ayrılmaktadır. Bazı yapıların tabanları ve duvarları kırmızıdır. Açık alana kazılmış bir mezardan ise bir iskelet ele geçmiştir. Açık alana/avkuya bitişik bir depolama odasının dört duvarına dayanmış, ince ve

yassı kerpiçlerden yapılmış bir dizi depolama ambarı bulunmuştur ve bu örnek yerleşimde tektir. Bu alan diğer konut alanı ve özel amaçlı alan ile karşılaştırıldığında özel alanlar benzerliklerin fazla olduğu kesindir. Bu nedenle güneyde yer alan özel yapıların konumunun sonraki dönemde kuzeydoğuya kaydırıldığı tahmin edilmektedir.

Kazı öncesi tarımsal faaliyet ve doğal erozyon nedeniyle I. Evre'den geriye çok az kalıntı kalmıştır. Bunlar yüzey toprağıyla karışık bazı buluntular, birkaç çukur, bir toprak kanal ve birkaç tabandır. Bu nedenle M.Ö. 8. Bin yıl yerleşimine ait bilgiler II. Evre'de açığa çıkan bilgilere dayalıdır.[154]

Aşıklı Höyük'te ölüler tüm evrelerde evlerin tabanlarının altına gömülmüştür. Bazen aynı çukura ikincil gömüler yapılmıştır fakat her yapıda gömüte rastlanılmamaktadır. Mevcut kazılarda 400'den fazla oda/mekan kazılmasına rağmen açığa çıkarılan gömülmüş birey sayısı 70 kadardır. Bu sayı olası yerleşim nüfusunu temsil etmekten uzaktır.[155]

1.2.1.4 Can Hasan III

Can Hasan III, Karaman İli'nin 13 km kuzeydoğusunda, Can Hasan I Höyüğü'ne 500 m mesafede yer almaktadır. Yerleşimde kazılar 1969 -1970 yılları arasında David French tarafından sürdürülmüştür.[156] Yaklaşık 100 x 100 m boyutlarında olup kültürel dolguların derinliği 6.75 m'dir. Açılan sondajdan 7 ana katmanın olduğu anlaşılmıştır. Yüzey toprağı sıyrılarak açılan geniş alandaki mimari kalıntılar I ve II. katmanlara aittir.[157] Yerleşim M.Ö. 7650 – 6600 yıllarına tarihlenir.

Yerleşim genişliği 5 m'yi bulabilen kare benzeri geniş açık alanlar, söz konusu açık alanlara açılan 1 m'den az genişliğe sahip dar geçitler ve oda sayısı ve boyutları değişken olan kümelenmiş kerpiç yapılardan oluşur. *(Resim 70)*[158]

---

[154] Mihriban Özbaşaran, Aşıklı…..,s 137-141

[155] Ufuk Esin-Savaş Harmankaya, ''Aşıklı Höyük'' *Türkiye'de Neolitik Dönem",* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 265

[156] David French, *Can Hasan Sites I, Stratigraphy and Structures*, British Institute of Archaeology at Ankara, 1998, s.1

[157] David French, vd., ''Excavations at Can Hasan III, 1969-1970)'', *Papers in Economic Preshitory*, Derleyen: E. S. Higgs, Cambridge University Press, 1972, s.182

[158] Bleda During, *a.g.e.*, s. 115-116

Yapılar doğrudan yüzey toprağı altında ele geçtiğinden açığa çıkarılmalarında yüzey sıyırma yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemle toprağın yaklaşık 30 cm'lik bir kısmı kaldırılmış ve yapıların üst kısımları 600 m²'lik bir alanda (20 x 30 m) yapılar açığa çıkarılmıştır. Binaların taş temeli yoktur ve ahşap güçlendirmeye dair veriler ele geçmemiştir. Yerleşimde kerpiç bulunmakla birlikte yapılar genelde yassı pise tekniği ile inşa edilmiştir.[159] Her yapının duvarı bağımsız olup kullanılan kerpiç kesmelerin boyutları yaklaşık 1.20 m uzunluğunda ve 9 cm yüksekliğindedir. Odaların boyutları ise 3 – 19 m² arasında değişir ve ortalama 10 m²'dir. Genel olarak yapıların boyutları ise ortalama 25 m²'dir.[160]

Duvarlar ve tabanlar çamur ile sıvanmış olup bazı örneklerde kırmızıya boyanmıştır. Çok odalı olan yapılarda yapı içi erişimi sağlayan kapı geçitleri bulunmaktadır. Bazı tabanlar kil içine çakıl taşları karıştırılarak oldukça sert yapılmıştır. Yerleşimde saman katkılı kil ile yapılmış iki fırın bulunmuştur. Bunlardan biri duvara bitişik inşa edilmiş olup içinden çok sayıda bitki kalıntısı ele geçmiştir.[161] Bazı yapıların içinde ise köşeye yakın konumda, duvar yüzü boyunca yanık dolgular ele geçmiştir. 0.51 – 1.05 m genişliğinde ve 0.89 – 1.54 m uzunluğunda olan bu yanık alanlar Aşıklı Höyük'te yer alan çakıl döşeli ocaklarla benzerlik göstermektedir ve muhtemelen bunlar çakıl döşeli olmayan ev içi ocaklar olması mümkündür. Yapılar Aşıklı Höyük ve Çatalhöyük örneklerinde olduğu gibi doğrudan birbirleri üzerine inşa edilmiş olmalıdır.

Yerleşimde yapıların çatılarına ilişkin doğrudan bir veri ele geçmemesine karşın, yapıların birbirlerine bitişik ve yoğun olarak inşa edilmeleri, dış geçitlerinin olmaması, konutların içlerine erişimin diğer Orta Anadolu Neolitik Yerleşimleri'nde olduğu gibi çatıdan sağlandığını göstermektedir.[162]

---

[159] David French, vd., ''Excavations at Can Hasan III….,s. 182

[160] Bleda During, *a.g.e.*, s. 117-120

[161] David French, vd., ''Excavations at Can Hasan III….,s. 182

[162] Bleda During, *a.g.e.*, s. 117-120

1.2.2 Çanak Çömlekli Neolitik Dönem

1.2.2.1Çatalhöyük

Çatalhöyük Konya'nın Çumra İlçesi'nin 11 km kuzeyinde yer almaktadır. Yerleşim 1961 – 1965 yılları arasında J. Mellaart tarafından kazılmıştır. 1993 yılından itibaren ise çalışmalar Ian Hodder tarafından devam ettirilmektedir. İki ayrı tepeden oluşan yerleşimde doğu höyük 13.5 hektar boyutlarında ve 21 m dolgu kalınlığında olup M.Ö. 7400 – 6200/6000 yıllarına tarihlenir. Batı höyük ise M.Ö. 6. bin yılın erken dönemlerine tarihlenmektedir.[163] Doğu höyükteki yerleşim Mellaart tarafından 0 – XII olarak tabakalara ayrılmıştır fakat zamanla özellikle geç dönemlerin söz konusu tabakalanmaya uymadığı anlaşılmış ve farklı alanlardaki evre korelasyonlarının yapılmasında zorlanılmıştır. Bu duruma çözüm olarak 2008 yılından itibaren yerleşimde kazısı yapılan kuzey ve güney alanları ile diğer küçük ölçekli alanların her birinde en erken dönem (yaklaşık) A'dan en geç dönem (yaklaşık) Z'ye doğru oluşacak şekilde kendi içlerinde stratigrafik dizinleri oluşturulmuştur.[164]

Çatalhöyük'teki tabakalar kabaca üç kültürel evreye ayrılmaktadır. Sondaj açmasında açığa çıkarılan XII. Tabaka öncesi katmanlar Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'in sonuna tarihlenir. Yerleşimin dışında kazılan ve bu döneme tarihlenen alanda herhangi bir mimariye rastlanmamıştır. Burada kireç yakıldığına ilişkin bulgular bulunmuş olup, söz konusu teknoloji ile ilişkili tabanlar sonraki tabakalarda da ele geçmemiştir. Tabaka X – VI Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e denk gelir ve ikinci evreyi oluşturur. V – I tabakalar ise Geç Çanak Çömlekli Neolitik Dönem ile ilişkilidirler. Son iki evre arasındaki gelişim ve değişim oldukça kademeli olup, yontma taş endüstrisi, figürin tipolojisi ve cinsiyet, çanak çömlek geleneği, duvar resimleri ve yerleştirmeleri ile mekan yapılandırması gibi alanlarda farklılıklar izlenebilmektedir.

Doğu höyük yerleşimin ortasından geçen bir eğimle iki tepeye ayrılmıştır. Güneyde yer alan daha yüksek tepenin iskanı, kuzeydekinin terkinden sonra da

---

[163] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: A Summary of Recent Work Concerning Architecture'',.*Stratonikea'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağan,* Derleyen Söğüt B., Ege Yayınları, 2012, s.304

[164] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard changes its spots. A summary of recent work'', *Anatolian Studies*, 64, 2014, s. 1-2

devam etmiştir.[165] Yerleşim, 10 – 50 evden oluşan yapı adaları ve bunların arasındaki dar geçit ve sınırlardan oluşur *(Resim 71)*. Söz konusu geçitler oldukça dar olup yapı adalarının dam kenarlarından aşağı atılan çöpler için bir çeşit atık alanı işlevi görmüşlerdir.[166] Geçitlerle ayrılmış yapı adaları içinde kısmen atık alanlarıyla kısmen de ev duvarlarıyla oluşmuş radyal bölümlenmeler de görülmektedir. Yerleşimin güneyinin batı yamacında terasların varlığına ilişkin kanıtlar vardır.[167]

Tabaka		**Tarih**
Mellaart	**Güney – 4040 (Kuzey)**	
0, I , II	TP 6	
	Güney T – 4040 J	
	Güney S – 4040 J	M.Ö. 6400 - 6000
	Güney R – 4040 I	
	Güney Q – 4040H	
V	Güney P – 4040 H	
VIA	Güney O – 4040 G	M.Ö. 6500 - 6400
VIB	Güney N – 4040 G	
VII	Güney M – 4040 F	M.Ö. 6700 - 6500
VIII	Güney L – 4040 F	
IX	K	
X	J	
XI	I	M.Ö. 7300 - 6800
XII	H	
XII Öncesi	G1, G2, G3, G4	

Tablo 5: Çatalhöyük YerleşimTabakalanması

Yapı kümelerini birbirlerinden ayıran dar geçitler şeklinde uzanan atık alanlarına ocak/fırın süprüntüleri atılmıştır ve bunlar ince, küllü birikintiler oluşturmuştur. Bunlar dışında evsel çöpleri oluşturan bitkisel ve hayvansal kalıntılar, kırılmış çeşitli

[165] Ian Hodder, ‘’Çatalhöyük: A Summary of…,s.304
[166] Ian Hodder,’‘Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar’’, *Türkiye’de Neolitik Dönem’’,* Derleyen: Mehmet Özdoğan-NezihBaşgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2007, s. 315
[167] Ian Hodder, ‘’Çatalhöyük: the leopard… s. 8

buluntular ile insan kaprolitleri de dış alanlarda bulunmuştur. Bazı atık alanlarında köpekler ile koyun ve keçilerin tutulduğuna ilişkin kanıtlar vardır.

Höyüğün boyutu ve yapılaşma yoğunluğuna dayanarak, yerleşmelerdeki nüfus, her yerleşim evresi için 3500 ile 8000 olarak tahmin edilmiştir. Evler, hayvan barınakları ve atık alanları dışında yoğun yüzey araştırmalarına karşın kamu yapılarına ve yerleşmenin kıyısındaki kireç yakma alanları hariç işlikler ve mezarlıkların (insan gömüleri ev içlerinde bulunmaktadır) varlığına dair bir kanıt bulunamamıştır.[168]

Yapılar taş temel olmadan dikdörtgen kerpiç bloklar ve sıva ile, bir önceki yapının duvarlarının doğrudan üzerine inşa edilmiştir. İnşa sürecinde öncelikle bir önceki evreye ait yapı sökülür. Söküm sürecinde buluntular ve iç yapı öğeleri binadan çıkartılır ve yapı temizlenir. Bazı örneklerde fırınlar doldurulmuş ve oda geçitleri kapatılmıştır. Duvar kabartmaları ve yerleştirmeleri pek çok örnekte tahrip edilir ve çıkarılır. Bazı yapılarda bu aşamada son bir sıva uygulanır. Sonraki aşamada bazı durumlarda yapı içlerine özel depozitler yerleştirilir. Örneğin bazı tabanların son aşamalarında şölen kalıntısı olabilecek çok sayıda sığır kemiği ele geçmiştir. Bir diğer benzer işlem B3 içine yerleştirilmiş iki insan ve bir sığır kafatasıdır. VII.21 yapısında ise dört insan kafatası taban üzerine dizilmiştir. Bu aşamada direkler çıkarılıp çatı da sökülmektedir. Son olarak kalan alt kısım doldurularak yeni bina için temel hazırlanmış olur.[169] Böylece 21 m yüksekliğindeki höyük yavaş yavaş, ev ev üstüne yapılarak yükselmiştir.[170] Yanmış evlerde çok sayıda ve değişik nitelikte buluntular ele geçerken yanmamış olanlar terk sürecinde dikkatli bir biçimde boşaltılıp temizlenmiştir.[171]

Pek çok ev 50 – 100 yıl kadar kullanılmıştır. Bu uzun süre boyunca kerpiçten yapılmış duvarları eğilmeden düz tutabilmek için duvarlar çift yapılıp, birbirlerine destek olması için evler bitişik inşa edilmiştir. Bu duruma bir diğer çözüm ise duvar içine ahşaptan yatay bir destek yerleştirilmesidir.[172] Yapılarda kullanılan kerpiçler

---

[168] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar…s. 314

[169] Bleda During, *a.g.e.,* s.146-147, 159,161

[170] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar….s. 314

[171] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 4

[172] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: A Summary of…,s.306

üzerinde yapılan analizler, kerpiç yapım kaynaklarının ortak ve bağımsız kullanımına ilişkin karmaşık bir resim ortaya koyarken ahşap kullanımında farklı binaların farklı kaynaklara yöneldiği görülmüştür. Örneğin B77 genel olarak meşe kullanırken B80 ardıç tercih etmiştir. Benzer kerpiç yapısına sahip birbirine komşu bina gruplarının ya aynı zamanda inşa edildiği ya da benzer kaynağı kullandığı veya blokların nasıl yapılacağına dair benzer bilgiyi paylaştıkları anlaşılmıştır.[173] Duvarların inşasında kullanılan kerpiçler ortalama 25 cm genişliğinde, 76 – 125 cm uzunluğunda ve 5 – 15 cm kalınlığındadır. Yapıların çoğu kendi bağımsız duvarlarına sahiptirler. İkiz bina denilen bazılarında ise iki komşu birim ortak bir duvarı paylaşırlar. Bunların çoğunda birbirlerine erişimi sağlayan iç kapı geçitleri vardır. Odalar yaklaşık 11.7 m² olup boyutları 40 m²'ye kadar çıkabilmektedir. Bina boyutları ise 5 – 50 m² arasında değişmektedir.[174]

Düz olan çatılar üst kısmı kalın çamur sıvasıyla kaplı saz demetleri ile yapılmıştır. Saz demetlerinin tabana düşmesini önlemek için çatının alt kısmında ise hasır yerleştirilmiştir. İki kalın kiriş ve çok sayıda küçük kirişler ağır çatıyı desteklemek için kullanılmıştır. Ev içlerine erişim çatıdan, taşınabilir merdivenler aracılığıyla yapılırken odalar arasında 72 – 77 cm arasında yüksekliği olan açıklıklar sayesinde geçiş sağlanmaktadır. Dış erişimi sağlayan merdivenlerin güneyde yer aldığı duvar sıvasında merdivenlerin bıraktığı köşegen izlerden anlaşılmaktadır. Fırın veya ocaklarda bu güney kısımda yer alır ve çıkan dumanlar merdivenle erişimin yapıldığı aynı geçitten yapı dışına aktarılırlar. Fırınlar oval planlı olup yükseklikleri değişken olmasına karşın üst kısımları düzdür. Genelde fırınların yanında yakacak deposu olarak kullanılan derin fakat alçak bir aralık bulunur. Söz konusu fırınlara ek olarak oval, dörtgen ya da kare planlı ocaklarda yapı içlerinde bulunabilmektedir.[175]

Çatalhöyük'te evreler boyunca görülen çoğu ev bir ana oda ile yiyecek hazırlama ve depolama amaçlı kullanılan ve sayıları bir ile üç arasında değişen yan odadan oluşur *(Resim 72, 73)*. Ana odaların duvarları, daha sık sıvanmıştır ve kuzeyindeki tabanlar daha yüksek, daha beyaz ve daha temiz olma eğilimindedir. Boyamalar, heykeller, çeşitli iç yapı öğeleri ve insan gömütleri her zaman, bu tabanların

[173] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 6

[174] Bleda During*, a.g.e., s.*162-163, 167, 170

[175] James Mellaart, *Çatal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia*, London: Thames and Hudson, 1967, s 56-58

üzerinde ve kuzey sekilerin altında bulunur. Bununla birlikte yeni doğan ve çocuk mezarları bazen ana odanın güneyindeki fırın ya da ocağın yanında yer alır.

Hayvansal malzeme, figürinler ve çanak çömlek genellikle evlerin dışından ele geçmektedir. Ev tabanları özenle süpürülmüştür ve çok seyrek olarak malzeme içerir. Çöplük dolguları ise tersine, buluntular bakımından zengindir.[176]

Evler arasında çok az farklılık görülmekte olup dört tip ev tanımlanmıştır. Bunlar tarih evleri, çok gömütlü evler, ayrıntılı/dekorlu (elaborate) evler ve diğer evlerdir. Tarih evleri en az üç yeniden inşa evresine sahiptir ve en az bir evresinde sayı olarak 10 – 15'in üzerinde olacak şekilde çok sayıda gömüte sahiptirler. Bunlar diğer evlerden daha fazla dekora sahipken, çok gömütlü ve ayrıntılı/dekorlu evlerin yeniden inşa evreleri yoktur. Dekor/ayrıntı ölçütü evlerin, ana odasındaki taban bölümleme, tekne, seki, duvar yerleştirmeleri *(Resim 74)* (sığır başı ve diğer hayvan parçaları gibi) ve duvar boyası sayılarına dayalıdır. Çok gömütlü evler 10 - 15'in üzerinde taban altı gömüte sahiptirler. Bir yapıda hiç iskelet bulunmayabilir, 5 – 8 adet bulunabilir ya da iskelet sayısı 60'a kadar çıkabilir. Diğer yandan söz konusu ev türleri arasında botanik, obsidyen uç yoğunluğu verileri ile iskeletlerdeki sağlık ve beslenme izleri açısından farklılık bulmak zordur. Yapıların boyutları ve depolama imkanı arasında da bir ilişki ya da daha büyük yapılarda daha zengin mezar hediyelerinin varlığına dair bir veri bulunmamaktadır.[177]

Evlerin iç mekan faaliyetleri arasında, yemek hazırlama (ocaklar ve fırınlar), obsidyenlerin ocak kenarlarında düzeltilmesi, yağ çıkarma ve boncuk yapımı sayılabilir. Çekirdek - alet yapı içlerinde oldukça yaygın olarak görülür. Depolama, gömüt, öğütme (aşı boyası - okr) gibi işlemler ev içlerinde gerçekleştirilmiştir. Kırmızı aşı boyası, gömütlere serpilmiş olarak ve özellikle odalar arasındaki eşiklerde bulunmuştur. Tabanların üzerindeki sekiler dahil olmak üzere her türlü öğede, sıvalı hayvan kafalarında, sepetlerde ve kutularda kırmızı boya kullanılmıştır. Evlerin içinde yapılan hem pişirmeye hem de tahılların işlenmesine ilişkin oldukça çok miktarda fitolit bulgusu ele geçmiştir.[178]

Tek tek evlerin iç mekan organizasyonunda zaman içinde bir değişimin olduğu görülür. Ocak ve sekilerin konumları ile ilgili yapılan değişiklikler Yapı 5 ve 1'de

[176] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar….s. 316
[177] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 8
[178] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar….s. 316

mevcuttur. Yapı 2'de fırın, güney duvarı boyunca ileri geri oynatılmış, benzer durumlar Yapı 18 ve 23'te de gözlemlenmiştir. Yapı 17'de kuzeydoğudaki beyaz sıvalı bir gömü sekisi periyodik olarak kırmızı aşı boyası ile boyanmış, E Evresi'nde ise burası sekinin üzerine fırınlar yerleştirilerek bir yiyecek pişirme alanına dönüştürülmüştür. Yapı 17'nin daha geç bir evresi olan B Evresi'nde fırınlar daha geleneksel bir konuma, odanın güneybatı köşesine geri taşınmıştır.

Yapı içlerinde tabanların altına açılan küçük çukurlara çok sayıda genelde yarı işlenmiş olan obsidyenin gizlenmesi Çatalhöyük'te sık görülen bir gelenektir. Bunlar yapılar terk edilirken de çoğu objenin aksine yapı içerisinde bırakılırlar.[179]

Evlerde, Anadolu ve Yakındoğu'daki pek çok Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem yerleşiminde olduğu gibi onlarca yıl kullanılan sert kireç tabanlar yerine, genellikle kireç bakımından zengin kille sıvalı, dolayısıyla yumuşak ve sıkça yenilenmesi gereken özelliğe sahip tabanlar bulunur. Tabanlar ve duvarlar, yıllık hatta aylık olarak son derece ince katmanlar halinde yeniden sıvanmıştır. 10 cm'lik bir taban ya da duvar dolgusunda, 450 kez yapılmış sıvama işlemini saptamak mümkündür. Çöplükler de son derece ince katmanlar halinde tabakalanmış dolgulardan oluşur.

Yapı 5'teki ana odanın duvarlarında 450'nin üzerinde beyaz kumlu - alüvyonlu kil sıva tekrarının olduğu, buna karşın ana odaya birleşik diğer odalarda yalnızca 3-4 kez turuncu ve kahverengi, kumlu - alüvyonlu kil sıva uygulanmış olduğu görülmüştür. Bu düzenlemelerin başka yapılardaki örnekleri de iyi bilinmektedir. Ana odanın tabanı genellikle sekilerle ya da farklı yüksekliklerle ayrılmış, bölümlenmiş, yüksek olan kısımlar beyaz sıva ile sıvanmıştır ve beyaz tabanlar daha kalındır. Böylece tabanlara artık ve kalıntılar nüfuz edememektedir. Yapı 1'deki fitolit kalıntılarından elde edilen sonuçlar farklı sekilerde, farklı tipte hasır kullanıldığını göstermiştir.[180]

Evlerin içleri pencere açıklığı olmadığı için karanlık olma olasılığına rağmen yapılan deneysel bir ev, merdiven giriş deliğinden içeri bol aydınlığın girdiğini göstermiştir. Beyaz sıvalı duvarların sık sık yenilenip açkılanması ışığı iyi bir şekilde yansıtmasını sağlamak için olmalıdır. Ana odadaki merdiven yanında obsidyen yongalandığı ve aynı yerde stokladıkları bilinmektedir. Bu durum ışık kaynağı ile ilişkilendirilebilir. Bununla birlikte büyük olasılıkla odalar dumanlıydı ve bu durum

[179] Bleda During*, a.g.e., s.*154
[180] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar….s 313-317, 320

sıvalı duvarların ara katmanlarında bulunan is nedeniyle de anlaşılmaktadır. Ev tabanlarına gömülen bazı bireylerin kaburgalarında karbon kalıntıları saptanmıştır. Kaburgalarda bulunan karbon, sıvalı duvarlarda bulunan is tabakaları, iyi havalandırıldığına dair bir kanıt bulunamayan evlerde sert geçen kış mevsimlerinde zaman geçirilmesi şeklinde yorumlanmıştır.

Fırın ve ocaklardan uzakta bulunan, daha yüksek ve daha beyaz tabanlar, malzeme yoğunluğu bakımından daha fakirdir. Ocaklara ve fırınlara yakın tabanlarda ise çok sayıda taş artığı, obsidyen ve küllü ocak/fırın süprüntüsü bulunur. Taban dolguları üzerinde yapılan kimyasal analizlerin sonucunda da, yapıların farklı bölümlerindeki taban ve sekiler arasında, farklılıklar olduğu açıkça belirlenmiştir. Bu durum taş buluntu ve hayvan kalıntısı yoğunluğu bağlamında son derece belirginleşir.

Duvar resimlerinde yabani hayvanların baskın olduğu görülür. Evcil koyun ve keçi tasvirleri yerleşimde görülmezken yabani koyun ve keçilere ait boynuz kökleri, Yapı 1'de mercimek silosunun üzerinde bulunan sekiz çift yabani koyun boynuzu gibi bütün olarak saklanmış ve sembolik olarak kullanılmıştır.

Yabani hayvanlarının yerleşmeye getirilip betimleme ve iç yapı unsurlarında kullanılan kısımları genellikle keskin, sivri, yani tehlikeli parçalarıdır. Tapınak 10 olarak adlandırılan yapının yan odasında olasılıkla duvara yerleştirilmiş, üzerinde sıva bulunan bir ayı pençesi bulunmuştur. Duvara yerleştirilen yaban domuzu dişi, gelincik ya da tilki dişi, sığır boynuzu ve akbaba gagası gibi başka yabani hayvanlara ait keskin parçalar da vardır.

Evlerin duvarlarında bulunan resimlerin en ünlülerini yabani sığır tasvirleri *(Resim 75)* oluşturmaktadır. Bu gibi tasvirler, yabani sığırların yerleşimde gerçekleştirilen şölenlerde tercih edildiği şeklinde yorumlanmıştır.. Bu varsayım erkek yabani sığır ve bütün halindeki çok sayıda hayvan kemiğinin ev temelleri, yapıların terki ve ev duvarlarının arasındaki atık alanları arasındaki bağlamsal ilişkiye dayanmaktadır.[181] Bir örnekte, yapı duvarları arasında çok büyük miktarda et tüketimine işaret eden, beş adet sığıra ait kalıntılar belirlenmiştir. Yapı içlerinde bulunanların aksine, bu kemiklerin üzerindeki yoğun kemirme izleri ziyafetin yapı dışında yapıldığını

[181] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: A Summary of…,s.307

düşündürmektedir. [182] Bu gibi şölen dolgularının tarih evlerinde olduğu yönünde herhangi bir veri yoktur. Fakat diğer yandan bu yapıların ayrıntılı doğası temeldeki yabani sığır boynuzu dizileri ve bunların sergilenmesi ile ayırt edilir.[183]

Ev içinde geçen çoğu yaşam süresi boyunca duvarlar beyaz iken kısa zaman dilimlerinde, geometrik ya da figüratif resimler, renk ve aktiviteyle duvarlara işlenmiştir. Daha sonra resimler sıvanarak kapatılmış ve duvarlar yeniden sade hallerine çevrilmiştir. Ana odadaki sıva, her ay ya da mevsim yenilenmiş gibi görünmektedir. Söz konusu resimler, yapıdaki hane halkının yaşam döngüsünün içinde, aralıklarla cereyan eden bazı olaylarla ilişkili olmalıdır.

Yapı 1 içinde, çoğu genç insanlara ait olan gömütler ile geometrik resim arasında mekansal ve zamansal olarak olası bir bağ saptanmıştır. Resimle çevrelenmiş ana odada kuzeybatıda yer alan sekinin altında gömülmüş genç insanlar vardır ve genel anlamda boyamanın evreleriyle sekinin altındaki gömütün evreleri arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Bu bağlantının olası bir yorumu, geometrik resmin bir çeşit koruma ya da sekinin altındaki ölüyle iletişim rolü oynadığıdır.

Ana gömüt sekileri genelde beyaz sıvalı tabanların üzerinde bulunanlardır. Bebekler dışında, çok az sayıda gömüt, ocak ve fırınların yanındaki kül ve kırıntı halindeki küçük nesnelerin varlığıyla yaşama düzlemine ait olduğunu gösteren tabanların altına gömülmüştür. İskeletler hiçbir zaman çanak çömlekle gömülmemektedir.

Farklı sekilerin altına, farklı statüdeki insanların gömülmesi eğilimi vardır. Örneğin Yapı 1'de kuzeybatıdaki sekinin altına gençlerin daha fazla gömüldüğü, buna karşın merkezi – doğuda yer alan sekinin altına daha yaşlı bireylerin gömüldüğü anlaşılmıştır. Sanatın ve sembolizmin ev içindeki dağılımı da mekansal bir bölünmeye tabi tutulmuştur. Resimler ve heykeller/kabartmalar evin güney alanında nadiren bulunur. Boynuzlu sığır kafaları çoğunlukla evlerin doğu ve batı duvarlarındadır. Akbaba resimleri ise, yalnızca kuzey ve doğu duvarlarda görülür. Gömütler en çok kuzey ve doğu duvarların karşısındaki sekilerin altındadır.

Taban altı mezarlara hem kadınlar hem de erkekler gömülmüştür. Gençler ve çocuklar da ise kapıların yanına gömülme eğilimindedir. Özellikle temel dolgusuna konmuş bebek gömütleri ve ocak yani gömütleri gibi belirli yerlerin tercih edildiği

[182] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar….s 323
[183] Ian Hodder, ‘’Çatalhöyük: A Summary of…,s.307

görülür. [184]

Evler terk edildiğinde bazıları atık alanı olarak kullanılırken, bazıları aynı noktaya aynı planda 4 – 6 tekrarın üzerinde yeniden inşa edilir. Bu uzun ömürlü yapı dizinine sahip evlerin tabanlarının altında daha fazla sayıda gömüt bulunma eğilimindedir. Ev içlerindeki tarih birikimi, birincil ve ikincil gömülerden oluşan taban altı mezar yoğunlaşmaları ile sağlanmakla birlikte bazı vücut parçalarının yeniden kullanımı ile de sağlanmaktadır. Örneğin, 65 – 56 – 44 – 10 yapı dizinindeki evlerden birine ait iskeletten alınan dişler, dizindeki daha geç bir evde gömülü iskeletin çenesine yerleştirilmiştir.[185] Bu dizindeki evlerde farklı kaynağa sahip olan ve farklı tipteki kerpiçler kullanılmış olup, merdiven altına kapların yerleştirilmesi gibi bir dizi farklı bağlam da saptanmıştır. B65 – 56 – 44 dizininde kurt pençelerine ilişkin tekrarlayan bir şablon da gözlemlenmiştir.[186]

Yapı 49'da kol ve bacak kemikleri ile skapula tüm bir iskeletten ayrılmıştır. Fakat kafatasları genelde korunup nesilden nesle geçmektedir. Çok az bir örnekte kafataslarının taban altı gömülerden alındığı keşfedilmiştir. Kafatasları bir süre tutulup daha sonra ev direklerinin altına, diğer gömülerin yanına ya da terk dolgularına yerleştirilmiştir. Bazı örneklerde kafatasları sıvanmıştır. Yapı 79'da sıvanmış ahşap sütunların üst kısımları ve yanık moloz içinde bu sütun başının yanında bir insan kafatası bulunmuştur. Bu sütun başının üzerinde söz konusu kafatasının tutulduğu düşünülmektedir.[187]

İnsan başları, seçilmiş bireylerin vücutlarından ayrılarak alınmış ve bir yapının bitişini ve başlangıcını anmak ya da kutlamak için temek ve terk dolgularında yeniden kullanılmış olmalıdır. Kafatasları, Yapı 17'nin temel dolgusu içinde ve Yapı 1'in ise söküm çukurunda da bulunmuştur. Evin dikey ahşap keresteleri ile bu kafatasları arasında bir ilişki var gibidir. Yapı 1 ve 6'da insan başları, kısmen çürümüş ve gömülmüş yetişkin erkek vücutlarından dikkatlice alınmıştır. Bu bireylere, kafalarının alınması dışında da çeşitli şekillerde farklı muameleler gösterilmiştir. Bu durum belki de özel bir statüye sahip insanlarla ilişkilidir. Bu ilişkinin doğasının yaşlılar, dini liderler gibi grupların başlarının alınışı bağlamında

[184] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar….s.317, 321-324

[185] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: A Summary of…,s.306-307

[186] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 6

[187] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: A Summary of…,s.307

sosyal gruplar ile belirli atalar arasında tarihi bir bağ kurma girişimi olduğu düşünülmektedir. Bellek, büyük olasılıkla burada, evlerde ve ev gruplarında zaman içinde bağların kurulması için kullanılmıştır.

Yapı 42 ise, bir tanesi tüm bir iskeletin kolları arasında tutulmuş sıvalı kafatası olmak üzere, bazı özel gömütlere sahiptir. Kafatası bir erkeğe, tüm iskelet ise bir kadına aittir. Sıvalı yüz ve alt çene kırmızı boyalıdır ve sıvası pek çok kez yenilenmiştir. Bu durum ilk sıvanması ile son yeri olan mezara gömülmesi arasında geçen zamanda, kafatasının bir dolaşımı ve kullanımı olduğunu düşündürmektedir. Bu kadının ve kafatasının özel statüsü mezarda bulunan, üzerinde asılabilmesi için açılmış deliği olan leopar pençesi ile de belirtilmiştir. Bu leopar kemiği yerleşmede incelenen 600.000 hayvan kemiği içinde bulunan tek örnektir.

Yapı içlerinde, tabakadan tabakaya, evreden evreye resim ve duvar kabartmalarındaki tekrara ilişkin örnekler de mevcuttur. Örneğin çift leopar kabartmaları beş yapıda bulunmuştur ve iki tanesinde, VII44 ve VI44 yapılarında hemen üst üste bulunmuşlardır. Bu durum anı temelli toplumsal belleği canlı tutma güdüsünün yansıması olmalıdır. Yapı 2'de ana odanın batı duvarında sökülmüş ya da kaldırılmış büyük bir nesneye ait izler mevcuttur. Bu izler taban üzerinde bulunmuş, olasılıkla yabani sığıra ait boynuzla ilişkilidir. Mellaart da raporlarında ana odanın batı duvarında kabartmaların sökülmesi amacıyla sıkça yapılmış tahribatlardan söz etmektedir. Yukarı dönük kollu kabartma figürlerin başları, el ve ayakları, her seferinde, bu yapılar doldurulmadan önce ortadan kaldırılmıştır. Bu başların daha sonraki yapılarda tekrar kullanılıp kullanılmadığını ya da parçalanıp parçalanmadığı bilinmemektedir. Her iki durumda da, bu ortadan kaldırma eyleminin uzun dönem anılarla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Yapı 1'in terk edilip doldurulmasından sonraki ara dönemde, yapının batı duvarında bulunması gereken ve olasılıkla sıvalı bir sığır kafatası olan kabartmayı/heykelin alınması için açıldığı belli olan bir çukur bulunmuştur. Çıkarılan yerleştirmenin yerine obsidyen ve kemik uçlar "sunu" olarak bırakılmıştır. Bu yapının hemen altındaki Yapı 5'e ait söküm çukurunda da benzer bir durum söz konusudur.

Figürinler genellikle başları kaybolmuş olarak bulunmaktadır. Bu durum, figürinlerin en zayıf kısımlarının boynu olduğu düşünülürse, kolaylıkla sıradan bir kırılma sürecinin sonucu da olabilir. Fakat birkaç örnekte, Höyücek'te de olduğu gibi, başın takılıp çıkarılabilir olduğuna dair kanıtlar vardır. Çatalhöyük'teki bazı

durumlarda kırık kafaların özel bir biçimde konumlandırıldığına dair bulgular elde edilmiştir. Yapı 17'nin ana odasının güneydoğu köşesinde, birkaç kez yeniden yapılmış bir ocak bulunmuştur. Ocaklardan birinin dolgusunda kırılmış bir figürinin ayrılmış bir şekilde başı ve gövdesi bulunmuştur. Bu eylemin bilinçli olduğu fikri, aynı toplama biriminde bulunan ve bir kuzunun tek seferde tüketildiğini gösteren hayvan kemikleri tarafından desteklenmiştir. Ocağın yenilenmesi ile ilgili iki ara evrede kırık bir figürin başı yine konumlandırılmıştır; daha eski örneğin tam üzerinde bu baş hem ortaya çıkış şekli hem de boyutları bakımından eski evredekiyle çok benzemektedir. Her ikisi de, yerleşmede bulunan diğer figürinlerden oldukça farklıdır. Bir kapanış aktivitesine ait bir bulgu, belirli bir ev temelli belleğe işaret etmektedir. Bu son örnek, figürinlerin bir şey "yapmak" için, geçmişle bağ yaratmak gibi bir istekle, bir yere konulduklarını düşündürmektedir. Figürinlerin pek çoğu, evsel atık tabakalarında bulunmuştur. [188]

Çatalhöyük'te görülen karmaşık sembolik sistem Güney M – O (VII – VA) tabakaları arasında en yoğun halini almaktadır. En çok bu yerleştirmeler, kabartmalar ve taban altı mezar ele geçmiştir. Söz konusu gömütler en çok Kuzey G, Güney M ve Q tabakalarında yaygındır. Güney L – M ve Kuzey G tabakalarında ise mezar hediyesi sayısı ve çeşitliliği zirve yapar. Sembolik dünyadaki bu gelişim ve artışa alt tabakalardan Güney L Tabakası (VIB) doğru gelişen nüfus çoğalması ve yapı yoğunluğunda artış da eşlik etmiştir.

Üst tabakalarda ise keskin bir azalma yaşanır. Yaklaşık Güney O ve P tabakalarında (V. Tabaka'dan itibaren) tarih evleri, kendi içinde ve komşu yapılarla ritüel bağları azaltır ve bağımsız üretime daha fazla odaklanıp kendi artı ürününü biriktirir. Bu durum koyun güdümünün yoğunlaşmasını ve sığırın evcilleştirilmesini beraberinde getirir.[189]

Özenle sıvanan, sığır kafataslarının, kabartmaların ve duvar tasvirlerinin yer aldığı evler genelde XII. – V. tabakalarda yer almaktadır. Üst tabakalarda gerçek sığır boynuzları ve diğer yabani hayvan parçası yerleştirmelerinde azalma görülür. Bazı sığır kafatasları görülmeye devam etmekle birlikte söz konusu örnekler genelde gerçek boynuzlardan ziyade sıva ile yapılmışlardır. Bununla birlikte üst tabakalarda yabani sığır avının da azaldığı bilinmektedir. Erken tabakalarda bulunan düz çanak

[188] Ian Hodder, Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar….s.320-321
[189] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 10-11

çömleğin aksine, V. Tabaka'da çanak çömlek üzerinde kulp olarak sembolik küçük boğa başları bulunur. Vahşi hayvanların kızdırıldığı duvar tasvirleri de V. Tabaka ve sonrası tabakalarda görülmektedir.

V. Tabaka'dan itibaren yoğun biçimde evcil bitki ve hayvan üretimine dayalı geniş evlerin ortaya çıktığı görülür. Bu süreçte yerleşimin bazı kısımları terk edilirken bazı kısımlarında yerleşim sürmüştür. Yerleşim daha dağınık ve parçalı bir hal alır. Caddeler ve cadde seviyesinden yapılara giriş ortaya çıkar. Evler boyut olarak büyür ve Batı Höyük'te iki katlı bir hal alır. Yapıların yeniden inşa süreci sıklaşır. III. Tabaka'dan itibaren yapılar çok odalı hale gelir ve bir ana oda ile merkezi bir ocağa sahiptirler.[190] Örneğin 4040 H Tabakası'ndaki B67 yedi mekandan oluşan bir komplekstir. B52'de iki dış, beş iç mekandan oluşur. Dış fırınlar, ocaklar ve avlular P Tabakası (V.)'dan itibaren ortaya çıkar *(Resim 76)*. Yapıların büyümesi ve giderek bağımsız bir hal alması yoğun koyun yetiştiriciliği ve sığırın evcilleştirilmesi ile de bağlantılı olmalıdır.

Yapı içinde genellikle tahıl, baklagiller, yemiş ve meyvelerle bağlantılı besin işleme süreci gerçekleştirilirken dış alanlardaki ateş izleri, keçi ve koyun gübresi ve sazlarla ilişkilidir. Mekan içinde bulunan başak kabuğu kalıntıları da tahıl ayıklanma süreçlerinin ev içinde gerçekleştiğini göstermektedir.[191] Bu gelenek ana odanın küçük odalar tarafından çevrelendiği Batı Höyük'te de devam eder. Söz konusu büyük evleri sağlam tutmak için duvarların iç kısmına payandalar yerleştirilir.[192] Büyüyen evlerin çatısının daha stabil olabilmesi için meşeden ziyade ardıç kullanımı tercih edilir. Erken tabakalarda görülen evlerin birbiri üzerine inşa edilerek devam ettirilmesi geleneği azalır ve kullanım süreci azalır.[193]

Erken tabakalardaki yapılarda önceden de belirtildiği gibi yapı içlerinde duvar boyamaları ve resimler ile mezarların kuzeyde, evsel aktivitelerin ise güney kısımda sürdürüldüğü mekan organizayonu geleneği üst tabakalarda bozulur ve resimler tüm duvarlarda görülebilirken, mezarlar kuzey ve doğu platformları dışında, platform

[190] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: A Summary of…,s.307-308

[191] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 6,11

[192] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: A Summary of…,s.308

[193] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 11

olmayan diğer tabanlara da yayılır. Bu durum erken tabakalardaki kuzey ‘’temiz’’ ve güney ‘’kirli’’ alan organizasyonunun zaman içinde değiştiğini göstermektedir.

V. Tabaka’dan itibaren görülen bir diğer değişim ise baskı mühürlerin ortaya çıkışıdır. Leopar, ayı ve yaban domuzu tasvirleri bu mühürlerin üzerine taşınır. Önceki tabakalarda görülen grup halinde taban altına obsidyen saklama uygulaması da ortadan kalkar. Çanak çömlek kademeli olarak daha çeşitli ve bezemeli hale gelir. Kalkolitik Dönem’e ait Batı Höyük’te ise karmaşık bezemelere sahip türler görülür. Batı Höyük’te de yetişkinlerin taban altına gömülmesi geleneği sonlanır. Doğu Höyük’ün üst tabakalarında bu duruma ek olarak hayvan kemikleri ile de ilişkili olan kollektif bir gömüye ait bezemeli bir mezar bulunmuştur. Evlerin terk ritüelinde de değişimler olmuştur. VI. Tabaka’dan itibaren evlerin yeniden kullanılmadan önce yakıldıkları görülmektedir. [194]

Yerleşmenin geç tabakalarında primitif düzeyde ev içi uzmanlaşmalarında başladığı görülmektedir. Bazı sürtme taş ürünler belirli evlerle ilişkilidir. Güney P Tabakası’ndaki B75 taş boncuk üretimi vardır ve yontma taş aletlere yönelik uzmanlaşmaya ilişkinde bazı kanıtlar görülmektedir. Bununla birlikte uzmanlaşma boyutu oldukça alt düzeydedir. [195]

Söz konusu değişim süreçlerinin yaşandığı Doğu Höyük yerleşimi bir süre sonra kademeli olarak terk edilmiş ve nüfusun bir kısmı Batı Höyük’e yerleşmiştir *(Resim 77)*. Batı Höyük yerleşimi ele geçen çanak çömlek ışığında Erken Kalkolitik I (M.Ö. 6000 – 5700) ve Erken Kalkolitik II (M.Ö. 5700 – 5000) olmak üzere iki tabakaya ayrılmıştır.

Batı Höyük’teki yapılar ortasında bir ocağın bulunduğu merkezi bir odanın çevresinde dizilen hücre biçimli odalardan oluşmaktadır. Söz konusu yapıların duvarlarında resim ya da kabartmalar bulunmamaktadır. Bireylere ait mezarlara da Batı Höyük’te rastlanmamaktadır. Kullanılan kerpiç tuğlaların renk ve kullanılan malzeme açısından Doğu Höyük’tekilerden oldukça farklıdır. Duvar sıvaları da Doğu Höyük yapılarının aksine belirli aralıklarla sıvanmamıştır. Bu örneklerin dışında duvarları kırmızı boyalı sıvalara ve payandalara sahip, ‘’ Kırmızı Yapı’’ olarak

[194] Ian Hodder, ‘’Çatalhöyük: A Summary of…,s.308
[195] Ian Hodder, ''Çatalhöyük: the leopard… s. 114

adlandırılan 8 m uzunluğunda dikdörtgen planlı bir yapı açığa çıkarılmıştır.[196] B78 olarak da adlandırılan binanın iki yapı evresi vardır ve hücre benzeri odalara sahiptir. İçerisindeki payandalar hafif malzemeden yapılmış üst katı taşıyor olmalıdır.[197]

Binanın iki katının da tabanları ile ikinci katın duvarları kırmızıya boyanmıştır. İkinci kat tabanı 25 – 30 cm kalınlığında beyaz sıva ile sıvanmıştır ve yaklaşık beş kat kırmızı boya tabakası vardır. Bu yapılar harici Can Hasan I yerleşimindeki payandalı yapılara benzer kuzey – güney doğrultulu bir dizi bina da açığa çıkarılmıştır *(Resim 78)*. Söz konusu yapılar tek veya çift duvarlıdır ve birbirlerinden 5 – 10 cm'lik boşluklarla ayrılırlar. Binaların boyutları ile birlikte kerpiç ölçüleri de (0.8 x 0.4 m) Can Hasan I yerleşimi ile benzerlik gösterir.[198] Binalar içerisindeki bazı yapısal öğeler seki olarak yorumlanmıştır.[199]

1.2.2.2 Köşk Höyük

Köşk Höyük Niğde'nin Bor İlçesi'nde yer almaktadır. Yerleşim 1981 – 1990 yılları arasında Niğde Müzesi işbirliği ile Uğur Silistreli başkanlığında kazılmıştır. 1995 yılından itibaren ise kazıları Aliye Öztan devam ettirmektedir. 100 x 90 m boyutlarındaki höyüğün arkeolojik dolgusu 4.5 – 6 m arasında değişmektedir. İlk olarak Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'in ortalarında iskan gören Köşkhöyük'te yerleşim Erken Kalkolitik Dönem'in ortalarına kadar sürmüştür. Yaklaşık M.Ö. 5000 yıllarında çıkan geniş çaplı bir yangınla son bulan yerleşim uzunca bir sürenin ardından Geç Demir Çağı, Geç Hellenistik Dönem, Roma Dönemi, Ortaçağ ve Bizans ile Erken Cumhuriyet dönemlerinde yerleşim ya da mezarlık gibi çeşitli nedenlerle kullanılmıştır. Yerleşimde Tabaka II – V Neolitik dönemi oluşturur ve her tabakanın en az iki yenileme evresi vardır. I. Tabaka ise Erken Kalkolitik Dönem'e denk gelir. Yerleşim M.Ö. 6300 – 5600 yıllarına tarihlenir.

Köşk Höyük'te ana inşa materyali çevrede bol miktarda bulunan kireçtaşı olmakla birlikte III. ve V. tabakalarda genelde kerpiç kullanımı yaygındır. Yapıların duvarları bir veya iki sıra orta boylu taş ve çamur harç ile inşa edilip kalın tabakalar halinde

---

[196] Burçin Erdoğu, ''West Mound: Trench 8'', *Çatalhöyük 2009 Archive Report*, 2009, s 51

[197] Burçin Erdoğu, ''West Mound: Trench 8'', *Çatalhöyük 2007 Archive Report*, 2007, s. 133-137

[198] Burçin Erdoğu, ''Batı Höyük: Açma 8'', *Çatalhöyük 2008 Archive Report*, 2008, s 22

[199] Peter F. Biehl-Eva Rosenstock, ''West Mound: Trench 5'', *Çatalhöyük 2009 Archive Report,* 2009, s. 39

sıvanmıştır. Benzer düz sıvalara sert toprak tabanlarda da rastlanır. Bazı duvarlar beyazımsı ya da açık turuncu boyamalara sahip olsa da genelde sade kil sıvaya sahiptirler.[200] Bütün yapı katlarında yerleşim, küçük meydan ve dar sokaklarla birbirinden ayrılmış konut grupları biçiminde gelişmiştir.

Bütün katlarda konutlar sayıları birle dört arasında değişen odalara sahiptir. Yapılar birbirlerine benzer biçimde dikdörtgen, kare ya da yamuk planlıdırlar. I. Tabaka'da yapı duvarları farklı büyüklükte kırma taşların çamur harçla örülmesi ile yapılmıştır. Duvar kalınlıkları 45 – 90 cm arasında değişmektedir. Duvarlara çeşitli yüksekliklerde nişler bulunur. Konutlara dışarıdan genelde bir basamakla inilerek girilir. 70 – 120 cm arasında genişliği değişen kapı yerleri daha özenli yapılmıştır. Bazı yapılarda ahşap kapı sövelerine ait kalıntılar, kapı yatak taşları saptanmıştır. Yapıların ağaçla kapatıldıktan sonra, üstünün kamış ve çamur sıvanarak örtüldükleri anlaşılmaktadır. Tek odalı konutlarda mekanın bir bölümü, çok odalılarda ise biri depo olarak ayrılmıştır. Kullanım sırasında yapıların iç ya da dışına gereksinime göre hücreler eklenmiştir. Hemen her konutta en az bir seki, ocak, fırın ya da tandır bulunur. Çoğunlukla büyük odanın bir köşesinde, ancak daima girişin karşısındaki duvara dayalı sekiler dikdörtgen ya da kare biçimlidir. Çevresi taşla örülmüş içleri toprak doldurularak düzgün bir biçimde sıvanmıştır. Ocaklar dörtgen biçimlidir. Hemen her ocağın yanında işlik olarak kullanılan ikinci bir seki yer alır. Az sayıdaki fırın 1.5 m çapındaki bir zemine oturtulmuş, üstü kubbe şeklinde örülmüş düzensiz dikdörtgen planlıdır. Ateşliği tabanın altına yerleştirilmiş tandırlar bu tabakada yaygındır. Özellikle bu tabakada, yapıların büyük odalarının ortasında yer alan tabandan 5 – 10 cm yükseltilerek sıvanmış yuvarlak ateş yerleri ısınma amacına yönelik olmalıdır. Bütün katlarda görülen tek ya da iki gözlü silolar daima çamurdan yapılmıştır.

I. Tabaka'da konutlar arasında yer aşan bir meydana yapılmış fırının ağzı kuzey batıya bakar ve tabanı kırık çanak çömleklerle kaplanmıştır. Söz konusu fırın birkaç kez yenilenmiş, son yenileme evresinde ise küçültülmüştür. Doğusundaki bir duvarla ise meydandan ayrılmaktadır ve önünde taş döşeli bir alan yer alır. Taş döşeme üstünde çok çukurlu iki taş parçası ile bakır parçalar ele geçmiştir. Bu durum söz konusu alanın bakırın taneleme işlemlerinin yapıldığı bir işlik alanı olarak

[200] Aliye Öztan, ''Köşk Höyük'' *Neolithic in Turkey Vol. 3,* Derleyen: Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012, s. 31-33

kullanıldığını göstermektedir.[201]

II. – IV. tabakalardaki yapılar da I. Tabaka'daki yapılarla benzer düzendedir *(Resim 79)*. Söz konusu tabakalara ait konutlar da dikdörtgen ya da kare odalardan oluşur *(Resim 81, 82)*. Yapıların oda sayısı iki ile dört arasında değişmektedir. Her odanın büyük odasında en az bir seki vardır. Bu sekiler odaların bir köşesinde yer almakla birlikte bazen girişin karşısına denk gelecek biçimde duvarın orta kısmında yer alır. Yükseklikleri 45 – 60 cm arasında değişen söz konusu sekilerin iki veya üç tarafı taşla inşa edilip içleri toprakla doldurulmuştur ve üstleri sıvanmıştır. Yapı içlerinde bunlardan başka taş platformlar da vardır. Her ev en az bir ocağa sahiptir ve neredeyse her odada çeşitli boylarda kilden kutu benzeri birimler vardır. Her evde bulunan dikdörtgen ya da kare biçimli küçük odalarda öğütme taşları ya da havan gibi çeşitli materyaller depolanır. III. Tabaka'daki bir evde bulunan dört basamaklı taş merdiven bu gibi öğelerin de yapı içlerindeki varlığını göstermektedir.

Yerleşimdeki yapıların planları zamanla değişikliğe uğramıştır. Bazı odalar iç bölme duvarlarıyla daha küçük bölümlere ayrılırken, bazı örneklerde odalar birleştirilmiştir. Bazı örneklerde ise olasılıkla yeni işlev gereksinimleri için ana binaya yeni odalar eklenmiştir. Odalar arasındaki bağlantı değiştiğinde kapıların konumu da değişmiştir. Bu örneklerde ya odayı bir iç mekana çevirmek için kapı bloke edilmiş ya da erişimin sağlanması için yeni kapı yerleri açılmıştır. Bu yenileme örneklerinden yola çıkılarak yapıların uzun süre kullanımda kaldıkları düşünülmektedir. Genelde yapıların iç organizasyonu değiştiğinde ocak, fırın veya depolama birimleri gibi bazı öğeler yapı dışına taşırılmıştır. Aynı evin farklı mekanlarında taban seviyesi aynı olabildiği gibi, değişik yüksekliklerde de olabilmektedir.

Yapı duvarları bazı noktalarda 1.5 m'ye kadar korunmuştur ve orijinal yüksekliklerini ölçmek mümkün değildir. Çatı örtüsüne ait bir veri elde olmamakla birlikte günümüz yerleşim yapıları ile karşılaştırıldığında ihtimalle binaların düz çatıya sahip oldukları önerilebilir.

Evler birbirlerine oldukça yakın inşa edilmiştir ve yapı aralarında dar geçitler, düzensiz caddeler, çıkmaz sokaklar ve küçük meydanlar vardır. Evlerin bulunduğu alanın dışındaki bir bölümde mezar yeri olarak kullanılmış gibi görünmektedir. III.

---

[201] Aliye Öztan,''Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar'', *TÜBA-AR 5*, 2002, s.56-57

Tabaka'da evlerin arasındaki küçük alanda bulunan bir mezar da bu görüşü destekler.

III. Tabaka'daki yapı kompleksleri düzensiz dar caddeler ve meydanlar çevresinde gelişmiştir *(Resim 80)*. Her komplekste birbirine bitişik olan evler çok odalıdır *(Resim 81)*. Mekanlar önceki evrelerdekilerle karşılaştırıldığında daha küçüktür. Sekiler, ocaklar ve kil bölümler neredeyse bütün mekanı kaplamaktadır. Sekilere bitişik olan ocaklar daima köşeleri olan bir dış çerçeveye sahiptir. Evin temel ihtiyaçları için ana odanın etrafına küçük bölümler eklenir. Bu küçük odaların işlevi hammadde ve üretim aletlerinin depolanması gibi görünmektedir. Bu buluntulardan bir tanesi tabanda bulunan bir geyik boynuzudur. Çoğu kısmı aşınmış olmasına rağmen 1.3 m olarak ölçülmüştür. Aynı alandan taş ve geyik dişinden boncuklar da ele geçmiştir. Çanak çömlek, öğütme taşları, havanlar, kemik objeler ve diğer maddeler Tabaka III'ün mekanlarında in situ olarak ele geçmiş buluntulardır.

III. Tabaka'nın evlerinden birinde bulunan bir duvar resmi *(Resim 83)* tek örnek olmasına rağmen, bazı evlerin bu şekilde dekorlara sahip olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Resim, yapının merkezindeki büyük odanın batı duvarına yapılmıştır. Odanın güney köşesindeki sekinin yanından aynı hizada başlayarak 1.3 – 0.9 m'lik bir alanı kaplamaktadır. Doğrudan çamur sıva üzerine uygulanan resmin konusu, olasılıkla geyik olan uzun boynuzlu bir hayvan çevresinde avlanan ya da dans eden farklı pozlardaki 20 figür oluşturmaktadır. Kullanılan renkler kırmızı, sarı, beyaz ve siyahtır. Hayvan bütünüyle kırmızıya boyanmıştır. Boynuzlarında ve burnunun ucunda ise kısmen sarı boya vardır. İnsan figürleri ise kırmızı, sarı ve beyazdır. Bu evi III. Tabaka yapılarından ayıran tek fark duvar resmine sahip olmasıdır.

IV. Tabaka yapılarının çoğunun planlarını, III. Tabaka'daki yapılaşma faaliyetlerinin oluşturduğu tahribat nedeniyle saptamak mümkün değildir. Fakat bu tabakanın da iki evresi olduğu ve evlerin iki veya üç oda ile düzensiz bir dikdörtgen plan oluşturduğu kesindir. Yuvarlak olan ve küçük taşlarla yapılmış ocaklar duvarların köşesinde ya da duvarın ortasında bulunurlar. İhtiyaç olduğunda genelde kare olan bir depolama odası yapılara bir kenardan eklenmiştir. Yuvarlak odalı bir ek ise yerleşimde görülen bir istisnayı oluşturmaktadır.

IV. Tabaka'ya ait evlerden bir örnek ince bir duvarla merkezine yakın bir

noktadan ikiye bölünmüştür. Odalardan güneyde olanı kuzeydekinden daha yüksek taban seviyesine sahiptir. Bu evin kuzeyindeki geniş düz alanda yer alan küllü dolguda ise bir boncuk grubu ele geçmiştir. Çoğu kırık olan kil ve taş boncukların sayısı yüzlercedir. Ayrıca deniz kabuklarından yapışmış bazı boncuklar ile bir ucu kesilip inceltilmiş kemik parçaları da bu alanda açığa çıkarılmıştır. Tüm bu veriler alanın boncuk üretim alanı olduğunu işaret etmektedir. Bu küllü dolguya ek olarak kimileri ana kayaya kadar derinleşen ondan fazla çöp çukuru da benzer alanda bulunmuştur. Bu çukurlarda kırılmış ya da yanlış delinmiş boncuklar bulunmasından dolayı çukurların işliklerde açığa çıkan atıkların atılması için açıldığı düşünülmektedir.

V. Tabaka ile temsil edilen ilk yerleşim farklı seviyede düzeltilmiş üç teras üzerine kurulmuştur. En erken yapılar doğrudan ana kayanın üzerine, sarımsı kilden kerpiçlerle taş temel olmadan inşa edilmişlerdir. Evler çok odalıdır ve yapıların inşasında kullanılan kerpiçler III. Tabaka'daki kerpiçlerden farklı olup 70 x 35 x 10 cm ölçülerindedir.

Bazı kısımlarda sonraki evrelerdeki yapılarla karşılaştırılabilecek düzgün taş duvarlı ve daha büyük odalı yapılar vardır. İnşa malzemeleri farklı olmasına rağmen, bu iki yapı tipi plan ve 60 – 130 cm çapında ana kayaya oyulmuş çok sayıdaki çöp çukuru gibi birimlerin varlığı ile benzer bir karakteri taşırlar. Her evde bulunan bu çukurların içinde sadece vahşi atlara, eşeklere ve sığırlara ait kemikler bulunur. Söz konusu kemikler bu çukurlarda depolanmıştır. Yapıların tabanları ana kayanın çıkıntılı yüzeyini düzeltmek amacıyla sıkıştırılmış çamurdan bir tabaka ile kaplanmıştır.

V. Tabaka sınırlı bir alanda araştırıldığından mezar ele geçmemiştir. Ölü gömmeye ilişkin veriler genelde II. ve III. tabakaya aittir. Çoğu mezar evlerin içinde seki altına ya da duvar dibine yapılmıştır. Tüm iskeletler yeni doğan, bebek ya da çocuklara aittir. Bu duruma III. Tabaka'da tek istisna bir çömlek içinde açık alandaki kül yığınına atılan bebek iskeletidir. Yetişkinlere ait mezar az sayıda olup açık alanlardaki kolektif mezarlara gömülmüşlerdir. İskeletler toprağa gömülmekle birlikte, çömlek içine gömü uygulamaları da vardır. Sıvalı kafatasları ise görülen bir diğer uygulamadır. Bu uygulamaya sahip kafatasları ya evlerdeki sekiler üzerinde bulunmuş ya da tek veya çoklu olarak taban altlarına gömülmüşlerdir. II. Tabaka'ya ait bir evin kuzey duvarına bitişik, üzerine kafatası konulan seki kazıldığında kireçtaşı plaklardan yapılmış kuru benzeri bir bölme içerisinde dört adet sıvalı

kafatası ile karşılaşılmıştır. Söz konusu kafataslarının taban üzerine konulup yanlarına gömü hediyeleri bırakıldıktan sonra taş plaklarla kapatıldıkları, sonradan da bu alanın sekiye çevrildiği anlaşılmıştır. Söz konusu sıvalı kafataslarından kadın, erkek ve çocuklara ait olmak üzere 16 adet ele geçmiştir. İki tabakada gözlemlenen bu geleneğin yerleşimde bir süre devamlılık gösterdiği tahmin edilmektedir. III. Tabakaya ait olan ve evlerin arasından ele geçen bir mezarda ise iskelet kafatası eksik bir biçimde ele geçmiştir. Gömülerin yanına bırakılan hediyeler ise kabartma bezemeli çanak çömlek, figürinler, kil baskılar, bileziklerden oluşmaktadır. Bazı mezarların üzeri kırık çanak çömlek parçaları ile kaplanmıştır.[202]

1.2.2.3 Tepecik - Çiftlik

Tepecik-Çiftlik Niğde'ye bağlı Çiftlik İlçesi'nde yer almaktadır. Höyük 170 x 300 m boyutlarındadır ve dolgusu ova seviyesinden 9.6 m kadar yükselmektedir. Yerleşimde kazılar 2000 yılından itibaren Erhan Bıçakçı tarafından sürdürülmektedir. Ova seviyesinde çeşitli alanlara da bazı sondajlar açılmış ve arkeolojik dolguların 33.300 m²'lik bir alana yayıldığı saptanmıştır. Bu nedenle yerleşim bütününün yaklaşık 6 hektar olduğu düşünülmektedir.[203] Yerleşimde Kalkolitik ve Geç Çanak Çömlekli Neolitik Dönem geniş alanlarda araştırılmış daha erken tabakalar kısıtlı bir alanda açığa çıkarılmıştır. Mimari öğelerin ele geçmediği Erken Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e ait VII. – IX. tabakalar ile Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'i temsil eden X. – XIV. tabakaların ayrımı toprak dokusu ve ele geçen buluntuların tasnifine göre belirlenmiştir.

II. Tabaka ile temsil edilen Erken Kalkolitik Dönem iki ana evreden oluşmaktadır. Üst evrede dörtgen planlı, taş temelli yapıların birbirlerine bitişik olarak inşa edildikleri anlaşılmaktadır *(Resim 84).* Dar bir alanda kazılan yapıların oluşturduğu yerleşme düzeninin ayrıntıları henüz anlaşılamamıştır. Kısmen açığa çıkarılmış olan iki yapının da bir kısmı depolama amacıyla kullanılmak üzere küçük hücreler şeklinde bölümlendirilmiştir. Bu evreye ait BY yapısında in situ olarak, bir bölümünün üzerinde insan ve hayvan kabartmalarının bulunduğu çömlekler ele geçmiştir. Depolama amaçlı kullanıldıkları düşünülen çömleklerin bulunduğu mekanda aynı

---

[202] Aliye Öztan, ''Köşk Höyük'' *Neolithic in Turkey…,s. 33-37*

[203] Erhan Bıçakçı-Martin Godon,''Tepecik Çiftlik'' , *Neolithic in Turkey Vol. 3,*Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012, s. 90

zamanda üç adet oval formlu, kerpiçten inşa edilmiş silo vardır.

Alt evre hakkındaki bilgiler ise oldukça sınırlıdır ve üst evre yapıları alt evre yapılarının üzerine tekrar inşa edilmiştir. Bu nedenle alt evre yapılarının da plan bakımından üst evre yapıları ile benzer olduğu öngörülmektedir.

IV. Tabaka yerleşiminin olası bir yangınla son bulmasının ardından yeni yerleşmeyi temsil eden III. Tabaka'da farklı bir düzen uygulanmıştır. Yeni yapı formları ve inşa tekniklerinin görüldüğü bu tabakada IV. Tabaka yerleşmesinden daha farklı ve dinamik bir yapılanma süreci gözlemlenir. Bu dönem kendi içindeki yatay ve dikey değişimlere bağlı olarak 3.1 ve 3.2 şeklinde iki evreye ayrılmıştır. Söz konusu evrelerin de kendi içinde üç alt evresi (a – c) vardır.[204]

Yapı duvarlarının korunmuş yüksekliği duvar niteliğinin anlaşılmasına izin vermemesine rağmen taş temel duvarları zaman içindeki çeşitlilik ve gelişimin izlenebilmesi yönünden iyi korunmuştur. Taş temeller birbirlerine bitişik veya küçük taşlarla bağlanmış iki sıra taştan oluşur ve duvarların ortalama kalınlığı 50 cm'dir. Taş dizileri arasında kalan boşluklarda daha küçük taşlarla doldurulmuştur. Kabuk duvar olarak adlandırılan bu teknik III. Tabaka yapılarının neredeyse tamamının temelinde görülür. Duvarların bazı kısımlarının yapımında kullanılan taşlar özenle seçilmiştir. Örneğin düz taşlar temellerde, büyük kare biçimliler köşelerde ve temelin ana gövdesi için kaba taşlar tercih edilmiştir. Taşların arasında kullanılan katkısız kil harç özellikle altı sıraya kadar korunmuş duvarlarda gözlemlenebilmektedir. Taşların son sırasının düzlüğüne kerpiçten üst kısmı taşıyacağı için ayrıca özen gösterilmiştir. Bununla birlikte üst kısım birkaç örnek harici korunmamıştır. Ana duvarlarda korunan in situ kerpiç az olmasına rağmen, genelde kerpiçten inşa edilen iç bölme duvarlarında korunma durumu daha iyi durumdadır.[205] Tuğla kalıntısına henüz rastlanmamış olması duvarların yığma veya kalıp duvar tekniği ile yapılmış olduklarını düşündürmektedir.[206]

---

[204] Yasin Gökhan Çakan, *Tepecik Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bilim Dalı,2013 s. 31-32, 100

[205] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 91-92

[206] Erhan Bıçakçı, v.d., ''Tepecik-Çiftlik'', *Türkiye'de Neolitik Dönem'',* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007, s. 238

Tabaka	Dönem	Evre	Tarih
I	Geç Roma – Bizans		
II	Erken Kalkolitik		M.Ö. yak. 6000 ve sonrası
III	Geç Neolitik	3.1	M.Ö. yak. 6300 - 6000
		3.2 (Fırınlı Yapılar Evresi)	M.Ö. yak. 6400 - 6300
IV	Neolitik	AK Yapı Kompleksi	M.Ö. yak. 6650 - 6400
V		BB Yapısı – Toplu Gömüt	M.Ö. yak. 6850 - 6650
VI			
VII			
VIII			
IX			
X	Çanak Çömleksiz Neolitik		M.Ö. yak. 7500 (?)
XI			
XII			
XIII			
XIV			

Tablo 6: Tepecik - Çiftlik Yerleşim Tabakalanması

III. Tabaka yapıların planları, daha dağınık olup; ayrı yapılar ve çeşitli ekler, iç düzendeki değişimler ve açık alanlara fazladan oda ekleme gibi faaliyetlerle izlenebilen kullanımda bir devamlılığı göstermektedir. Bu durum yerleşim planının, yapı ve açık alanlara dair farklı ilişkisini zaman içinde koruduğunu gösterir. İnşa faaliyetlerindeki esneklik sıra ile izlenebilmektedir. Bir ana yapı terk edildiğinde, yeni bina mevcut alana göre inşa edilmekte, fakat önceki yapının planının dikkate alınması gerekmemektedir *(Resim 85)*.[207]

[207] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 91-92

Fırınlı yapılar evresi olarak da adlandırılan 3.2 evresinin, ilk alt evresinde birbirinden bağımsız olarak inşa edilmiş aralarında açık alanların bulunduğu tek mekanlı yapılar vardır *(Resim 86)*. Daha sonraki alt evrede mevcut yapılara yeni yapılar eklenmiş, son evrede ise yerleşmenin güneyindeki açık alanlara yeni yapılar inşa edilmiştir. Böylelikle yapı kümeleri oluşmuş ve açık alanlar daralmıştır.

Bu dönemin en eski evresinde aralarında geniş açık alanlar bulunan Yapı 3, Yapı 7 ve Yapı 10 kuzey – güney yönünde inşa edilmiştir. Söz konusu yapılarda alkov içerisinde inşa edilen ortalama 1.5 x 1 m boyutlarındaki fırınlar yer almaktadır. Bunlardan Yapı 3 yaklaşık 25 m², Yapı 7 ise 45 m² olup Yapı 10 büyük ölçüde tahrip olduğundan mevcut ölçüleri bilinmemektedir. Her üç yapıda da kapı geçidi tespit edilememiştir. Yapı 7'de fırının batısındaki alkovun içerisinde iki gözlü bir depolama birimi yer alır.

Sonraki evrelerde mevcut yapılara yeni mekanlar ve yapı öğeleri eklenip mekan içleri genişletilmiştir. Yapı 3'ün yeni mekanlarından F/Y yapılarının birinden toplu halde cilalı yassı baltalar, diğerinden üzerinde kırmızı boya izleri bulunan bir öğütme taşı ele geçmiştir.[208] Söz konusu yapılaşmalarla açık alanlar daralmıştır. Yapı 32'nin bir diğer mekanı U yapısının içinde çok sayıda taş balta ile birlikte bazı obsidyen aletler, geyik boynuzları, havanlar ve taş çekiçler grup halinde riyolitten düz taşlarla kapatılarak saklanmış bir halde bulunmuştur. Bu grubun içinde ayrıca bölgede nadir olarak görülen kireçtaşından hammaddeler de bulunmaktadır.[209]

3.2 evresinin son sürecinde ise mevcut yapılara yeni eklemeler yapılmaya devam edilmiş ve bunların haricinde açık alanlara yeni yapılar inşa edilmiştir. Böylelikle yerleşimin güneyinde birbirine bitişik, paylaşılan ortak duvarlı yapılardan meydana gelen bir yapı kümesi (ada/mahalle) oluşmuştur.

Yapı kümesinin en kuzeyde yer alan ve Yapı 3'ün bir mekanı olan AC mekanının kullanımı son alt evrede sona ermiştir. Kullanımı sona eren yapının doğu duvarı üzerinde bulunan kapı açıklığı, taş ile örülerek kapatılmıştır. Sonradan kapatılmış olan kapı geçidinin hemen önünde yabani koyunlara ait boynuzlar ele geçmiştir. Mekan içerisinde fırın ya da benzeri bir ateş yeri bulunmamış ve tabanında herhangi bir sıva kalıntısı ele geçmediğinden AC mekanının farklı bir amaç için kullanılmış

---

[208] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s.100-103
[209] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 101

olduğu düşünülmektedir.

Yerleşimin büyük bölümü açık alanlardan oluşmasına karşın sonraki tabakaların yapılaşma tahribatı yüzünden söz konusu alanlarda ne tür faaliyetlerin yürütüldüğü kısıtlı olarak bilinmektedir. Açık alanlar avlu ya da sokak/geçitlerden oluşmamaktadır. Eldeki sınırlı veriler günlük aktivitelerin büyük ölçüde açık alanlarda gerçekleştirildiğini göstermektedir. Özellikle alanın güneybatısında çok sayıda gömüt açığa çıkarılmıştır. Bu durum buranın mezarlık alanı olarak kullanıldığını düşündürtmektedir.

Birbirine bitişik konumda bulunan Yapı 3, 4 , 6 ve 7'nin ortasında kalan açık alan ise bir çeşit ortak kullanım alanı olarak nitelendirilebilir. Söz konusu alan sıkıştırılmış topraktan sert bir zemine sahiptir ve 80 cm çapında iki çukur bulunur. Bunun haricinde açık alanların güney kesiminde bir obsidyen işliği açığa çıkarılmıştır. Yongalama işleminin hasır benzeri organik bir örtü üzerinde gerçekleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

3.1 evresi ile birlikte mevcut yerleşim düzenini bozan yeni yapılar inşa edilmiş bununla birlikte Yapı 3 gibi 3.2 evresine ait bazı yapıların kullanımına da devam edilmiştir. Önceki dönemde yapıların ortasında bulunan ortak avlu üzerine bu evrede Yapı 2 inşa edilmiştir. Yapı iki fırınlı yapılar evresi binalarından farklı olarak çok odalı bir yapı kompleksidir ve odaları çeşitli gereksinimlerle belirli bir süreç içerisinde inşa edilmiştir. Yapının en erken ve en geniş mekanı olan D odası merkezde yer alır ve plan ve teknik açısından önceki evrenin yapılarından farklılıklar gösterir. Mekanda önceki evredeki gibi alkovlere yer verilmediğinden fırın ve depolama birimleri mekan içinde duvara bitişik biçimde inşa edilir. Tabanın bir kısmı kayrak taşları ile döşenmiş ve çok sayıda yenileme evresi bulunan kerpiç sıva ile sıvanmıştır. Bazı kesimler ise taş döşenmeden bırakılmış ve farklı kot yükseklikleri elde edilmiştir. Bu durum mekan içi bölümlendirmenin kot farklarıyla yaratıldığını göstermektedir.

Sonraki süreçlerde D yapısına yeni odalar eklenmiş ve kuzeydoğu – güneybatı aksında yeni yapılar inşa edilmiştir. Bu durum birbirine eklenerek gelişen bir yerleşim modelinin (agglutinative) göstergesi gibidir. Buna karşın güney kesimde açığa çıkarılan Yapı 1, 5 ve 13 bu evrede birbirinden bağımsız, tek mekanlı ve birbirine yakın yapılarında inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Son dönemlerde ise bazı mekanlar kullanım dışı kalırken bazı yapıların ise asıl kullanım amaçlarının dışında işlevlendirildiği görülür. Örneğin AD mekanında bulunan fırın kullanım dışı

kalmıştır ve mekan içine sonradan eklenen duvarlar olasılıkla yapının işlevinin değişmesiyle ilişkilidir. Bazı sokak ve geçitler örülen duvar ve payandalarla kapatılmıştır.

3.1 evresi içinde elde edilen kısıtlı veriyle yerleşimin Yapı 2 örneğinde olduğu gibi bir yapı çekirdeği etrafında gelişen, birbirine eklenerek inşa edilmiş yapı kompleksleri ve birbirlerine yakın konumlandırılmış tek yapılardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Tespit edilen yenileme ve tamir evreleri yapıların uzun süre kullanıldıklarını göstermektedir. [210]

Bu dönemde ev içi gömü nadir olup taban altına gömülen bireyler genelde yeni doğmuş bebeklerdir. Birincil gömüler alt evrede fazla olup mezarlar açık alanda yer alırken üst evrede ikincil gömü sayısında artış görülür.[211] Gövdelerinden ayrılmış üç kafatası ve birkaç uzun kemiğin birlikte gömüldüğü mezar da alt evreye tarihlenmektedir.[212]

IV. Tabaka'ya *(Resim 87)* ait yapılar III. Tabaka'ta ait yapılardan oldukça farklıdır. Bu değişiklik yerleşim düzeni ve açık alanların kullanımında da gözlemlenir. Bu dönemin araştırıldığı alanın merkezinde 600 m²'lik bir alana yayılan bir açık alan açığa çıkarılmıştır. Söz konusu açık alanın kuzeyinde yer alan AL ve AM yapılarından AL'nin korunan kesiminden tek odalı geniş bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Yapının güneyinde paralel uzanan iki duvar kalıntısı yapının bu kesimde birkaç kez yenilenmiş olduğunu göstermektedir. Mekanın içerisinde ateş yerine ait bir taban kalıntısı ortaya çıkarılmıştır. Birçok kez yenilendiği anlaşılan altı çakıl taşı döşeli, üstü kalın kerpiç çamuru ile kaplı, en üstü ise ince sıvalı bu taban parçalarını çevreleyen duvar kalıntıları bulunamamıştır. AM yapısının ise güneydoğu köşesi ortaya çıkarılmış, kuzey kesiminin tamamen tahrip olduğu anlaşılmıştır.[213] Kötü korunmuş bir yapının yakınında ise olasılıkla iki yapı evresiyle çağdaş olabilecek iki kubbeli fırın bulunmuştur. Söz konusu fırınlar mineral katkılı kilden yapılmış ve alt kısımları ovaldir. Alt kısımlarının ölçüleri 3 x 1.5 ve 1.5 x 0.75 m'dir ve hem açık kısımlarının altı, temelleri ve duvarları oldukça kalındır.

---

[210] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s.103-111

[211] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 93

[212] Erhan Bıçakçı, v.d., Tepecik-Çiftlik…,s. 239

[213] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s. 33

Söz konusu açık alanın güney – güneydoğusunda ise 100 m²'lik bir alana yayılan çok odalı bir yapı yer almaktadır. Yapı güneyden kuzeye doğru alçalan bir eğim üzerine inşa edilmiştir ve en az üç evreye sahiptir. En eski evreyi duvarları oldukça kalın inşa edilmiş, 75 m²'lik kare planlı AK mekanı *(Resim 88)* oluşturmaktadır.[214] İkinci evrede AK mekanının doğusuna daha ince duvarlara sahip BA ve BM odaları eklenmiştir. En son evrede ise yapının kuzeydoğu kısmına AY odası eklenmiş ve yapının batısındaki açık alanı kuzeyden sınırlandıracak şekilde duvarlar inşa edilmiştir.[215] Ana yapı ve ona eklenen odalar arasında inşa tekniği ve kullanılan taşlar açısından belirgin farklar vardır. Ana yapının duvarları yaklaşık 40 cm ölçülerindeki düz taşlarla iki sıra halinde inşa edilmiştir ve kalınlığı yaklaşık 1 m olan bu duvarların büyüklüğüne sonraki yapılarda rastlanmaz. Alt sıralar için seçilen taşlar daha büyük olma eğilimindedir ve 50 – 100 cm uzunluğundaki yan yana iki sıradan oluşur. Söz konusu alt duvar her iki taraftan çıkıntı yapar ve seki benzeri çıkıntılar biçiminde şekillenir. Ek odaların duvarları ise (aralarındaki bölme duvarı hariç) daha küçük taşlardan oluşan iki sıradan oluşur ve kalınlığı 50 cm'e yaklaşır. AK yapısının kuzeydoğu köşesinde 21 adet obsidyen ok ve mızrak ucu ile 1 adet taş baskı mühür saklanmış olarak bulunmuştur.[216] Mekanın güneybatı köşesinde ise, yapıda gerçekleşmiş yangın sebebiyle büyük kısmı yanarak tahrip olmuş boynuz kalıntılarına rastlanmıştır. Aynı mekanın içerisinde bu buluntu grubunun doğusunda, Tepecik-Çiftlik yerleşimi için tipik olan at ya da eşeğin phalanx kemiğinden üretilmiş kemik idoller ele geçmiştir.[217]

AK yapısının güneyinde kalın bir kül birikintisi, tohum, kereste parçaları ve kalsitli taşlardan oluşan organik materyaller, yapının üst kısımlarının bir yangınla çökmesi ile birikmiştir. Bu depozitin yüzeyinden ele geçen ve binanın içi ile ilişkili olan buluntular arasında ele geçen iki dizi boğa boynuzu duvarlara gömülmüştür. Parlak kırmızı ve kobalt mavisi renklerindeki boyalı bir sıva parçası boyalı dekorların var olduğunu göstermektedir.[218]

---

[214] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 93-94

[215] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s. 34

[216] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 94,100

[217] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s. 34

[218] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 94

BM odasının güneydoğu köşesinde ise doğu duvarı üzerinde yaklaşık 40 cm genişliğindeki kapı açıklığı yer almaktadır. BA odasında ele geçen sürtme taş aletler ve yanmış tahıl kalıntıları bu mekanın öğütme işleri için kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

AK yapısının güney ve doğusunda, yapı dışındaki alanda yürütülen kazı çalışmaları sırasında ele geçen buluntular bu bölümün açık alan faaliyetleri için kullanılmış olduğunu göstermiştir. Doğu-batı yönde aynı aks üzerinde yer alan üç adet direk deliği, doğrudan AK yapısı ile ilişkili olan bu alanın üzerinin ahşap direkler ile desteklenmiş çardak benzeri bir sistem ile örtülü olduğunu göstermektedir.[219]

Sonraki tabakalarda ev ve gömütler arasında bir ilişki olmamasına karşın bu dönemde oldukça farklı bir şablonla karşılaşılır. AK yapısında taban altına iki kabın içinde yeni doğmuş bebekler gömülürken BA yapısının tabanı altında bir bebek birincil gömü olarak bulunmuştur. AY odasında bebekler ve gençlerden oluşan 20 kadar birey birincil ve ikincil gömüler halinde karışık olarak gömülü bulunmuşlardır. Çeşitli gömü hediyelerinin de ele geçtiği mezarlar AY odasının yaşam alanı olarak değil gömü işlemleri için inşa edilmiş olabileceğini göstermektedir. Yapı içi gömüleri haricinde büyük bir yapı kompleksini batısındaki açık alanda 16 adet yetişkin bireye ait mezar açığa çıkarılmıştır. Bir başka alanda ise biri kap içindeki bebek diğerleri yetişkin olan 9 mezar bulunmuştur. Bu mezarlara ait bazı bireylerin kafatasları ele geçmemiştir.

Yapılarda gözlemlenen yangın izleri IV. tabaka yerleşmesinin kuvvetli bir yangın ile son bulmuş olduğunu göstermektedir. Fakat bu yıkıcı yangının ardından yerleşmenin terk edilmediği, höyükte bir süre daha yerleşildiği anlaşılmaktadır. Bu ara dönemle ilgili mevcut bilgiler sınırlı olup bu dönemi yansıtan dolgularda tahrip olmuş bir fırın/ocak, birkaç direk desteği olarak kullanılmış taş ve tahrip olmuş duvar parçaları dışında başka bir mimari öğe bulunmamaktadır. Bu dönemden elde edilmiş olan radyo karbon tarihi MÖ yak. 6450 yılına aittir.

V. ve VI. tabakakaların açığa çıkarılan kısmının açık alan olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Söz konusu açık alanın farklı kesimlerinde birincil ve ikincil gömüler vardır. Söz konusu açık alanın bazı kısımları rastgele dağılmış obsidyen artığı birikintileri ve hayvan kemikleri içeren küllü dolgulardan oluşur ve bu durum rutin

[219] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s. 35

yongalama ve çöp atma aktivitelerinin bir göstergesidir. Öte yandan doğu – batı aksında uzanan ve 70 m²'lik bir alanı kaplayan oval biçimli, sığ fakat geniş bir çukurluk alan büyük olasılıklıa höyükteki yapılanma ve höyükleşme süreciyle alakalı olarak kullanılmış olmalıdır. Daha sonra V. ve VI. Tabaka'da kadar uzun bir süre boyunca ince ve beyaz kül birikintilerinin gösterdiği üzere ocaklardan gelen az yanmış atıklar için çöplük alanı olarak kullanılmıştır. Söz konusu birikintilerin alt kısmı karbonlaşmış tohum ve dallar, tüf taşı ve obsidyen artıklarında gözle görülür bir artış vardır. Bu çukurluğun kuzeyinde 2.5 m çapında ve 60 cm derinliğinde oval bir çukur silsile halindeki küllü yüzeyler ve küçük obsidyen yongaları bulunmuştur. Bu çukur obsidyen işliği olmamakla birlikte açık alanın, etrafa yayılmış keskin obsidyen parçalarından temizlenmesi ile ilgili bir faaliyete ait olabilir.

V. Tabaka'da açık alanın güneyinde dikdörtgen BB yapısının az bir kalıntısı açığa çıkarılmıştır ve 1.65 x 1.50 m ölçülerindedir. Yapı içerisinden birincil ve ikincil gömütler halinde yaklaşık 60 gömüt açığa çıkarılmıştır *(Resim 89)*.[220] Mekan duvarlarının bazı iskeletlerin üzerine inşa edilmiş olması, mekanın inşasından önce de bu alanın gömü işlemleri için kullanılmış olduğunu göstermektedir. Mekanın çevresindeki açık alanda ele geçen mezarlar da bu durumu desteklemektedir.[221] Söz konusu yapıda biri orijinal yapıyı ikiye bölen bölme duvarının altında, ikincisi yarım metreden kalın bir depozite yığılmış oldukça karışık kemiklerin üzerine olmak üzere iki birincil gömü bulunmuştur. Söz konusu yığılı kemiklerin durumu bazı vücutların yapıya yerleştirilmeden önce sökülürken hala anatomik bağlara sahip olanlar kemiklerin yeniden düzenlenmesi ve dağılmasının yapı içinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Sadece birkaç tam iskelet ve oldukça çok sayıda dağınık kemiğin bulunması, bu açık alanın sonradan söz konusu ölü odasından çıkarılan birinci gömülerin temizlenmesi için kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir.[222] VI. Tabaka'ya ait tek yapı kalıntısı ise BB yapısının güneyinde yer alan tahrip olmuş bir yapıya ait köşe duvarıdır.[223]

---

[220] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s. 94-95

[221] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s. 38

[222] Erhan Bıçakçı-Martin Godon, *a.g.m.*, s.95

[223] Yasin Gökhan Çakan, *a.g.t.,* s. 38

1.2.2.4 Erbaba

Erbaba Konya'nın Beyşehir İlçesi'nin 10 km kuzeybatısında yer alır. Yerleşim 1969 – 1978 yılları arasında Jacquez Bordaz tarafından kazılmıştır. M.Ö. 6. bin yılın ortasına tarihlenmektedir. 80 m çapında olan höyüğün dolgu kalınlığı 4 m'dir. Yerleşim üç tabakaya sahiptir ve en üstte yer alan Tabaka I'in mimarisi geniş alanda açılırken diğer tabakalar sınırlı sondajlardan bilinmektedir. Yapılar kireçtaşı ve çamur harcından yapılmış duvarlara sahip çok sayıda dikdörtgen yapı ile karakterize olmaktadır ve hücresel bir anlayışla konumlandırılmıştır.[224] Söz konusu tabaka I M.Ö. 6690 – 6430'a Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'e tarihlenmektedir.

Yerleşimde açığa çıkarılan konutlar birbirlerine yakın sıralar halinde ve hafif doğuya kayık şekilde kuzeye doğru inşa edilmişlerdir. Yapıların duvarları 1.57 m'ye kadar korunmasına karşın dış kapılara rastlanılmaması, bina içlerine ulaşımın Çatalhöyük ve Aşıklı Höyük'te olduğu gibi çatı üzerinden merdivenle olduğunu düşündürmektedir. Fakat Erbaba'da bahsedilen yerleşimlerin aksine yapı malzemesi olarak taş tercih edilmiştir. Bazı örneklerde yapıların birbirleri üzerine inşa edildikleri görülmüştür.[225]

En üst tabakada 11 mimari birim ve 36 oda kazılmıştır *(Resim 90)*. Yapıların bazılarının içinde odaları ayıran kapı geçitleri bulunmuştur.[226] Söz konusu yapılardan birinin iç ölçüleri 4 x 3.7 m olup duvarları 1.33 m'ye kadar korunmuştur. Duvarların inşasında harç çamuru ile birleştirilmiş kireçtaşı bloklar kullanılmıştır. Yapı temelleri ise 30 – 50 x 20 x 20 cm ölçülerindeki daha büyük bloklardan oluşur. Bunların üzerine üç sıra halinde 25 – 60 x 10 – 30 x 5 – 7 cm ölçülerindeki daha düz taşlar yerleştirilmiştir. Dışta yer alan iki sıra daha dikkatli yerleştirilirken iç sıra genelde toprak dolgu ile doldurulmuştur. Binanın sert toprak yüzeyler ya da gri sıvalı tabanlarla belirlenen on yapı evresi olduğu anlaşılmıştır. Sonraki bir zamanda ise kuzey duvarına bir geçit açılmıştır. Yapıya geçiş olasılıkla çatıdan sağlanıyor olmalıdır. Bu durumu güneydoğu köşeye yığılmış taş dolgu da destekler.[227]

---

[224] Jacquez Bordaz, ''Current Research in the Neolithic of South Central Turkey, Suberde, Erbaba and Their Chronological Implications'', *American Journal of Archaeology*, 77, 1973, s.283-284

[225] Bleda Durind*, a.g.e*., s. 250

[226] Jacquez Bordaz-L.A. Alpers Bordaz, ''Erbaba Excavations'', *Türk Arkeoloji Dergisi*, 23, 1976, s. 39

[227] Jacquez Bordaz,''A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, a Neolithic Site near Beyşehir, Turkey'', *Türk Arkeoloji Dergisi*, 18, 1970, s.60

Bazı örneklerde duvarlar içte yer alan taş payandalarla bağlıdır. Ele geçen bazı çatı kalıntılarından yapıların sazların üstünün çamurla sıvanmasıyla inşa edilmiş düz çatılara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yapılara ait odaların küçük olanları 2 – 6 m² olup iskan için oldukça küçüklerdir. Daha büyük olan odaların boyutları ise 6 – 16 m² arasında değişmektedir.Duvarların genişliği yer yer 1 m olduğu için bunların birbirine bitişik duvarlar olduğu tahmin edilmektedir ve yapı birimlerini saptamak oldukça zordur. Kesin olarak saptanmış iki yapıda üç odalı olup dış alanları 64 m² iken iç alanları 24 m² ve 31 m²'dir.[228]

En erken yerleşimi temsil eden Tabaka III buluntuları arasında yüzey toprağı üzerine inşa edilmiş olan doğu batı – batı hattında bir duvar ve bitişiğindeki toprak platform ve taban sayılabilir. Üzerinde ise çeşitli duvarlar ve fırın yapıları yer almaktadır.[229]

1.2.2.5 Mersin - Yumuktepe

Mersin – Yumuktepe, Mersin'in 3 km kuzeybatısında, Soğuk Su Vadisi'nde yer almaktadır. Yerleşim 1936 – 1939 ve 1946 – 1947 yılları arasında J. Garstang tarafından kazılmıştır. Kazılardan önce 25 m'lik kültürel dolguya sahip olan höyük ve 12 hektardır. Neolitik tabakalar 10 m'lik bir kalınlığa sahiptir ve tarihöncesi iskan höyüğün tümüne yayılmamaktadır.[230]

Yerleşimdeki Neolitik tabakalar Erken, Orta, Geç ve Son Neolitik olmak üzere dört evreye ayrılmıştır. M.Ö. 7000 – 6200'e tarihlenen en erken dönem höyüğün kuzeybatı kısmındaki 8 m'lik alt dolgusuna ve Garstang'ın XXXIII – XXVIII. tabakalarına denk gelir. Söz konusu dönemde dal – örgü mimari ve kahve açıklı çanak çömlek görülmektedir. İkinci dönem M.Ö. 6200 – 6000'e tarihlenir ve Garstang'ın XXVII – XXVI. tabakalarına denk gelmektedir. Bu dönem 1 m kalınlıkta bir dolguya sahipken taş temelli yapılar ve koyu yüzlü açkılı çanak çömlek ile karakterize olur. Üçüncü dönem M.Ö. 6000 – 5800 yıllarında iskan görmüştür ve Garstang'ın XXV. Tabakası'na eşittir. 1 metre kalınlığında depozite sahip bu dönemde apsisli evler ve açkısız açık yüzlü, boyalı çanak çömlek vardır. M.Ö. 5800'lerdeki Son dönem ise apsisli evlerin üzerinde yer alır ve Garstang'ın XXIV.

---

[228] Bleda Durind*, a.g.e*., s. 252-253, 255

[229] Jacquez Bordaz-L.A. Alpers Bordaz, *a.g.m.,* s. 90

[230] Jak Yakar, a.g.e., s. 130

Tabakası'na denk gelir. Bu dönemde yerleşim modeli anıtsal taş duvarlarla tekrar planlanmıştır ve kaliteli krem boyalı ve açkılı çanak çömlekler görülmektedir.

Erken Neolitik Dönem'e ait yapılar üst dönemlerde açılan çukurlar ve yapılaşma nedeniyle oldukça tahrip olmuştur. Sınırlı alanda oldukça dağılgan olan dal – örgü yapıların kalıntıları ele geçmiştir. Tüm bu yapılar yangınla yıkılmış gibi görünmektedir ve dolgular küllü yüzeyler, yanmış tabanlar, kırmızımsı toprak ile parçalanmış duvar sıvası katmanlarından oluşmaktadır. Dolgular içindeki yanmış sıvalarda saz, saman ve tahıl izleri bulunur. Bu yapılarda, yapının toprağa kısmen gömüldüğü ve çukur sınırlarının döşenerek kuvvetlendirilmesi gereken durumlar hariç taş temel kullanılmamıştır.

Yapıların iç donanımı da muhtemelen duvarlar gibi hafif malzemeden yapılmış olmalıdır. Yapı içlerinde ateş yerleri dışında, sarma tekniği ile yapılmış düz duvarlı, saman – kil depolama birimleri çevresine çok sayıda çoğunlukla mercimekten oluşan karbonlaşmış tohumlar saçılmış biçimde bulunmuştur.

Erken dönemden bu döneme doğru taş temel kullanımı ve duvarların düzleşmesi açısından kademeli bir gelişim görülür. Bu tür bir geçiş yapısı stratigrafik açıdan alt tabakaya ait olmasına karşın geniş ölçüde kazılmış ve Orta Neolitik Dönem'e tarihlenen bir yapının çok yakınında bulunmuştur *(Resim 91)*. İki yapı, höyük eğimi nedeniyle neredeyse aynı seviyede açığa çıkarılmıştır. Erken Neolitik yapı sonraki tabakada kullanılanlara benzer taş temellere sahiptir. Söz konusu yapı yanmış sıva ve çöken çatının yanmış hatılları ile dolu, oldukça yanmış bir odadan oluşur. A25 isimli bu yapının planı, güney kısmı önceki kazılarda açılan bir açma nedeniyle kesildiği için tam bilinememektedir. Boyutları bilinmemesine karşın korunan üç tarafı sayesinde, oldukça kalın taş temellere sahip olmasına rağmen dar bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Önceki Neolitik katmanlardaki gibi oda da taşınmaz depolama birimlerine ait olabilecek, bazıları sepet izli olan yanmamış kil parçaları vardır. Küçük bir tabak ve küresel kase ile birlikte ele geçen taş öğütücü, bir taş balta ve kemik mühür odanın buluntu repertuarını oluşturur. Bu buluntular, yapının oldukça dar olması ve ağır mimari ile birleştirildiğinde, mekanın evden çok bir depo odası olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle yerleşimdeki en erken depo mimarisini oluşturmaktadır.[231]

---

[231] Isabella Caneva,''Yumuk Tepe'',*Neolithic in Turkey Vol. 3,*Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2012, s. 2-4

Orta Neolitik Dönem'i dikdörtgen taş yapılar temsil etmektedir ve en az iki ayrı evrenin üst üste kurulduğu tespit edilmiştir. Bu yapılara büyük ihtimalle köyün sokakları ve tepenin yamacına inşa edilen yamaç evleri eşlik etmektedir. Evler boyutça daha büyük ev geniş bir alana kurulmuştur. Bu yapılarda kerpiç izlerine rastlanılmaması, yapıların hala kamış ve çamurlar inşa edilen duvarlarla yükseltildiğini kanıtlamaktadır. Yapılarda kullanılan taşların büyüklüğü ve konumu duvarların işlevine göre değişmektedir. Döneme ait yapılardan biri iki ayrı dikdörtgen mekana sahip olup aralarında bir koridor vardır. Her iki alanda da iki ocak ortaya çıkarılmıştır. Deniz konglomerası taşından yapılmış iki tane büyük taş blok, yapının güney yönüne yerleştirilmiş olup giriş için kullanılmıştır.[232]

Üzerine derin çukurlar açılmış geniş bir kahve – siyah bir yüzeyden muhtemelen yerleşimin sınırındaki bir açık alan olmalıdır. Söz konusu açık alan Erken Neolitik Dönem'in yanık dolguları içine oturan ve birkaç sıra büyük taştan oluşan bir teras duvarıyla sınırlanmıştır. Bu duvar höyüğün yamacını kesen en erken teras duvarı örneğidir.

Erken dönemin sonunda büyük, dörtgen taşlar tercih edilirken, Orta Neolitik Dönem'de dışları bazen kabaca biçimlendirilmiş küçük yuvarlak taşlar kullanılmıştır. Önceki raporda bahsi geçen ve bu döneme tarihlenen bir yapının zamanla onarılarak aynı planını sürdürerek uzun süre boyunca kullanıldığı da rapor edilmiştir.[233]

Geç Neolitik Dönem'i Orta Neolitik Dönem'den ayıran temel özellikler stratigrafik boşluk, yerleşim planı ve inşa tekniğindeki değişikliklerdir. Ayrıca geniş depolama alanları ve mezarlar bu dönemde yerleşimde yer almaya başlamıştır.

Yerleşim planı erken dolguları seviyeleyerek, 10 metreden başlayan ve höyüğün kenarlarına doğru inen teraslar oluşturarak bir dizi ev ve işlik alanının inşasını kapsamaktadır. Evler kuzey – güney yönünde konumlanmış olup kenarları yuvarlatılmış dikdörtgen planlıdır. Bu durum kısa kenarlara karemsi, apsidal bir görünüm verir *(Resim 92)*. Duvarlar 60 cm genişliğinde olup erken dönemlerdeki yapılardan daha kalındır ve birkaç dizi halinde küçük taşlardan inşa edilmiştir. Evlerin içi yaklaşık 2 x 4 m'dir. Bu şekilde saptanan iki yapıdan birinin içinde

---

[232] Isabella Caneva-Gülgün Köroğlu, *Yumuk Tepe: Dokuz Bin Yıllık Yolculuk*,Ege Yayınları, 2010, s. 25-26

[233] Isabella Caneva,''Yumuk Tepe'',*Neolithic in Turkey…,s. 5-6*

dikdörtgen bir ocak ve daha küçük bir ateş yeri bulunmuştur. Ocakların, taş duvarlarda kalın sıva izlerinin ve tabanlara yayılmış bir dizi çanak çömleğin varlığı bu yapıların hayvan ağılından[234] ziyade evsel işleve sahip olduğunu gösterir.

Bu evrenin sonunda yerleşim yeniden düzenlenmiştir. Doğrudan ev seviyesi üzerinde yandan büyük bir taş duvar sistemi ile çevrili taş döşeli bir yol batıdan doğuya doğru yamacı çıkar ve tepede kuzeye doğru döner. Yolun kenarında bulunan direk delikleri çit ya da hafif yapıların varlığını göstermektedir. Sağlam yapı izlerinin olmadığı bu alan küllü ve killi yüzeylerden oluşmaktadır. Bu yüzeyler, ele geçen çanak çömlek ve kemik parçaları birikintileri, boynuz, boncuk, bilezik, sap gibi taş buluntular ile birleştirildiğinde bu alanın uzman işliklerin kullandığı bir atık alanı olarak kullanıldığını anlaşılmaktadır.

Bu dönemin bir diğer özelliği mezar toplulukları ve taş döşeli silo yapılarıdır.[235]. Mezarlar genellikle evlerin arasına, ocakların yanına ve siloların içine yerleştirilmiştir.[236] Erken dönemlerden bilinmeyen bu olgu ve yapıların aniden ortaya çıkışı stratigrafide bir boşluğun olduğunu düşündürmektedir. Dıştan taşla çevrili pise duvarlara sahip, çakıl döşeli pek çok yuvarlak silo yapısı *(Resim 93)* evlerin arasında bulunmuştur. Siloların çapları olasılıkla işlevine göre değişecek şekilde 80 – 130 cm arasındadır. Üst üste inşa edilmeleri sıklıkla yenilendiklerinin göstergesidir. Bu döşeli silo yapılarının haricinde, farklı türde silo yapıları açık alanlara dağılmış 60 cm derinliğindeki basit toprak çukurlardan oluşmaktadır. Bu çukurlardan birinden öğütme taşı ele geçerken bir diğerinin duvarına bir çocuk gömülmüştür. Diğer çocuk mezarları yapıların arasına dağılmış bir biçimde ele geçmektedir.[237]

Geç Neolitik ve Son Neolitik dönemler arasında farklılıkların teknik unsurların gelişimi ve üretim ölçüsünde olduğu kademeli bir devamlılık gözlenmektedir. Bu dönem kısıtlı bir alanda açığa çıkarılabilmiştir ve mimari birkaç tane bir araya gelmeyen duvar parçasından ibarettir. Duvarlar genelde apsisli evlerin uzun duvarlarından daha kalındır. Duvarların inşasında büyük taşlar dış çeperde kullanılmış ve ortaları küçük taşlarla doldurulmuştur. Bu duvarlardan biri Geç Neolitik yolu ile aynı rotayı izleyerek kuzeye doğru dönüp benzer noktada önceki duvarla

[234] John Garstang, *Prehistoric Mersin*, Clarendon Press, Oxford,1953, s. 9
[235] Isabella Caneva,''Yumuk Tepe'',*Neolithic in Turkey…,s.7-8*

[236] Isabella Caneva-Gülgün Köroğlu, *a.g.e.*, s. 29
[237] Isabella Caneva,''Yumuk Tepe'',*Neolithic in Turkey…,s.8*

birleşir. İki duvar birbirleriyle ilişkili olup ikincisi ilkinin erken olanın tekrar kullanımıdır. Bununla birlikte kuzeyinde ona paralel giden bir duvar ve aralarında taş döşeli bir alan bulunan başka bir çevre duvarı oluşturacak şekilde, önceki duvardan farklı bir mimari sisteme aittir. Tüm bu sistem özel kırmızı, killi bir toprakla doldurulmuş olan temel çukurlarına yerleştirilmiştir. Bu özel yerleştirme ve doldurma benzer bir mimari düzenle Yumuktepe'nin sonraki iskanlarında da kullanılmıştır. Son Neolitik duvarları oldukça özenli olup küçük taşlardan yapılan ek yüzler kalın sıvalarla kaplanmıştır. Bu karmaşık düzenli duvarlar yerleşimdeki teras uygulamalarının bir yansımasıdır. Taş döşeli alan ile benzer geniş bir duvarın açığa çıkarıldığı höyüğün batı yamacı arasında 2 metrelik bir kot farkı vardır ve bu iki alanın aynı döneme ait oldukları düşünülmektedir.

İnşa tekniğinin karmaşıklığı ve duvarların 1.2 m'ye varan kalınlığı bunların evlere ya da önceki kazılarda önerildiği gibi hayvan ağıllarına değil[238]savunma sistemlerine ait olduklarını düşündürmektedir. Söz konusu duvarlar parçalı olarak açığa çıktığından, eldeki kesin veriler organize olmuş, geniş bir alana yayılmış büyük yamaç teraslaması ve önceki dönemdekilerden daha kompleks duvarların varlığıdır.[239]

1.2.2.6 Can Hasan I

Can Hasan I, Karaman İli'nin 13 km kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yerleşimde kazılar 1961 -1967 yılları arasında David French tarafından sürdürülmüştür.[240] 360 x 280 m boyutlarındaki höyüğün en yüksek noktası kuzey ucunda olup 5 m dir.[241] Açığa çıkarılan mimari öğelerin genel anlamda birbirlerinin üstüne inşa edildiği, fakat özellikle 7 – 4 tabakaları arasında duvar ve tabanların yeniden yapıldığı durumlar da gözlemlenmiştir. Bu nedenle yerleşimde stratigrafinin net olarak saptanması kolay değildir. Bununla birlikte 1. Tabaka'daki yenilikler ve ani değişimlere kadar çizgisel ve kesintisiz bir gelişim gözlenebilmektedir.[242] Tarihler sadece 2A – 2B tabakaları

[238] John Garstang, *a.g.e*., s.70
[239] Isabella Caneva,''Yumuk Tepe'',*Neolithic in Turkey…,s.10*

[240] David French, *Can Hasan Sites I…,*s. 1
[241] David French,''Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961, *Anatolian Studies*, 12, 1962, s. 27
[242] David French, *Can Hasan Sites I…,*s. 65-66

için mevcut olup M.Ö. 6000 – 5600 aralığına denk gelmektedir *(Resim 94)*. [243]

7 ve 4. Tabakalarda yer alan yapılar duvar genişliği ve kullanım alanı açısından 2B Tabakası'ndaki konutlarla karşılaştırıldığında oldukça küçüktür. Yapı duvarlarının taş temeli yoktur ve kabaca şekillendirilmiş kerpiçle inşa edilmiştir. Kerpiçler birbirlerine kalın bir kil harç ile tutturulmuştur. Duvarların yüzeyi çamur sıva ile kaplanmış ve kırmızı okr ile boyandığına yönelik kanıtlar saptanmıştır. Kerpiçlerin boyutları ortalama 50 x 30 x 8 cm olup üst tabakalardaki yapıların kerpiç boyutlarından daha küçüktür. Duvarlarda kereste kullanımı görülmemekle birlikte Tabaka 5 ve 4'te duvarın tabanı boyunca ince dallar görülebilmektedir.

Genelde duvarlar doğrudan bir önceki yapının duvarları üzerine inşa edilmiştir. Bu nedenle her evredeki yapının doğrultusunu bir önceki evredeki yapıların konumunun belirlediği söylenebilir.

Dönem	Tabaka
Geç Kalkolitik	1
Orta Kalkolitik	2A
Geçiş Dönemi	2B
Erken Kalkolitik	3
Geç Neolitik	4
Neolitik	5
Neolitik	6
Neolitik	7

Tablo 7: Can Hasan I Yerleşim Tabakalanması

Çatılara ait parçalar toprak veya kil içine yerleştirilmiş dal ve saz parçalarından oluşur. Yapı içlerinde ocaklar vardır ve ince bölümleme duvarları Tabaka 5'teki bir evde saptandığı gibi içlerinde tahıl ve tohum bulunan depolara aittir. Öğütücüler, havanlar ve havanelleri de depolara yakın konumda bulunurlar. Tabanlar ve duvarlar çamur ile sıvanmıştır ve sıklıkla beyaz kil ya da kırmızı okr ile renklendirilmiştir.

3. Tabaka 'daki yapıların duvarları doğrudan 4. Tabaka yapılarının duvarları üzerine inşa edilmiştir. Önceki yapılara göre 4. ve 3. Tabakalardaki yapıların boyutlarında büyüme gözlemlenir. 2B Tabakası için tipik olan içten payandalı evlerin

[243] Bleda During, *a.g.e.*, 26

kökeni bu tabakada yer alır. 3. ve 2B tabakalarında kerpiçlerin boyutları 70 x 40 x 10 cm olup erken tabakalara göre daha standart bir biçim alırlar.Kerpiçler erken tabakalarda Aşıklı Höyük, Can Hasan III ve Çatalhöyük'tekine benzer biçimde uzun levhalar şeklinde biçimlendirilirken 3. Tabaka'dan itibaren kalıpla şekillendirilmiş kerpiçler görülür. Duvarlar genişlemiş ve yapılar daha simetrik bir görünüm kazanmıştır. Planı tam bir yapı kazmak mümkün olmasa da kareye yakın planlı içten payandalı yapıların varlığı saptanabilmiştir. Bu durum yapılarda ikinci bir katın varlığını düşündürmektedir. Yapılarda taş temel görülmez Kerpiçlerin arasında çamurdan kalın bir harç tabakası yer alır. Duvarlar ve taban kırmızı kil ile sıvanmıştır ve yer yer beyaz kil sıvanın varlığı çift renkli bezemeyi akla getirir. Olasılıkla 3. Tabaka'da ve kesin olarak 2B Tabakası'nda yapılara erişim komşu yapıların çatılarından olmaktadır. Bununla birlikte atıklar yapı dışındaki alanlara dökülmüş olmalıdır. [244]

2B.7 yapısının tabanı altında obsidyen dilgilerden oluşan bir grup ve başka bir noktada ise bir grup hayvan kemiği ele geçmiştir. Tabanın üzerinde ise bazı obsidyen dilgiler ve çanak çömlekler vardır. Söz konusu yapının kuzeybatı duvarının arkasında duvarın inşası sırasında yerleştirilmiş 120 koyuna ait çene kemikleri ve 30 karakurbağasına ait bir depozit bulunmuştur.[245]

Bu tabakaya ait bir yapının içinde bebek ve çocuklara ait 12 adet gömüt bulunmuştur. Söz konusu mezarlar ikincil olup çanak çömlek ve az sayıda hayvan kemiğiyle birlikte ele geçmiştir. Kafataslarından en az biri kırmızıya boyanmıştır.[246]

Yapıların yangınla tahrip olmasına ilişkin bir iz yoktur. Duvarlar içe doğru çökmüş olup 2B yapılarının inşa sürecinde duvarlar seviyelenip içleri doldurulmuştur.

2B Tabakası'na ait yapılar yaklaşık 650 m²lik bir alanda açığa çıkarılmış olup yangın geçirmiş olan yapıların duvarları yer yer 3 m yüksekliğe kadar korunmuştur. Yapıların *(Resim 95, 96)* taban seviyeleri farklılık göstermektedir. Her yapı birbirinden bağımsız olup ortak duvar kullanmazlar ve erken tabakalarda olduğu gibi taş temelsizdirler. Kerpiçler 80 x 40 x 10 cm boyutlarında daha düzenli ve standart bir hal almıştır. Duvarlar iki sıra boyuna bir sıra enine kerpiç tekniği (header –

---

[244] David French, *Can Hasan Sites I…,*s. 20-21, 25-26, 68

[245] Bleda During, *a.g.e*., 276

[246] David French, ''Excavations at Can Hasan, Seventh Preliminary Report 1967, *Anatolian Studies*, 18, 1968, s. 50

stretcher) ile inşa edilmiştir.

Payandalar duvardan yapı içlerine bir kerpiç boyu, 80 cm kadar çıkıntı yaparlar. Bazı örneklerde payandaların ucuna bir kerpiç daha eklenir.[247]

Yapıların boyutları hem 2B hem de 2A Tabakası'nda 10 m²nin altında ve 60 m²'nin üzerinde olup oldukça değişkenlik göstermektedir.

2B.1 ve 2B.10 yapıları çok daha büyük olup diğer yapılara göre karmaşık bir düzen göstermektedirler. Her iki yapının da taban oturumu da yaklaşık 132 m² olup iç kullanım alanları sadece 50 m² ve 71 m²'dir. 2B.1 yapısı 6 – 9 arasında odaya sahiptir ve bunlardan dördüne diğer odalardan erişim yoktur. 2B.10 yapısı ise eşit boyutlarda 8 odaya sahiptir ve bunlar arasında birbirlerine erişim vardır.[248]

Tavan yapımı ve çatı desteği için kullanılan bağımsız dikey ve yatay kirişler sadece 2B tabakasından bilinmektedir. Ahşap kiriş kullanımı bu tabakada iki katlı yapı inşasını mümkün kılmıştır. Söz konusu kirişler çatı desteği olurken ikinci katın tabanını da destekler. Çatıyı oluşturan materyaller bazı yapılarda tabanın 2 m üstünde, yapı dolgusu içinde ele geçmiştir.[249] Üst kattan düşen çanak çömlek, duvar sıvası ve molozlardan bu katın yaşam alanı olarak kullanıldığı, seki üzerinde yanmış tahıl örneklerinin bulunduğu alt katın ise depo olarak kullanıldığı anlaşılmıştır. Söz konusu sekiler her yapıda bulunan öğeler olmayıp ocaklar da ele geçmemiştir.[250] 2B'den 2A Tabakası'na genişte iki önemli özellik göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, sonraki tabaka yapısının bir önceki yapının planını taklidiyle sonuçlanan ''içine yerleştirme'' olup diğeri ise höyük kenarından eski yerleşim merkezine doğru açılan derin teraslardır.

2A Tabakası'na ait yapılar 2B Tabakası yapıları ile karşılaştırıldığında oldukça kötü korunmuşlardır. 2B Tabakası'ndan mimari bir süreklilik görülmekle birlikte inşa tekniği açısından farklılaşmalar da vardır. Duvar inşasında kullanılan kerpiçlerin boyutları daha küçük olup, duvar doğrultuları ve köşeleri daha düzensiz bir görünüm sergiler. İki yapı hariç taş temel kullanılmaması geleneği bu tabakada da devam ederken binaların bir önceki tabaka ile aynı doğrultuda yapımı ve payanda kullanımı tekrarlayan özelliklerdir. Söz konusu taş temel düz taşlardan oluşmakta olup Yapı

[247] David French, *Can Hasan Sites I…,*s.26-27
[248] Bleda During, *a.g.e*., 274-275

[249] David French, *Can Hasan Sites I…,*s.21, 28
[250] David French,''Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report…,s. 31

7'nin tek bir kısa duvarında ve Yapı 2'nin bir duvarında bulunur.

Bu tabakanın kendi içinde üç alt evresi bulunur. Bunlarda erken evrede inşa edilen yapılar 2B Tabakası yapıları ile yakın ilişkide olup söz konusu tabakanın tahribinden hemen sonra inşa edilmişlerdir. Sonraki süreçte inşa edilen Yapı 6 ise her iki tabaka yapıları ile de ilişkili görünmemektedir. Son evrede Yapı 2 üzerine inşa edilmiş dağınık duvarlar da Yapı 6 ile ilişkili görünmemektedir. 2A Tabakası'nın son aşamalarında 2B Tabakası'nın yapı oryantasyonu ve yapılarının kısmi olarak terk edildiği görülür. 2B yerleşiminin kenarında dağınık bir yapılanma ve yerleşimin yüksek bölümünde bulunan merkezdeki açık alan biçimini alır.

1. Tabaka'da yerleşimin ve yapıların planı tamamen değişir. Bu dönemde yapılar çevrelerinde açık alan kalacak şekilde bağımsız inşa edilmişlerdir ve önceki dönem yapıları gibi kare – dikdörtgen plan göstermekten ziyade düzensizdirler. Söz konusu açık alanlar önceki tabakaların aksine, yapılarla yakın ilişki içinde olacak şekilde günlük aktiviteler için kullanılırlar. Yerleşimin en geç tabakasını oluşturan bu dönemde inşa edilen yapılarda kullanılan kerpiç boyutlarında küçülme gözlemlenir ve taş temel ve ahşap kullanımı bu tabakada da görülmez. Duvarların iç kısmı beyaz kalın bir sıva ile kaplanmıştır. Tabanlar da beyaz bir kille sıvalıdır. Çatı inşa tekniği konusunda ise bir veri yoktur. Avlular için geniş alanlar ayrılmıştır. Bu avlularda ocaklar ve ince duvarlara sahip depolama birimleri yer alır. Tüm yapılar sürekli olarak değişime uğramıştır. Duvarlar güçlendirilmiş, bazı durumlarda yıkılıp yenisi üzerine ya da farklı doğrultu da inşa edilmiştir. Açık yerleşim modeli yapıların tekrar inşasına ve planlanmasına imkan vermiştir. Yerleşim planını kuzey – güney doğrultusunda uzanan eğim de etkilemiş olabilir.[251]

[251] David French, *Can Hasan Sites I…,*s 43, 50, 65-68

2.BÖLÜM: GÜNEYDOĞU VE ORTA ANADOLU BÖLGELERİNDE NEOLİTİK DÖNEM'DE YERLEŞİM DÜZENİ, KONUT VE HANE

2.1 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Yerleşim Düzeni ve Konutların Gelişimi

Günümüze dek yapılan araştırmalar, PPNA döneminde (MÖ 10.000-8500) Güneydoğu Anadolu'nun Dicle ve Fırat havzalarında farklı yerleşim tiplerinin varlığını göstermektedir. Dicle Havzası'nda bu dönemi, yere gömük yuvarlak planlı yapılardan oluşan, ortalama 1.5 hektalık alana yayılmış küçük yerleşimler karakterize etmektedir. Aynı dönemde Orta Fırat Havzası'nda yer alan Göbekli Tepe'nin 9 hektarlık bir alanı kaplayan ve çapı 10 ile 30 m arasında değişen, içinde yükseklikleri 7 metreye kadar çıkan T biçimli dikilitaşların bulunduğu yapılardan oluşan bir yerleşimdir. Son yıllarda Urfa Bölgesi'nde yapılan yoğun yüzey araştırmaları Göbekli Tepe'nin bölgede istisna bir sit olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Karahan Tepe, Hamzan Tepe, Sefer Tepe, Taşlı Tepe, Kurt Tepesi, Ayanlar Höyük, Kocanizam Tepesi, bölgede T biçimli sütünlu yapıların *(Resim 98)* varlığını gösteren diğer sitleri temsil etmektedir. Söz konusu merkezlerin boyutlarının da değişken olduğu gözlenmektedir. Karahan Tepe 32.5 hektar, Ayanlar 14 hektar, Kurt Tepesi 1 hektar, Hamzan Tepe ise 0.5 hektar boyutlarındadır. Ayanlar Höyüğünün 2 - 7 km çevresinde yedi küçük uydu yerleşiminin bulunduğu öne sürülmektedir. Karahan Tepe'nin 10 – 15 km güneydoğusunda Mınzilit İsa, Mınzilit Feriş, Mınzilit Hıleyil ve Aşağı Yazıcı Güney Mevkii adlı yerleşmelerin bulunduğu ve tümünün kayalık bir platonun güney eğimine kurulduğu belirtilmektedir. Aynı yerleşmelerin yakınlarında yer alan Salamet Kuzey Höyüğü, Çamçak Tepe, İnanlı Tepe, Hamzan Tepe ve Herzo Tepe gibi yerleşimlerde ise yuvarlak planlı mimariye *(Resim 97)* rastlanmıştır. Bu yerleşimlerden Herzo Tepe'de hem yuvarlak mimari hem de T biçimli dikilitaşlar görülürken, Şanlıurfa – Yenimahalle Höyüğü'nde kırmızı boyalı kireç tabanlarla birlikte T biçimli dikme ve yuvarlak yapı kalıntıları açığa çıkarılmıştır. Benzer dikilitaşlar Adıyaman – Kilişik yerleşiminde de mevcuttur. Söz konusu yerleşimlerin kazısı yapılmadığı için benzer dikilitaş ve buluntu grubunun bulunduğu Göbekli Tepe ve Nevali Çori yerleşmelerine dayanarak PPNA – Erken PPNB dönemlerinde iskân gördükleri öne sürülmektedir.

Yerleşimlerden bir kısmı kayalık yüksek platolara kurulmuş olup, bir ana yerleşme ve çevresindeki daha küçük uydu yerleşmelerden oluşan bir sistem oluşturdukları düşünülmektedir *(Resim 99)*.[252]

Urfa – Göbekli Tepe gibi sadece ritüel amaçlı kullanılan sitler, Kuzey Levant olarak da adlandırılan Aşağı Fırat Havzası'nda Jerf-el Ahmar, Mureybet, Tell Abr ve Dja'de gibi yerleşmelerde PPNA sonunda ortaya çıkan özel yapıların öncülü olmalıdır. Söz konusu yerleşmelerde evsel yapılardan daha büyük ve özenli, iç kısımları bölümlenmiş ve bezemelere sahip, yuvarlak planlı anıtsal kamu yapıları görülmektedir.[253] Kuzey Irak'ta Qermez Dere ve Nemrik 9 yerleşmelerinde ise içlerinde pise tekniğinde yapılmış dikmeler bulunan çeşitli yapılar[254], anıtsal olmasalar da iç donanımlarıyla Göbekli Tepe ile karşılaştırılabilir.

Güney Levant'ta PPNA döneminde Geç – Epipaleolitik Natuf'tan gelen yuvarlak plan geleneğinin devam ettiği ancak Khiamian olarak adlandırılan ve PPNA'nın erken dönemine tarihlenen süreçte mimari kalıntıların saptanamadığı anlaşılmaktadır.[255] Güney Levant'ta geniş çaplı ortak iş gücü ile ilişkilendirilebilecek anıtsal yapı olarak sadece Jericho'daki kule *(Resim 100)* olarak adlandırılan yapı ön plana çıkmaktadır. 7 m yüksekliğinde olan yapı taştan inşa edilmiştir ve bir duvar parçasına bitişiktir. Söz konusu kulenin sembolik amaçlı ya da sel sularına karşı inşa edildiğine yönelik bir dizi farklı görüş öne sürülmüştür.[256]

Anıtsal yapıların niteliği ve/veya ortaya çıkış sürecinde bazı farklılıklar saptansa da, yuvarlak planlı yapıların hem Güneydoğu Anadolu hem de Kuzey ve Güney Levant'ta en erken mimari formu oluşturduğu belirtilebilir. Mimari'de yuvarlak plandan dörtgen plana geçiş Erken PPNB döneminde gerçekleşmiştir. Bu süreç, Güneydoğu Anadolu'da özellikle Çayönü Izgara Planlı Yapılar Evresi ve Göbekli

---

[252] Bahattin Çelik,'' New Neolithic Cult Centres and Domestic Settlements in the Light of Urfa Region Surveys'', *Documenta Praehistorica*, XLII,2015, s. 353-360; Mustafa Güler, vd.,''New Pre-pottery Neolithic Settlements From Viranşehir District'', *Anatolia*,38, 2012, s. 165-169; Gül Güler, vd., ''New Pre-pottery Neolithic Sites and Cult Centres in Urfa Region'', Documenta Praehistorica, XL, 2013, s. 292-297

[253] Peter Akkermans-Glenn Schwartz, *The Archeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (16000-300 B.C.),*Cambridge University Press,2003, s. 50-54

[254] Trevor Watkins, ''Origins of House and Home'',*World Archaeology*, 21 (3),1990, s.336-343

[255] Brian Byrd, ''Reassesing the Emergence of Village Life in the Near East'',*Journal of Archaeologlical Resarch*, Vol.13 (3),2005, 239

[256] Gary Rollefson, ''Early Neolithic Ritual Centers in Southern Levant'', *Neo-Lithics,* 2/5*,* 2006, s.3-4

Tepe'nin II. Tabaka'sından bilinmektedir. Izgara planlı yapıların benzerleri Akarçay Tepe ve Dja'de yerleşimlerinde de bulunmuştur. Orta Fırat Havzası'ndaki Jerf el Ahmar *(Resim 101)* ve Mureybet gibi yerleşimlerde kenarları yuvarlatılmış dörtgen, yarım daire ve dörtgen planlı yapıların bir arada bulunduğu tabakalar saptanmıştır. Kuzey Irak'ta bu dönemi Qermez Dere ve Nemrik 9 *(Resim 102)* temsil ederken, Güney Levant'da yoğun araştırmalara karşın söz konusu geçiş aşaması buradaki yerleşimlerde tespit edilememiştir. Son yıllarda Motza isimli yerleşimde bu döneme ilişkin bazı ipuçları saptansa da, bilinmeyen bir sebeple Güney Levant'da PPNA yerleşimlerinin bu dönemde dağıldığı düşünülmektedir[257].

PPNB döneminin ortaları Çayönü Kanallı Yapılar ve Taş Döşeli Yapılar Evrelerine denk gelir. Bu dönemde benzer yapı biçimleri Nevali Çori ve Cafer Höyük'te de görülmektedir. Taş ve yığma kerpiç (pise) başlıca inşa malzemesi haline gelir. Çayönü'nde 450 bireyin gömüldüğü Kafataslı Yapı, Sekili Yapı ve Taş Döşeli Yapı ile Nevali Çori'de içinde T biçimli dikilitaşların ve heykellerin yer aldığı kült binaları evsel yapılarla birlikte karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu dönemde yerleşimlerde toplu kafatası gömülerini de içeren ikincil mezarlarda artış kaydedilmektedir[258].

Güney Levant'da ise Orta PPNB dönemini, payandalı evler denilen üç bölmeli dikdörtgen bir yapı tipi karakterize eder ve bu yapı tipi Yiftahel, Beisamoun, Jericho, Ain Ghazal ve Beidha gibi birçok yerleşimde görülür *(Resim 103)*. Beidha ve Shaqaret Msiad'da dikdörtgen mimariye geçiş aşamaları olabilecek bazı yapılar açığa çıkarılmıştır. Evsel konutların yanında sadece ölü gömme ritüellerine ayrılan ve gömü ile çeşitli şölen tüketimlerinin de gerçekleştirildiği Kfar Ha Horesh ve Nahal Hemar gibi yerleşimler bu dönemde ortaya çıkar[259]. Genel olarak Kuzey Levant ve Güneydoğu Anadolu Neolitiği yerleşimlerinin bir öğesi olan komünal yapıların bazı örneklerinin bu dönemde Beidha ve Jericho'da var olduğu iddia edilmektedir. Diğer yandan Güney Levant'ta Orta PPNB yerleşimlerinin genel karakteri sıvalı kafataslarını da içeren ikincil gömülerin oldukça artmasıdır. Söz konusu gömülere

---

[257] Nigel Goring-Morris-AnnaBelfer-Cohen, ''Houses and Households: A Near Eastern Perspective, *Tracking the Neolithic House in Europe,* Splinger, 2013 ,s.26;
Nigel Goring-Morris-AnnaBelfer-Cohen, '' A Roof Over One's Head: Developments in Near Eastern Residental Architecture Across the Epipaleolithic-Neolithic Transition'', *The Neolithic Demographic Transition and Its Consequences*, New York, Springer, 2008, s. 260-261
[258] Mehmet Özdoğan-Aslı Özdoğan, ''Buildings of Cult and Cult of Buildings'', Light on Top of The Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel, Ege Yayınları, 1998, s. 583-588
[259] Nigel Goring-Morris-AnnaBelfer-Cohen, ''Houses and Households…s.26

genelde mezar buluntuları eşlik etmemektedir. Abu Hureyra, Dja'de, Tell Ramad ve Tell Aswad gibi yerleşmelerde ise içlerine ikincil gömülerin ve kafataslarının yerleştirildiği özel yapılar da bulunmaktadır.[260]

Geç PPNB dönemini kuzeyde; Çayönü, Akarçay Tepe, Sumaki Höyük, Gritille, Mezraa Teleilat ve Abu Hureyra gibi pek çok yerleşimden bilinen alt kısmı küçük depo odalarına bölünmüş, üst kısmı yaşam alanı olarak kullanılan iki katlı yapıların hızla artışı karakterize eder *(Resim 104, 105, 106)*. Söz konusu yapıların içleri önceki dönemlere göre daha çok bölümlendirilmiştir. Benzer plana sahip hücreli yapılar Çayönü'nde taş temel üzeri kerpiç bloklarla inşa edilirken, Sumaki Höyük'te sazlarla, Cafer Höyük'te ise sadece kerpiç ile inşa edilmiştir.

Güney'de ise Ürdün Vadisi ve Filistin'deki yerleşimler terk edilmiş ve söz konusu yerleşimlerin nüfusları Ürdün'ün yüksek alanlarında tekrar toplanmıştır. Ain Ghazal gibi bazı yerleşimlerde ise iskan devam etmiş ve yerleşim büyümüştür. Bu dönemde Güney Levant'ta Ain Ghazal harici Es – Sifiya, Ain el – Jammam, Ramad, El – Hemmeh, Khirbet Hammam ve Basta gibi yeni yerleşimler 10 – 14 hektarlık boyutlara ulaşmıştır.[261] Benzeri iki katlı mimari anlayış güneydeki yerleşimlerde de görülürken, Basta'da alt katında yine hücrelerin bulunduğu kapalı avlu tipi yapılar ve Ba'ja gibi yerleşimlerde ise eklemeli mimari dokuya sahip bir yerleşim planı gelişmiştir.[262] Kuzeyde Çayönü yerleşimindeki Terrazzo Yapısı kısa süreli kullanımda kalmış ve akabinde gömülmüşken dışında diğer anıtsal yapılar ortadan kalkarken, Güney Levant'ta Ain Ghazal gibi sınırlı yerleşimde kamu yapıları ortaya çıkar.[263]

Son PPNB ya da PPNC olarak adlandırılan Çanak Çömleksiz Neolitik'ten Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş dönemi kuzeyde Çayönü, Mezraa – Teleilat ve Akarçay Tepe ve Halula, Bouqras, Tell Sabi Abyad I, Tell Seker al-Aheimar gibi yerleşimlerde süreklilik izlenirken[264], Güney Levant'ta Ain Ghazal gibi birkaç istisna dışında diğer

---

[260] Gary Rollefson, a.g.m., s. 4-6

[261] Ian Kuijt, ''People and Space in Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size and Architecture, the Late Pre-Pottery Neolithic'', *Journal of Anthropological Archaeology 19,* 2000, s.85

[262] Nigel Goring-Morris-AnnaBelfer-Cohen, ''Houses and Households…s.26

[263] Gary Rollefson, a.g.m., s. 7-8

[264] Çiğdem Atakuman, ''Kuzey Mezopotamya Prehistoryası'nın Terminolojik Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım'', *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi,*APAD 1,2015, s. 12

yerleşimlerin dağıldığı görülmektedir.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem olarak adlandırılan M.Ö. 7000 sonrası, hem kuzey hem de güneyde yerleşim yerlerinin boyutlarının küçülüp sayılarının arttığı sürece karşılık gelmektedir. Boyutları büyük olan bazı yerleşimlerin ise birkaç küçük yerleşimin bir araya gelmesi ile oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu süreçte, Çayönü, Akarçay Tepe, Mezraa – Teleilat ve Sumaki Höyük gibi yerleşimlerde aşamalı olarak Çanak Çömlekli Neolitik döneme geçilirken, Salat Cami Yanı, Til Huzur Yayvan Tepe gibi yerleşimler ise bu süreçte kurulmuştur. Bu dönemin mimarisi ise Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e göre daha az standart bir hal almıştır. Yerleşim sistemlerinin detaylı bir biçimde araştırıldığı Balikh Havzası'nda, yerleşimlerin birbirlerine birkaç yüz metre uzaklıktaki ortalama 0.5 hektarlık 6 – 8 höyükten oluştuğu saptanmıştır. Bunlardan Tell Sabi Abyad dört höyükten *(Resim 107)* ve bu höyüklerin içindeki alt höyüklerden *(Resim 108)* oluşan bir sistemin parçasıdır. Yerleşimler arası iskan birkaç yüzyıl ya da bir nesil içerisinde sıklıkla değişmektedir. Benzer şekilde örgütlenmelere sahip Tell Mounbatah 20 hektardan büyük bir yerleşim olup en az altı alt höyükten oluşurken, Abu Hureyra 16 hektar boyutunda olup 5 – 6 alt höyükten oluşmaktadır. Yerleşimlerde genelde tek veya çok odalı, dikdörtgen düzensiz planlara sahip yapılar görülür. Bu yapıların bazıları bir araya gelerek daha büyük yapı kümeleri oluşturabilirler. Bunların arasında ise avlular ve geçitler yer alır[265].

Fırat Nehri'nin doğu yakasında yer alan yerleşimler ise M.Ö 6500 – 6000 yıllarında özellikle çanak çömlek tipolojisindeki benzerlik baz alınarak ''Hassuna – Samarra Kültürü'' olarak adlandırılmıştır. Bunlardan Hassuna dönemine ait yerleşimler bazen avlular çevresinde gruplanan çok odalı *(Resim 109)*, dikdörgen yapılardan oluşurken, sonraki dönem olan Samarra Kültürü'ne ait yapılar standart biçimli, oldukça büyük, hücre biçiminde odaları olan ve avlular, yaşam alanları, depo odaları ve merdivenlerin birleşiminden oluşan T biçimli yapılardır *(Resim 110)*.[266]

Güney Levant bu döneme ait pek çok kültürel yayılımdan biri olan Yarmukian mimarisine ait yapıların bazıları yuvarlak, bazıları dikdörtgen, bazıları apsisli, bazıları

---

[265] Peter Akkermans,''Living Spaces, Temporality and Community Segmentation: Interpreting Late Neolithic Settlement in Nothern Syria'', *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*., Deryeleyen: O. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P. Akkermans, J. Rogash, Turnhout: Brepols, 2013 s. 65-69

[266] Edward Bruce Banning,''Housing Neolithic Farmers'' *Near Eastern Archaeology*, Vol. 66 (1/2), 2003, s.16-17

ise çadır benzeri bir üst yapı için temel görünümündedir. Bu dönemin geç aşamalarında ise dikdörtgen mimari yaygın bir hal alır. Byblos'ta ise tek odalı, dikdörtgen planlı ve tabanların sıvalı olduğu yapılardan oluşan bir yerleşim görülür. Ain Ghazal ve Sha'ar Hagolan *(Resim 111)* düzenli yerleşim planına sahip cadde ve avluların olduğu bir model çizerken diğer geç dönem yerleşimleri dağınık yerleşim modellerine sahiptir. Bu dönemde mezar sayısında da düşüş görülür ve birincil ve ikincil gömüler ile birlikte, kafatası ve mezar hediyesi olan ya da olmayan iskeletlere ait çok çeşitli uygulamalar vardır. Bunlar taban altlarına, sanduka içlerine, bebek gömülerinde çömlek içlerine yerleşim içlerine ve yerleşim dışlarına gömülürler.[267]

2.2 Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Hanelerin Gelişimi

Yerleşik yaşamın başlangıcı ve devamında üretici ekonomiye geçiş sürecinin gerçekleştiği Neolitik Dönem'de yerleşik – göçebe, kamusal – mahrem, grup – birey gibi pek çok kavram iç içe geçmiştir. Söz konusu olguların oluşması ve ayrışması şüphesiz her bölgede aynı hızda olmamış, çok farklı ilişkilenme ve sosyal ağ örüntüleri birbirinden bağımsız ve ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Göçebelikten yıl boyu yerleşikliğe, avcılıktan çiftçiliğe geçiş gibi keskin ayrımlarla Neolitik toplulukların örgütlenme sürecine yaklaşmak, mimarinin doğasını ve değişen topluluk içi ve topluluklar arası ilişkilere nasıl yansıdığını açıklayamamaktadır. Bu bağlamda mekânsal örgütlenme, aidiyet, yerleşim kimliği ve ev – hane gibi kavramların ortaya çıkışı kanımızca her bölgenin kendi iç dinamikleriyle ele alınmalıdır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki PPNA yerleşimlerini incelediğimizde, Dicle Havzası'nda Hallan Çemi, Körtik Tepe, Gusir Höyük, Hasankeyf Höyük ve Çayönü yerleşmelerinde 3 – 5 m çapında yere gömük taş temelli ve yuvarlak planlı barınaklardan oluştuğu görülür. Bu yerleşimlerde hem üretim ve tüketim faaliyetleri için hem de depolama birimleri için açık alanlar kullanılmaktadır. Söz konusu yerleşimlerde ele geçen klorit taşından kaplar ve havanelleri ile üzerlerindeki figür ve bezemeler, boncuklar ve kabartmalı taşlar, ortak bir sembolik dilin bölge topluluklarınca paylaşıldığına tanıklık eder. Hallan Çemi'de mezarlara

[267] Katheryn Twiss, ''The Neolithic of Southern Levant'', *Evolutionary Anthropology*,16, 2007, s. 32;
Edward Bruce Banning, Houses, Households and Changing Society…s. 54-59

rastlanmaması, buna karşın yerleşimde uzak mesafeli ticaretle ilişkili obsidiyen çekirdekleri ve bakırın çeşitli bağlamlarda ele geçmesi ve ticaretle ilişkili olduğu düşünülen çentikli çubuklara rastlanması söz konusu yerleşimin olasılıkla takas ve benzeri bağların kurulduğu bir lokasyon olabileceğini düşündürmektedir. Bununla birlikte Gusir Höyük'te çeşitli yapıların içinde ele geçen taştan dikilitaşların ve gömütlerin buranın Göbekli Tepe'nin yerel bir versiyonu şeklinde gömü ve ritüel bağlamında birbirine yakın gruplar tarafından kullanıldığını işaret ediyor olabilir. Körtik Tepe'nin ise insan iskeletlerine alçı kaplama ve boyama gibi çeşitli uygulamaların yapıldığı ve taş kaplar, çeşitli aletler ve boncukların mezar buluntusu olarak ele geçtiği 700'ün üzerindeki insan iskeletiyle bir gömü merkezi gibi göründüğü dikkati çeker. Söz konusu yerleşim 1 – 1.5 hektar boyutunda olup bu sayıda bireyin sadece Körtik Tepe'de iskan ettiğini düşünmek mümkün değildir. Çevre bölgelerden bireyler de yerleşime getirilip gömülmüş olmalıdır.

Benzer şekilde Orta Fırat Havzası'nı incelediğimizde, Göbekli Tepe'nin III. Tabaka'sındaki anıtsal yuvarlak yapıları ve aynı bölgedeki kazısı yapılmamış Karahan Tepe, Hamzan Tepe ve Sefer Tepe gibi T biçimli dikilitaşların bulunduğu yerleşimleri görmekteyiz. Bu yerleşimlerin hem inşasının hem de gömülerek kapatılma işleminin büyük bir iş gücünü gerekli kıldığı açıktır. Geniş çaplı besin tüketimini işaret eden şölenler de, grup içi ve/veya gruplar arası gerçekleştirilen diğer eylemleri temsil eder. Yapı içlerindeki T biçimli dikili taşlar üzerinde tilki, yılan, kedigiller ve sürüngenler gibi çeşitli hayvan betimlemeleri görülür ki, benzer ikonografiye Dicle Havzası'ndaki yerleşmeler de toplu tüketim ve mezarlar bağlamında ele geçen taş kaplar üzerinde de rastlanıldığının altı çizilebilir *(Resim 112)*.[268]

Güney Levant'ta yerleşik yaşamın başlangıç sürecini değerlendiren B. Boyd, taş mimarinin, besin hazırlığı ile ilişkili ağır materyallerin, depolama çukurlarının, mezarların, birden fazla mevsimde avlanma ile sürü hayvanlarının bulunmasın ve kalın kültürel dolgu gibi arkeolojik göstergelerin, her zaman devamlılık arz eden bir yerleşikliği ve tarımsal üretime güveni göstermediğini öne sürmüştür. Boyd'a göre, özellikle PPNA döneminde çeşitli sayılardaki avcı – toplayıcı gruplar, av olanağının yüksek olduğu bazı noktalarda belirli sıklıklarla bir araya geliyor ve gerçekleştirilen sosyal ve ekonomik faaliyetler sonucu arkalarında bu aktivitelerden arta kalan bir

[268] Çiğdem Atakuman, ''Architectural Discourse and Social Transformation During The Early Neolithic of Southeast Anatolia'', *Journal of World Prehistory*, 2014, s. 11

dizi materyal bırakıyorlardı. Bu noktada yerleşik yaşam PPNB sonlarına kadar gerçekte yaygın bir strateji haline gelmemiş olup; bunun yerine, çeşitli derecelerde hareketliliğe sahip dağınık topluluklar, bölgede, çeşitli ekonomik ve sosyal aktivitelerin gerçekleştirildiği bazı lokasyonlarda dolaşmıştır.[269]

Boyd'un yerleşik yaşamın başlangıcına ilişkin görüşlerini PPNA döneminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin yerleşim sistemleri ve mimari karakteri bağlamında genişlettiğimizde, bölgede, avcı – toplayıcı grupların belirli sürelerle belli lokasyonlarda bir araya geldiği, buralarda av, şölen, ittifak, takas, ritüel, rekabet ve evlilik gibi aktiviteleri içeren bir dizi sosyo – ekonomik kalem üzerinden ilişkiler ve bağlar kurduğu ve bu sürece çeşitli ölçeklerdeki mimari ve inşaat faaliyetlerinin eşlik ettiği düşünülebilir. Söz konusu aktivitelerin bir ayağı olan ve çeşitli bağların kurulduğu, grup içi rekabetin arttığı, unvanların transfer edildiği şölenlerin varlığı, gerek hayvan kemiklerinden oluşan toplu tüketim dolgularıyla; gerekse klorit, kireçtaşı gibi taşlardan üretilmiş ve bu dönemde Göbekli Tepe'den Körtik Tepe ve Hallan Çemi'ye dek uzanan yerleşmelerde bulunan bezemeli taş kaplar ve havanların varlığıyla anlaşılmaktadır. Neolitik Dönem'de şölen ve ortak sembolik dilin tesis ya da kullanımıyla ilişkili olarak burada Hodder ve Meskell'in görüşlerine de yer verilebilir. Söz konusu araştırmacılar, Neolitik Dönem'de sembolizmin başlıca temaları olan fallosantrizm, yabani ve tehlikeli hayvanlar ile insan bedeninin manipülasyonu gibi temaları ele alırken, bir dizi ortak sembolün ortaya çıkışını, büyük ölçekli şölenler bağlamında besin paylaşımının artan önemiyle ve evleri bu seremonilerin bir parçası olan hayvan ve insan vücutlarıyla donatarak bu gibi olayları anısallaştırılması ile ilişkili kılmaktadır.[270]

PPNA/PPNB dönemlerinde karşımıza çıkan şölen kanıtlarının ve anıtsal yapıların farklı şekillerde yorumlandığı gözlenmektedir. Hayden'a göre, bölgesel veya yerleşik avcı – toplayıcılar, ekolojik değişim ya da toplumsal anlaşmazlık sonucu oluşan hammadde/kaynak dalgalanmalarına karşı oldukça duyarlıdırlar ve sosyal ya da çevresel baskı zamanlarında işbirliği ağlarına güvenmektedirler. Bu gruplarda en etkili ilişki geliştirme biçimi, seremoni ve kutlama gibi pek çok sosyal olayın tamamlayıcısı olan besin paylaşımıdır. Besin paylaşımının örgütlenmiş bir biçimi

[269] Brian Boyd,''On Sedentism in the Later Epipaleolithic (Natufian) Levant'', *World Archaeology*, 38/2, 2006, s. 165-173

[270] Ian Hodder-Lynn Meskell,''A Curious and Sometimes a Trifle Macabre Artistry: Some Aspects of Symbolism in Neolithic Turkey, *Current Anthropology*, 52 (2), 2011, s. 235-251

olarak şölenler sosyal bağların kurulmasında önemli bir yer tutmaktadır. Büyük ölçekli şölenler büyük ailelerin artı ürün üretme kapasitesini sergiledikleri ve takas mallarına erişebildiklerini duyurdukları rekabete dayalı ortamlardır. Söz konusu organizasyonlara besin sağlama baskısı hazırda yiyecek bulundurma anlayışını doğurmuş ve bu da evcilleştirme sürecinde bir katalizör etkisi oluşturmuştur.[271]

Nitekim Dicle Havzası'nda yerleşmelerin son tabakalarında ortaya çıkan daha büyük boyutlu ve ayrıksı yapılar söz konusu ilişkilerden bir kesimin avantaj kazandığını düşündürtmektedir. Hallan Çemi'nin en geç tabakasında yer alan A ve B yapıları 5 – 6 m çapında olup her ikisinin de içerisinde duvara bitişik yarı dairesel taştan seki gibi bir takım ayırıcı özellikler bulunmaktadır. Söz konusu yapılarda evsel üretime ilişkin verilerin ele geçmediği, buna karşın söz konusu yapılarla obsidiyen ve bakır gibi uzak mesafeli ticaretle ilişkili buluntuların ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Yerleşimdeki tek obsidiyen yongalama alanının da bu yapılarla bağlantılı olduğu tespit edilmiştir. Yapılardan birinin içinde, duvar dibinde bir yabani sığır kafatası, diğer yapının tabanında ise kısmen korunmuş birkaç koyun kafatası ve geyik boynuzu bulunmuştur. Körtik Tepe'nin geç tabakalarında ise dış çapı 6 m, derinliği 2.5 m olan 80 cm genişliğinde bir dış hendeğe sahip P1 isimli bir yapı açığa çıkarılmıştır. P1 etrafına inşa edilen kilden bir yapı aynı anda kullanım görmüş olmalıdır. Söz konusu hendekli yapı steril kil topaklarla bilinçli bir biçimde doldurulmuş gibi görünmektedir. Gusir Höyük'ün en geç tabakası'nda ise çapı 10 m olan ve duvarları 1 m kalınlıktaki kenarları yuvarlatılmış dörtgen bir yapı ve köşelerinden bu yapıya bağlanan dörtgen yapılar ortaya çıkartılmıştır. Mekanın içinde duvara paralel uzanan bir seki, taş tekne ve öğütme taşlarının bulunduğu birimler ile üç dikilitaş bulunmaktadır. Dördüncü dikilitaşın varlığı ise diğerleri gibi bir çukuru çevreleyen destek taşlarından anlaşılır. Yapıya yonca şekli veren çevresindeki dörtgen yapıların tabanlarına çok sayıda insan gömülmüştür. Hasankeyf Höyük'te de benzer şekilde 9 m çapında, inşasında 1.5 m'lik yassı taşların kullanıldığı bir yapı göze çarpmaktadır. Yapının içine ve çevresine 25 insan iskeleti gömülmüştür. Çayönü'nde ise boyut olarak söz konusu yapılarla karşılaştırılabilecek bir örnek bulunmamakla birlikte daha büyük taşlarla inşa edilmiş olan oval planlı BN yapısının, kazıcıları tarafından özel yapıların ilk örneğini oluşturabileceği önerilmiştir. Bu bağlamda tabanı kırmızıya boyanmış RA yapısı da ayrıksı yapılara örnek olarak değerlendirilebilir.

[271] Çiğdem Atakuman, Architectural Discourse…s. 1

Aslında Aşağı Fırat Havzası'nda da, kuzeydekine benzer bir süreç yaşanmış gibi görünmektedir. Jerf-el Ahmar *(Resim 113)* veve Mureybet'te *(Resim 114)* Geç PPNA döneminde dairesel, yere gömük ve yuvarlak planlı, içinde bölmeleri olan normal konutlardan daha büyük yapılar açığa çıkarılmıştır. Erken PPNB sürecinde Jerf el Ahmar'da söz konusu yapı kapatılıp yerine aynı anlayışta yapılar yerleşimin oluştuğu her iki sektöre de birer tane daha inşa edilmiştir. Çeşitli izole kafatasları ve başsız iskeletlerle ilişkili bu yapıların benzerleri aynı coğrafyadaki Tell Abr ve Dja'de gibi yerleşmelerde de ortaya çıkartılmıştır.[272]

Yukarıda bahsedilen yapıların ortak özelliği yerleşmelerin son evresinde diğer konutlardan daha büyük boyutlarda inşa edilmiş olmaları ve farklı buluntu içeriğine sahip olmalarıdır. Söz konusu yapıların PPNB döneminin kamusal yapılarının öncülleri olduğunu varsaymak oldukça iddialı olmakla birlikte, M. Rosenberg, Hallan Çemi'deki A ve B yapılarının özel yapılar olduğunu, bunların hane üstü gruplar tarafından kontrol edildiklerini öne sürmektedir. Bu görüş, söz konusu grupların, bakır ve obsidiyen buluntularına dayanarak ticareti, sığır kafatası nedeniyle de sembolizmi kontrol altında tutan merkezi bir role sahip olduklarını savunmaktadır.[273]

Öte yandan Atakuman, PPNB'de ortaya çıkan kamu binalarının, PPNA döneminde hüküm süren geniş ağların yapısından doğan sosyal eşitsizliklerin yerel seviyedeki topluluk yapısına bir tehdit olarak algılandığını öne sürmektedir. Bu görüşe göre kaynaklara farklı erişim imkânı olan gruplar veya bireyler daha fazla ortak/ittifak çekmiş olabilir ve yerel eşitlikçi ağların dinamiğini değiştirmiş olabilirdi. Bu durumun yerel seviyedeki sosyal ağların dikkatli bir kontrolünü gerekli kılmış olması muhtemeldir. Atakuman'a göre, Geç PPNA ve Erken PPNB'de yerel ölçekte özel yapıların inşa edilmesi, mevcut rekabet anlaşmazlıklarını engelleme ihtiyacıyla ilişkilidir.[274]

Özet olarak PPNB döneminde birçok yerleşimde karşımıza çıkan kamu yapılarının köken ve işlevine dair genel görüş, PPNB kamu yapılarının yerleşimlerin bir parçası olarak yerel ölçekte ortaya çıkışı, mevcut rekabeti kontrol altına alan mekanizmanın bir aracı olmasıdır. Diğer yandan Geç PPNA yerleşmelerinde saptanan ayrıksı yapıların, bölgesel iletişim ağlarından avantaj sağlayan belli bir kesimin kontrolünde olduğu ve PPNB'deki kamu yapılarının ise, önceki ayrıksı

---

[272] Peter Akkermans -Glenn Schwartz, *The Archeology of Syria..*s. 50-56
[273] Michael Rosenberg - Richard Redding, *a.g.m.*, s. 50
[274] Çiğdem Atakuman, Architectural Discourse…s. 23-26

yapıların gelişmiş ve kurumsallaşmış versiyonları olması ihtimali de vardır.

Süreç her nasıl işlemiş olursa olsun yaklaşık olarak M.Ö. 8500'lerde PPNB döneminin başlamasıyla birlikte dikdörtgen mimariye geçilmiş, yapı sürekliliği, yapı içi bölünmeler, sıvama ve kireç kullanımı gibi gelişmelerle konutlara verilen önem artmıştır. Daha yerel ağların vurgulanması ile çeşitli yerleşimlerde kamu binaları ortaya çıkmış ve ikincil gömüler çerçevesinde daha yakın bağlar kurulmuştur.

Arkeolojik materyal bağlamında Güneybatı Asya'da mimari formları yorumlayan ilk araştırmacılardan biri K. Flannery'dir. Flannery, Güneybatı Asya'daki yuvarlak planlı yapılara sahip Neolitik yerleşimleri Afrika'daki yuvarlak planlı konutlara sahip, tarım ve hayvancılıkla geçinen güncel köylerle karşılaştırmıştır. Bu köyleri oluşturan yapı komplekslerinde haneler; evin başı olan yaşı büyük erkek, eşleri, küçük çocukları, evlenmemiş yetişkin kızları ile yetişkin oğullar ve onların eşlerinden oluşmaktadır. Kompleksi oluşturan yapıların her birinde bir aile yaşamamaktadır ve aileyi oluşturan bireyler bu yapılara dağılmıştır. Yapıların bir kısmı, mutfak, depo ve ahır olarak işlev görürken, en büyük yapı, genellikle konukların ağırlanmasında kullanılır. Dikdörtgen planlı yapıların olduğu yerleşimlerde ise her bir yapı bir ailenin kullanımındadır. Depolama birimleri, besin hazırlama ile ilişkili teçhizat ve farklı kategorilerdeki yontma taş aletler de bu yapılarda homojen miktarda ele geçmektedir ve hane üretimin temel birimidir. Dikdörtgen plan, yapılara oda ekleme ve iptal etme işlemini kolay hale getirir. Aileler büyüdüğünde yeni odalar eklenebilir ya da çocuklar evlendiğinde eski odalar iptal edilebilir. Bu dikdörtgen prensip daha geniş çoklu aile birimlerinin yayılmasını sağlar. Haneleri bir arada tutan basit akrabalık ilişkileri dışında bazı topluluk kurumları da vardır. Flannery bu gözlemlerinden yola çıkarak, Neolitik yerleşimlerdeki yuvarlak planlı yapıları poligami evliliklerin olduğu geniş hanelerle, dikdörtgen yapıları ise monogami evliliklerin görüldüğü çekirdek haneler ile ilişkilendirmiştir. Dikdörtgen yapıların olduğu köylerde de geniş haneler vardır fakat avlulu ve çok odalı geniş yapılar içerisinde örgütlenmişledir. Yuvarlaktan dikdörtgene geçişin sebeplerinden biri, ortak geniş ailenin önceden kendine yeterli olmayan daha küçük çekirdek ailelere bölünmesini sağlayan daha yüksek gelir ve edinimlerdir. Söz konusu dönüşümün nedeni Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem topluluklarının çok hızlı artması, yerleşimlerin büyümesi ve yerleşimdeki her ailenin kendini, üretiminin risk ve ödülünü komşu ailelerle paylaşacak kadar yakın düşünmemesi ile ilişkilidir. Köy büyüdükçe kan ve evlilikle bağlantılı ev sayısı da azalacağından komşularla

paylaşma isteği de azalmıştır.[275]

Byrd'e göre ise, Epipaleolitik'ten Orta PPNB'ye kadar olan süreçte yapı boyutlarında değişim görülmesine karşın, bu yapılar çekirdek aileler tarafından iskân edilmişlerdir. Konutların sayısal yapısında büyük bir değişim görülmezken, esas değişimin mekânların iç düzenlenmesinde; depolama benzeri artan imkanlar ve bölmelendirme biçiminde olduğu görülür. Bu değişimler Byrd tarafından, özellikle PPNB'de çekirdek hanelerin birbirleriyle nasıl etkileşime girdiğini gösterir ve hanelerin bağımsızlığının artışı ve mahremiyetin artışı olarak yorumlanmıştır. Bu görüşe göre, yapıların boyutunu, iç örgütlenmesini ve yerleşim içi dağılımını bir dizi faktör etkilemektedir. Bunlar yerleşim modelinin doğal görünümü, yerleşimin kalıcılık derecesi, evcil türlere olan güvenin kapsamı, hane bağımsızlığının derecesi ve toplam yerleşim nüfusunu içermektedir. Natuf'tan itibaren haneler arası kıskançlık ve anlaşmazlıklar, daha kalıcı yerleşimler ve sınırlı kaynaklar özellikle de tarlalar hane mülkiyetine bağlıysa artmış olabilir. Bu durum, yiyecek miktarı üzerine olan bilgi sınırlamasını kolaylaştırmış ve yapı içinde daha fazla üretim gerçekleştirme güdüsüne olanak sağlamıştır. Bu nedenle yapı içlerinde aktivite ve depolama için daha fazla yer gerekmiştir. Bu durum PPNB'de, mekân içi düzenlemenin yeniden biçimlendirilmesine ve boyutların büyümesine neden olmuştur ve hanenin bağımsızlığını zamanla artırmıştır. Mekân içinin yeniden yapılandırılması hane içinde var olan sosyal düzenin pekişmesini de sağlamıştır.[276]

Bu tartışmaların zeminini oluşturan Erken – Orta PPNB döneminde Güneydoğu Anadolu'da Çayönü'nde Kanallı Yapılar ve Taş Döşemeli yapılar evrelerini görmekteyiz. Benzer mimari gelişim Nevali Çori ve Cafer Höyük yerleşmelerinde de izlenebilmekte olup, mimarinin bölümlendiği, depolama birimlerinin ve aktivite alanlarının yapı içlerine alındığı bu döneme yerleşimlerde ortaya çıkan kamu yapıları da eşlik etmektedir. Bu dönemde yerel ağların daha ön planda olmasına paralel olarak, Göbekli Tepe'nin II. Tabakası'nda yapı boyutlarının küçüldüğü, T biçimli dikilitaşların üzerindeki sembolizmin kısıtlı bir hal aldığı gözlenir. Bunu izleyen süreçte, Çayönü'nde Kafataslı Bina, Nevali Çori'de kireçten tabana sahip T biçimli

[275] Kent Flannery,'' The Origins of the Village as a Settlement Type in Mesoamerica and the Near East: A Comparative Study", *Man, Settlement and Urbanism*, Derleyen:. P. J. Ucko, R.Tringham, G. W. Dimbleby, London, Duckworth, 1972, s.29-40

[276] Brian Byrd, "Households in Transition: Neolithic Social Organization within Southwest Asia", *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*, Derleyen: Ian Kuijt, New York, Kluwer Academic and Plenum, 2000. S. 65-85

dikmelerin var olduğu özel bir yapı inşa edilmiştir. Söz konusu yapıların ortaya çıkışı bağlamında Byrd, topluluğu bir arada tutmanın öneminin, daha resmi ve kurumsal mekanizmalar ile evsel olmayan, daha büyük yapıların yerleşimlerde ortaya çıkışıyla desteklendiğini iddia eder. Bunların hane üstü karar alma ve seremoni aktiviteleri için kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu tür toplu aktivitelerin rolü ve önemi, boyutu ve yapısal detayları toplulukların iskânı boyunca artmıştır.

Toplayıcılıktan kan bağı odaklı sosyo-ekonomik organizasyona geçiş, yerleşik yerleşimlerin ortaya çıkışı ve besin üretimi ile çakışmaktadır. Bu durum yerel geçim kaynaklarının doğada sınırlı bir hale gelmesine neden olur ve daha kısıtlı paylaşım ağları, kaynak rekabeti ve kaynaklara farklı ölçekte erişime yol açar. Zamanla kaynaklar ve arazi üzerindeki haklar daha açık hale gelir. Miras ve aidiyet kuralları artarak önemli hale gelir ve ev, tarla, otlak ve bitkilerin kendisini kapsayabilir. Hane toplum içinde bu gibi hakları ve kaynak erişimini sürdüren ve ileten en küçük birim olarak ortaya çıkar.

Daha fazla rekabet, kaynaklara erişim haklarının daha resmi bir hal alması, miras kuralları, hane olarak küçük grupların daha fazla otonom kazanması kıskançlık ve stresi de beraberinde getirir. Bu durumda bazı topluluk üyeleri için anlaşmazlık durumunda dağılma söz konusuyken, ayrılıkların çözümü ve grup bağını desteklemek için daha resmi mekanizmalara gerek duyulur. Haneler üstü resmi bağların gelişimi soy gibi geniş akrabalık bağları üzerinden ve/veya toplum seviyesinde topluluğu birleştirir. Bu hane üstü topluluk, tartışmaları çözmek, karar alma ve ritüel aktiviteleri konusunda rol oynar. Hane üstü topluluğun üyelik kriteri ise yaş, cinsiyet ya da akrabalığa dayalı olabilir. Bu topluluk arazi yönetimi ve pratik, dinsel ve doğaüstü ile ilişkili bilginin yönetimine de sahip olmalıdır. Atakuman da, ortak iş gücü ve sembolik kontrolü elinde tutan topluluk üyelerinin seçim kriterlerinin, bina devamlılığı, cinsiyet, yaş, yetenek veya kaynaklara farklı erişim gibi özelliklerle ilişkili olabileceği konusunda hemfikirdir. Ancak bu pozisyonların olasılıkla kalıcı olmadığını ve grup döngüsü boyunca sıradan fakat devamlılığı olan konutlarla ilişkili bireylerin sembolik kontrol denetimi şansına sahip olmuş olabileceklerinin altını çizer ve bu nedenle evsel yapıların da devamlılığının ve tarihinin de özel yapılarınki gibi korunup vurgulandığını belirtir.

Kamu yapılarının boyutu ve özellikleri daha fazla işgücü ve tedarik gerektirir. Bu gereksinim olasılıkla daha fazla işgücünü hareket ettirebilen ve topluluk için kaynakları kullanabilen köy liderleri olan yapıyla ilgili kişilerin etkisi ya da otoritesini

gösteriyor olabilir. Topluluk içinde üretim ve tüketim aktivitelerinin paylaşılmasının azalması, yapılar arasında daha sınırlı erişim, kamusal ve mahrem mekan arasındaki artan ayrım, rekabet, güvensizlik ve bilgi ve materal konusunda belirsizliği kolaylaştırmıştır. Böylelikle topluluğu düzenleyici mekanizmalar çiftçi köylerinde giderek önemli olmuştur.[277]

Bu dönemde söz konusu sembolik kontrolün araçlarından biri de ikincil gömülerdir. İkincil gömü uygulaması PPNB'nin ilk yarısında artmış, özellikle Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Levant'da çeşitli kamu yapılarıyla sıkı bir ilişki içerisinde olduğu anlaşılmıştır. Örneğin Çayönü'ndeki Kafataslı Yapı'nın erken döneminde yapı içerisine 120 kafatası ve ikincil gömü uygulaması yapılırken, yapıların tabanları altına gömülen birey sayısı sadece 65'tir. Geç aşamasında ise yapı içerisinde 280 ikincil gömü ve kafatası varken, taban altı gömü sayısı 30 olur.[278] Çayönü'nde bu döneme ait Kafataslı Yapı'daki gömüleri doktora tezi kapsamında inceleyen Yasemin Yılmaz, ölülerin kafataslarının alınması ve etlerinin ayrıştırılması gibi tüm süreçlerin söz konusu binada gerçekleştirildiğini ortaya koymuş ve ritüel binaları ve ilişkili kesimin ölü gömme uygulamaları üzerinde de söz sahibi olduğunu kanıtlamıştır. Benzer bir anlayışın Nevali Çori'deki kanallı yapıların temellerine gömülen toplu kafataslarında da sürdürüldüğünü saptamıştır.[279] Farklı formlarda olup benzer şekilde mezarlara ayrılmış çeşitli yapılarla Aşağı Fırat Havzası'ndaki Abu Hureyra ve Dja'de yerleşmelerinde de rastlanmıştır.

Güney Levant'ta ise bu dönemde gömü uygulamalarına çok daha ayrıntılı bir önemin gösterildiği açıktır. Orta PPNB'ye tarihlenen çeşitli yerleşmelerde toplu kafatası gömülerinin yanında sıvalı ve boyalı kafatasları da ele geçmiştir. Cenaze ritüelleri ile ilişkili olduğu düşünülen taş maskeler gibi ayrı buluntu gruplarının yanında, Kfar Ha Horesh ve Nahal Hemar gibi sadece ölü gömme ve ölü ritüellerine ayrılmış bölgeler arası yerleşmeler de bu dönemde ortaya çıkar. Kfar Ha Horesh yerleşmesinde geyik boynuzları – insan, sığır – insan gibi birleşik gömülerin

---

[277] Brian Byrd, "Public and Private, Domestic and Corporate: the Emergence of theSouthwest Asian village", *American Antiquity* 49, 1984. S.640-660

[278] Jessica Pearson, v.d.,''Food and Social Complexity at Çayönü Tepesi, Southern Anayolia: Stable Isotope Evidence of Differentation in Diet According to Burial Practice and Sex In The Early Neolithic'', *Journal of Anthropological Archaeology*, 32, 2013, s.182

[279] Yasemin Yılmaz, *Neolitik Dönem'de Anadolu'da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği,* (Basımamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bilim Dalı,2010, s. 1341-1343

uygulandığı mezarlar ve cenaze şölenleri dikkat çeker.[280]

Bu döneme ait gömü pratiklerini ve topluma yansımalarını inceleyen Kuijt'e göre, ölü gömme geleneklerine ve uzun süreli mimari geleneğin devamlılığına dayanarak, Orta PPNB'de ritüeller ev ve haneye bir sosyal birim olarak odaklanmıştır ve özellikle günlük ritüeller ile ölü gömme, ev ve hane de yürütülür. Evsel olmayan yapılar, sosyal anlaşmaların görüşüldüğü fiziksel ve sembolik araçlar olarak işlev görür. Gömü pratiklerinin örgütlenmesi, lokasyonu ve mekân organizasyonu, sosyal iletişimi ve bağları biçimlendirmek için tek bir yapının fiziksel sınırlarının ötesine ulaşan sembolik ve sosyal bir dil sağlamaktadır. Toplu kafataslarını da içeren bu ritüeller bir veya daha fazla hane tarafından organize edilip yürütülmüş ve diğer hane üyelerinin katılımını sağlamak için dış alanlara odaklanmıştır. Bu toplu gömüler, bir yandan atalara saygı ve ibadet için düzenlenmiş hane düzeyindeki ritüellerin fiziksel yansımasını temsil ederken, diğer yandan hane ve haneler arası ilişkilerin evlilik, politik ve ekonomik bağlarla tekrar tekrar kurulmasına hizmet eder. Bu durumun sembolik yansıması başsız ele geçen kil figürinlerde de görülmektedir.[281]

Bir diğer araştırmacı E. B. Banning taban altı gömü ve yapıların tahrip edilip üst üste yeniden inşasını birlikte ele alarak söz konusu ritüellerin çeşitli rollerin ve mirasın nesilden nesle aktarılması ile ilişkili olduğunu söylemektedir. Banning'e göre ölü gibi fiziksel ev de geçici olup, tekrar inşa edilmesi hanenin yeniden doğuşunun ve ölen hane liderinin rollerinin varise geçmesinin bir metaforudur.[282] Abu Hureyra'da süreklilik gösteren yapıların tabanları altındaki iskeletlerin kemik ve dişlerinin bireysel özelliklerinin bazı örneklerde genetik olarak erken yapılardaki bireylerden aktarıldığının saptanması da söz konusu görüşü destekler niteliktedir.[283]

M.Ö. 7500'lere geldiğimizde ise özellikle tarımın gelişerek avcı – toplayıcı ekonominin önüne geçmesi ve iki katlı depolama birimli yapıların ortaya çıkışıyla söz konusu sistem çözülmeye başlamış ve gerek ritüel gerekse üretimin merkezine ev odaklı haneler geçmeye başlamıştır. Bu dönemde Çayönü'nde yerleşim iki ayrı

---

[280] Nigel Goring-Morris-AnnaBelfer-Cohen, ''Houses and Households…s.31

[281] Ian Kuijt, '' Keeping the Peace: Ritual, Skull Caching and Community Integration in the Levantine Neolithic'', *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*, Derleyen: Ian Kuijt, New York, Kluwer Academic and Plenum, 2000, s. 141-148

[282] Edward Bruce Banning,Housing Neolithic Farmers…,s. 17

[283] Ian Hodder,'' From Diffusion to Structural…,s.354

sektör şeklinde örgütlenmiştir. Doğu sektörde üretim alanları ve daha küçük yapılar yer alırken, batı alanda daha büyük ve özenli yapılar, dikilitaşların bulunduğu bir meydan ve Terrazzo Tabanlı Yapı vardır. Söz konusu daha büyük yapıların içerisinde prestij unsuru sayılabilecek çeşitli uzak mesafeli ticaret malları dikkat çekmektedir. Meydan ve Terrazzo Tabanlı Yapı kısa süre içerisinde doldurulmuş ve yerini PPNC döneminin tek odalı özensiz yapılarına bırakmıştır.[284]

Çayönü'ndeki iki katlı yapıların benzerleri Cafer Höyük, Gritille, Akarçay Tepe ve Mezra Teleilat gibi yerleşimlerin yanı sıra, Güney Levant'a kadar uzanan bölgede birçok yerleşimde çeşitli varvasyonlar biçiminde görülür. Orta PPNB'nin 500 – 1000 kadar nüfusa sahip yerleşimlerinin yerini bu dönemde 3000 – 4000 nüfuslu 10 – 14 hektarlık oldukça büyük yerleşimler almıştır. Bu durumun sebebi Kuijt'e göre, Neolitik boyunca bölgede kademeli ve istikrarlı nüfus büyümesi ve Basta ve Ain Ghazal gibi büyük ve önemli yerleşmelerde ritüel, politik ve ekonomik sebeplerle nüfusun toplanmasıdır. Topluluğun boyutu büyüdükçe PPNB toplulukları konutlarını giderek bölümlendirmiş, bu bölümlendirme kalabalıklaşma baskısının bir yansıması, mahremiyet için mekânın düzenlenmesi; kişisel eşyalara ve aidiyete artan vurgunun yansıması olmuştur. Bu duruma iki katlı yapıların ortaya çıkışı eşlik etmiştir.[285] Sadece başsız iskeletlerin ev tabanlarının altına gömüldüğü, oldukça detaylı ikincil gömülerin evlerin dışına ya da özel yerleşimlere yapıldığı oldukça standartlaşmış Orta PPNB gömü uygulamaları yerine Geç PPNB'de taban altı mezarları bağlamında daha çeşitli uygulamalar görülmektedir. Bu durum kafatası kültü ve ata/soy uygulamalarının öneminin azaldığını gösterebilir. Farklı hanelerden bireylerin kafataslarının bir arada ortak bir çukura gömülmesi ile topluluk arası bağların güçlendirildiği, toplu kafatası gömü seremonileri de, olasılıkla Tell Ramad ve Tell Aswad benzeri yerleşimler hariç, Geç PPNB'de görülmemektedir.[286]

PPNB sonunda söz konusu büyük yerleşmelerin terki, ritüel ve sosyal inanışlardaki değişimin, çevresel değişiklikler ve yerel çevrenin bozulması ile ilişkilendirildiği saptanmaktadır. Değişimin sosyal süreçleri ise, artan nüfusu ile başa çıkma bağlamında sosyal örgütlenmenin doğal sınırlarına ulaşması, ev, ritüel ve

---

[284] Michael Davis, ''Social Differentation at Early Village of Çayönü, Turkey'', *Light on Top of The Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel*, Derleyen: Güven Arsebük vd., Ege Yayınları, 1998 s. 259-261

[285] Ian Kuijt, 'People and Space in Agricultural Villages…,s 85-89

[286] Gary Rollefson, a.g.m., s. 6

ekonomik liderlerin toplumun tüm bölümlerini idare etme ve örgütleme yeteneğinin sayısal baskı nedeniyle düşmesi, bazı kaynaklara ve ayrıcalıklara daha fazla erişebilen, kontrol eden ve politik, ekonomik ve sosyal açıdan daha güçlü ev ve soyların ortaya çıkışı oluşturmaktadır.[287] Öte yandan yerleşimlerin niteliği ve boyutları değişmesine karşın Güneydoğu Anadolu'da Çayönü, Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat gibi yerleşimler ile Kuzey Levant'taki Sabi Abyad, Halula, Buqras, Ras Shamra, Kerkh, Şeker el – Ahmar gibi yerleşimlerde Geç PPNB'den Çanak Çömlekli Neolitik Dönem sonuna denk kesintisiz iskan takip edilebilmektedir.[288]

M.Ö. 7000'lerde Çanak Çömlekli Neolitiğe geçişle birlikte, seramik kullanımı yaygınlaşmış, ev ve bireyle ilişkili kil mühür, figürin, jeton ve sayaç gibi taşınabilir küçük çeşitli yeni sembolik ifade araçları ortaya çıkmış ve yayılmıştır. Önceki dönemin çekirdek haneleri, üretici geniş hanelere dönüşmüştür. Öte yandan, daha kapsamlı bir iş gücü, bazı hanelerin tarımsal risklerle daha kolay baş edebilmesini ve refah birikimi için daha iyi fırsatlar sağlamış ve bu avantajlar kompleks yapıların ortaya çıkmasında rol oynamış olabilir.[289] Yerleşimlerin bu dönemdeki örgütlenmelerini inceleyen P. Akkermans özellikle Tell Sabi Abyad örneğinden yola çıkarak, birbirleriyle ilişkili olan ya da kademeli olarak belirli zaman aralıklarıyla iskan edilen birbirine yakın yerleşmelerdeki 3 - 5 yapının bir araya gelmesiyle oluşmuş komplekslerin aynı yaşam alanını paylaşan bir ya da daha fazla sayıda hane tarafından iskan edilmiş olabileceğini söylemektedir. Kümeleri oluşturan yapılar yıllar içinde parça parça inşa edilmiş olup kademeli olarak hane ihtiyacına göre yapı dizinlerini oluşturmuşlardır.[290] Ekleme, onarım, bloke etme ve kapama işlemlerinin benzer şekilde yapılarda görüldüğü Güneydoğu Anadolu'da da bu süreçlerin geniş hanelerin zaman içinde değişen ihtiyaçlarının bir yansıması olması muhtemeldir. Bu yerleşmelerde tarımsal üretim ve hayvancılığın tam anlamıyla ekonominin merkezini oluşturduğu, devingen ve dağınık toplulukların Levant bölgesi boyunca yayıldığı gözlenmektedir. Ekonominin tarım ve hayvan yetiştiriciliğine bağlanması nedeniyle sahip olunan arazileri uzun süreli nadasa bırakma stratejileri ve önceki dönemin sıkı kuralları çözüldüğünden her hanenin arazisine doğrudan erişim ihtiyacı gibi nedenler

[287] Ian Kuijt, 'People and Space in Agricultural Villages…,s 95
[288] Çiğdem Atakuman, Kuzey Mezopotamya Prehistoryası'nın…s.12
[289] Edward Bruce Banning,Housing Neolithic Farmers…,s. 18
[290] Peter Akkermans,Living Spaces, Temporality…69

bu dönemde yerleşimlerin küçük boyutlu ve dağınık olmasını açıklayabilir.[291]

2.3 Orta Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Yerleşim Düzeni ve Konutların Gelişimi

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde M.Ö. 11. bin yılın ortalarından itibaren taş temelli, dal – örgü üst yapıya sahip dairesel yapılar görülürken, Orta Anadolu'da MÖ 9. bin yılın ortalarında Pınarbaşı, Boncuklu Höyük ve Aşıklı Höyük'te yuvarlak yapılar karşımıza çıkmaktadır. Her üç yerleşimde de inşa malzemesi olarak erken dönemde dal – örgü tekniği kullanılırken Aşıklı ve Boncuklu Höyük'te sonradan kerpiç malzemeye geçilmiştir ve taş duvar tercih edilmemiştir. Aynı dönemde Güneydoğu Anadolu'da dikdörtgen mimariye geçilmiş fakat Orta Anadolu'da geçiş süreci Aşıklı Höyük' te M.Ö.8000'leri bulmuştur.

M.Ö. 8. bin yıl ve sonrasında Güneydoğu Anadolu'da birbirinden bağımsız dikdörtgen yapıların yer aldığı yerleşimler yaygınken, Orta Anadolu'da birbirine bitişik binaların oluşturduğu yapı adalarından oluşan oldukça sıkışık ve geleneksel bir yerleşim planı görülmektedir. Bu süreçte, M.Ö.7500'lerde Güneybatı Asya'da iki katlı, alt katı depolama birimleri olarak kullanılan, üst katı ise üretim ve yaşam alanı olan yapılardan oluşan evin, sosyo – ekonomik üretimin merkezi haline geldiği Geç PPNB yerleşimleri yaygın olarak görülmektedir. Yaklaşık aynı tarihlerde Aşıklı Höyük'te yerleşim terk edilmiş Can Hasan III ve Çatal Höyük gibi yerleşmelerde iskan başlamıştır.

Bu dönemde Konya Ovası'nda yerleşim biçimi, Çatalhöyük'ün tek merkez olduğu uzun süreli ve büyük ölçekli bir nüfus topluluğu şeklindedir. Çatalhöyük dışında M.Ö. 8. bin yılın ikinci yarısına tarihlenen Ali Hüyük Tepe, Boncuklu ve Sancak gibi sadece birkaç küçük yerleşim saptanabilmiştir. Pınarbaşı ise 7. bin yılın ilk yarısında geçici bir kamp yerleşimi görünümündedir. Bu dönemde bölgede kalıcı yerleşimlerin bulunmaması, önceki ve sonraki dönemlerle keskin bir tezat oluşturmaktadır ve Çatalhöyük çevre toplulukların nüfus olarak toplandıkları bir merkez olarak görünmektedir.

M.Ö 6500'lerde Orta Anadolu'da yerleşim modellerinde bir takım değişiklikler görülür ve Erken Kalkolitik Dönem'e kadar iskan edilen küçük yerleşimeler ortaya çıkar. Beyşehir ve Suğla gölleri çevresindeki yerleşimlerden sadece Erbaba ve

[291] Kateryn Twiss, *a.g.m.*, s. 32

Suberde sınırlı miktarda kazılmış olup, Erbaba'nın farklı bir çevresel bağlamda bulunmasına ve taş mimariye sahip olmasına karşın, yapı adalarından oluşan yerleşim sistemini sürdürdüğü görülür.[292]

1500 – 2000 yıllık bir süreçte Güneydoğu Anadolu'da ızgara plandan geniş odalı yapı planına doğru mimari gelişim hızla değişip gelişirken, Orta Anadolu'da söz konusu yapı adalarından oluşan yerleşim tipinin Batı Çatal Höyük ve Can Hasan I yerleşimlerinden bilindiği gibi Erken Kalkolitik Dönem sonuna, M.Ö. 5600'lere kadar devam ettiği görülür. Güneydoğu Anadolu Neolitik yerleşimlerindeki evsel olmayan yapılara benzer bir bina ise Orta Anadolu'da sadece Aşıklı Höyük'te ortaya çıkarılmıştır.

Çanak Çömlekli Neolitik Dönem'de de Orta Anadolu'da Çatalhöyük gibi yerleşimlerde geleneksel mimari doku devam etmiş, bunun yanında ihtiyaca göre yapıların onarıldığı ve eklerin yapıldığı bir mimari anlayış Tepecik-Çiftlik ve Köşk Höyük gibi bir dizi yerleşimde benimsenmiştir. Öte yandan bu yerleşimlerin geçmişle bağlarını Köşk Höyük'te mevcut duvar resimleri ve sıvalı kafatasları, Tepecik-Çiftlik'te ise duvara yerleştirilen boğa başları ve belirli noktalardaki gömü yoğunlukları gibi sembolik bağlamlarla sürdürdükleri görülmektedir.[293] Özellikle M.Ö. 6000'den sonra yerleşimlerin dağılmasının nedenleri arasında, Tepecik – Çiftlik ve Köşk Höyük'te Kapadokya obsidyenlerinin ve Ilıcapınar'da Tuz Gölü tuzlarının işletiminden de anlaşıldığı üzere ekonomik çıkarların ön plana geçmesi de sayılabilir. Yani yerleşim konumundan önceki dönemlere göre ekonomik nedenler daha çok rol oynar.

Yapılan yüzey araştırmaları Konya Ovası'nda Erken Kalkolitik'te yerleşimlerin ortalama 1.6 hektar boyutunda olduğunu ve Çarşamba Ovası etrafında dağıldıklarını göstermektedir. Söz konusu dönemde 4 hektarlık Batı Çatalhöyük yerleşimi çevresinde küçük uydu yerleşimlerin oluştuğu ve bunların çoğunun çağdaş olma ihtimali nedeniyle bu topluluklar arasında asimetrik ilişkilerin geliştiği düşünülmektedir. Bu nedenle Batı Çatalhöyük'ün, çevresindeki küçük yerleşimlerle

---

[292] Arkadiusz Marciniak- Lech Czerniak, ''Social transformations in the Late Neolithic and the Early Chalcolithic periods in central Anatolia'', *Anatolian Studies*, 57, 2007, s. 123-124; Arkadiusz Marciniak,'' Communities, households and animals.Convergent developments in Central Anatolian and Central European Neolithic'', *Documenta Praehistorica*, XXXV, 2008, s. 95-97

[293] Bıçakçı Erhan - Godon Martin, *a.g.m.*, s. 94, 95;
Öztan, ''Köşk Höyük'' *Neolithic in Turkey…s.34, 36-37,*

din, sosyal ve ekonomik takas bağlamında ilişkili olan bir merkez olduğu ileri sürülebilir. Söz konusu yerleşim, çevredeki dağınık topluluklar için bir merkez – periferi ilişkisi oluşturan merkezi bir rolü üstlenmiş olabilir. Benzer biçimde Can Hasan I de, çevresinde küçük yerleşimlerin yer aldığı bir ağın merkezindeki çekirdek yerleşimi oluşturuyor olmalıdır.[294]

2.4 Orta Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem'de Hane Gelişimi

Orta Anadolu Bölgesi'nde Neolitik Dönem tartışmalarının odağını, yuvarlak plandan dikdörtgen plana geçiş ya da çanak çömlek teknolojisinin ortaya çıkışından ziyade, bu bölgeye özgü, 30 - 40 konutun bir araya gelmesiyle oluşan yapı adaları ile karakterize olan yerleşimlerin nasıl organize oldukları oluşturmuştur.

Orta Anadolu'da MÖ 9. bin yıla tarihlenen az sayıda yerleşim olduğundan, sosyal örgütlenme açısından yorum yapmak güçtür. Bununla birlikte Boncuklu Höyük, Çatahöyük'ten bildiğimiz ayrıntılı gömü ve sembolik unsurların öncüllerinin bölgede 1000 yıl öncesinden itibaren mevcut olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Yuvarlak planlı yapıların görüldüğü bu dönemde, taş alet endüstrisinde önceki dönemlerde görülen mikrolit geleneğinin devam ettiği[295], aynı tarihlerde Güneydoğu Anadolu'da dikdörtgen mimariye geçilerek mikrolit geleneğinin Epipaleolitik Dönem sonunda tek edildiği saptanmaktadır. Söz konusu bilgi, bölüm boyunca örneklerini gördüğümüz Orta Anadolu Neolitik toplumlarının mevcut materyal kültürlerini zamansal olarak koruma güdülerinden birini örneklemektedir.

M.Ö 8. bin yıl ortalarından itibaren ise Orta Anadolu'ya özgü yoğun bina topluluklarından oluşan yapı adaları şeklindeki yerleşim sistemi, Aşıklı Höyük'te ortaya çıkmış, Çatalhöyük, Can Hasan III gibi yerleşimlerde kullanılmaya devam etmiş ve Can Hasan I, Batı Çatalhöyük gibi yerleşmelerde Erken Kalkolitik Dönem'e kadar varlığını sürdürmüştür.

Orta Anadolu Neolitik yerleşimlerini inceleyen During, buradaki toplulukların ev odaklı bağımsız hanelerden ziyade, yapı adaları biçiminde kolektif bir temelde örgütlendiklerini savunmaktadır. Bunun için hem Aşıklı Höyük hem de Çatal Höyük yerleşmelerinde bir dizi kanıt olduğunu ileri süren During'in savı aşağıdaki gibi

---

[294] Arkadiusz Marciniak- Lech Czerniak, ''Social transformations…,s. 125-127

[295] Douglas Baird, Pınarbaşı…,s. 186; Douglas Baird vd., The Boncuklu…, s.231

özetlenebilir: Aşıklı Höyük'te atık alanı olarak kullanılan dar geçitlerle ayrılan yapı adaları 30 – 40 yapının bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Evlerin boyutları 9 – 12 m² arasında değişmekte olup oldukça küçüktür ve bu boyutlar bir hanenin iskânı için oldukça yetersiz kalmaktadır. Çeşitli etnografik çalışmalarda bağımsız hane varlığının en önemli göstergelerinden biri kabul edilen ve üretimin merkezinde yer alan ocaklar yapıların sadece %30'unda ortaya çıkartılmıştır. Haneler, yapı adası boyunca ayırt edemeyeceğimiz bir şablonda yayılmış ve olasılıkla pek çok evsel aktivitelerini açık alanda sürdürmüşledir. Aşıklı Höyük'teki haneler, ne konut ne de ayrı aktivite alanı açısından sınırlandırılmışlardır ve sosyal yapının anahtar öğesi, bağımsız haneden ziyade, olasılıkla bir bütün olarak topluluğun kendisine karşılık gelmektedir. Bir diğer öğe olan taban altı gömüler, 400 odanın sadece 70'inde ele geçmiştir. Bu durum During'e göre ölülerin de hane temelinde değil, daha geniş bir sosyal kolektifin parçası olan seremoniler dahilinde gömüldüğünü göstermektedir.

Yerleşimde görülen yapı sürekliliği, yapılarda herhangi değişiklik yapılmadan tekrar aynı konumda ve boyutta inşası, bunların kişisel düzeyde sahip olunmayan bir sistemin parçası olduğunu göstermektedir. Aksi halde yapılara ekler yapıldığı, onarıldığı çeşitli durumlarla karşılaşılmış olurdu fakat odalar topluluk üyelerinin değişen ihtiyaç ve statülerine göre dağıtılmış gibi görünmektedir. Durin'e göre, Aşıklı yapıları, insanların kendi ihtiyaçlarına adapte ettiği bir sistemin parçası olmaktan ziyade, bir odadan diğerine hareket ettiği, ihtiyaca göre diğer odaların devralındığı bir sistemin parçasıdır. Aşıklı Höyük'te toplumun komünel doğası, büyük anıtsal yapıların varlığı ile de vurgulanmıştır

Yerleşimde yapı sürekliliğine ilişkin kanıtlar 4 G/H isimli sondaj açmasından sağlanmıştır. Burada yer alan yapılar 2b Tabakası'ndan 2i Tabakası'na kadar aynı yapının temelleri üzerine sekiz kez tekrar inşa edilmişlerdir *(Resim 115, 116)*. Yapıların ömrünün 30 – 60 yıl olduğu düşünülürse, söz konusu süreç 240 - 480 yıllık bir zaman aralığını kapsamaktadır. Yapı içi birimlerden ocakların da benzer şekilde aynı noktaya inşa edildikleri görülmektedir. Bu durum Aşıklı Höyük'teki yapıların bir çeşit mekânsal kimlikle devamlılık gösterdiğini ve mekan düzenlemesinin bireylerin isteği doğrultusunda değişemediğini işaret etmektedir.

Çatalhöyük ise Aşıklı Höyük ile mimari anlamda benzer olmasına karşın, yapı adalarında ana odalar ve hane birimleri açık bir biçimde belirlenebilmektedir. Odalar Aşıklı Höyük yapılarından daha büyük olup ortalama 21 m²'dir. Birçok aktivite hane odaklı olarak ev içinde gerçekleştirilmesine karşın, üst kimliğe yönelik ilişki temaları

da görülmektedir. Örneğin yapı adalarındaki konutlardan bazıları, konutu iskân eden kişi sayısından daha fazla sayıda taban altı gömüye sahiptir. Bu durum bazı evlerin gömü işlemi için tercih edildiğini ve farklı ev statüleri olduğuna tanıklık etmektedir.[296]

Çatalhöyük konutları da Aşıklı Höyük'tekine benzer bir biçimde mekan organizasyonu ve boyutları değişmeden uzun yıllar aynı konumda süreklilik gösterir *(Resim 117)*. Bu durum birbirleriyle rekabet edip zenginleşen hanelere dayalı bir sistemi göstermekten oldukça uzaktır. Aksine yapı adası içinde yaşayan toplulukların yapıları değişen talep ve statülere göre konut olarak kullanıldıklarını gösterebilir.

Aşıklı Höyük'tekine benzer bir yapı sürekliliği Çatalhöyük'te de mevcut olup yapıların duvarlarındaki figüratif motiflerde de süreklilik izlenebilmekte ve dikey bağlamda bazı öğelerin, yeni yapı inşa edildiğinde tekrar edildiği görülmektedir. Örneğin VIB50 – VIA50 dizininde geometrik boyamalar, VII44 – VI44'te leopar kabartmaları, VIII14 – VII14'te geometrik dikdörtgenler yapı duvarlarında takip edilebilmektedir. Bina 8'in kuzey duvarında ise IX, VII, VIB ve VIA tabakaları boyunca görülen sığır kafası ve VIII – VII tabakalarında görülen akbaba betimleri şeklinde tekrarlar vardır. Son olarak Bina 1'in duvarlarında IX – VIA tabakaları arasında karışık geometrik desenler takip edilebilmektedir. Bu devamlılık dizisi, kimlik birikiminin kökleşmesi olarak yorumlanabilir.

Bir diğer saptama ise Çatalhöyük'te birden fazla ana odaya sahip yapıların bulunduğuna dair kanıtlardır. İkiz bina olarak adlandırılan bu yapıların ana odaları birbirlerine yapı içi geçitlerle bağlanır. Bu birbirlerine bağlı birimlerde hane grupları arasında özel bir ilişkinin olduğu ve ayrı, bağımsız haneleri bu bağlamda düşünmenin zor olduğu önerilir. Bu veriler During'e göre, Çatalhöyük'te hanenin pek çok noktada ayrı olarak işlemesine karşın, bütünde böyle düşünmenin zorunlu olmadığına tanıklık etmekte, ancak yine de hanenin Aşıklı Höyük'e göre daha fazla vurgulandığının da altı çizilmektedir.

Çatalhöyük'te M.Ö. 6500'ler civarında, V. Tabaka'dan itibaren eski geleneklerin terk edildiği ve yapı sürekliliğinin önceki dönem gibi tutucu bir şekilde devam etmediği gözlenmektedir. Bu dönemde yapı dışına açılan kapılar, avlular ve caddeler ortaya çıkar ve yerleşim planı değişir. Figürinlerde ve duvar resimlerindeki

---

[296] Bleda During-Arkadiusz Marciniak,'' Households and Communities in the Central Anatolian Neolithic'', *Archaeological Dialogues*, 12, 2006, s. 171-175

figürlerde cinsiyetler belirginleşir ve üretimde uzmanlaşma başlar. During'e göre bu dönemden itibaren Çatalhöyük'te kollektif kimlikler terk edilmiş ve bağımsız hane ve ev, üretim ve ritüelistik davranışın odak noktası haline gelmiştir.[297]

Hodder da Çatalhöyük'te ortaya çıkartılan binaların homojen karaktere sahip olmadığını öne sürer. Çatalhöyük'te bazı yapılarda daha fazla gömü bulunur ve bu yapılar bazen bu durumu birkaç yapı evresi boyunca sürdürür. On ikiden fazla gömüte sahip yapıların, iç donanım açısından da daha ayrıntılı oldukları ancak boyut açısından diğer yapılarla benzer olduğu saptanmıştır. Süreklilik gösteren yapılarda konutların detay ve boyutlarının da arttığı görülmüştür. Bu durum genel anlamda yerleşimin büyümesiyle de ilişkili olabilir. Gömü sayısı fazla yapı dizinleri bir yangınla son bulmuştur ve son evrede yapı boyutu aniden küçülmektedir. Söz konusu yapı dizinlerinde zaman içerisinde bina detayları ve gömüler arttıkça, ana oda zamanla daha geniş bir hal alırken, yan odalar küçülmüş ya da ana odadaki üretim faaliyetlerinde azalma görülmüştür.

Süreklilik gösteren, zaman içerisinde gömü sayısının arttığı ve sembolizmin detaylandığı bu evleri Hodder, tarih evleri (history houses) olarak adlandırmıştır. Hodder'a göre sosyal farklılıkların olmadığı toplumlarda, zamanla bazı evler üretimdeki başarıyı sembolik donanım ve gömüye aktarmaktadır. Tarihi ev, geçmiş anıların bir kaynak olarak biriktiği yere işaret eder ve tarihi evler şölen, av, gömü ve toplu nesne gömüleri gibi olayları hatırlama kapasitesine sahip mekânlardır. Bu bağlamda söz konusu tarihi evler de, ev, soy grupları ya da diğer gruplar için ritüelleri gerçekleştirmek ve kontrol etmek amacıyla ortaya çıkmış olabilirler. Bazı tarihi evlerin, daha az üretim alanlarının bulunmasının nedeni; gerekli kaynakların ve besinlerin aynı soya, ataya ya da eve ait gruplardan sağlamış olması olabilir.

During'in süreklilik gösteren yapılardaki tekrar eden duvar motifleri örneklerine benzer şekilde, Hodder da insan bedeni parçalarının ve çeşitli duvar düzeneklerinin yeniden kullanımına yönelik örnekleri vermektedir. Örneğin Bina 1 içerisinde 62 gömü bulunmuş olup bunlardan bazıları ikincil gömülere ait beden parçalarıdır ve daha erken ya da diğer yapılardaki gömülerden alınmış olmaları muhtemeldir. 65,

---

[297] Bleda During,''Building Continuity in the Central Anatolian Neolithic: Exploring the Meaning of Buildings at Aşıklı Höyük and Çatal Höyük'' *Journal of Mediterrenean Archaeology*, 18 (1), 2005, s. 18;
Bleda During, ''The Articulation of Houses at Neolithic Çatalhöyük, Turkey'' The Durable House, House Society Models in Archaeologly, Derleyen: R. Beck,Carbondale: Center for Archaeological Investigations, 2007 s. 171-175

56, 44 ve 10 no'lu yapılarda gömülü bireylerden alınan dişlerin aynı dizindeki geç bir yapıdaki bireyin dişlerine takıldığı da saptanmıştır. Daha geç yapılara taşımak için, önceki evlere ait duvar düzeneklerinin söküldüğünü gösteren çukurlara dair de kesin kanıtlar bulunmuştur. Muhtemelen sığır boynuzları ve diğer hayvan parçaları, evden eve aktarılmışlardır. Farklı nitelikte olan ve farklı kaynaktan kerpiçlerin bu yapı dizininde kullanıldığı anlaşılmıştır. Dizine ait geç binalarda ise seramik kaplar, tabanda merdivenin altına dizilmişlerdir. Söz konusu dizinde kurt pençelerine yönelik de tekrar eden bir şablon görülmektedir.

Sıvalı kafatasları pek çok yapıdan ele geçerken, başsız iskeletler genelde tarihi evlerde bulunma eğilimindedir. Bu durum kafatası ve olasılıkla diğer beden parçalarının tarihi evlerden alınarak, diğer evlere yerleştirilmiş olabileceğini işaret etmektedir. Bu durum da, tarihi evler ile diğer evler arasındaki bağın ölü sirkülasyonu ile kurulmuş olabileceği şeklinde yorumlanmaktadır.

Diğer yandan insan kalıntıları üzerinde yürütülen diş morfolojisi çalışmaları, biyolojik yakınlığın bireyin nereye gömüleceği noktasında çok az bir rolü olduğunu göstermiştir. Aynı eve gömülen insanların ortak işgücü ihtiyacı ve işbirliğini de içeren bir dizi faktöre göre bir araya getirildiği saptanmıştır. Bu durum biyolojik soylardan ziyade kurgusal soyların varlığını gösterir. Bir eve gömülen insanlar, evlat edinme ve başka kurgusal soylar şeklinde, ortak anı ve geçmiş ile üretilen başka ağlarla bir araya getirilmiş olabilir. Diğer yandan belirli bir eve gömülen kişi, o evde yaşıyor olmayabilir. Ölünün nereye gömüleceği haneler arasındaki sosyal ve ekonomik ilişkilerin oluşturduğu anlaşmaların bir parçası olması olasıdır. Aynı eve gömülen bireylerin benzer beslenme düzenlerinin olduğuna yönelik veriler de benzer beslenme düzenine sahip kişilerin birlikte de gömüldüğünü ortaya koymaktadır. Genelde bu birlikte yemek yiyen ve gömülen grup tek bir evin kapasitesinden fazladır. Bu nedenle sosyal ev bir yapıdan fazlasını içerir. Yeni doğan bebeklerin doğumdan sonra biyolojik annelerinden alındığını gösteren kanıtlar da, binalar arası ilişkilerin biyolojik bağın ötesine geçen, oldukça karmaşık bir sosyal ağın varlığını gösteren bir diğer kanıttır.

Evlerin üretim ve tüketim yönünden bağımsız olduğunu gösteren sağlam verilere karşın, gruplaşmaya yönelikte bazı başka kanıtlar da vardır. Bunlardan en belirgini evlerin yapı adaları, sektörler ve alt höyüklerin bir parçası olmasıdır. Komşu ev gruplarının benzer kerpiç bileşimine sahip olduğu görülmüştür. Bu durum yapıların ya aynı zamanda inşa edildiklerini ya da kerpiç yapımı hakkında benzer kaynak ve

bilgi birikimini paylaştıklarını göstermektedir. Benzer olarak ana odanın güneydoğu köşesine kaplarını yerleştiren bir grup yapı da ortaya çıkarılmıştır. Bunların dışında şölenlerin yapıldığına ilişkinde toplu tüketim dolguları da göze çarpar. Bunlara insan beden parçalarının yapılar arasındaki sirkülasyonu, çoklu gömüler ve tarihi evler eklendiğinde, bireylerin yatay ve dikey bağlamda sayısız ilişki biçimine ve ağa sahip olduğu görülmektedir.[298]

Sosyal örgütlenmenin doğası M.Ö. 6500'ten sonra oldukça farklı bir hal almıştır. İnsanların kollektif, ritüel ve sosyal bağlarla bir araya geldiği topluluk sisteminden, nüfusun bölge boyunca dağıldığı bir sürece girilmiştir. Erken tabaklarda ritüellerle bağlı evlerde düşük seviyede üretim imkânı vardır ve paylaşıma, ortak kaynaklara güçlü bir vurgu görülmektedir. Ancak M.Ö. 6500 civarlarında nüfusun en üst seviyeye ulaşması ile topluluk içi gerilimler artmıştır. Şölen ve benzeri karmaşık ağlara hizmet için bireysel üretim birimlerine olan talepler nüfusu arttırır ve stres ve gerginlik toplumun genelini sarar. Geç tabakalarda bu duruma çözüm olarak, bağımsız ev temelli üretimin ve uzmanlaşmanın başlangıcı ile evler arası farklılaşmanın ortaya çıktığı önerilir. Bu dönemde ritüellerin içeriğinde de bir değişim kaydedilir. Erken dönemin sık olmasa da oldukça uyarıcı, hayal gücüne dayanan ritüel pratiğinin, geç dönemde, sık ve günlük olan dogmatik bir ritüel pratiğine dönüştüğü gözlenir.

Çatal Höyük'ün VI. Tabakası'na kadar olan süreçte ağırlıklı olarak toplumun kolektif ve eşitlikçi doğasıyla, bağımsız evlerin üretim kapasitesi arasında bir gerilim görülür. Topluma olan bağımlılık bireysel üretim ve depolamayı düşük ölçüde tutmuştur. Yabani hayvanlara odaklanan besin paylaşımı, şölenler ve insan beden parçalarının sirkülasyonu gibi ilişkileri sürdürmek giderek zahmetli bir hal almıştır. Üretici birimler üzerindeki baskının azaltılmasının yollarından biri doğurganlığı ve nüfusu arttırmak olmuştur.

V. Tabaka'dan itibaren tarihi evler, yapı adaları içinde ve arasında daha az ritüel bağları oluşturur ve evler kendi bağımsız üretimini gerçekleştirerek artı ürün oluşturmaya odaklanırlar. Evsel üretimin artması koyun yetiştiriciliğinin artmasına ve evcil sığırın adaptasyonuna yol açar. Bireysel kimlik, tarihi ev grubu ve toplumsal

---

[298] Ian Hodder-Peter Pels , "History houses: A New Interpretation of Architectural Eleboration at Çatalhöyük", *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*, Derleyen: Ian Hodder, Cambridge University Press, 2010, s.163-182;
Ian Hodder, *Çatalhöyük; Leoparın Öyküsü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2006, s. 141-168

ritüel üyeliği içindeki eve daha az bağımlı hale gelip, bireysel ölçekteki bağlarla daha fazla ilişkili hal alır. Çünkü daha çok bireysel ev üretimine odaklanılır ve güvenli bir ağ sağlamak için daha büyük bir nüfusa bağlı olma kaygısı azalır. Evler arası uzmanlaşma ve sosyal farklılıklar görülmeye başlar. Evlerin üretim yoğunluğu baskısına çözüm, farklı zanaatlarda uzmanlaşma ile bulunmuştur. Böylelikle tüm evler bütün görevleri yapmak zorunda kalmamıştır.

Bir çok sosyal ve ritüel uygulama erken tabakalardan itibaren devam ederken, vurgusal değişiklikler görülmektedir. Sığır kafatasları, ayı kabartmaları ve leoparlar üst tabakalarda daha az yaygınken, boğa başları duvar resimlerinde ve çanak çömlek üzerinde görülmeye başlar. Leopar, ayı ve yaban domuzu figürleri ise kil baskılar üzerinde görülür. Evin sabit taşınmaz ögelerinden, portatif öğelere doğru bir dönüşüm görülür.[299]

Orta Anadolu'daki diğer yerleşmeleri incelediğimizde, Köşk Höyük ve Tepecik-Çiftlik gibi yerleşimlerde eklemeli, yeni bir mimari anlayışın karşımıza çıktığı görülür. Bununla birlikte, Köşk Höyük'te, Çatalhöyük'tekilere benzer duvar resimlerinin ve sıvalı kafataslarının bulunması; Tepecik-Çiftlik'te de bina duvarlarına boğa başlarının yerleştirilmeye devam etmesi ve toplu gömülerin bulunması, söz konusu sembolik davranışların bağımsız hanenin ortaya çıkışından sonra da sürdürüldüğünü göstermektedir. Bunun yanında Güneydoğu Anadolu'da PPNB sonunda kullanımı sona eren iki yüzeyli yontma taş uçların, bu yerleşimlerde Erken Kalkolitik sonuna kadar kullanımda kalması,[300] sembolik davranışların zaman ölçeğinde korunması ve geleneksel mimari dokunun da uzun süre değişmeden kalması bilgileriyle birleştirildiğinde, Orta Anadolu Neolitik topluluklarının Güneydoğu Anadolu'dakilere göre daha kapalı ve muhafazakâr olduklarını ve kendi içinde değişime de direndikleri sonucunu doğurmaktadır.

SONUÇ

Güneybatı Asya araştırmacılarından T. Watkins nöropsikologların çalışmalarından referans alarak hatırlama ölçüsü ve karmaşıklığı ile büyük gruplarda sosyal ilişkileri kullanmanın, homininlerin beyin boyutunu, özellikle neo-cortex kısmı büyüttüğünü öne sürmüştür. Daha açık bir ifadeyle, derin bir hafıza geliştirebilmek ve bütünüyle kültürel bir niş inşa edebilmek için gerekli bilişsel ve kültürel yetenek,

[299] Ian Hodder, "Çatalhöyük: the leopard changes its spots…,s.2-15
[300] Bıçakçı Erhan - Godon Martin, *a.g.m.*, s. 99

modern insanda Pleistosen sonu ve Erken Holosen dönemlerde evrilmiştir. İnsanlar sosyal alanı biçimlendiren hane, topluluk ve topluluk ağları seviyesinde sosyal hafızayı inşa etmiş ve sürdürmüştür. Mimari, barınağı ev haline ve yerleşimi de toplum halinde kurumsallaştırmak için kullanılmıştır. Erken Neolitik boyunca süregelen sembolik paylaşım ve takasın yoğunluğunu değerlendirdiğimizde, insanlar, yerel bölgesel ve bölgeler arası ağları sürdürebilmek amacıyla, kültürel anlamda son derece önem verdikleri sosyal alanlar yaratarak sembolik ifadenin karmaşık sistemini yönetebilmeye ihtiyaç duymuşlardır.[301]

Bu bilgilere dayanarak, Güneydoğu Anadolu'da M.Ö. 10. bin topluluklarını incelediğimizde, göçebe – avcı toplayıcı gruplara göre, alan ve arazi kullanımını daha iyi yöneten ve kullanan, iklimsel ve beslenme – av koşullarının iyi olduğu noktalarda bir araya gelen topluluklar görmekteyiz. Söz konusu topluluklar Göbekli Tepe gibi bölgeler arası merkezlerde çeşitli inşa, toplu tüketim, takas ve ritüel ilişkileri bağlamında bir araya gelmiş; Dicle Havzası'ndaki yerleşmeleri de benzer biçimde av, gömü, ritüel, takas gibi aktiviteleri için daha yerel noktalar olarak kullanmışlardır. Bu dönemde karşılaştığımız anıtsal mimari ve yuvarlak planlı yapılar, çeşitli klanların ve grupların bir araya geldiği ve geniş ağlar oluşturduğu ilişkilere adeta bir fon görevi görmüştür. Söz konusu geniş ağların doğası T biçimli dikilitaşlar ve taş kap, havaneli gibi kalıntıların üzerinde yer alan ortak ikonografi ve desenlerle de desteklenmektedir. Benzer ilişkiler Güney Levant'ta olasılıkla Natuf döneminde başlamış fakat geniş ölçekli iş gücünün varlığına dair kanıtlar Jericho'daki kule ve duvar yapıları örneği ile sınırlı kalmıştır.

Söz konusu ilişkiler olasılıkla bir kesimin lehine dönüşmüş, bu kesim kaynaklara daha kolay erişim, ritüel ve iş gücü kontrolü gibi güçleri elinde biriktirebildiğinden, daha yakın bir sembolik kontrolün sağlandığı yerel ağlara vurgu PPNB dönemi ile birlikte başlamıştır. M.Ö. 8500'lerde dikdörtgen mimariye geçişle birlikte kamu yapılarının ve ikincil gömülerin olduğu yerleşimler görülür. Kamu yapıları sosyal yapı üzerinde ölü gömme ve ritüel faaliyetleri ile kontrolü sağlamış ve bölmelerin ve mahremiyetin giderek arttığı, üretim faaliyetlerinin ev içerisine taşındığı yapılar arasındaki gerginliklerin önlenmesinde arabulucu rolü üstlenmişlerdir. Söz konusu kamusal yapıların inşasını ve sembolik kontrolü sağlayan bireylerin, yaşa, en çok

[301] Trevor Watkins,''Household, Community and Social Landscape: Maintaining Social Memory in the Early Neolithic of Southwest Asia'', *As time goes by? Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective*'',Derleyen: Martin Furhold vd., Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2012, s. 32-37

süreklilik gösteren yapıya mensup olma ya da cinsiyete göre belirleniyor olması ve zamanla bireyden bireye aktarılması olasıdır.[302] Bu dönemde ikincil gömü uygulamaları ile toplulukların yerleşmelerle bağları daha da artmış olup bir yerleşim kimliği oluşmaya başlamış olmalıdır.

Aynı dönemde Güney Levant'ta yapılarda dikdörtgen plana geçiş süreci takip edilememekle birlikte, Orta PPNB'de gömü uygulamalarının gerek toplu kafatası, gerek sıvalı kafatasları, gerekse çeşitli şölen ve maskelerin kullanıldığı performanslar sayesinde topluluğun bir arada bağlı kalmasında önemli bir katalizör işlevi gördüğü aşikardır. Güneydoğu Anadolu'da benzeri işlev, yine ikincil gömüler ve fallosantrizm, yabani hayvanlar gibi görsel sembolizm üzerinden PPNA sonundan itibaren kamu yapıları aracılığıyla sağlanmıştır. Kamu yapılarının Güney Levant'ta yaygın bir norm haline gelmesi Geç PPNB dönemini bulmuştur.

M.Ö. 7500'lerde sığırın evcilleştirilmesi ve sürü hayvancılığının yoğunlaşması ile tarım, ekonomide ön plana çıkmış, nüfus artmış ve hane mahremiyetinin vurgulandığı alt katlarının depolama birimi üst katlarının ise yaşam alanı olduğu çeşitli planlardaki iki katlı yapılardan oluşan büyük yerleşimler tüm bölgede yaygınlaşmıştır. Önceki döneme ait sembolizm ve kurallarda gerileme yaşanmış ve kamu yapıları ortadan kalkmıştır. Güney Levant'ta yerleşimler 10 – 14 hektarlık boyutlara ulaşmıştır. Ev, sosyo – ekonomik faaliyetlerin merkezi haline gelmiş ve hane bu anlamda bağımsızlığını kazanmıştır. Ev içi ve evler arası hiyerarşiler de bu dönemden itibaren kaçınılmaz hale gelmiştir.

M.Ö. 7000'lerde sıkı mimari kuralların uygulanmadığı, ihtiyaca göre yapıların bazı bölümlerinin eklenilip iptal edilebildiği çok odalı yapılardan oluşan küçük yerleşimler görülmektedir. Çanak çömlek üretiminin yayıldığı, cinsiyet ayrımı oldukça belirginleşmiş figirünler, kil baskılar, hesap taşları gibi kilden yapılmış buluntu ve sembolik malzemenin mobilize hale geldiği bu dönemde, geniş haneler ve zanaat uzmanlığı, üretim artışı ve rekabet nedeniyle görev dağılımına olan ihtiyaç nedeniyle ortaya çıkmıştır.

Orta Anadolu'ya baktığımızda M.Ö. 8500'lerde hala geniş ölçüde mikrolit endüstrisi kullanan ve yuvarlak planlı yapılarda yaşayan Pınarbaşı, Aşıklı Höyük ve Boncuklu Höyük topluluklarını görmekteyiz. Bunlardan Aşıklı Höyük'te M.Ö 7400'lerde dikdörtgen yapı topluluklarından oluşan yapı adaları biçimindeki yerleşim

[302] Çiğdem Atakuman, Architectural Discourse…,s.27

sistemine geçilmiş, söz konusu yerleşimde konutların ve açık alanların boyut ve niteliği yaklaşık 480 yıllık bir süreçte değişmemiştir. Bu duruma yerleşimin diğer bölgelerle etkileşim kurma konusunda oldukça kapalı olması durumu da eşlik ettiğinde, bu topluğun statik bir tarih anlayışına sahip olduğu önerilebilir. Konutların ise gerek boyutlarının gerekse iç donanımlarının bağımsız hanelerin iskanını sağlamaktan uzak olması, Aşıklı sakinlerinin daha komünel bir kimlik ve aidiyet bilincine sahip olduklarını göstermektedir.

M.Ö. 7300'lerden itibaren Konya Ovası'ndaki Boncuklu Höyük'te dâhil çeşitli yerleşimlerin terkiyle kurulan Çatalhöyük de, Aşıklı Höyük ile benzer bir mimari geleneği devam ettirir. Benzer şekilde 300 yıllık bir mimari sürekliliğin izlenebildiği yerleşimde yapı içinde yer alan geniş sembolik donanımın, yapının terk sürecinde sökülerek, bir üstteki yapıya aktarma uygulamalarının varlığı saptanmıştır. Bu şekilde konut bazında tarih birikimi sağlanan yapıların bulunduğu yerleşimde haneler ekonomik bağlamda bağımsız gibi görünseler de, mikrodentoloji çalışmaları, biyolojik yakınlığın aynı konutta iskan alışkanlığı konusunda minör bir role sahip olduğunu kanıtlamış; toplu gömülerin bulunduğu yapılar ise bazı yapıların iskan eden bireylerinden fazla sayıda iskelete sahip olduğunu ve bu evlerin birkaç hanenin gömü odağı olabileceğini göstermiştir. Benzeri birkaç yapı arası ortak uygulamalar V. Tabaka öncesinde Çatal Höyük'te, birden fazla katmanda hane üstü kimlik ve aidiyet olgusunun varlığını göstermektedir.

M.Ö. 6500'lerden itibaren ise nüfus artışı baskısı ve sığırın evcilleştirilmesi ve yoğun sürü hayvanı üretimi gibi nedenlerle geleneksel mimari doku çözülmeye başlamış, hane ritüel ve ekonomik faaliyetlerin merkezi haline gelmiştir.

Öte yandan Köşk Höyük ve Tepecik- Çiftlik gibi yerleşimlerde eklemeli, yeni bir mimari anlayış karşımıza çıkmakla birlikte Köşk Höyük'te, Çatalhöyük'tekilere benzer duvar resimlerinin ve sıvalı kafataslarının bulunması, Tepecik-Çiftlikte ise bina duvarlarına boğa başlarının yerleştirildiğinin ve toplu gömülerin olduğunun bilinmesi söz konusu sembolik davranışların Çanak Çömlekli Neolitik'te de sürdürüldüğünü göstermektedir. Obsidyen ve tuz kaynaklarının işletilmesi gibi ekonomik nedenler kurulan yeni yerleşimlerin lokasyon seçminde önemli bir rol oynamaya başlamış gibi görünmektedir.

Aşıklı Höyük ve Çatal Höyük gibi kendi coğrafyalarında tek merkez konumunda olan yerleşimlerin çözülmesi ani bir şekilde olmamış, Beyşehir – Suğla Bölgesi'ndeki

Erbaba, benzeri bir yerleşim sistemini, birden çok yerleşimin bulunduğu bir çevrede de sürdürmüştür. Öte yandan Batı Çatalhöyük ve Can Hasan I gibi Erken Kalkolitik merkezlerin çevresinde yer alan uydu yerleşimlerle, topluluklar arası yakın bağlantıları bir dereceye kadar korumuş gibi görünmektedirler. Yerleşimlerin çözülme sürecinin bu şekilde kademeli oluşu, Orta Anadolu Neolitik kültürlerinin değişime direnen doğasını tekrardan akla getirmektedir.

Son tahlilde bölgelerdeki Neolitik toplulukların genel karakterine baktığımızda Güneydoğu Anadolu'da zamanla ağ ve iletişim biçimlerini değiştiren, mimari gelişim anlamında dinamik ve yeniliklere açık, kamusal yapılar ve kontrolündeki ölü gömme ve görsel sembolizm ile uzun süre bütünlük ve süreklilik gösteren topluluklar görmekteyiz. Benzer karaktere sahip Güney Levant topluluklarının örgütlenmelerinde ise kamu yapılarından ziyade, ölü gömme ile ilişkili çeşitli ritüeller ön plana çıkmış ve bu durum toplulukların yatay anlamda ilişkilenmelerini, yerleşimlerin cazibe merkezleri haline gelerek oldukça büyümelerini sağlarken, süreklilik sağlayacak tarihsel derinliği sağlayamamış gibi görünmektedir.

Öte yandan Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük'te görülen sabit tarih anlayışının, Çatal Höyük'te yerini biriken tarih anlayışına bıraktığını, Güneydoğu Anadolu'daki durumun aksine burada konutlar bazında oluşturulan tarihçiklerin yerleşim sistemini ve yapısını oldukça etkilediğini öne sürmek mümkündür. Benzer yerleşim planının Batı Çatal Höyük ve Can Hasan I gibi Erken Kalkolitik yerleşmelerinde sürdürülmesi ve mikrolit, iki yüzeyli yontmataşlar gibi işlevsel ve sıvalı kafatasları, duvar resimleri, toplu gömüler gibi sembolik uygulamaların Orta Kalkolitik Dönem'e kadar devam edegelmesi, söz konusu muhafazakar tutumun belirli yerleşimlerle sınırlı olmadığını, bölge topluluklarının genel kültür ve tarih anlayışıyla ilişkili olduğunu göstermektedir.

Kanımca, PPNA sonunda gerek Yukarı Dicle Havzası'ndaki yerleşimlerde gerekse Aşağı Fırat Havzası'ndaki Jerf el-Ahmar ve Mureybet gibi bazı yerleşimlerde yapıların farklılaşmaya başlaması, dönemi karakterize eden bölgesel ağlara bağlı olarak bir kesimin sosyal anlamda ayrışmasının ilk örneklerini oluşturmaktadır. PPNB başında ortaya çıkan kamu yapıları ise, söz konusu ayrışmayı eşitlemekten ziyade tam tersine, kazanılan hak ve ayrıcalıkların kurumsallaşmalarının bir temsilini oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, ritüel liderliği ya da yaşlılar heyeti benzeri süreç içerisinde devredilebilen ve materyal yansıması olmayan statülerin kökeni PPNA döneminde şölenlerde, takas ve inşa faaliyetlerinde öne çıkan kişi ve grupların kazanımlarının sürekliliğine dayanmaktadır. Öte yandan

sıkı sembolik kontrollere rağmen, PPNB döneminde yapı içlerinde hane ve toplumsal kimlikler oluşmaya başlamış, gerek nüfus artışı gerekse av ve toplu tüketimlerin eşlik ettiği çeşitli ritüellere besin sağlama kaygısı tarım ve hayvancılığı zamanla geçim stratejilerinin merkezine taşımıştır. Sembolik kontrolün bir aracı olan ritüellere hizmet eden av, ekonominin merkezinden zamanla çıktığında, haneler dönemin sonunda kendi üretim faaliyetlerini gerçekleştirebilmiş, bu durum da avla bağlantılı sembolizm ve ritüellerin sonunu getirmiştir. Söz konusu yeni ekonomi ve üretim ölçeği hanelerin yapısını da değiştirmiş, dağınık gruplar halinde yaşayan, rekabetçi geniş haneler ortaya çıkmıştır. Bu sürece ise oluşan yeni kimlikler ve mülkiyet olgularıyla ilişkili seramik ve çeşitli kil nesnelerden oluşan mobil ve anlık işlevlere sahip bir dizi işlevsel ve ritüel materyal eşlik etmiştir.

Orta Anadolu yerleşmeleri ise M.Ö. 7500'ler ve sonrasında Güneybatı Asya genelinde ve Güneydoğu Anadolu özelinde meydana gelen bu gelişmelere kayıtsız kalmış gibi görünseler de, yaklaşık aynı tarihlerde Aşıklı Höyük'ün terk edilmesi ve Çatalhöyük'te iskanın başlaması bir tesadüf olmamalıdır. Güneydoğu Anadolu'da hanelerin bağımsızlaştığı ve tüm bölgeye yayıldığı süreçte Orta Anadolu'da Aşıklı Höyük terk edilmiş, sabit tarih algısı ve kamu yapıları çevresinde örgütlenen topluluklar, Orta Anadolu Neolitik Kültürü'nün tutucu ve kapalı doğası gereği Çatalhöyükte bağımsız haneler biçiminde bir araya gelmemiş, sembolik birikim bağlamında rekabet eden topluluklara dönüşmüştür. Daha açık bir ifadeyle işlevsel ve sembolik nesne ve uygulamaları uzun yıllar muhafaza eden Orta Anadolu Neolitiği bağlamında Aşıklı Höyük'teki sabit tarih algısı ve kamu yapısı bir anda ortadan kalkmamış, Güneydoğu Anadolu'daki hanelerin bağımsızlaşmasının bölgeye etkisi ve benzer tarımsal parametrelerin de gelişimi ile, Çatalhöyük'te evlerin ekonomik anlamda bağımsız hale gelmesiyle birlikte, tarih evleri gibi çeşitli yapıların ritüel anlamda merkezileştiği ve zaman içinde sürekliliğini ve sembolik birikimini arttırmayı amaçladığı bir yapıya büründürmüştür. Söz konusu sembolik dili ise Boncuklu Höyük gibi Konya Ovası'nın yerel toplulukları sağlamış olmalıdır. Aynı şekilde Orta Anadolu Neolitik topluluklarının tarihsel anlamda yavaş olan doğası, hanenin tam anlamıyla bağımsızlaşmasını Güneydoğu Anadolu'dan yaklaşık 1000 yıl kadar geciktirmiştir.

Görüldüğü üzere Neolitik topluluklarda yerleşim ve toplum birlikteliğini sağlamada geçmiş/tarih üretimi önemli bir yer tutmuş, bu üretimi sağlayan farklı bölgelerdeki farklı araçlar yatay ve dikey bağlamda farklı derinlikler sağlamışlardır. Bu bağlamda

Güney Levant topluluklarının ölü gömme ile ilişkili çeşitli performans ve ritüellere öncelik verdiği ve bu tercihin Güney Levant yerleşimlerini yatay bağlamda bir çekim noktası haline getirdiği saptanmaktadır. Bununla birlikte söz konusu bölgedeki yerleşimler, tarihsel anlamda aynı lokasyonla uzun süreli ilişkilenmeyi sağlayamadığından, bu merkezlerde yaşayan topluluklar, PPNB başında, sonunda ve Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş dönemlerinde tekrar tekrar dağılmış gibi görünmektedirler. Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Levant toplulukları ise anıtsal ve kamu yapıları bağlamında geniş çaplı işgücüne ve yabani hayvanlardan oluşan görsel bir sembolizme öncelik vermiş, bu durum yatay anlamda büyük olmasa da, süreklilik anlamında devamlılık gösteren yerleşimlerin bölgede var olmasını sağlamıştır. Nitekim dörtgen mimariye geçiş, Çanak Çömlekli Neolitik'e geçiş gibi çeşitli süreçler bölgedeki pek çok yerleşimden takip edilebilmektedir. Söz konusu kamu yapıları ortak bir ideoloji yaratmaya katkıda bulunmuş, daha kamusal kontesktlerde ele geçen sığır başları, çeşitli heykeller ve betimler toplumun geneline hitap eden bir propagandanın aracı olarak işlev görmüş gibi görünmektedirler. Orta Anadolu toplulukları ise süreklilik ve birlikteliklerini yapı sürekliliği ile yaratan, derin bir tarih üretimi ile sağlamaya çalışmış, bu üretime Çatal Höyük'te Güney Levant'takine benzer biçimde ikincil gömü, sıvalı kafatasları ve ölü sirkülasyonu eşlik ettiğinden yerleşimin boyutu Güney Levant'taki Geç PPNB yerleşimleri gibi oldukça büyük bir hal almıştır. Kısacası Neolitik Dönem'de Güney Levant'ta çeşitli ölü gömme ritüelleri ve araçları ile oluşturulan sığ bir tarih anlayışı; Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Levant'ta kamu yapıları ve görsel sembolizm ile üretilen daha derinlikli bir tarih anlayışı gözlenmektedir. Söz konusu iki topluluk da uzun vadede yeniliklere ve değişime açık bir tutum izlemektedir. Öte yandan Orta Anadolu toplulukları yerleşim dokusuna da yansıdığı şekilde ufak tarihçiklerden oluşan bir geçmiş örüntüsünü sabit tutan ve zaman içinde biriktiren ve kültüre dahil olan girdi ve nesneleri zaman içerisinde muhafaza eden bir yapıyla kendini var etmiştir. Oldukça derin bir tarihsel boyuta sahip kültür içerisinde çeşitli nesnelerin ve mimarinin değişimi ya da yok olması bir anda olmamış, kültürün durağan (yavaş) karakteri içinde kademeli olarak dönüşmüştür.

KAYNAKÇA/BİBLİYOGRAFYA

Akkermans Peter – Schwartz Glenn, *The Archeology of Syria: From Complex Hunter-Gatherers to Early Urban Societies (16000-300 B.C.),*Cambridge University Press, 2003

Akkermans Peter,''Living Spaces, Temporality and Community Segmentation: Interpreting Late Neolithic Settlement in Nothern Syria'', *Interpreting the Late Neolithic of Upper Mesopotamia*., Deryeleyen: O. Nieuwenhuyse, R. Bernbeck, P. Akkermans, J. Rogash, Turnhout: Brepols, 2013

Akman Murat, vd., ''Akarçay Tepe 2002 Yılı Çalışmaları'', *Ilısu ve Kargamış Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Çalışmaları*, Derleyen: N. Tuna- O. Doonan. ODTÜ TAÇDAM, Cilt I, 2002

Arimura Makoto, vd., ''A New Neolithic Settlement in the Urfa Region: Akarçay Tepe, 1999''*, Anatolia Antiqua VII*, 2000

Atakuman Çiğdem, ''Architectural Discourse and Social Transformation During The Early Neolithic of Southeast Anatolia'', *Journal of World Prehistory*, 2014

Atakuman Çiğdem, ''Kuzey Mezopotamya Prehistoryası'nın Terminolojik Sorunlarına Tarihsel Bir Yaklaşım'', *Anadolu Prehistorya Araştırmaları Dergisi,* APAD 1,2015

Aurenche Olivier, '' Cafer Höyük'', *12.000Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, Derleyen: Clemens Lichter, Badischen Landesmuseum, Karlsrube, 2007

Baird Douglas,''Pınarbaşı'' *Türkiye'de Neolitik Dönem",* Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

Baird Douglas, vd.,''Boncuklu'', *Neolithic in Turkey Vol. 3,* Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2012

Baird Douglas, vd.''Ritüel ve Sembolizm. Neolitik Boncuklu'' *Aktuel Arkeoloji*, Mayıs-Haziran 2012

Banning Edward Bruce,''Housing Neolithic Farmers'' *Near Eastern Archaeology*, Vol. 66 (1/2), 2003

Banning Edward Bruce,''Houses, Households and Changing Society in the Late Neolithic and Chalcolithic of the Southern Levant, *Paleorient,* 36 (1), 2010

Benz Marion vd., “Methodological Implications of New Radiocarbon Dates from the Early Holocene Site of Körtik Tepe, Southeast Anatolia”, *Radiocarbon* 54, 3-4, 2012

Benz Marion vd.,‘’Prelude to Village Life. Enviromental Data and Building Traditions of The Epipaleolithic Settlement at Körtik Tepe, Southeastern Turkey’’ *Paleorient,* 41.2, 2015

Bıçakçı Erhan, ‘’ Çayönü House Models and Recontruction Attempt for the Cell Plan Building’’, *Halet Çambel İçin Prehistorya Yazıları, Readings in Prehistory Studies Presented to Halet Çambel*, Graphis Yayınları, İstanbul, 1995

Bıçakçı Erhan, v.d., ‘’Tepecik-Çiftlik’’, *Türkiye’de Neolitik Dönem’’,* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

Bıçakçı Erhan - Godon Martin,’’Tepecik Çiftlik’’ , *Neolithic in Turkey Vol. 3,*Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012

Biehl F. Peter–Rosenstock Eva, ‘’West Mound: Trench 5’’, *Çatalhöyük 2009 Archive Report,* 2009

Bordaz Jacquez,’’A Preliminary Report of the 1969 Excavations at Erbaba, a Neolithic Site near Beyşehir, Turkey’’, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 18, 1970

Bordaz Jacquez, ‘’Current Research in the Neolithic of South Central Turkey, Suberde, Erbaba and Their Chronological Implications’’, *American Journal of Archaeology*, 77, 1973

Bordaz Jacques-L.A. Alpers Bordaz, ‘’Erbaba Excavations’’, *Türk Arkeoloji Dergisi*, 23, 1976

Boyd Brian,‘’On Sedentism in the Later Epipaleolithic (Natufian) Levant’’, *World Archaeology*, 38/2, 2006

Byrd Brian, “Public and Private, Domestic and Corporate: the Emergence of theSouthwest Asian village”, *American Antiquity* 49, 1984

Byrd Brian, “Households in Transition: Neolithic Social Organization within

Southwest Asia”, *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*, Derleyen: Ian Kuijt, New York, Kluwer Academic and Plenum, 2000

Byrd Brian, ''Reassesing the Emergence of Village Life in the Near East'',*Journal of Archaeologlical Resarch*, Vol.13 (3),2005

Caneva Isabella - Köroğlu Gülgün, *Yumuk Tepe: Dokuz Bin Yıllık Yolculuk*,Ege Yayınları, 2010

Caneva,''Til Huzur-Yayvan Tepe'' *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011

Caneva Isabella,''Yumuk Tepe'',*Neolithic in Turkey Vol.3,* Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2012, s. 2-4

Cauvin Jacques, vd.,''Cafer Höyük'', *Türkiye'de Neolitik Dönem'',* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

Coşkun Aytaç vd.,''New Resutls on Younger Dryas Occupation at Körtik Tepe'', *Neo-lithics,* 1/12, 2012

Çakan Yasin Gökhan, *Tepecik Çiftlik Son Neolitik Dönem Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bilim Dalı,2013

Çelik Bahattin,'' New Neolithic Cult Centres and Domestic Settlements

in the Light of Urfa Region Surveys'', *Documenta Praehistorica*, XLII,2015

Davis Michael, ''Social Differentation at Early Village of Çayönü, Turkey'', *Light on Top of The Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel*, Derleyen: Güven Arsebük vd., Ege Yayınları, 1998

During Bleda,''Building Continuity in the Central Anatolian Neolithic: Exploring the Meaning of Buildings at Aşıklı Höyük and Çatal Höyük'' *Journal of Mediterrenean Archaeology*, 18 (1), 2005

During Bleda – Marciniak Arkadiusz,'' Households and Communities in the Central Anatolian Neolithic'', *Archaeological Dialogues*, 12, 2006

During Bleda, *Constructing Communities: Clustered Neighborhood Settlements of the Central Anatolian Neolithic ca. 8500-550 cal. BC*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Leiden, 2006

During Bleda, ''The Articulation of Houses at Neolithic Çatalhöyük, Turkey'' The Durable House, House Society Models in Archaeologly, Derleyen: R. Beck, Carbondale: Center for Archaeological Investigations, 2007

Dietrich Oliver, vd. ‘’Göbekli Tepe: A Stairway to the Circle of Boars’’, *Actual Archaeology Magazine,* 5, 2013

Dietrich, Oliver, vd., ‘’Göbekli Tepe. Preliminary Report on the 2012 and 2013 Excavation Seasons’’*Neo-lithics*, 1/14, 2014

Ercoşkun Pakize, *Settlement Pattern in Southeast Anatolia: An Analyse of the Structures at the Site of Nevali Çori*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Katholieke Universiteit Leuven, 2007

Erdoğu Burçin, ‘’West Mound: Trench 8’’, *Çatalhöyük 2007 Archive Report*, 2007

Erdoğu, ‘’Batı Höyük: Açma 8’’, *Çatalhöyük 2008 Archive Report*, 2008

Erdoğu Burçin, ‘’West Mound: Trench 8’’, *Çatalhöyük 2009 Archive Report*, 2009

Erim-Özdoğan Aslı-Yalman Nurcan,‘’Kil Katkılı Kaplar ve Çanak Çömlek: Çayönü Çanak Çömleksiz ve Çanak Çömlekli Neolitik Buluntuları Üzerinden Bir Yorum’’, *TÜBA-AR 7*, 2004,

Erim Özdoğan Aslı ,‘’Çayönü’’, *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,*Derleyen, Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011

Erim-Özdoğan Aslı,‘’Sumaki Höyük: A New Neolithic Settlement in The Upper Tigris Basin’’ *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,*Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011

Esin Ufuk-Harmankaya Savaş, ‘’Aşıklı Höyük’’ *Türkiye’de Neolitik Dönem’’,* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

Kent Flannery,’’ The Origins of the Village as a Settlement Type in Mesoamerica and the Near East: A Comparative Study”, *Man, Settlement and Urbanism*, Derleyen:. P. J. Ucko, R.Tringham, G. W. Dimbleby, London, Duckworth, 1972

French David,’’Excavations at Can Hasan, First Preliminary Report 1961, *Anatolian Studies*, 12, 1962

French David, ‘’Excavations at Can Hasan, Seventh Preliminary Report 1967, *Anatolian Studies*, 18, 1968

French David, vd., ‘’Excavations at Can Hasan III, 1969-1970)’’*, Papers in Economic Preshitory*, Derleyen: E. S. Higgs, Cambridge University Press, 1972

French David, *Can Hasan Sites I, Stratigraphy and Structures*, British Institute of

Archaeology at Ankara, 1998

Garstang John, *Prehistoric Mersin*, Clarendon Press, Oxford,1953

Goring-Morris Nigel -Belfer-Cohen Anna, '' A Roof Over One's Head: Developments in Near Eastern Residental Architecture Across the Epipaleolithic-Neolithic Transition'', *The Neolithic Demographic Transition and Its Consequences*, New York, Springer, 2008

Goring-Morris Nigel -Belfer-Cohen Anna, ''Houses and Households: A Near Eastern Perspective, *Tracking the Neolithic House in Europe,* Splinger, 2013

Güler Gül, vd., ''New Pre-pottery Neolithic Sites and Cult Centres in Urfa Region'', Documenta Praehistorica, XL, 2013

Güler Mustafa, vd.,''New Pre-pottery Neolithic Settlements From Viranşehir District'', *Anatolia*,38, 2012

Hauptmann Harald, ''Nevali Çori ve Urfa Bölgesi'nde Neolitik Dönem'' ,*Türkiye'de Neolitik Dönem",* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

Hauptmann Harald –Özdoğan Mehmet, ''Anadolu'da Neolitik Devrim'', *12.000Yıl Önce Anadolu, İnsanlığın En Eski Anıtları*, Derleyen: Clemens Lichter, Badischen Landesmuseum, Karlsrube, 2007

Ian Hodder, *Çatalhöyük; Leoparın Öyküsü*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul,2006

Hodder Ian,''Çatal Höyük: Yenilenen Çalışmalar'', *Türkiye'de Neolitik Dönem",* Derleyen: Mehmet Özdoğan-NezihBaşgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

Hodder Ian - Pels Peter, "History houses: A New Interpretation of Architectural Eleboration at Çatalhöyük", *Religion in the Emergence of Civilization: Çatalhöyük as a Case Study*, Derleyen: Ian Hodder, Cambridge University Press, 2010

Hodder Ian – Meskell Lynn,''A Curious and Sometimes a Trifle Macabre Artistry: Some Aspects of Symbolism in Neolithic Turkey, *Current Anthropology*, 52 (2), 2011

Hodder Ian, ''Çatalhöyük: A Summary of Recent Work Concerning Architecture'',. *Stratonikea'dan Lagina'ya Ahmet Adil Tırpan Armağanı ,*Derleyen Söğüt B., Ege Yayınları, 2012

Hodder Ian,'' From Diffusion to Structural Transformation: The Changing Roles of

the Neolithic House in The Middle East, Turkey and Europe'', *Tracking the Neolithic House in Europe,* Derleyen: Daniela Hofmann-Jessica Smyth, Splinger, 2013

Hodder Ian, ''Çatalhöyük: the leopard changes its spots. A summary of recent work'', *Anatolian Studies*, 64, 2014

Karul Necmi,''Gusir Höyük'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen*:* Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011

Karul Necmi, ''Addendum to Mezraa-Teleilat'', *Neolithic in Turkey: The Euphrates Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011

Karul Necmi, ''Gusir Höyük Yerleşik Avcılar'', *Arkeoatlas 8,* 2013

Kuijt Ian, ''People and Space in Agricultural Villages: Exploring Daily Lives, Community Size and Architecture, the Late Pre-Pottery Neolithic'', *Journal of Anthropological Archaeology 19,* 2000

Kuijt Ian '' Keeping the Peace: Ritual, Skull Caching and Community Integration in the Levantine Neolithic'', *Life in Neolithic Farming Communities: Social Organization, Identity and Differentiation*, Derleyen: Ian Kuijt, New York, Kluwer Academic and Plenum, 2000

Marciniak Arkadiusz - Czerniak Lech, ''Social transformations in the Late Neolithic and the Early Chalcolithic periods in central Anatolia'', *Anatolian Studies*, 57, 2007

Marciniak Arkadiusz,'' Communities, households and animals.Convergent developments in Central Anatolian and Central European Neolithic'', *Documenta Praehistorica*, XXXV, 2008

Mellaart James, *Çatal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia*, London: Thames and Hudson, 1967

Miyake Yutaka,''Salat Cam Yanı'', *Türkiye'de Neolitik Dönem''* , Derleyen: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2007

Miyake Yutaka , vd., ''New Excavations at Hasankeyf Höyük: A Tenth Millenium cal. BC Site on the Upper Tigris, Southeast Anatolia'', *Neo-lithics*, 12-1, 2012

Miyake Yutaka,''Salat Camii Yanı: Evcilleştirmeyle Gelen Çöküş'', *Arkeoatlas 8,* 2013, s. 51

Notroff Jens, vd., ‘’Building Monuments Creating Communities. Early Monumental Architecture at Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe’’, *Approaching Monumentality in the Archaeological Record*, Derleyen: James Ousborne, Suny Press, 2014

Özbaşaran Mihriban, ‘’The Heart of a House. The Hearth’’, *Light on Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel*, Derleyen: M.J Mellink, G. Arsebük ve W. Schirmer, Ege Yayınları, 1998

Özbaşaran Mihriban-Duru Güneş,‘’Akarçay Tepe’’, *Neolithic in Turkey: The Euphrates Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011

Özbaşaran Mihriban, ’’Aşıklı’’ , *Neolithic in Turkey Vol. 3,* Düzenleyen: Mehmet Özdoğan ve Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2012

Özbaşaran Mihriban-Duru Güneş,‘’The Early Sedentary Community of Cappadocia: Aşıklı Höyük’’, *La Cappadoce Meridionale de la Prehistoire a la Periode Byzantine*, Derleyen: D. Beyer-O. Henry- A. Tibet, Institut Français d’Études Anatoliennes Georges Dumézil, 2012

Özdoğan Aslı, *Çayönü Yerleşmesinin Çanak Çömleksiz Neolitikteki yeri (Küçük Buluntuların Yardımıyla),* Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Prehistorya Departmanı, 1994

Özdoğan Mehmet-Özdoğan Aslı,‘’Çayönü: A Conspectus of Recent Work’’ *Paleorient,* 15-1,1989

Özdoğan Mehmet - Özdoğan Aslı, ‘’Buildings of Cult and Cult of Buildings’’, *Light on Top of The Black Hill: Studies Presented to Halet Çambel*, Derleyen: Güven Arsebük vd., Ege Yayınları, 1998

Özdoğan Mehmet,’’Transition from the Round Plan to Rectengular-Reconsidering the Evidence of Çayönü’’ *Neolithic and Calcolithic Arcaeology in Eurasia: Building Techniques and Spatial Organisation,* Derleyen: Dragoş Dheorghiu, BAR International Series 2097, 2010

Özdoğan Mehmet,‘’Mezraa-Teleilat’’, *Türkiye’de Neolitik Dönem”,* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2007

Özdoğan Mehmet, v.d., ‘’2002 Yılı Mezraa-Teleilat Kazıları’’, *Ilısu ve Karkamış*

Baraj Gölleri Altında Kalacak Arkeolojik ve Kültür Varlıklarını Kurtarma Projesi 2002 Yılı Araştırmaları, 1. Cilt, Tarihsel Çevre Araştırma ve Değerlendirme Merkezi (TAÇDAM), Ankara, 2011

Özkaya Vecihi- Coşkun Aytaç,''Körtik Tepe'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen) Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2011

Özkaya Vecihi vd., ''Körtik Tepe 2010 Yılı Kazısı'', *33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 1. Cilt, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2012

Öztan Aliye,''Köşk Höyük: Anadolu Arkeolojisine Yeni Katkılar'', *TÜBA-AR 5*, 2002

Öztan Aliye, ''Köşk Höyük'' *Neolithic in Turkey Vol. 3,* Derleyen: Mehmet Özdoğan, Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2012

Pearson Jessica, v.d.,''Food and Social Complexity at Çayönü Tepesi, Southern Anayolia: Stable Isotope Evidence of Differentation in Diet According to Burial Practice and Sex In The Early Neolithic'', *Journal of Anthropological Archaeology*, 32, 2013

Rollefson Gary, ''Early Neolithic Ritual Centers in Southern Levant'', *Neo-Lithics,* 2/5*,* 2006

Rosenberg Michael- Redding Richard,"Hallan Çemi and Early Village Organization in Eastern Anatolia", *Life in Neolithic Farming Communities*,Derleyen: Ian Kuijt, Plenum Publishers, New York, 2000

Rosenberg Michael,''Hallan Çemi'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen: Mehmet Özdoğan- Nezih Başgelen), Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011

Schmidt Klaus, ''Göbekli Tepe'', *The Neolithic in Turkey Vol. 2*, Derleyenler: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Yayınları, İstanbul, 2011

Schirmer Wulf,'' Some Aspects of the Building in the Aceramic Neolithic at Çayönü Tepesi'' *World Archaeology,* 21,1990

Schreiber Felix, vd.,''Multilayer Floors in Early Holocene Houses at Körtik Tepe: An Example from House Y98'', *Neolithicsi* 2/14, 2014

Stiner Mary, vd.,'' A forager–herder trade-off, from broad-spectrum hunting to sheep management at Aşıklı Höyük, Turkey'', *Evolution Anthropology,* PNAS Early Edition, 2014

Verhoeven Marc, ''Beyond Boundaries: Nature, Culture and a Holistic Approach to Domestication in the Levant''*, Journal of World Prehistory,* Cilt 3, Sayı 18, 2004

Tekin Halil,''Hakemi Use'', *Neolithic in Turkey: The Tigris Basin,* Derleyen Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, Arkeoloji ve Sanat Yayınları,2011

Tekin Halil, ''Hakemi Use: Çiftçilerin Mührü '', *Arkeoatlas 8*, 2013

Twiss Katheryn, ''The Neolithic of Southern Levant'', *Evolutionary Anthropology*,16, 2007

Voigt Mary,''Village on Euphrates: Excavations at Gritille in Turkey'', *Expedition,* 27-1,1985, s.10

Voigt Mary, ''Excavations at Neolithic Gritille'' *Anatolica XV*,1988

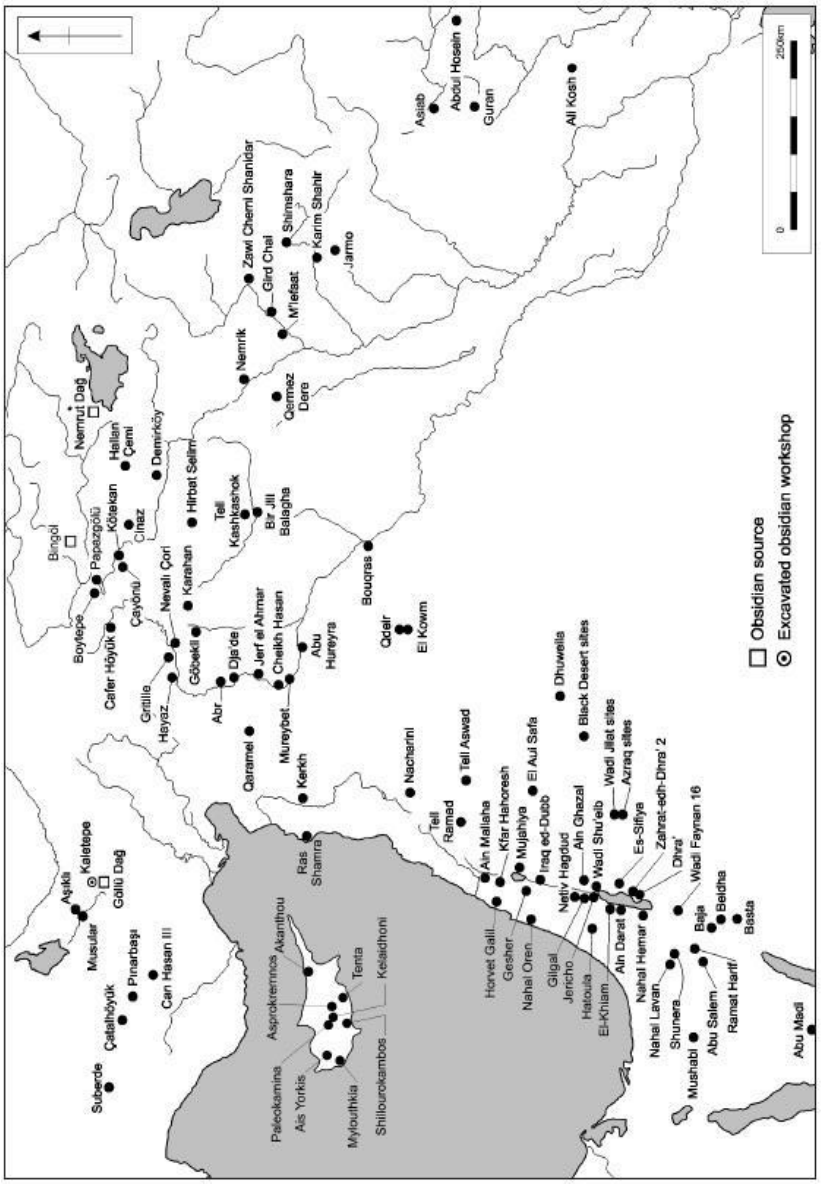
Watkins Trevor, ''Origins of House and Home'',*World Archaeology*, 21 (3),1990

Watkins Trevor,''Household, Community and Social Landscape: Maintaining Social Memory in the Early Neolithic of Southwest Asia'', *As time goes by? Monumentality, Landscapes and the Temporal Perspective*'',Derleyen: Martin Furhold vd., Verlag Dr. Rudolf Habelt GmbH, Bonn, 2012

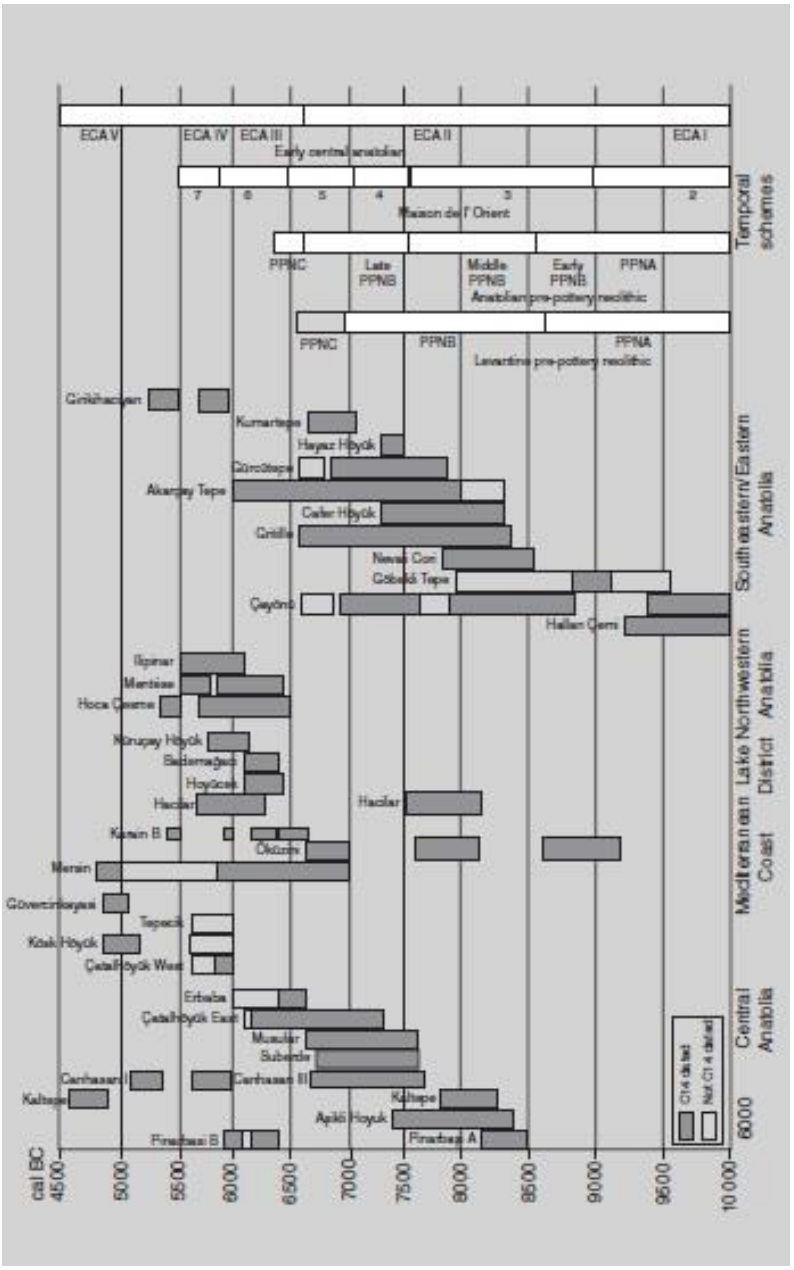
Yakar Jak, *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Calcolithic Period*, Tel Aviv University,1991

Yılmaz Yasemin, *Neolitik Dönem'de Anadolu'da Ölü Gömme Uygulamaları: Çayönü Örneği,* (Basımamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Prehistorya Bilim Dalı,2010

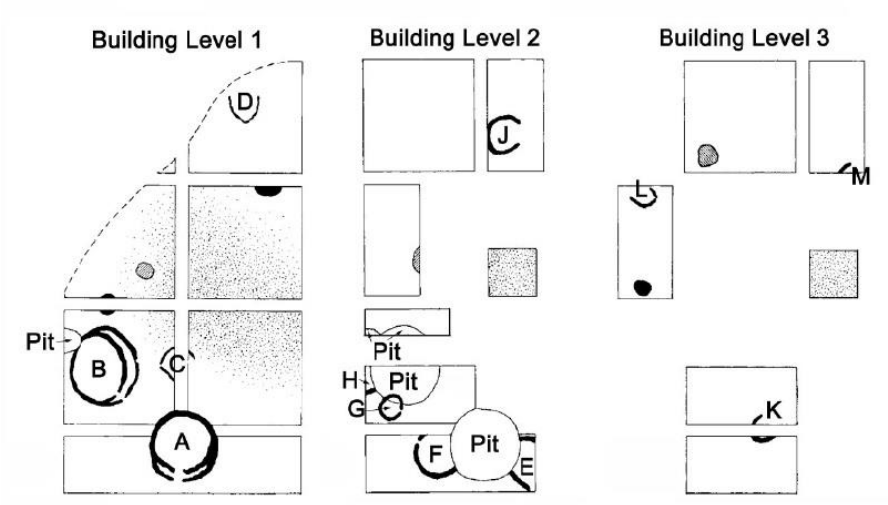
HARİTA, PLAN VE RESİMLER

Resim 1: Güneybatı Asya'da Neolitik Dönem Yerleşimleri (E.Asouti, 2011)

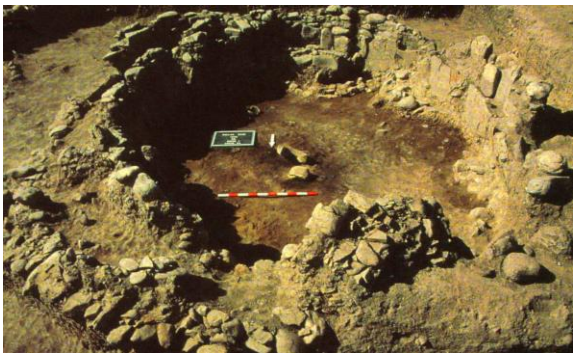
Resim 2: Neoitik Dönem Bölgeler Arası Kronoloji (I. Hodder, 2012)

Resim 3:Hallan Çemi Yerleşim Tabakaları ve Planı (M. Rosenberg, 2011)

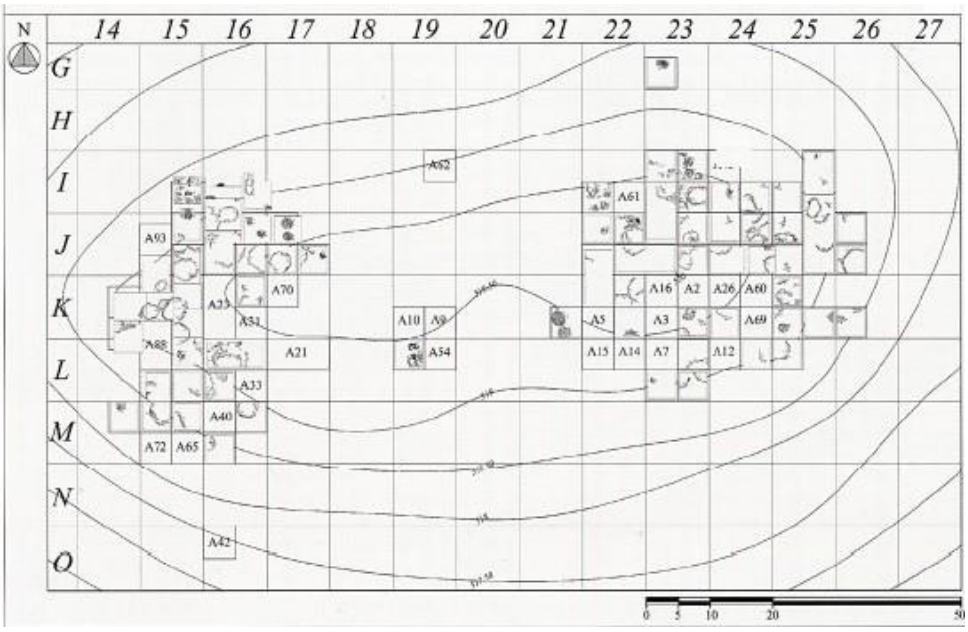

Resim 4: Hallan Çemi Tabaka II'de Tabanı Döşeli Yapı (M. Rosenberg, 2011)

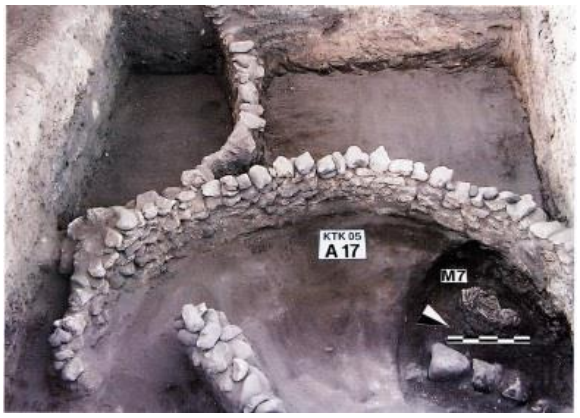

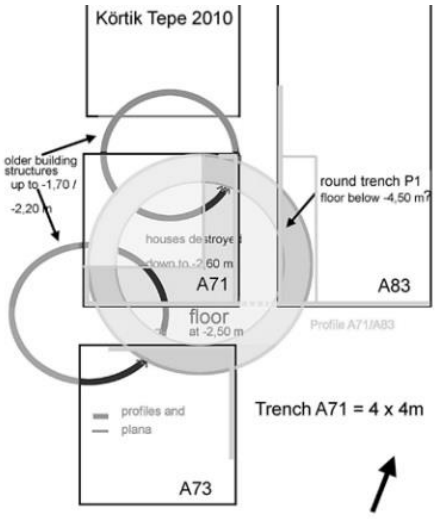

Resim 5 ve 6: Hallan Çemi Tabaka I'de A ve B Yapıları (M. Rosenberg, 2011)

Resim 7: Körtik Tepe Yerleşim Planı (V. Özkaya 2011)

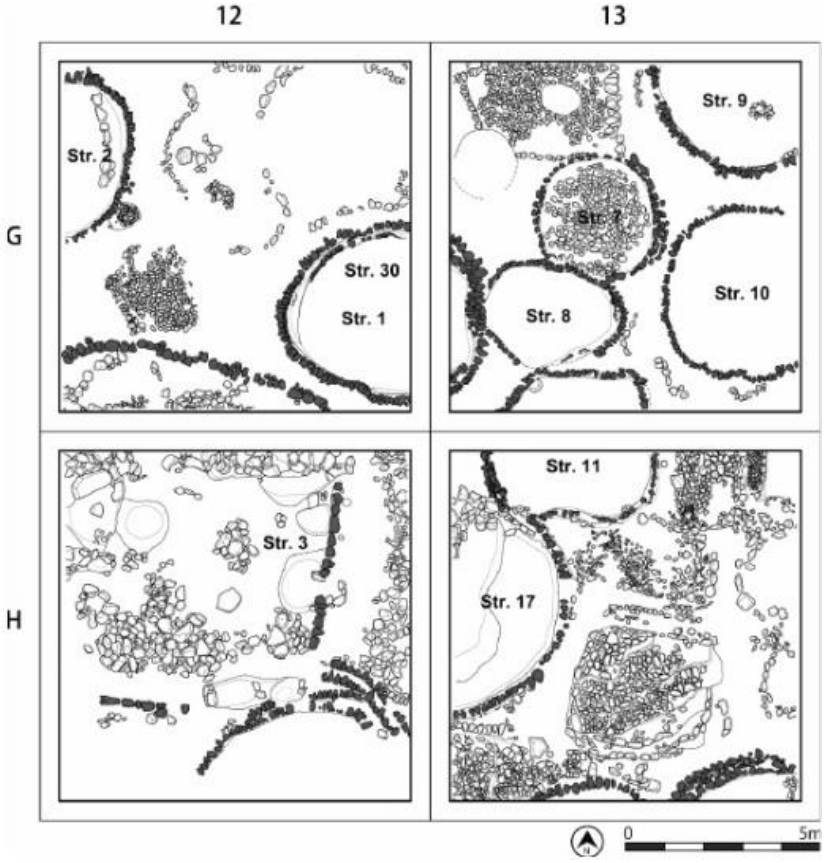
Resim 8 ve 9: Körtik Tepe Yuvarlak Planlı Yapılar, Tabanaltı Mezarları ve P1 Yapısı (V. Özkaya 2011)

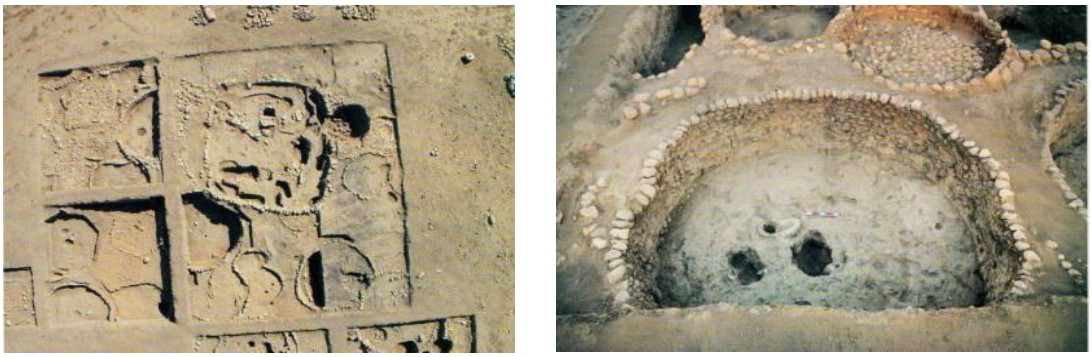
Resim 10: Gusir Höyük Yerleşimi (N.Karul, 2013)

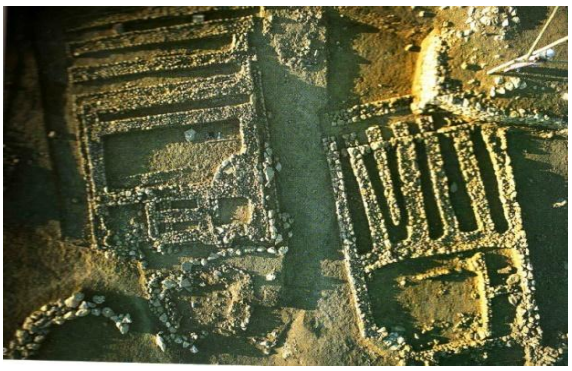
Resim 11: Gusir Höyük 10 m Çapındaki Geç Tabaka Yapısı (N. Karul, 2013)

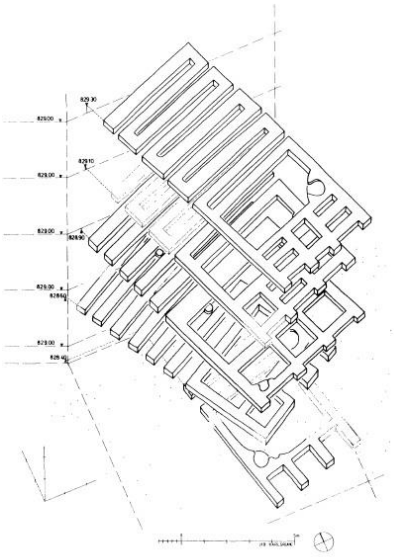
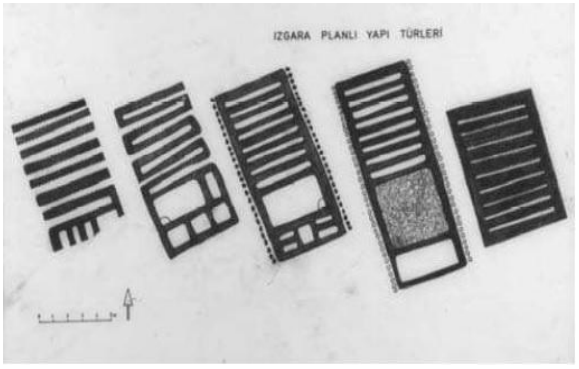
Resim 12: Hasankeyf Höyük Yerleşim Planı (Y. Miyake, 2012)

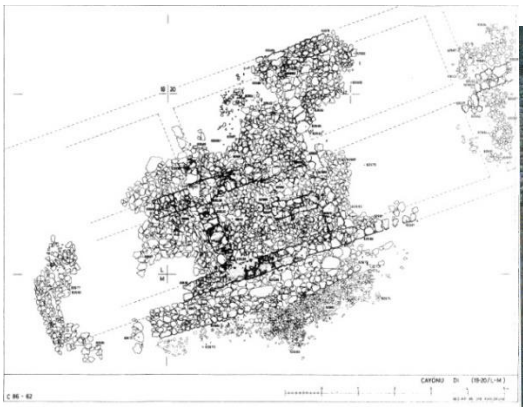
Resim 13 ve 14: Hasankeyf Höyük 9 m Çapındaki Üst Tabaka Yapısının Havadan Görünümü ve Yuvarlak Planlı Yapılar (Y. Mikaye, 2013)

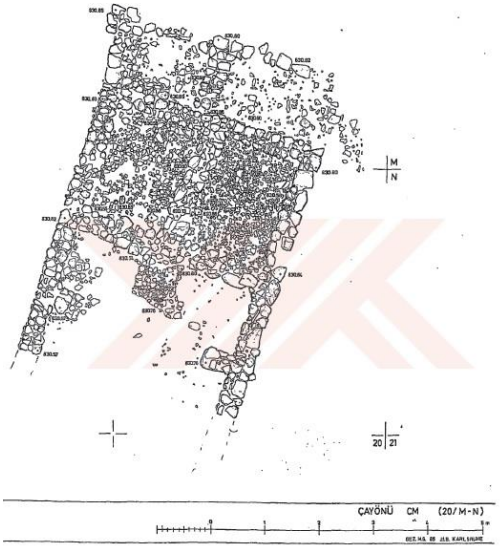
Resim 15 ve 16: Çayönü Yuvarlak Planlı ve Izgara Planlı Yapı Örnekleri (A. Erim Özdoğan, 2011, web)

Resim 17 ve 18: Çayönü Izgara Planlı Yapılarda Süreklilik ve Kanallı Yapılara Evrilme Süreci (Schirmer 1990, web)

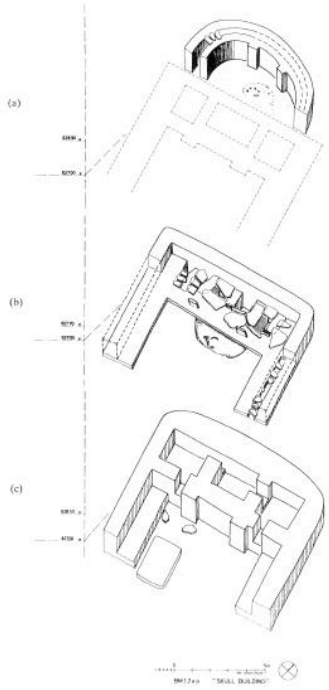

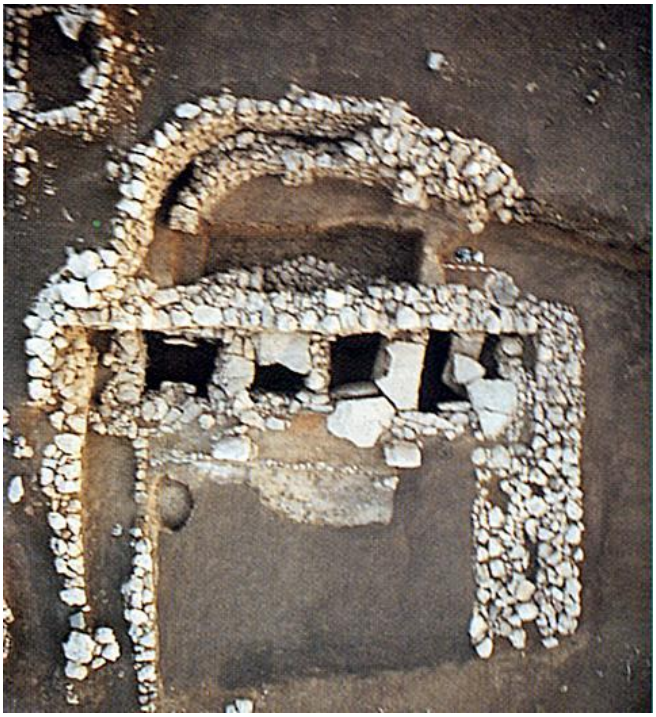

Resim 19 ve 20: Çayönü Kanallı Yapı Planı ve Örneği (E. Bıçakçı, 2001, A.Erim Özdoğan, 2011)

Resim 21 ve 22: Çayönü Taş Döşemeli Yapı Planı ve Örneği (E. Bıçakçı, 2001, A.Erim Özdoğan, 2011)

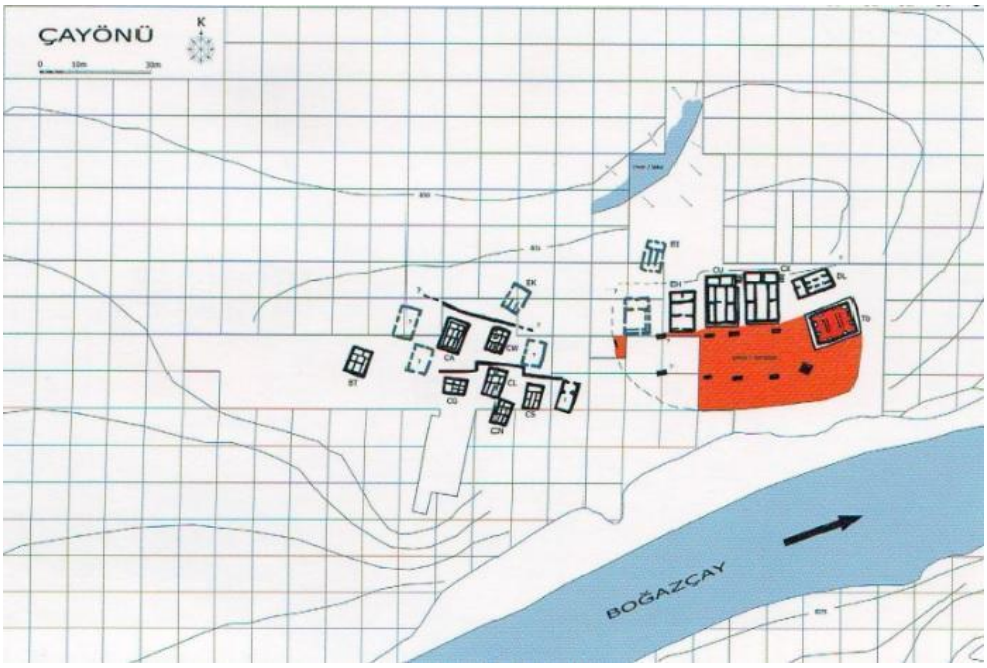

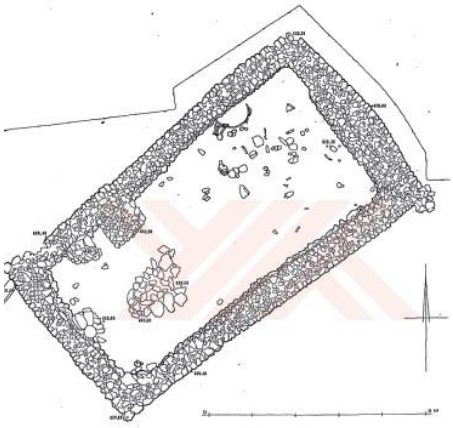
Resim 23 ve 24: Çayönü Kafataslı Yapı Kullanım Evreleri ve Genel Görünümü (Schirmer 1990, web)

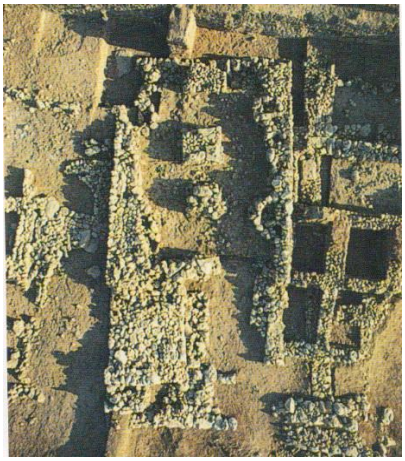

Resim 25: Çayönü Hücre Planlı Yapılar (web)

Resim 26: Çayönü Hücre Planlı Yapılar Yerleşim Planı ve Toprak Plaza (Kırmızı Alan) (A. Erim Özdoğan, 2011)

Resim 27 ve 28: Çayönü Çok Odalı Yapı Planı ve Örneği (E. Bıçakçı, 2001, A.Erim Özdoğan, 2011)

Resim 29: Göbekli Tepe Yerleşim Planı (K. Schmidt, 2010)

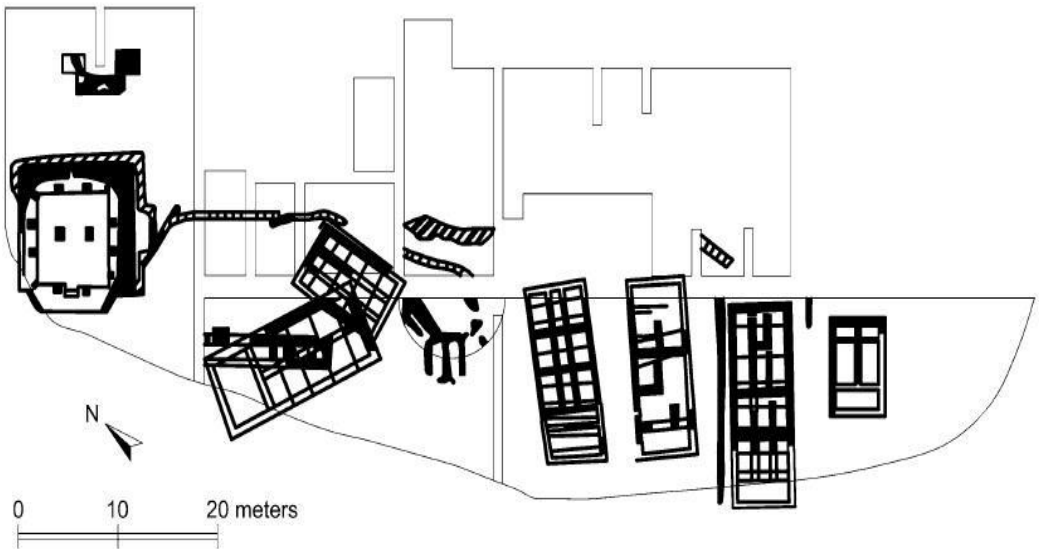

Resim 30: Göbekli Tepe Yuvarlak Planlı Anıtsal Yapıların Görünümü (O Dietrich, vd., 2012)

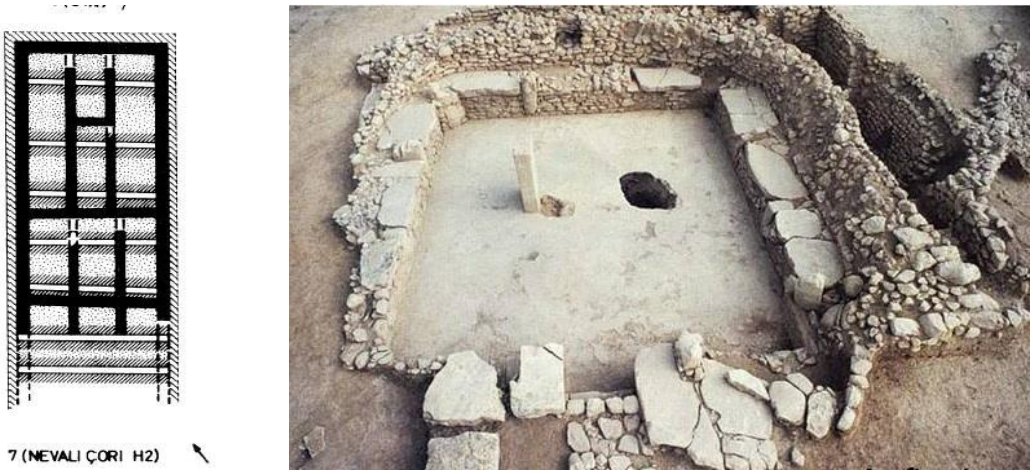

Resim 31 ve 32: Göbekli Tepe T Biçimli Dikilitaş Örneği ve II. Tabaka'da Aslanlı Yapı (O Dietrich, vd., 2012, web)

Resim 33: Nevali Çori Yerleşim Planı (Ç. Atakuman 2014)

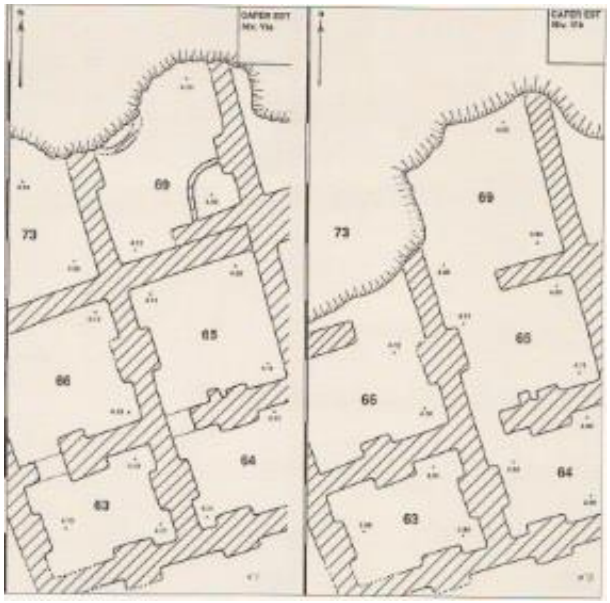

Resim 34 ve 35: Nevali Çori Kanallı Yapı Planı ve Kült Yapısı (E. Bıçakçı 1998, web)

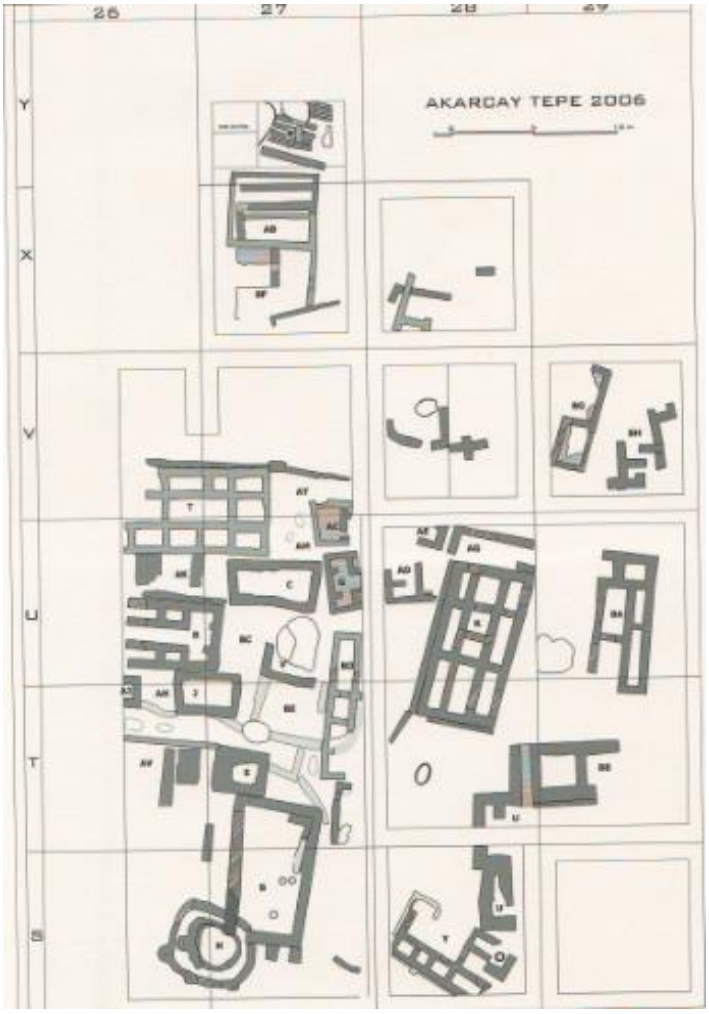

Resim 36 ve 37: Cafer Höyük Üç Odalı Yapı Planı ve Örneği (J. Cauvin, 2007)

Resim 38 ve 39: Cafer Höyük Çok Odalı Yapı Planı ve Örneği (J. Cauvin, 2007)

Resim 40: Akarçay Tepe Yerleşim Planı (M. Özbaşaran-G. Duru, 2011)

Resim 41: Akarçay Tepe Izgara Planlı N Yapısı (M. Özbaşaran-G. Duru, 2011)

Resim 42: Akarçay Tepe Orta PPNB Dönemi AB Yapısı (G. Duru, 2013)

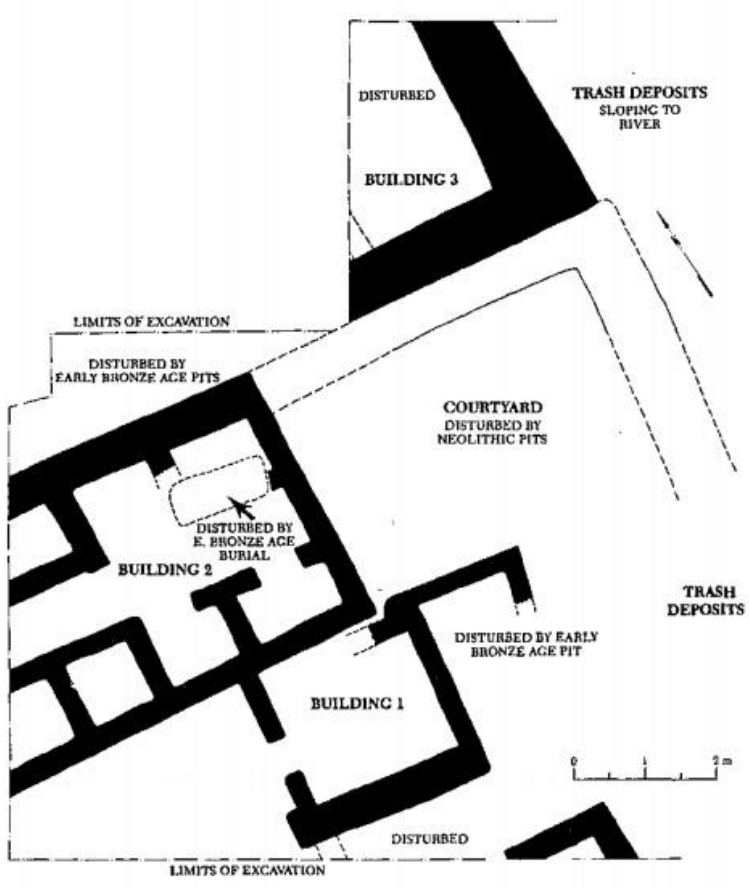
Resim 43: Akarçay Tepe Geç PPNB Dönemi Tek odalı C yapısı ve Çevresindeki Çok Odalı Yapılar (M. Özbaşaran-G. Duru, 2011)

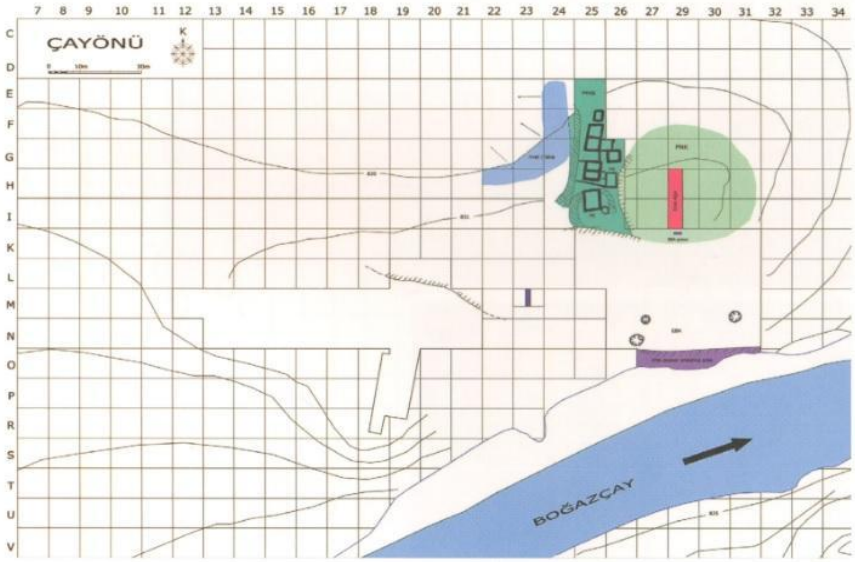
Resim 44: Akarçay Tepe PPNC Dönemi Çok Odalı K Yapısı (G. Duru, 2013)

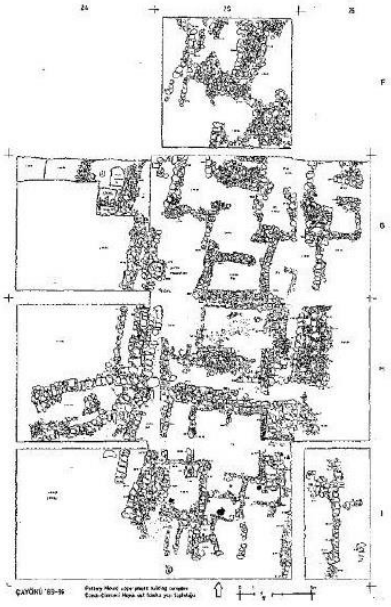
Resim 45: Akarçay Tepe Çanak Çömlekli Neolitik'e Geçiş Dönemi BA Yapısı (G. Duru, 2013)

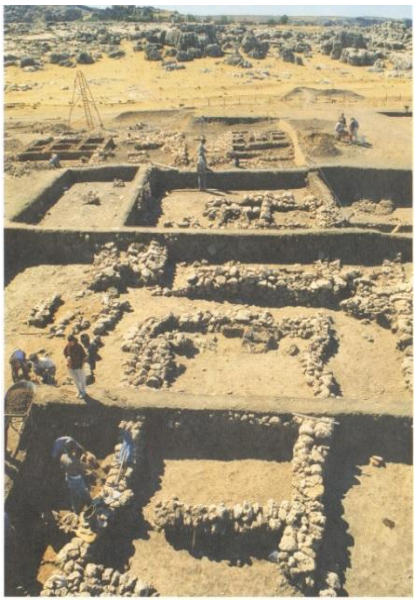

Resim 46: Gritille Höyük Yerleşim Planı (M. Voigt, 1988)

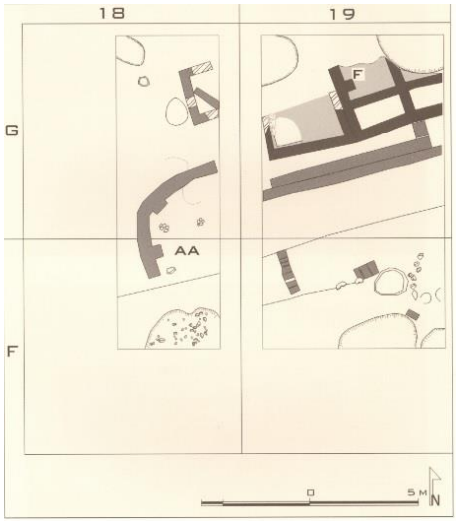

Resim 47: Çayönü Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşim Planı (A. Erim Özdoğan, 2011)

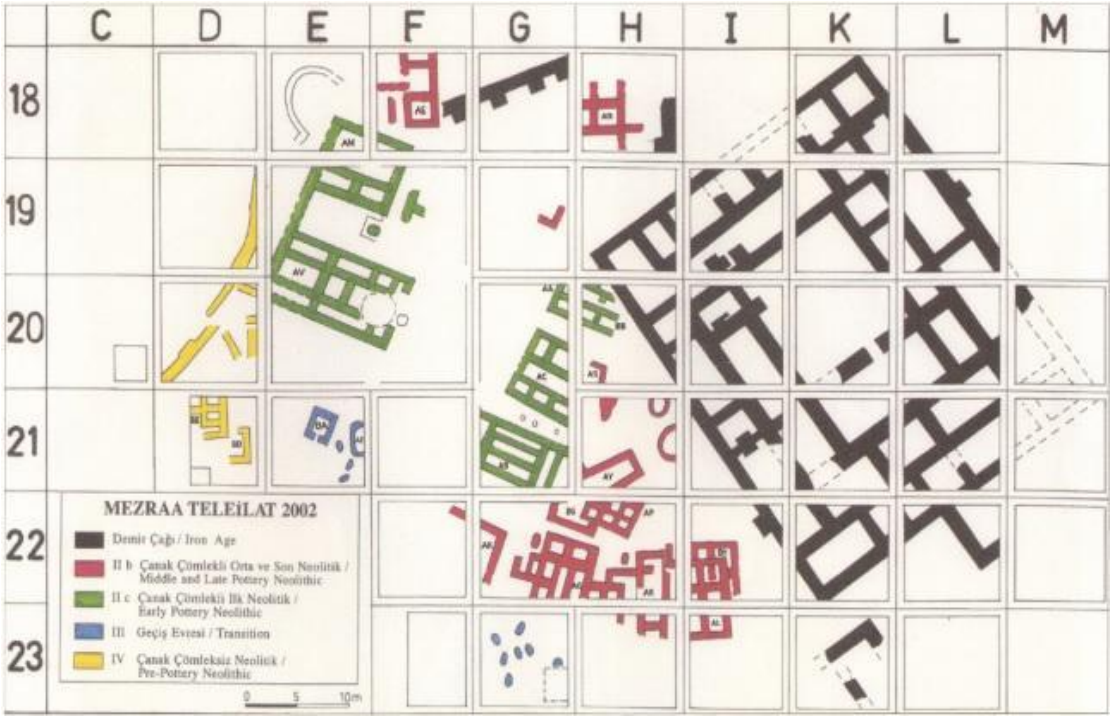

Resim 48 ve 49: Çayönü Çanak Çömlekli Neolitik Yerleşim Planı ve Genel Görünümü (M. Özdoğan vd. 1993, A. Erim Özdoğan, 2011)

Resim 50 ve 51: Akarçay Tepe Çanak Çömlekli Neolitik Dönem Yerleşim Planı ve F Yapısı (M. Özbaşaran-G. Duru, 2011)

Resim 52: Mezraa-Teleilat Yerleşim Planı (M. Özdoğan 2011)

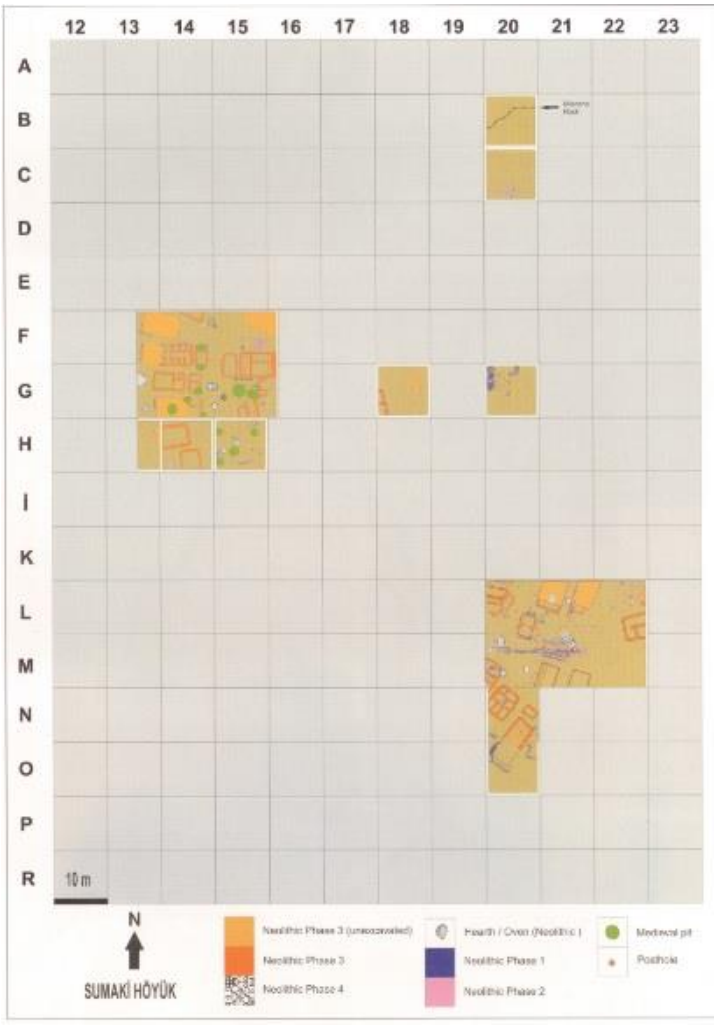
Resim 53 ve 54: Mezraa-Teleilat III. Tabaka PPNC Dönemi Kil Sıvalı Çukurlar ve Taşla Çevrili Direk Delikleri (M. Özdoğan 2011)

Resim 55: Mezraa-Teleilat IIC Tabakası Koridorlu Ev Örneği (N. Karul, 2003)

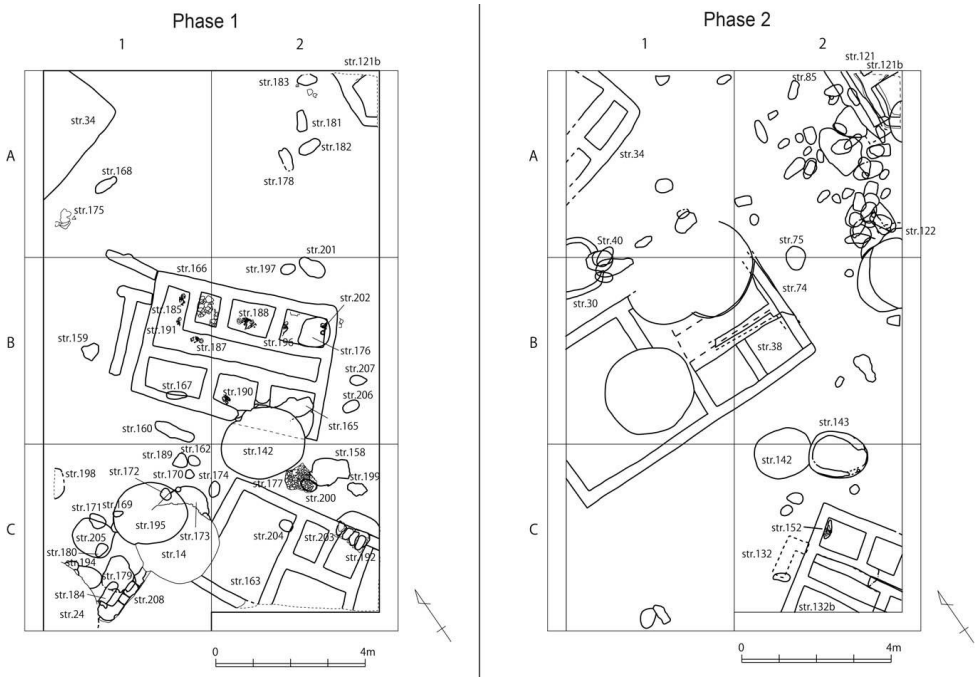
Resim 56: Mezraa-Teleilat IIB2 Tabakası Hücreli Yapılar (M. Özdoğan 2011)

Resim 57: Sumaki Höyük Yerleşim Planı (A. Erim Özdoğan 2011)

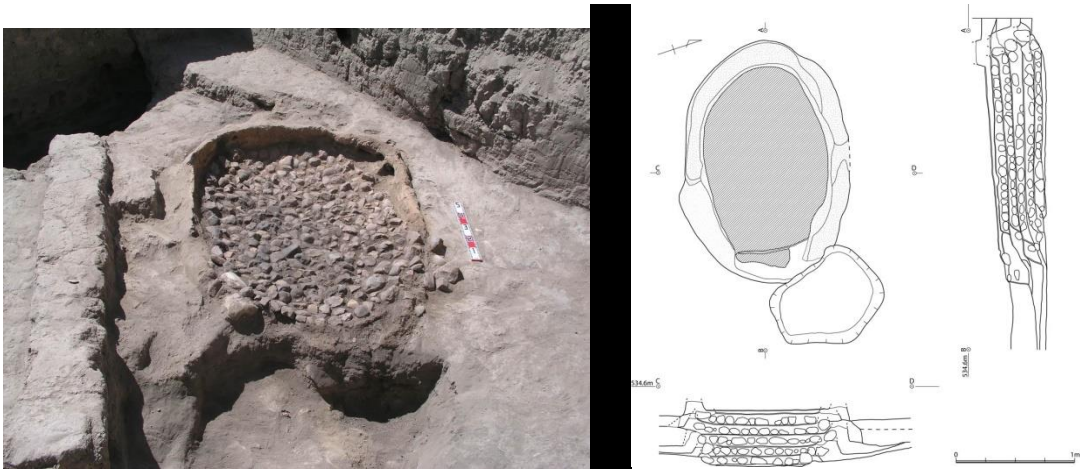
Resim 58: Sumaki Höyük III. Tabaka Konut Mimarisi (A. Erim Özdoğan 2011)

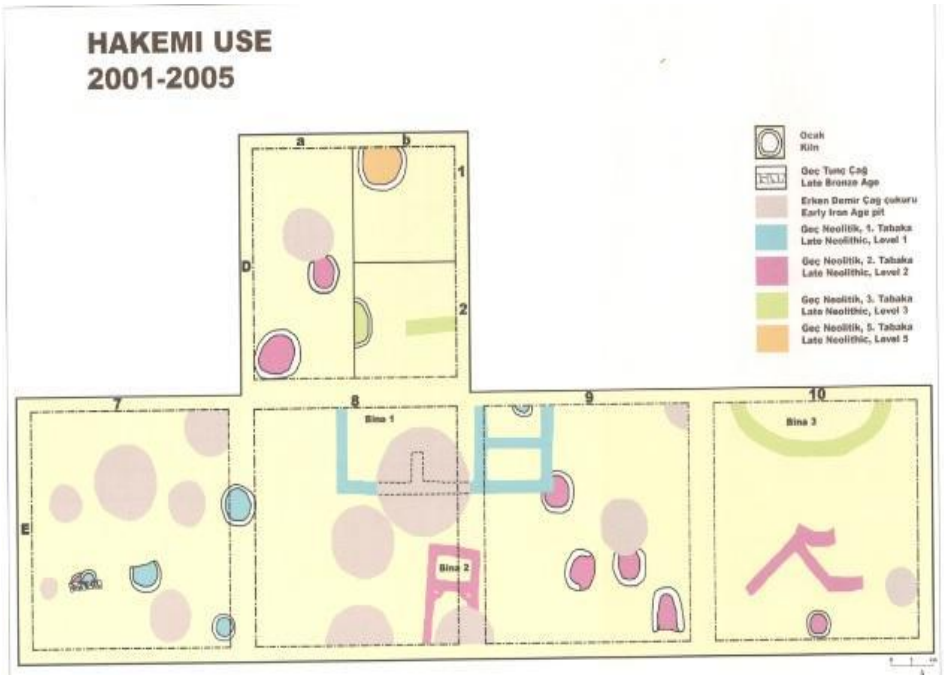
Resim 59: Salat Cami Yanı I. ve II. Evre Yerleşim Planı (web)

Resim 60: Salat Cami Yanı Pise Duvarlı Konut Örneği (web)

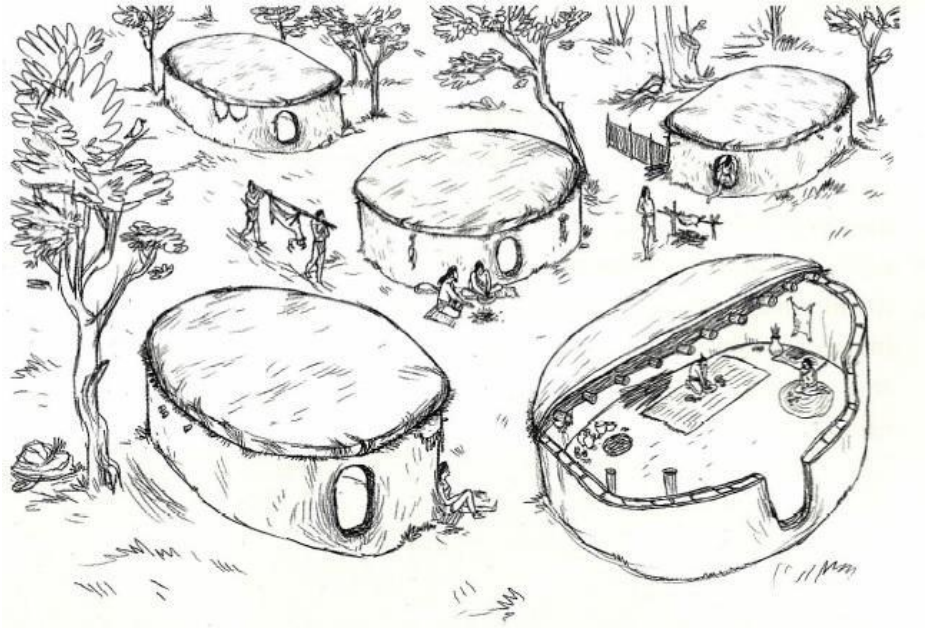
Resim 61 ve 62: Salat Cami Yanı Dış Alan Ocak Örneği ve Ocakların Tekrar İnşa Süreci (Y. Miyake 2011)

Resim 63: Hakemi Use Yerleşim Planı (H. Tekin, 2011)

Resim 64:Hakemi Use Taş Temelsiz Dikdörtgen Konutlar (web)

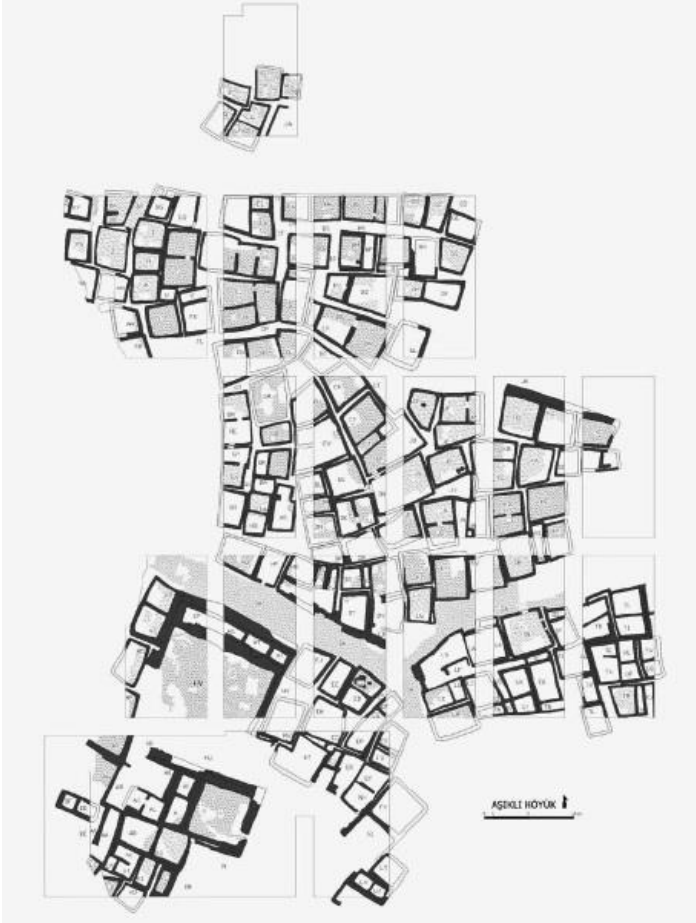
Resim 65: Boncuklu Höyük Yerleşim Planı Rekonstrüksiyonu (D. Baird, vd., 2012)

Resim 66: Boncuklu Höyük B 1.1 Yapısı (web)

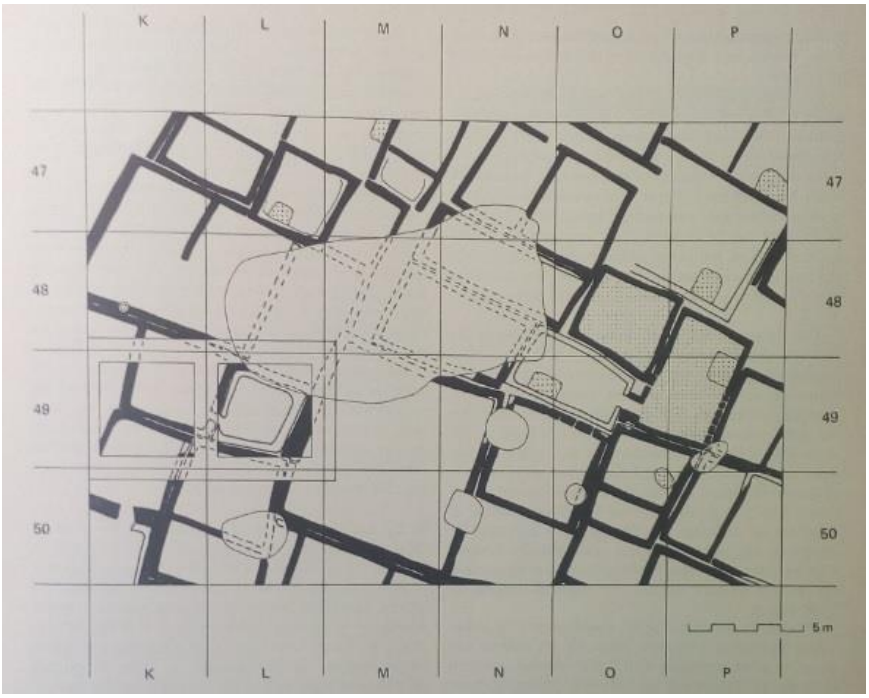
Resim 67: Aşıklı Höyük 9. Bin Yıl Yuvarkak Planlı Yapılar (M. Özbaşaran, 2012)

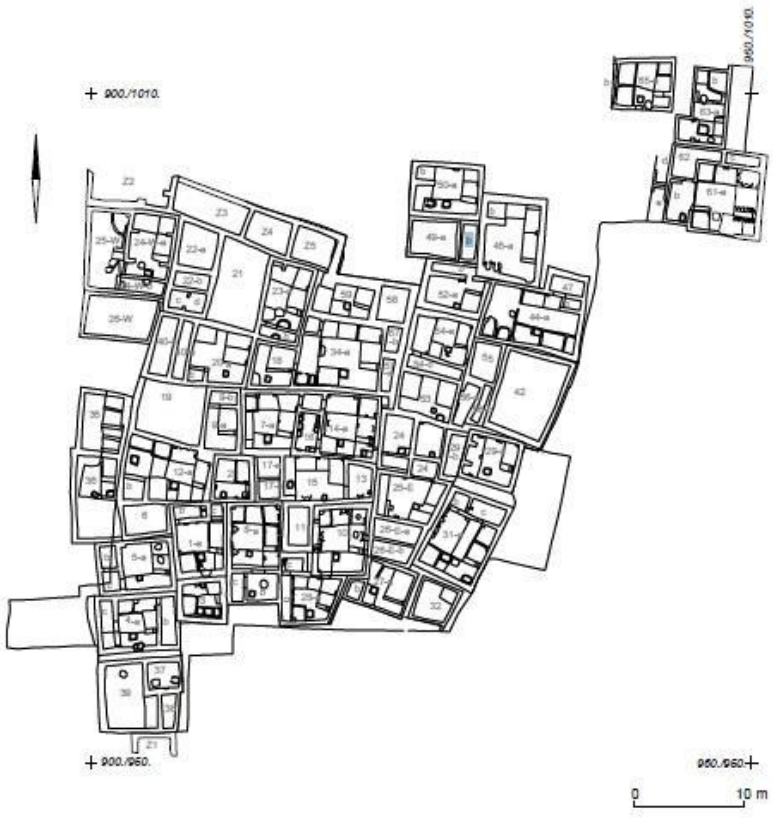
Resim 68: Aşıklı Höyük 8. Bin Yıl Yerleşim Planı (M. Özbaşaran-G. Duru, 2012)

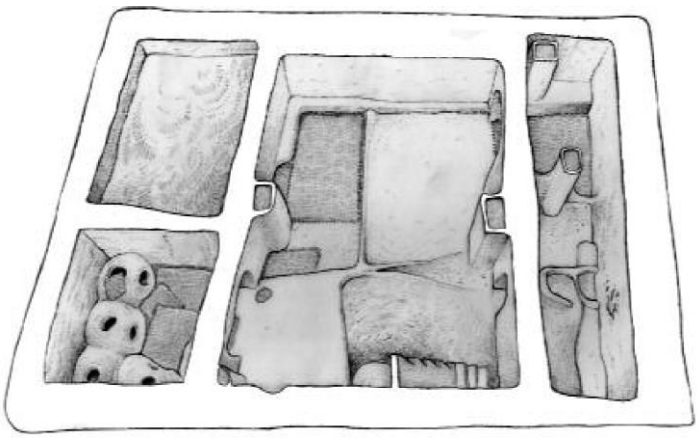
Resim 69: Aşıklı Höyük 8. Bin Yıl Yerleşim Dokusu (G.Duru, 2013)

Resim 70: Can Hasan III Yerleşim Planı (D. French, v.d, 1972)

Resim 71: Çatalhöyük VIB Tabakası Yerleşim Planı (B. During 2011)

Resim 72: Çatalhöyük Ev Modeli (web)

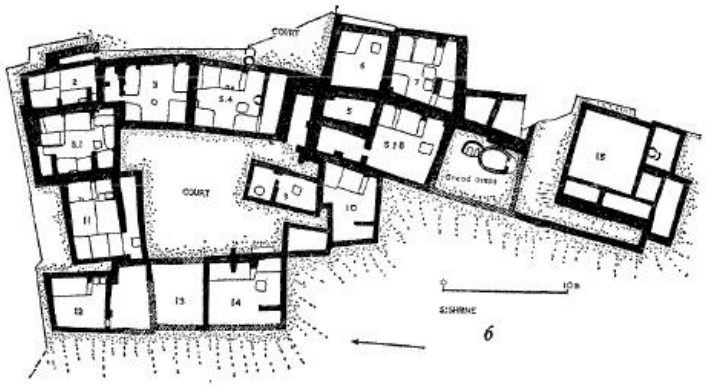
Resim 73: Çatalhöyük Konut Örneği (web)

Resim 74: Çatalhöyük Ev İçi Sığır Başları (web)

Resim 75: Çatalhöyük Duvar Resmi (web)

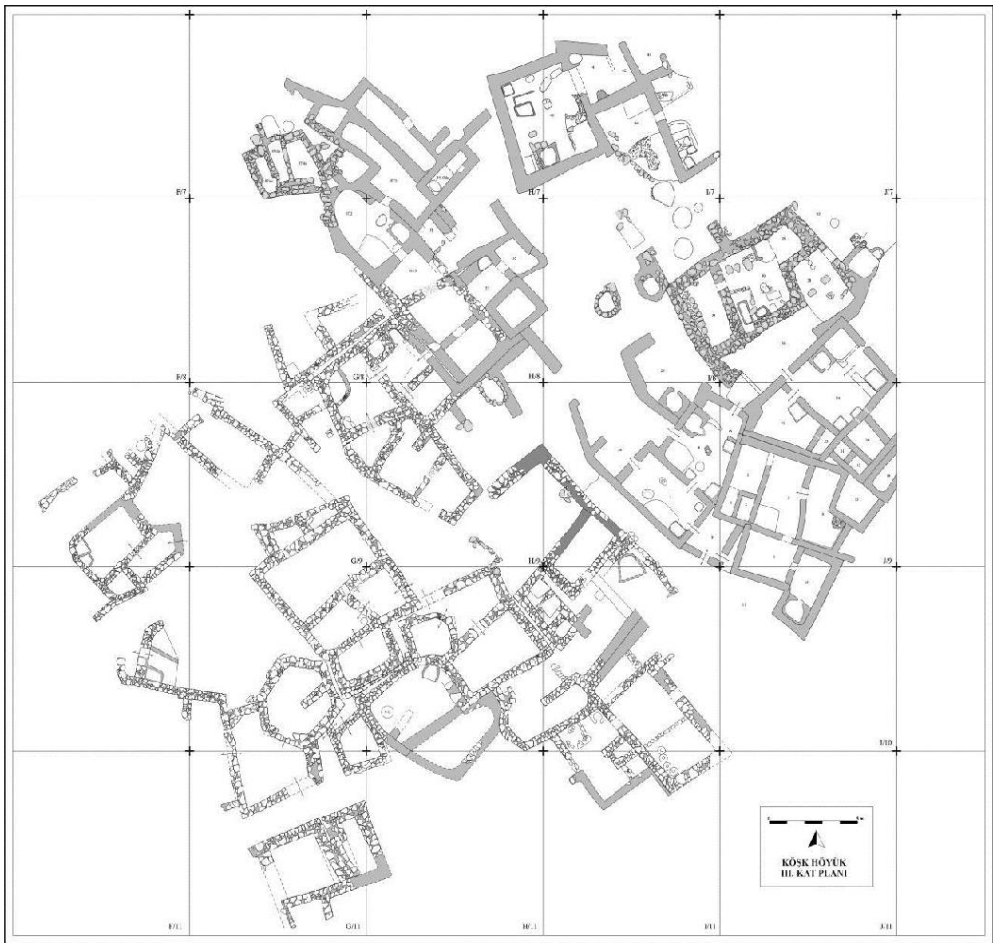
Resim 76: Çatalhöyük IV. Tabaka Avlulu Ev Örneği (J. Mellaart, 1967)

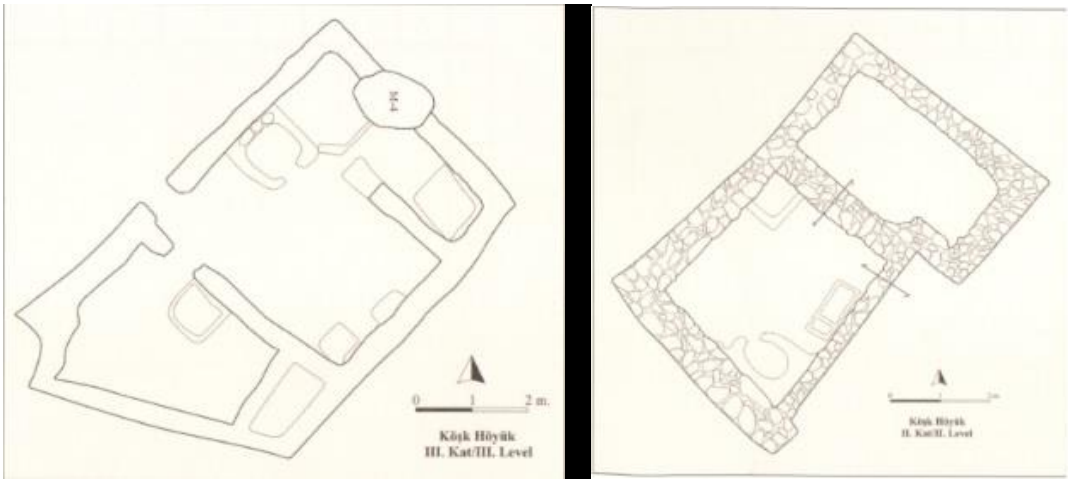
Resim 77 ve 78: Batı Çatalhöyük Kalkolitik Dönem Yerleşim Planı ve Payandalı Ev Örneği (P. Biehl 2012, web)

Resim 79: Köşk Höyük II. ve III. Tabaka Mimarisi'nin Genel Görünümü (A. Öztan 2012)

Resim 80: Köşk Höyük III. Tabaka Yerleşim Planı (Y. Çakan 2013)

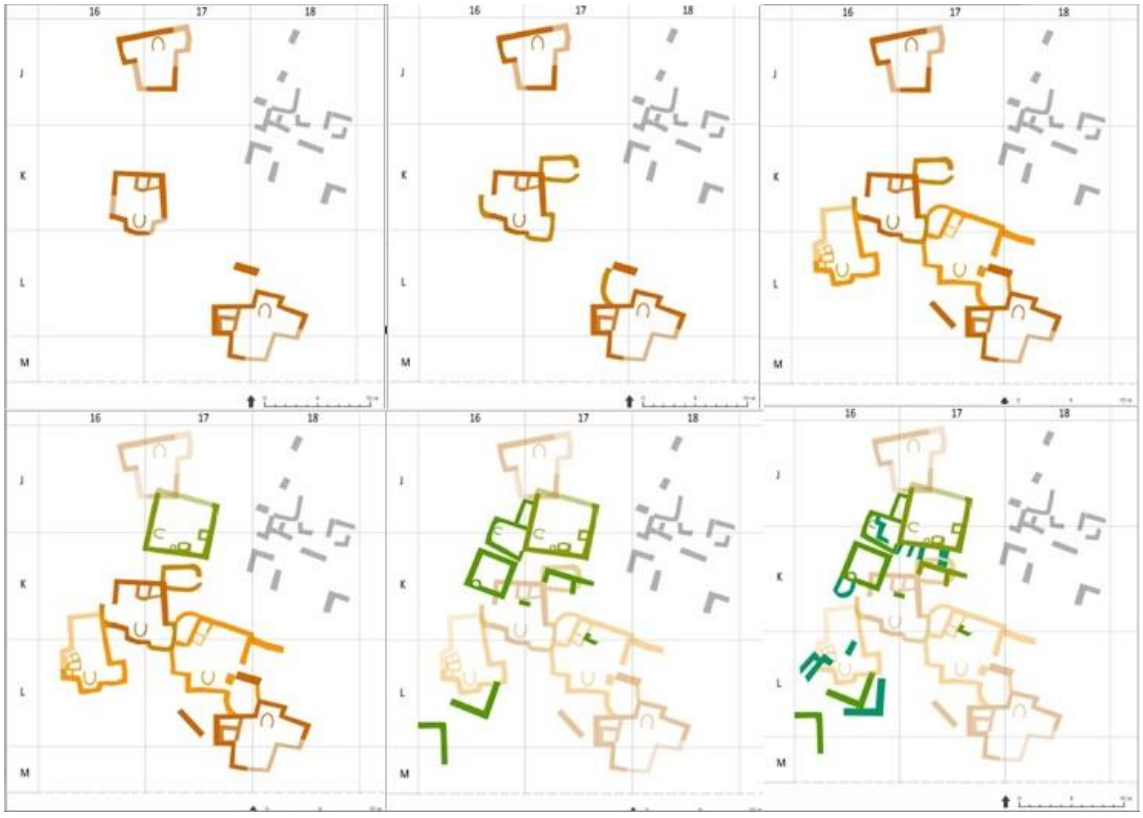
Resim 81 ve 82: Köşk Höyük III. ve II. Tabaka Konut Planları (A. Öztan 2012)

Resim 83: Köşk Höyük Duvar Resmi (A. Öztan 2012)

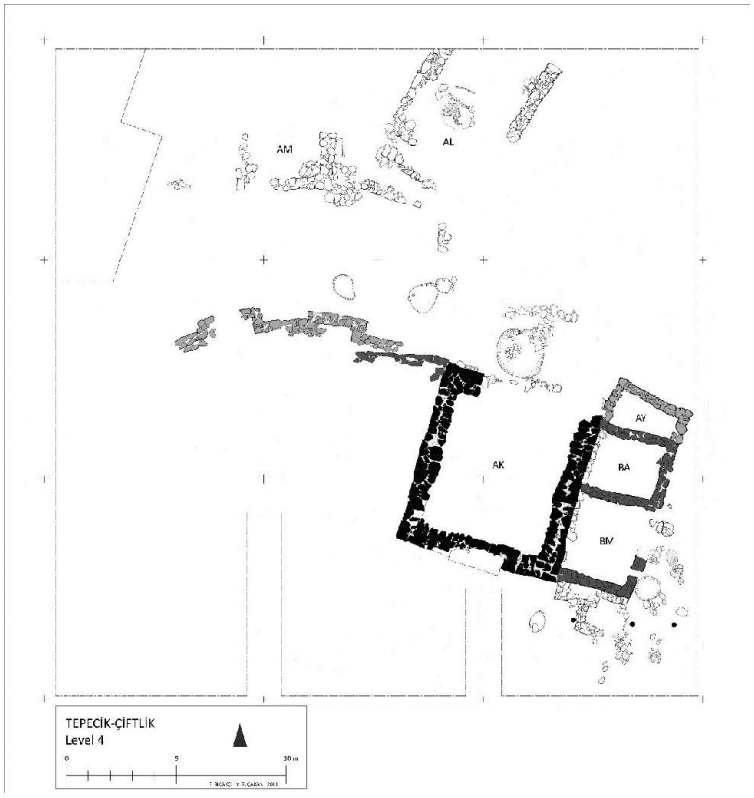
Resim 84: Tepecik – Çiftlik II. Tabaka Mimarisi (Y. Çakan, 2013)

Resim 85: Tepecik-Çiftlik III. Tabaka Konutları Zaman İçerisinde Eklemlenme Süreci ve Alt Evreler (Y. Çakan, 2013)

Resim 86: Tepecik-Çiftlik III. Tabaka Konut Örneği (Y. Çakan, 2013)

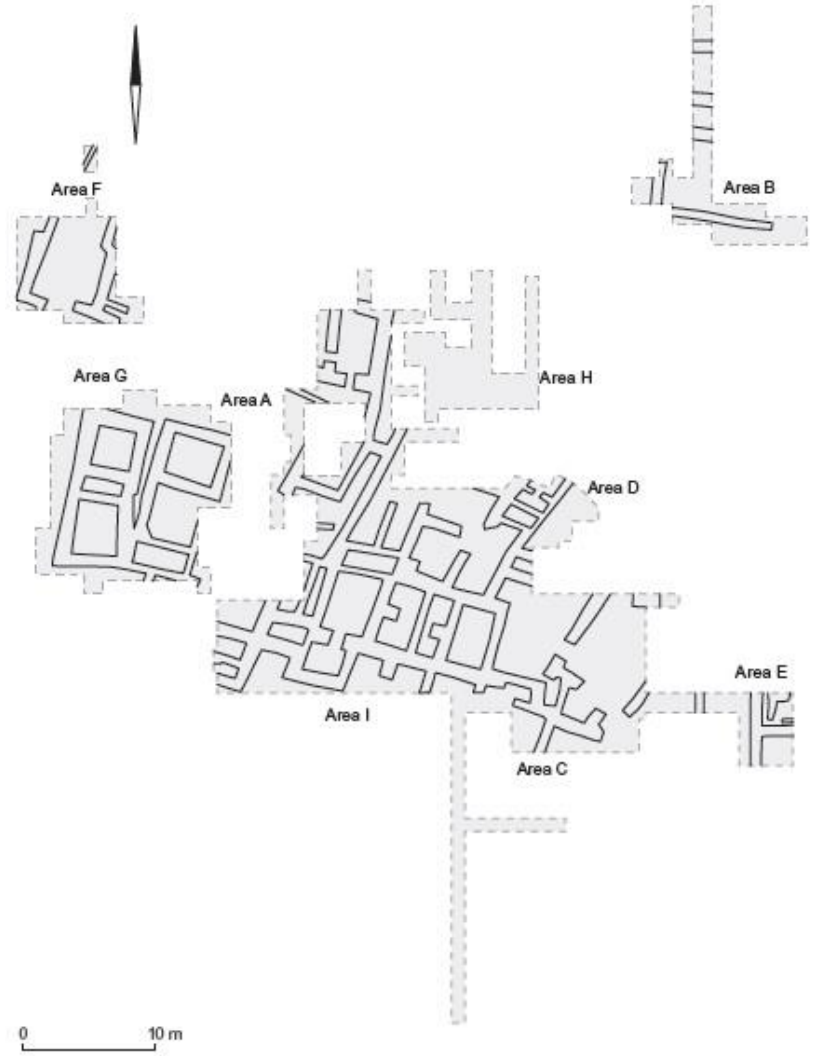

Resim 87: Tepecik-çiftlik IV. Tabaka Yerleşim Planı (Y. Çakan, 2013)

Resim 88 ve 89:Tepecik-Çiftlik IV. Tabaka AK Yapısı ile V. Tabaka Toplu Gömüt Mekanı (E. Bıçakçı, G. Martin, 2012)

Resim 90: Erbaba Yerleşim Planı (B. During, 2011)

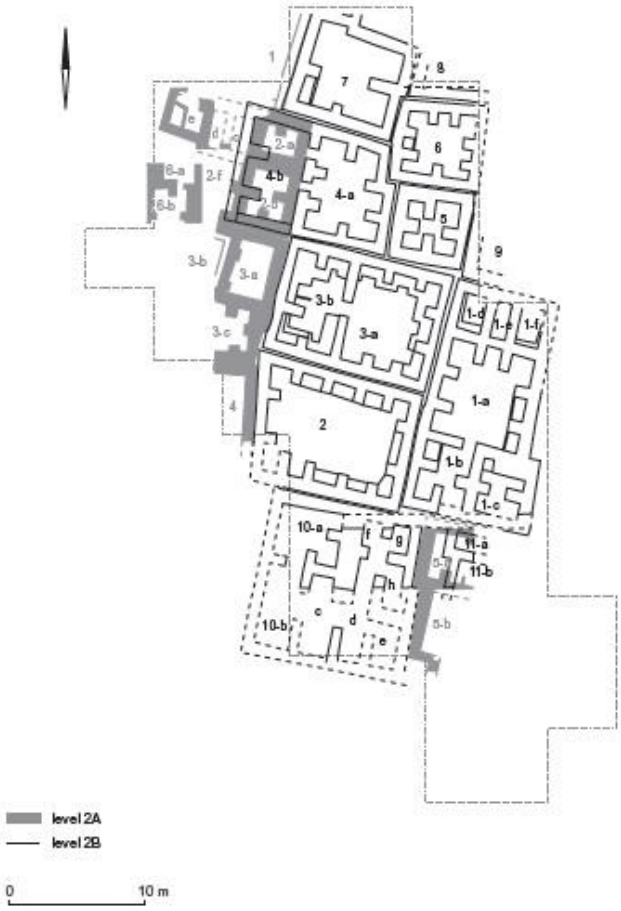
Resim 91: Yumuktepe Orta Neolitik Dönem Çok Odalı Yapı (I. Caneva, 2012)

Resim 92: Yumuktepe Geç Neolitik Apsisli Yapı (I. Caneva, 2012)

Resim 93: Yumuktepe Geç Neolitik Silo Tabanları (I. Caneva, 2012)

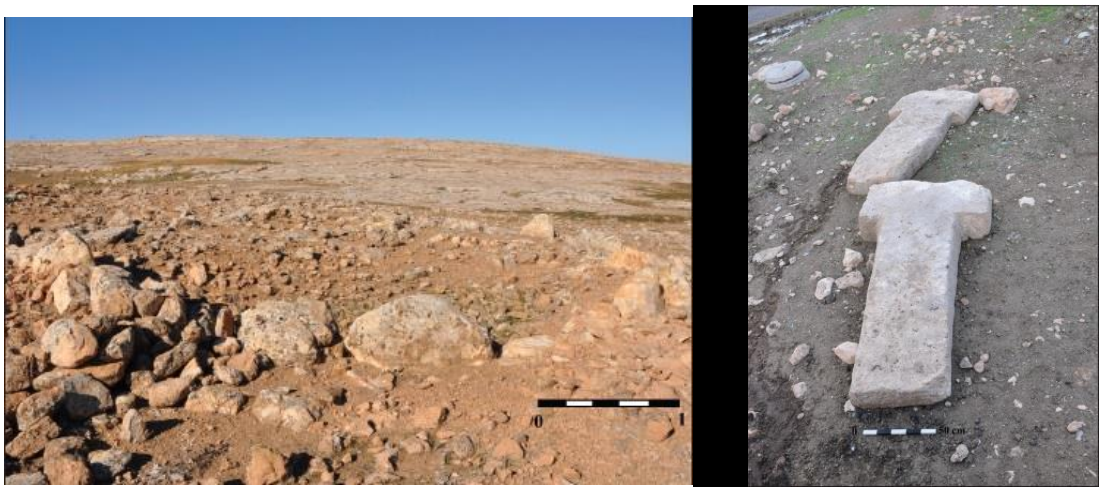

Resim 94: Can Hasan I 2A ve 2B Tabakaları Yerleşim Planı (B. During, 2011)

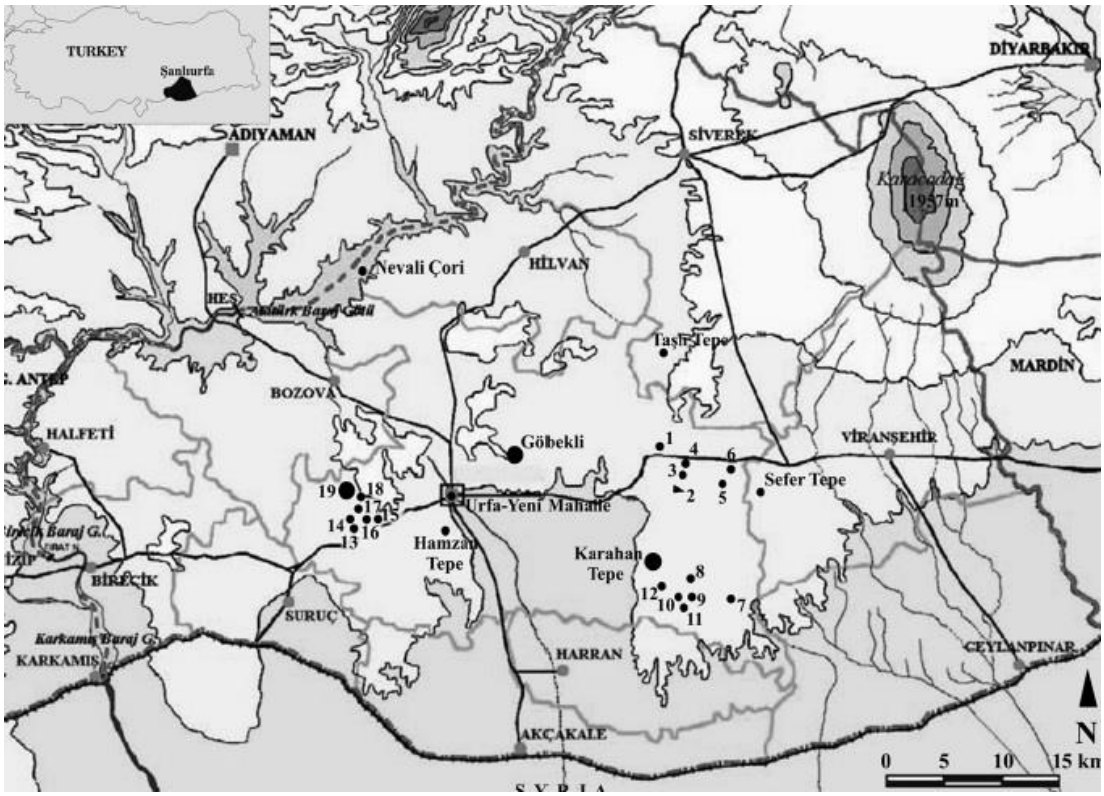

Resim 95 ve 96: Can Hasan I Konut Örnekleri (D. French, 1962)

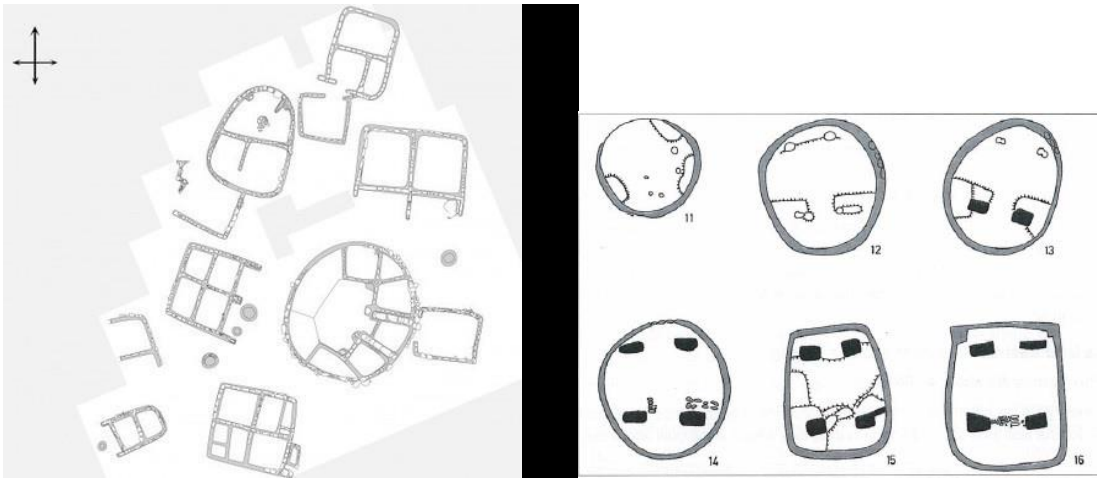
Resim 97 ve 98: Urfa Bölgesi Yerleşimlerinden Yuvarlak Yapı ve T Biçimli Dikilitaş Örneği (B. Çelik, 2015)

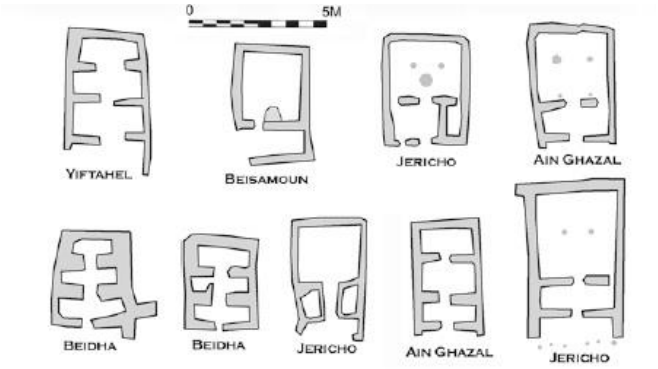
Resim 99: Urfa Bölgesi Neolitik Yerleşimleri (B. Çelik, 2015)

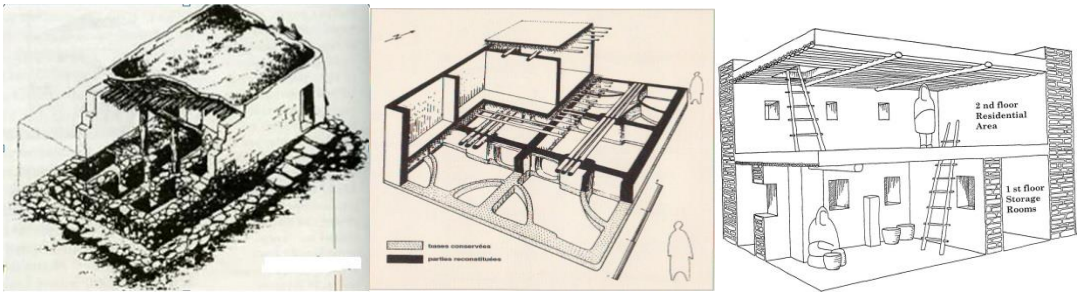
Resim 100: PPNA Dönemi Jericho Kulesi (web)

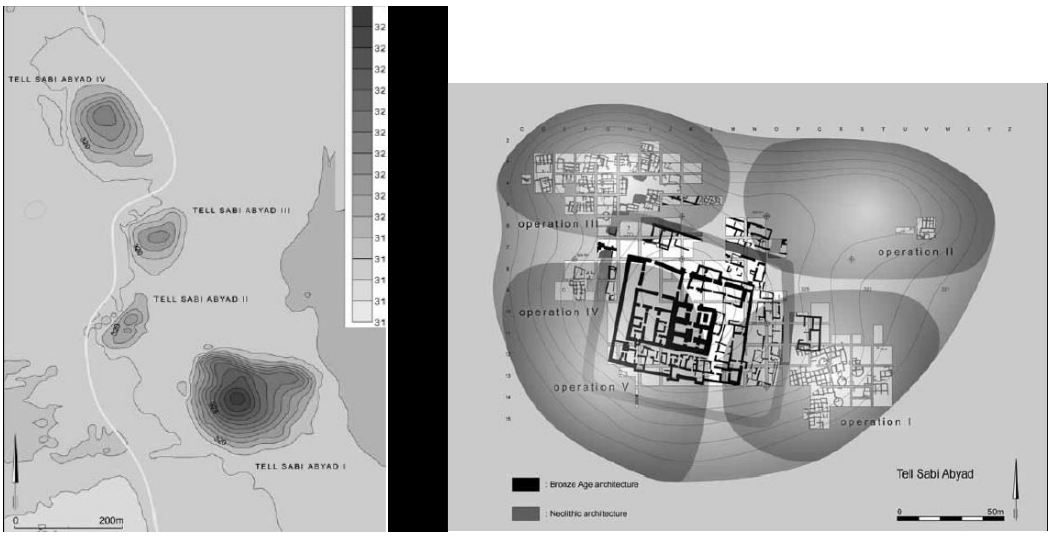
Resim 101 ve 102: Jerf el- Ahmar (Kuzey Levant) ve Nemrik 9 (Kuzey Irak/Zagroslar) Yerleşimlerinde Dikdörtgen Mimariye Geçiş Evreleri (web)

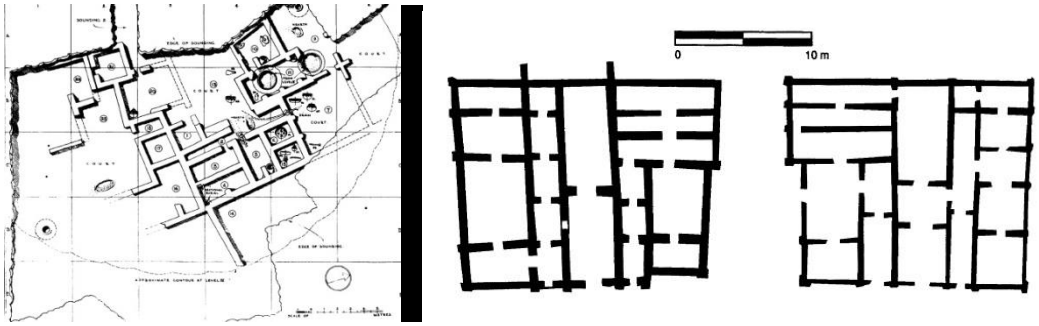
Resim 103: Güney Levant Orta PPNB Payandalı Ev Planları (N. Gorring-Morris, A. Belfer-Cohen, 2013)

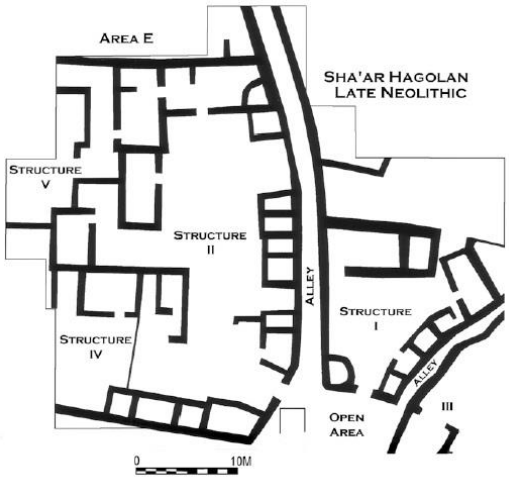
Resim 104,105 ve 106: Geç PPNB Çayönü, Cafer Höyük ve Basta Yerleşimleri İki Katlı Ev Modelleri (E. Bıçakçı, 1995; J. Cauvin, 2007; I. Kuijt, 2009

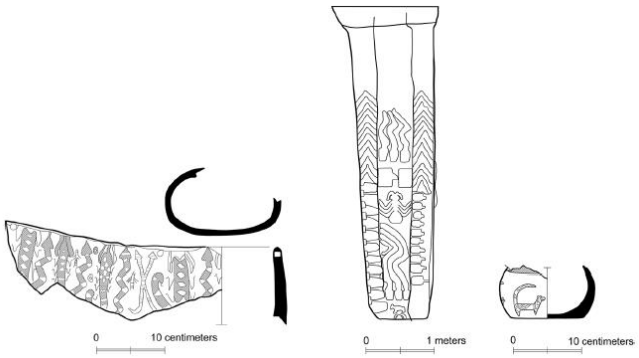
Resim 107 ve 108: Tell Sabi Abyad Höyükleri ve Tell Sabi Abyad I Höyüğü Yerleşim Sistemi (P. Akkermans, 2013)

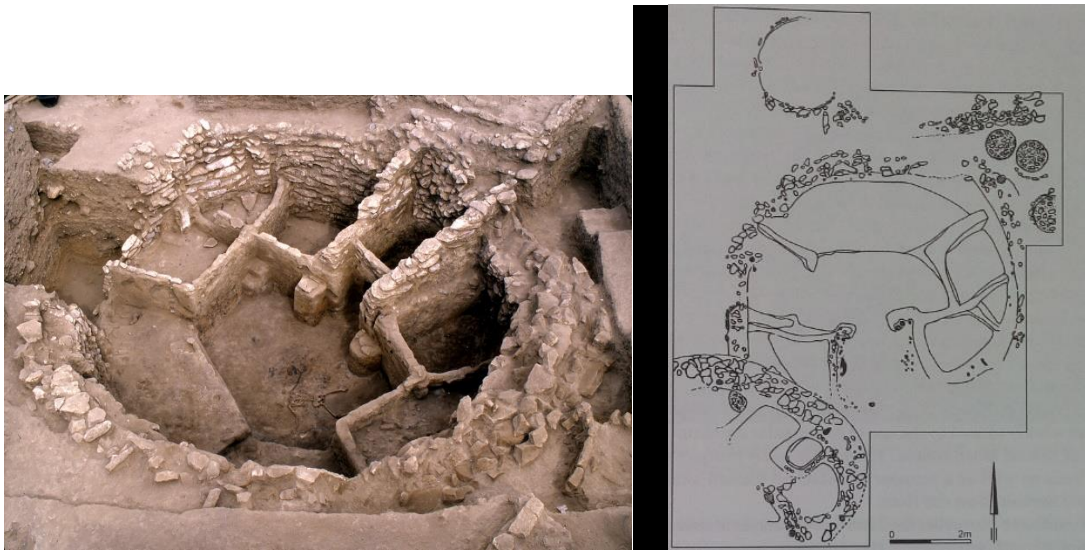
Resim 109 ve 110: Hassuna ve Samarra Dönemi Konut Planları (web, B. Banning, 2003)

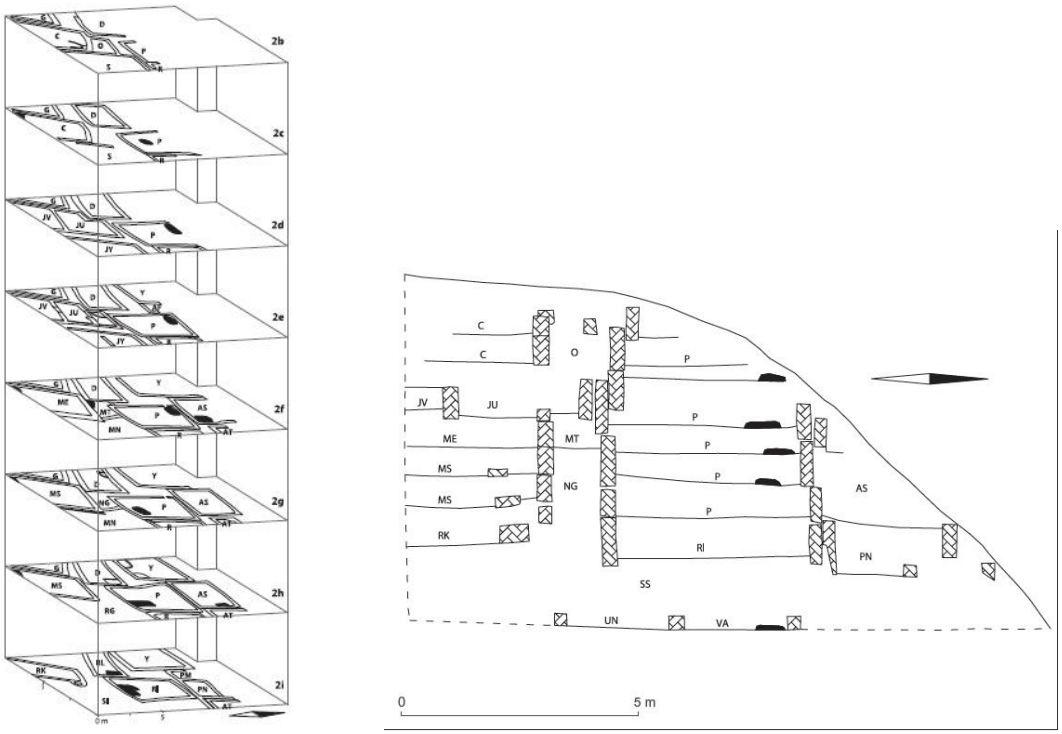
Resim 111: Sha'ar Hagolan Yerleşim Düzeni ve Konut Mimarisi (N. Gorring-Morris, A. Belfer-Cohen, 2013)

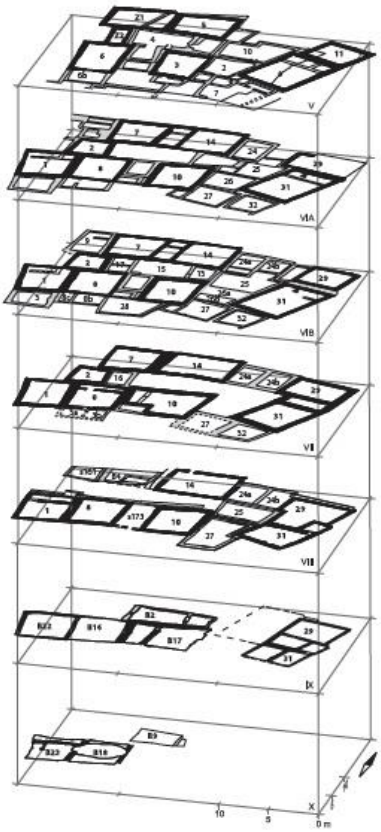
Resim 112: Körtik Tepe ve Halan Çemi Taş Kapları ile Göbekli Tepe Dikilitaşları (Ç. Atakuman, 2014)

Resim 113 ve 114: PPNA Sonu Jerf-el Ahmar ve Mureybet Kamu Yapıları (web, P. Akkermans, G. Schwartz, 2003)

Resim 115 ve 116: Aşıklı Höyük 4 H/G Açması Yapı Sürekliliği (B. During, A. Marciniak 2006)

Resim 117: Çatal Höyük Güney Alan Yapı Sürekliliği (B. During, A. Marciniak 2006)